

॥ હરિ:ઐ ॥

જીવનપ્રવેશ

સાધકોને પૂજ્ય શ્રીમોટાના પત્રો

: સંપાદકો :
શ્રી હેમંતભાઈ નીલકંઠ
શ્રી નંદુભાઈ

હરિ:ઐ આશ્રમ પ્રકાશન, સુરત

- પ્રકાશક : ટ્રસ્ટીમંડળ,
હરિ:ૐ આશ્રમ, સ્થાપના વર્ષ ૧૯૫૬
કુરુક્ષેત્ર મહાદેવના મંદિરની બાજુમાં,
જહાંગીરપુરા, રાંદેર, સુરત-૩૯૫ ૦૦૫.
ફોન : (૦૨૬૧) ૨૭૬૫૫૬૪

© હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરત, નડિયાદ.

□ આવૃત્તિ	વર્ષ	પ્રત	□ આવૃત્તિ	વર્ષ	પ્રત
પ્રથમ	૧૯૫૩	૧૦૦૦	ત્રીજી	૧૯૯૬	૨૦૦૦
બીજી	૧૯૮૪	૧૦૦૦	ચોથી	૨૦૧૦	૨૦૦૦

□ પૃષ્ઠ : ૧૬ + ૨૭૨ = ૨૮૮

□ કિંમત : રૂ. ૨૦/-

□ પ્રાપ્તિસ્થાન :

હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરત-૩૯૫ ૦૦૫

હરિ:ૐ આશ્રમ, નડિયાદ-૩૮૭ ૦૦૧

□ મુદ્રણશુદ્ધિ : જયંતીભાઈ જાની

ફોન : (૦૭૯) ૨૬૬૧૨૭૨૮

□ ડિઝાઇનર : મયૂર જાની

મો. : ૯૪૨૮૪૦૪૪૪૩

□ ટાઇપસેટિંગ : અર્થ કોમ્પ્યુટર,

૨૦૩, મૌર્ય કોમ્પ્લેક્સ, સી. યુ. શાહ કોલેજ સામે,

ઈન્કમેટેક્સ, અમદાવાદ-૧૪, ફોન : (૦૭૯) ૨૭૫૪૩૬૯૯

□ મુદ્રક : સાહિત્ય મુદ્રણાલય પ્રા. લિ.

સિટી મિલ કંપાઉંડ, કાંકરિયા રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૨૨

ફોન : (૦૭૯) ૨૫૪૬૯૧૦૧

॥ हरिःॐ ॥

समर्पशांजलि

(योथी आवृत्ति)

पूज्य श्रीमोटानां कार्योमां सविशेष हृदयपूर्वकनी रुचि
धरावनार अने पूज्य श्रीमोटाना साक्षात्कारदिन-
रामनवमी-अेक उत्सवना ભક્તિભાવે યજમાનપદે
રહેનાર પરિવારનાં પિતાશ્રી

સદ્ગત શ્રી સાકેરલાલ ઝવેરભાઈ જીનવાલાને
અને માતૃશ્રી

સદ્ગત શ્રીમતી ધનગૌરીબહેન સાકેરલાલ જીનવાલાને
પૂજ્ય શ્રીમોટાએ શ્રેયાર્થીઓને જીવનવિકાસ માટે
માર્ગદર્શન આપતા લખેલ પત્રોના સંગ્રહ એવા
'જીવનપ્રવેશ'ની આ યોથી આવૃત્તિનું પ્રકાશન સમર્પિત
કરતાં અમો ધન્યતાની લાગણી અનુભવીએ છીએ.

તા. ૧૫મી ઓગસ્ટ, ૨૦૧૦

ટ્રસ્ટીમંડળ,
હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરત

॥ હરિ:ૐ ॥

પ્રસ્તાવના

(બીજી આવૃત્તિ)

ગુજરાતના જે છૂપા સંતના પત્રસંગ્રહની આ પ્રસ્તાવના હું લખવા બેઠો છું, તે સંત એક પ્રખર ભક્તહૃદય છે. ભક્તિમાર્ગની કપરી સાધનાથી ભગવાનની જોડે તેઓએ અદ્વૈત સાધ્યું છે, અને તેમનાં બાહ્ય ચિહ્નો ઉપરથી તેમ જ તેમના અપૂર્વ પત્રસંગ્રહ ઉપરથી તેઓ સિદ્ધ પુરુષ છે એમ જો કોઈને લાગે, તો તેમાં અસ્વાભાવિક કશું જ નથી. તેમની એ પ્રખર સાધના લગભગ ૧૫-૨૦ વર્ષો સુધી સતત ચાલતી હતી. તેમના સદ્ભાગ્યે તેમને પોતાના ભક્તિમાર્ગની દીક્ષા આપવાને માટે તેમના ગુરુ તેમને શોધતાં શોધતાં આવ્યા, એ અત્યંત આશ્ચર્યકારક ઘટના છે, પણ તે સત્ય હકીકત છે. તેમણે મુખ્યત્વે કરીને ધ્યાન તથા નામજપની સાધના કરીને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી છે. આ બધી સાધના તેઓએ હરિજનોના ઉદ્ધારનું અવિશ્રાંત કાર્ય કરતાં કરતાં કરી છે, એ તેમના જીવનની એક બીજી અલૌકિક વાત છે. ગયાં બાર વર્ષ દરમિયાન તેઓ હરિજનના કાર્યમાંથી સંપૂર્ણ નિવૃત્ત થઈને માત્ર પોતાની પાસે આવેલા સાધકોને અંગત માર્ગદર્શન કરવાનું (વિશાળ અર્થમાં માનવની સેવાનું) કાર્ય કરી રહ્યા છે. સાથે સાથે તેઓએ દૂરસ્થ મિત્રોને તથા અનેક શિષ્યોને ભક્તિમાર્ગની સાધનામાં માર્ગદર્શન કરવાના હેતુથી સેંકડો પત્રો લખ્યા છે. એમાંના કેટલાક પત્રો કવિતારૂપે છે, પણ સાહિત્યશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ તેને કવિતા અથવા કાવ્ય ન જ કહી શકાય. એ તો એક ભક્તહૃદયના સહજ સ્ફુર્ત, પણ કવિતામાં પરિણમેલા અંતઃકરણના ઉદ્ગારો છે. તેમાં કાવ્યકળા હશે પણ ખરી, પણ તે બુદ્ધિપૂર્વક પ્રકટાવેલી કળા નથી. કાર્લાઈલ કહે છે કે 'All great art is unconscious' (ઉત્તમ કળા અકૃત્રિમ હોય છે.) એ દૃષ્ટિએ જોતાં તેમની કાવ્યકળા અકૃત્રિમ

હોવાથી સાચે જ ભવ્ય કળા છે, પણ તેમના પત્રસાહિત્યમાં કાવ્યમય પત્રો કરતાં ગદ્ય-પત્રોનો જ સંગ્રહ મોટો છે. આ સંગ્રહમાંની તેમની ગદ્યશૈલી પણ સાહિત્યના અભ્યાસથી કેળવાયેલી નથી. તે તો સામે શિષ્ય કે મિત્ર સાંભળવા બેઠો હોય એમ માનીને કરેલા સંવાદરૂપ છે. તેમાં 'તમે' કે 'તું' અને 'હું' કે 'આ જીવ' આ બે જ વ્યક્તિ હાજર છે. તેમાં 'તમે' કે 'તું' અગાઉ બોલી ગયો છે. અને 'હું' કે 'આ જીવ' અત્યારે બોલી રહ્યો છે, ઉત્તરમાં વાતો કરી રહ્યો છે, એવો પ્રસંગ છે. તેથી, આ પત્રલેખનમાંનું વાતાવરણ અત્યંત જીવંત અને નાટ્યછટાપૂર્ણ છે. તેમાં કૃત્રિમતાનો અંશ લેશ પણ નથી. એક પ્રેમાળ પિતા પોતાના નાના બાળકને હૃદયના ભાવપૂર્વક જે શિખામણ આપે તે તેમાં છે, છતાં સાથે સાથે તે માતાની અપાર વત્સલતાથી છલકી રહ્યા છે. તેમાં વિદ્વતાનો આડંબર મુદ્દલ દેખાતો નથી, કારણ કે તે પંડિતની વાણી નથી, પણ એક સાક્ષાત્કારી ભક્તની અનુભવની વાણી છે. સાધક દશામાં સાધકે વહેવારમાં કેવી રીતે વર્તવું, તે બાબતમાં સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ વાતો વિગતવાર ઘણા દાખલા આપીને તેમાં કરેલી છે. વળી, તે તે પ્રસંગોમાં 'આ જીવ' (એટલે કે લેખક પોતે) કેવી રીતે વર્ત્યો તેનો પણ ખ્યાલ ખુલ્લી રીતે આ સંતપુરુષે આપ્યો છે. તેથી, આ પત્રોમાં તેમના જીવનની કેટલીક અંગત હકીકત આવે છે, પણ તેના કથનમાં નથી ગર્વની ગંધ કે નથી મોટાપણાનો ખ્યાલ. અત્યાર સુધીનો મારો વ્યવસાય મુખ્યતઃ સાહિત્યિકનો હોવાથી મને આ પત્રો વાંચતાં તેમાં ભાષાનો પ્રસાદ, ઉત્કૃષ્ટ વિવેચન, ભાવનાની ઉત્કટતા વગેરે ઘણા સાહિત્યના ઊંચા ગુણો લાગ્યા, તેમાં નવાઈ નથી, પણ સાહિત્યશાસ્ત્ર ભૂલી જઈને કેવળ પરમાર્થ દષ્ટિથી આ પત્રો તરફ જ્યારે હું જોઉં છું, તો તેમાં એક શ્રેષ્ઠ ગુરુએ સાધકને કરેલું ઉત્તમ માર્ગદર્શન મને પૂરેપૂરું લાગે છે. તેથી, આ પત્રોને 'સાધકોની માર્ગદર્શિકા' જો હું કહું તો તેમાં કંઈ

જ અતિશયોક્તિ નથી.

આ પત્રો વાંચતી વખતે અથવા ખરું કહું તો સાંભળતી વખતે મને વારંવાર 'Letters of Sri Aurobindo' યાદ આવતા હતા. શ્રીઅરવિંદે સાધકોને લખેલા સેંકડો બલકે હજારો પત્રોનો સંગ્રહ અંગ્રેજીમાં ચારપાંચ ખંડમાં હમણાં પ્રસિદ્ધ થયો છે. તેમાંના પત્રોનું પ્રસ્તુત સંતપુરુષના પત્રોની સાથે આશ્ચર્યકારક સામ્ય છે. સાધકે સાધનાનો માર્ગ કેવી રીતે ધારણ કરવો, અને તેમ કરતાં નિત્ય વહેવારમાં અત્યંત જાગરૂક રહીને કેવી રીતે વર્તવું, તેની સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ સૂચનાઓ આ બંને સંતપુરુષોના પત્રોમાં તદ્દન સરખી જ રીતે કરેલી છે. ફરક આટલો જ છે કે યોગી શ્રીઅરવિંદની વાણી પ્રૌઢ તથા અત્યંત શુદ્ધ અંગ્રેજી ભાષામાં પ્રકટ થઈ છે, જ્યારે પ્રસ્તુત સંતની વાણી, ઘરગથ્થુ, જીવતી તથા સુંદર ગુજરાતી ભાષામાં અવતરી છે. છતાં આ બંને મહાપુરુષોના અનુભવની વાતોમાં વાંચનારને ચકિત કરે એટલું સાદૃશ્ય છે. એ સાદૃશ્ય એટલું બધું અને એટલું વિસ્મયકારક છે કે કેટલાકને તેમાં એકની બીજા ઉપર થયેલી અસરનો ભાસ પણ થાય, પણ હકીકત એ છે કે શ્રીઅરવિંદનો પત્રસંગ્રહ પ્રસિદ્ધ થતાં પહેલાં ઓછામાં ઓછાં બાર વર્ષો પહેલાં પ્રસ્તુત સંગ્રહમાંના કેટલાક પત્રો લખેલા છે. તેથી, આ બંને પત્રસંગ્રહો જોઈને 'સાક્ષાત્કારી પુરુષોના વિચારો અને હૃદયના ભાવો સ્વતંત્ર હોવા છતાં તદ્દન મળતા હોય છે' એ નિર્ણય ઉપર આવ્યા વિના છૂટકો નથી.

આ તમામ પત્રોની અંદર પ્રભુને પોતાનું જીવન પ્રત્યેક ક્ષણે સમર્પણ કરીને શુદ્ધ કરવું એ અખંડ સૂત્ર છે અને શ્રીઅરવિંદની સાધનાનું પણ મુખ્ય સૂત્ર આત્મસમર્પણ (self-surrender) એ જ છે. આત્મસમર્પણ દ્વારા સાધક પોતાનો વિકાસ સાધીને પોતાનું આખું જીવન કેવી રીતે આનંદમય કરી શકે છે, તેનો ચિતાર આ પત્રોમાં એક સાક્ષાત્કારી પુરુષ આપે છે. તેથી, આ પત્રોની પરમાર્થની

દષ્ટિએ ભારેમાં ભારે કિંમત છે. આ પત્રો ગુરુના પ્રત્યક્ષ સમાગમથી સહેજ ઊતરતા છે, (સંગમાર્ત્કચિદ્નઃ - મેઘદૂત) એમ કાલિદાસના શબ્દો ઉછીના લઈને જો હું કહું, તો અર્થ એટલો જ કરવો કે જ્યારે પ્રત્યક્ષ ગુરુ આપણી પાસે ન હોય ત્યારે તેની ગરજ આ તેમના હૃદયના પ્રતિબિંબરૂપ પત્રો સારી પેઠે સારી શકે.

આ બધા પત્રોમાંનો બીજો એક મૌલિક વિચાર એ છે કે સાંસારિક તથા વ્યાવસાયિક જીવનને પ્રભુસ્વરૂપ માનીને તેમાં રહીએ, તો તે પણ એક ઉત્તમ પ્રકારની સાધના જ છે, બલકે સંસારથી નાસી જઈને જંગલમાં જીવન ગાળવું એના કરતાં પ્રભુમય સાંસારિક જીવન ગાળવું એ સાધકની ઉત્તમોત્તમ સાધના છે. સંસારમાં અવારનવાર આવતાં દુઃખો પણ જીવનનો વિકાસ કરવામાં મદદરૂપ થાય છે, એ મૌલિક વિચાર આ સંગ્રહના પૃષ્ઠ ૧૩૦ ઉપર આવેલો છે, તે આ પ્રસંગે વાચકે જરૂર જોઈ લેવો.

આ સંગ્રહમાંના પત્રોમાંનો ત્રીજો મૌલિક વિચાર ‘સંસારમાં સતત જાગૃત રહીને સાધકે દરેક કાર્ય કરવું, અને સાથે સાથે પ્રભુની અંતરમાં સતત પ્રાર્થના કરવી’ એ છે. આ પત્રોમાં ‘જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક’ એ શબ્દ વારંવાર આવે છે, ‘જ્ઞાનભાવની સાથે’ આ શબ્દો પણ ઘણી વખત આવે છે. બંને શબ્દનો અર્થ એક જ છે. આ શબ્દોમાં આવેલો અર્થ જીવનમાં ઉતારવો એ નામજપ જેટલી જ એક મહત્ત્વની સાધના છે.

આ પત્રોમાં આત્મનિષ્ઠ પુરુષનાં લક્ષણો જે આપ્યાં છે, તે દ્વારા પ્રસ્તુત સંતપુરુષે પોતાનું તેમ જ આ યુગના બીજા સંતપુરુષોનું જીવનચરિત્ર જ અપ્રત્યક્ષ રીતે આપેલું છે, એમ મને લાગે છે.

‘અધ્યાત્મમાર્ગ એ એક ગૂઢ વસ્તુ (mystic) છે. તે ભ્રમણારૂપ છે, કલ્પનારૂપ છે, તેમાં scientific એટલે કે શાસ્ત્રશુદ્ધ કશું નથી.’ એમ કહેનારને આ સાક્ષાત્કારી સંત પોકાર

કરીને કહે છે :-

‘ભગવાનને પંથે પળનાર જે જીવ હોય છે, તેનાં પણ લક્ષણ ને માપ હોય છે. એમાં કશું ક્યાંય પણ યદ્વાતદ્વાપણું નથી, કે નથી કશા આંધળિયાવેડા. લોક તો કહે છે કે આ તો વૈજ્ઞાનિક યુગ છે, તો આ અધ્યાત્મશાસ્ત્રની સ્પષ્ટતા, નક્કરતા, એનાં હૃદ-બેહૃદનાં લક્ષણ આ યુગનાં વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર કરતાંયે ચઢી જાય એવાં છે. પ્રત્યેક સ્થિતિ કે દશાને એનાં એનાં લક્ષણો અને માપ છે.’

એ જ પ્રમાણે :-

‘ગરીબાઈ પણ પ્રભુએ સાધકને આપેલી અણમોલ પ્રસાદી છે.’

‘સગાંવહાલાંઓની, બલકે સંસારના તમામ જીવોની પ્રેમપૂર્વક સહાનુભૂતિ મેળવવી તે પણ સાધકને સાધનાને માટે સહાયરૂપ નીવડે છે.

‘સતત કર્મોમાં પરોવાયેલા રહેવું અને મનને એવી રીતે રોકાયેલું રાખવું એના જેવી જીવનની બીજી કોઈ ઉત્તમ કેળવણી નથી.’

‘મૌનના જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકના સેવનથી હૃદયમાં ભારે મંથન તો થાય છે, પરંતુ પાછું અંતરના ઊંડાણમાં પારાવાર શાંતિ ને સમતા સમાયેલી ને સ્થપાયેલી અનુભવાય છે. મૌનથી જીવનની સૂક્ષ્મ પ્રવૃત્તિઓમાં પણ શાંતિ છવાય છે. મૌનના સેવનથી માનવી પ્રશાંતમૂર્તિ બને છે.’

‘હાલના બહુ ચોપડીઓના કાળમાં બીજા બધા વિષયોની જેમ જ્ઞાનમાં પણ ઉપરચોટિયાપણું ને અછકલાપણું પ્રકટ્યું છે. સાચું જ્ઞાન થોડું હોય, પરંતુ વાતોના ગપાટાથી વધારે બતાવવાનું લોક કરતા હોય છે. તેવા કાળમાં તમે સમજી શકશો કે મૌન એ માત્ર ‘ન બોલ્યામાં નવ ગુણ’ એટલું જ નહિ, પરંતુ આપણા વિચાર, ભાવના ને આંતરમંથનને વેગ અને આકાર આપવામાં કેટલું પ્રખર અને બળવાન સાધન છે, એ તો અનુભવ કરીએ ત્યારે જ ખબર પડે.’

‘પરંતુ હાલમાં ઊપજતા આપણા સાહિત્યથી કુમળી વયનાં છોકરાંઓનાં મનને કેવાં કેવાં વલણ મળે છે, તે તો તેઓની સાથે જેઓ અંતરથી હળતાંમળતાં હોય તે સમજી શકે તેમ છે. આવા સાહિત્ય સામે બળવો પોકારવાનો હવે સમય જાગેલો છે.’

વળી :-

‘સાચાં પુસ્તકો મહાકાંતિ કરી શકે છે. કેટલાય દેશમાં સાહિત્યે તો ભારે પરિવર્તન ઉપજાવ્યાં છે. આખું સમાજનું માનસ પલટાવી નાખીને ઊંચે આણ્યું છે.’

એવા એવા અનેક રત્નસમા તેજસ્વી વિચારો આ પત્રોમાં સર્વત્ર વિખરાયેલા પડ્યા છે. તે વાચકે જોઈ લેવા. તેમાંથી વધારે અવતરણો આપીને હું આ પ્રસ્તાવના લંબાવવા માગતો નથી. જીવનયોગ, જીવનની સાધના એવા શબ્દો વાપરીને જીવનનો વિકાસ સાધવા મથનાર લેખકો આજના માનવધર્મના ફેશનેબલ જમાનામાં થયા છે. તેમાંના ઘણાખરાના લખાણમાં નથી અનુભવવું બળ અથવા નથી હોતી વિચારોની મૌલિકતા. હું નિ:શંક રીતે કહી શકું છું કે જીવનનો યોગ અથવા જીવનની સાધના એનું સાચું સ્વરૂપ આ છૂપા સંતના પ્રસ્તુત પત્રસંગ્રહમાં જેટલું સુંદર રીતે જોવા મળે છે, તેવું ભાગ્યે જ આ જમાનાના મોટા કહેવાતા લોકોના લખાણમાં જોવા મળે. તેથી, પ્રસ્તુત પત્રોના લેખકનાં તેજસ્વી લખાણોનો સતત અભ્યાસ સાધનાના માર્ગમાં ચાલતા દરેક સાધકે કરવો. અને સાથે સાથે આવા સંતપુરુષ પ્રત્યે ગુરુભાવ રાખીને તેમણે બતાવેલી સાધના આચરીને પોતાનું જીવન કૃતાર્થ કરવું. તેમ કરવાની સાધક- વાચકોને પ્રભુ પ્રેરણા આપે એવી પ્રાર્થના કરીને અત્રે આ પ્રસ્તાવના હું પૂરી કરું છું.

-રા. બ. આઠવલે

॥ હરિ:ૐ ॥

સંપાદકના બે બોલ

(પ્રથમ આવૃત્તિ)

‘જીવનસોપાન’ના કાગળો જે જીવને સંબોધીને લખાયેલા છે, તે જીવને આ ચોપડીના પહેલાં પાનાંથી ૧૫૦ પાનાં સુધીના પત્રો લખેલા છે. ૧૫૧થી ૨૧૭ લેખકનાં* ભાવનાનાં માસીબાને લખેલા કાગળોનું લખાણ છે. ૨૧૮ થી ૨૫૬ સુધી સંપાદકનાં પૂજ્યશ્રી બહેન તથા બનેવીને જે કાગળો લખ્યા છે, તે છે. પૂજ્ય શ્રી પ્રતાપરાયજી મારા બનેવી થાય. તેઓ સરકારી નોકરીમાં ફર્સ્ટ ક્લાસ સબ જજની સ્થિતિમાં હતા. તેમને ઉપનિષદાદિ શાસ્ત્રોનો ઘણો સારો અભ્યાસ હતો, અને જીવનવિકાસને કાજે તેઓ શ્રીભગવાન રમણ મહર્ષિ પાસે કેટલાંક વર્ષો પણ રહેલા. શાસ્ત્રના દીંટાની પણ જેને ખબર નથી એવા આ લેખક તેમની સાથે આધ્યાત્મિક વિષયના પત્રવહેવારમાં રહ્યા કરેલા. સંસ્કૃતનું એટલું ઊંડું જ્ઞાન ન હોવા છતાં અને શાસ્ત્રનો અભ્યાસ ન હોવા છતાં તેઓ જે રીતે જવાબ વાળતા તેમાંથી જરૂર સંતોષ વળતો. પાનું ૨૫૬ થી જુદા જુદા જીવોને જે કાગળો લેખકે લખ્યા છે, તે છપાયેલા છે. સને ૧૯૩૭ના કાગળો (પાનું ૨૫૬ થી ૨૭૨) લેખકના સાધનાકાળમાં લખાયેલા હોવા છતાં, તે કાગળોના લખાણમાં તત્વાનુભવની કોઈક અમુક પ્રકારની દૃઢભૂમિ જાણે નીતરતી હોય એવો સ્પષ્ટ અનુભવ થાય છે. લેખકે અમારી સાથે ઘણાં વર્ષો સુધી જીવન ગાળ્યું છે, અને તેઓ કોઈ જાતની તર્ક-

---

* લેખક-પૂજ્ય શ્રીમોટા. આ પુસ્તક છપાયું ત્યારે પૂજ્ય શ્રીમોટાએ તેઓનું નામ સમજપૂર્વક અજ્ઞાત રાખેલું, તેથી ‘લેખક’ શબ્દ પૂજ્ય શ્રીમોટાને માટે વાપરેલો છે.

દલીલો, વાદવિવાદ કે જીભાજોડીમાં પડેલા નથી. તેમને બધાંની સાથે બનતું. બને ત્યાં સુધી તો બૂમો પાડતા અને કૂદતા, એવા તે કાળના તે લેખકનું સ્મરણ આજે પણ નજર સમક્ષ તાદૃશ થાય છે. ગૂજરાત વિદ્યાપીઠમાં શિક્ષક તરીકે રહેતો ત્યારે લેખક મને જોરથી બૂમો પાડતા અને તે સાંભળી વિદ્યાર્થીઓ મારી ઠેકડી ઉડાવતા. ઘણું ખરું તો તેઓ મૌનપણે જ પોતાનું કર્મ કર્યા જ કરતા. અને કર્મમાં પણ તે સવારથી રાતના ૯-૩૦ સુધી એકધારું રત રહ્યા કરતા. એટલે તેમણે જે મૌન વિશે લખેલું છે, તે માત્ર પોથીમાંનાં રીંગણાં નથી. કંઈ પણ કશા મત વિશે કે રાજકીય બાબતોમાં તેમણે કદી કશી ચર્ચા કરેલી નથી. અને પોતે જે કર્યા કરતા હતા તે વિશે તો મુદ્દલે એક હરફ પણ અમારા કોઈની આગળ કાઢેલો નથી. તે વેળાના લેખક ને આજના લેખક-તેમાં તો આસમાન જમીનનો ફરક છે. કેટલાક કાગળો લેખકે પોતાના ભાવનાના વડીલ સ્વજનોને લખેલા છે. તેમાં તેમણે તે વડીલો પરત્વે હૃદયનો સદ્ભાવ ધરાવતા હોવા છતાં તેમને જે કહેવાનું છે, તે એટલું બધું સચોટપણે અને મક્કમતાથી કહેલું છે, તેમ છતાં તેમાં પ્રેમભક્તિપૂર્વકની નમ્રતાની છાપ તે લખાણમાં તરવરતી સ્પષ્ટ માલૂમ પડી આવે છે. લેખકને જ્યારે કંઈક તે તે જીવોના કલ્યાણમાં કહેવાનું સાંપડે છે, ત્યારે તે વિના સંકોચે તેમ કરી શકે છે. તે પણ તે કાગળોમાંથી આપણને સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે.

આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના પૂજ્યશ્રી આઠવલે સાહેબે લખી આપી છે. લેખકના જીવનના એક કાળના સંસ્કૃત વિષયના તેઓ ગુરુ છે. લેખકનો તેમના પરત્વે ઘણો સદ્ભાવ છે. આધ્યાત્મિકશાસ્ત્રના વિષયનો તેમને અભ્યાસ છે, ઉપનિષદાદિ ગ્રંથોના પઠનપાઠનનો તેમનો અભ્યાસ ઘણાં વર્ષોનો છે. એટલે આ ચોપડીમાંના કાગળોના લખાણની યોગ્ય કદર તેમણે જે કરી છે, તે તેના વાસ્તવિકતાના

યોગ્ય પાસામાં કરેલી છે. લેખક પરત્વેની કોઈ લાગણીથી દોરવાઈ જઈને તેમણે તેમ લખેલું છે એવું મુદ્દલે નથી, અને લાગણીથી દોરવાઈ જઈને એમ લખે એવા તે પુરુષ પણ નથી. પોતાને જે કહેવું છે, તે તેમણે સ્પષ્ટતાથી અને નિર્ભયતાથી લખ્યું છે, તેની પાછળ કોઈ વાદની ભૂમિકા નથી, પરંતુ તેવી તેવી ભાવના પરત્વેનો જીવનવિકાસના અભ્યાસમાંથી ઊગેલો આત્મવિશ્વાસ છે. તેઓ સંસ્કૃતના પ્રાધ્યાપક તરીકે, મરાઠી વાઙ્મયના જાણીતા લેખક તરીકે તથા એસ. એલ. ડી. આર્ટ્સ કોલેજના સિનિયર પ્રોફેસર તરીકે જાણીતા છે. પ્રસ્તાવના લખી આપવા કાજે અમો તેમના ઘણા ઋણી છીએ.

(ગાંધી)હરિજન આશ્રમ, સાબરમતી,
તા. ૧૮-૨-૧૯૫૩

શ્રી હેમંતકુમાર નીલકંઠ
શ્રી નંદુભાઈ

॥ હરિ:ૐ ॥

લેખકનું નિવેદન

(પ્રથમ આવૃત્તિ)

આ જીવને માટે કંઈ જ કશું કોઈએ કરવું નહિ. કોઈનો ઉપકાર શ્રીપ્રભુકૃપાથી આ જીવ સ્વીકારી શકે તેવું નથી. તેમ જ માની શકે તેવી દશામાં નથી, ને રાખતો પણ નથી. માટે, જે કંઈ કરવું કારવવું હોય, તે પોતાના જ કલ્યાણના હેતુથી કરવું. જેમાં તેમાં શ્રીભગવાન જ શ્રેષ્ઠપણે પ્રવર્તતો હોય છે. માટે, એનું જ જે તે માનવામાં સાર છે.

આ જીવ કને તો પુરુષ જીવ પણ આવે ને સ્ત્રી જીવ પણ આવે. જેને કંઈ કશાની ભડક ને ફડક હોય, તે આવતાં લાખ વાર વિચારે.

તા. ૨૮-૨-૧૯૫૩

હરિજન આશ્રમ, સાબરમતી

॥ હરિ:ૐ ॥

નિવેદન (ત્રીજી આવૃત્તિ)

પૂજ્ય શ્રીમોટાના આ પત્રસંગ્રહની ત્રીજી આવૃત્તિ પ્રગટ કરતાં આનંદ થાય છે. આ પત્રોમાં સંસારવહેવાર સાથે જીવનવિકાસ કેવી રીતે સાધી શકાય એનું પૂજ્ય શ્રીમોટાએ વ્યવહારુ માર્ગદર્શન આપ્યું છે. ઘણાં વર્ષોથી આ પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ અપ્રાપ્ય હતી.

આ આવૃત્તિ પ્રગટ કરવામાં અમને નરોડાનિવાસી પૂજ્ય શ્રીમોટાના અનન્ય ભક્ત સ્વ. અમૃતભાઈ પટેલે સહયોગ આપ્યો હતો. આ પુસ્તક એમની હયાતી દરમિયાન પ્રગટ થઈ શક્યું નહિ એનો વસવસો પણ રહ્યો છે. એમના પરિવારના સભ્યો પ્રત્યે સહાનુભૂતિ અને કૃતજ્ઞતાની લાગણી વ્યક્ત કરીએ છીએ.

આ પુસ્તકની પ્રથમ આવૃત્તિમાં જ પૃષ્ઠ ૧૬૯, ૧૭૦, ૧૭૧ પરનો જ પત્ર એ જ આવૃત્તિમાં પૃષ્ઠ ૧૮૬, ૧૮૭, ૧૮૮ પર ફરી છપાયેલો છે. એ જ પ્રમાણે બીજી આવૃત્તિમાં પણ બનેલું. ત્રીજી આવૃત્તિની મુદ્રણશુદ્ધિનું કાર્ય કરતાં શ્રી જયંતીભાઈ જાનીએ આ સરતચૂક પકડી પાડી. એથી ફરીથી છપાયેલો એનો એ જ પત્ર આ આવૃત્તિમાંથી રદ કર્યો છે. શ્રી જયંતીભાઈ જાનીની ચીવટને ધન્યવાદ ઘટે છે. આ પુસ્તકનું કાળજી અને ખંતથી મુદ્રણશુદ્ધિનું કાર્ય કરનાર શ્રી જયંતીભાઈ જાનીના અમો આભારી છીએ. ભાઈ શ્રી મયૂર જાનીએ આ પુસ્તકનું આવરણ તૈયાર કરી આપ્યું તથા સાહિત્ય મુદ્રણાલયના સંચાલકો શ્રી શ્રેયસભાઈ પંડ્યા તથા શ્રી યજ્ઞેશભાઈ પંડ્યાએ ચાર રંગમાં એ છાપી આપ્યું, એ બદલ અમો એમના આભારી છીએ.

પૂજ્ય શ્રીમોટાના આ પુસ્તકને ગુજરાતી પ્રજા આવકારશે એવી શ્રદ્ધા છે.

હરિ:ૐ આશ્રમ,
નડિયાદ.

સી. ડી. શાહ
મેનેજિંગ ટ્રસ્ટી

॥ હરિ:ૐ ॥

નિવેદન

(ચોથી આવૃત્તિ)

પૂજ્ય શ્રીમોટાના આ પત્રસંગ્રહ (જીવનપ્રવેશ)ની પ્રથમ આવૃત્તિ સન ૧૯૫૩માં, બીજી આવૃત્તિ સન ૧૯૮૪માં અને ત્રીજી આવૃત્તિ સન ૧૯૯૬માં પ્રકાશિત થઈ હતી.

ઘણાં વર્ષોથી આ પુસ્તક અપ્રાપ્ય હતું. લગભગ ૧૪ વર્ષ પછીથી ‘જીવનપ્રવેશ’ પુસ્તકની આ ચોથી આવૃત્તિનું પ્રકાશન કરતાં અમો આનંદ અનુભવીએ છીએ.

આ પુસ્તકની મુદ્રણશુદ્ધિનું કાર્ય પૂરા સદ્ભાવપૂર્વક અને ચોકસાઈપૂર્વક શ્રી જયંતીભાઈ જાનીએ કરી આપ્યું છે. આ પુસ્તકની નામસૂચિ અને સ્થળસૂચિ શ્રી કમલેશ શેઠે કરી આપી છે. આ પુસ્તકને પૂરા સદ્ભાવથી છાપી આપવાનું કાર્ય સાહિત્ય મુદ્રણાલયના શ્રી શ્રેયસભાઈ વિષ્ણુભાઈ પંડ્યાએ કરી આપ્યું છે. પૂજ્ય શ્રીમોટા પરત્વેના ભક્તિભાવથી પ્રેરાઈને આ પ્રકાશનમાં આપેલા સહકાર બદલ, તેઓના અમો ખૂબ ખૂબ આભારી છીએ.

આશા છે કે સ્વજનો આ પ્રકાશનને આવકારશે.

તા. ૧૫મી ઓગસ્ટ, ૨૦૧૦

ટ્રસ્ટીમંડળ,

હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરત

જીવનપ્રવેશ
□
પૂજ્ય શ્રીમોટા

‘હું સર્વત્ર વિઘ્નમાન છું.’
‘જીવનદર્શન’, ૧૦મી આ., પૃ. ૩૮૨
- શ્રીમોટા

[‘જીવનસોપાન’માં છપાયેલા કાગળોના અનુસંધાનમાં આ કાગળો છે.]

પ્રત્યેક પરિસ્થિતિ વિકાસ કાજે

પ્રત્યેક પરિસ્થિતિ વિકાસને કાજે છે, જો સાધકનાં તે વસ્તુ પરત્વેનાં તેનાં દષ્ટિ, વૃત્તિ ને વલણ તે પ્રકારનાં કેળવાયેલાં હોય કે રહેતાં હોય તો. વિધવાની સ્થિતિ જ ન થઈ હોત, તો કદાચ તારું આ માર્ગ તરફનું ભાન પણ ન જાગ્યું હોત. પ્રત્યેક પરિસ્થિતિમાં તેના લાભ ને ગેરલાભ જે હોય છે, તેના તરફ મોં ને નજર ન રાખતાં, તેનાથી મળતા કે થતા લાભ તરફ જ જો પોતાનાં મોં ને નજર જે ફેરવી દે છે, તેવા જીવને પરિસ્થિતિથી કદી દુઃખ ઊપજતું હોતું નથી. બાકી, સુખદુઃખ તો મનનાં કારણો છે. માટે, કૃપા કરીને જો સાધના કરવાનું જ દિલ થયેલું હોય, તો એવી જીવસ્વભાવની દષ્ટિ, વૃત્તિ થતાં તેણે જ્ઞાનપૂર્વક તે છોડવાનાં જ રહે છે.

વિચારો બંધ કેમ થાય

તેવી દષ્ટિ થાય જ કેમ એવું કહેવાનું તાત્પર્ય નથી, પણ તેવી વેળાએ તેના તેવા વહેણ પ્રમાણે આપણે પોતે તેવું જ વિચારતાં ન થઈ જઈએ તે તો ખાસ જોવાનું રહે છે જ. એટલે કે સાધકનું મન જીવસ્વભાવ પ્રમાણેની નબળાઈમાં ઘેરાઈ ગયું, તો તેણે બનતા ઉપાયો કરીને તેમાં તેને સાથ ન દેવાનું કરવું. તે જે વિચારો ઉત્પન્ન કરાવે તે આપણને તેની બાજુ ઢસડી જવા કરાવે છે, એમ મનમાં દિલથી દઢાવીને તેવા ઊપજતા વિચારોમાં જરા પણ જો રસ લઈશું નહિ, તો તેવા વિચારો થવા બંધ પડી જવાના.

ભાવનાનું દોરડું પકડો

બાકી, મન, બુદ્ધિ ને પ્રાણ એ ત્રણે તો એવાં છે કે ન હોય ત્યાંથી તૂત ઊભું કરાવશે ને ક્યાં ક્યાં ફેરવશે ! ને ક્યાં ક્યાં નજર દોડાવશે ! જોકે સ્થૂળ રીતે તેં જે કારણ લખ્યું છે, તે સાચું છે, તેમ છતાં સાધકે ત્યાં સામનો કરી કરી મનમાં શાંતિ, સમતા, તટસ્થતા, પ્રસન્નતા આદિ વલણ જીવતાં કરવાં ઘટે. તેને બદલે આપણે જો પરિસ્થિતિના પ્રવાહમાં જ તણાવાનું કરીએ તો તો મન, બુદ્ધિ ને પ્રાણને તે ઊંચે કદી આવવા દઈ શકશે જ નહિ. એ તો એમ એક ડગલે ડગલે એને આપણે યુદ્ધ આપ્યા કરવાનું રહે છે. તે પણ આપણને તેવી રીતે જ જોવા, વર્તવા ને વિચારાવવા જબરજસ્ત પ્રયત્ન કરાવવાનાં જ. જો સાધના કરવાનું દિલ થતું હશે, તો આપણે તે તરફની ભાવનાનું દોરડું જબરજસ્તપણે પકડીને તે બાજુનું બધું બળ, સાહસ, હિંમત વાપર્યા કરીને, બીજી બાજુ તણાઈ ન જવાય તેવી જાતની જ્ઞાનપૂર્વકની જાગૃતિ રાખીને વર્તવાનું રહેશે.

મનાદિની ચાલબાજી

બાકી, મન, બુદ્ધિ ને પ્રાણ તો કંઈ કંઈ બતાવશે, કંઈ કંઈ તુક્કા ઊભા કરાવશે, કંઈ કંઈ નજર દોડાવડાવશે, ને કંઈ કંઈ પલીતા મુકાવશે. જ્યાં ઠંડું હશે ત્યાં આગ પ્રકટાવશે, શાંતિ હશે ત્યાં અશાંતિ, કલહ, ઝઘડો આદિની હોળી પ્રકટાવશે. એટલે આપણે તેવી વેળા આ તો બધી નિમ્ન મન, બુદ્ધિ ને પ્રાણની ચાલબાજી ને રમતો છે તથા આપણને ઢસડી લઈ જવા કાજેના ખેલ છે, એમ જો હૃદયમાં તેવી પૂરી સાચી સમજણ ઊગી ગઈ તો તો જરૂર પ્રભુકૃપાથી બચી જવાનાં.

જો જીવસ્વભાવ કે જીવવૃત્તિનાં વમળોમાં ભૂલેચૂકે તણાવાનું કર્યું, તો તો આ જગતસંસારવહેવારમાં ડગલે ને પગલે એવું તો જણાયા જ કરવાનું ને એનો તો પાર જ નહિ આવે. આપણે તેમાં રહેવાનું છે. માટે, બળી બળીને રહેવું છે, દુભાઈ દુભાઈને રહેવું છે કે શાંતિથી રહેવું છે ? એનો દરેકે વિચાર કરી લેવાનો રહે છે.

બધાંનો પ્રેમ મેળવો

સાધકને જે કામ આવી મળે, તેમાં જો ઉમળકાથી જરા પણ કંટાળા વિના પ્રભુપ્રીત્યર્થે તે કરવાનું રાખી શકાયું ને એવા હૃદયના ભાવે કામ કરી કરીને જીવનવિકાસ કાજે ઘસાઈ જવાનું કર્યું, તો આપણે કાજે સામાના દિલમાં જરૂર કોમળ ભાવના પ્રકટવાની છે, આપણે કાજે દિલ કૂળું રહેવાનું છે. સાધનામાં બીજા જીવોનાં હૃદયની સહાનુભૂતિ ને સદ્ભાવના આપણને મળ્યા કરે, તો સાધનામાં આપણને વધારે વેગ મળે છે, એવો આ જીવનો અનુભવ છે.

આંતરિક બળોની રમત

માટે, ઉશ્કેરાટ ન થવા દેતાં, મન, બુદ્ધિ ને પ્રાણને બહિર્મુખી થવા દીધા વિના એમને અંતરમાં જ સતત જાગૃતિ રાખી રાખીને વાળ્યાં કરવાનાં રહે છે. જો તેઓ સાધનાની ભાવનામાં જ વણાઈ રહેતાં હોય, તો તો તે જગતસંસાર-વહેવારમાં ડોકિયું નહિ જ કરે એમ પણ માનવાનું કારણ નથી. જેમ સાધનાનો નિશ્ચય પાકો તેમ તેમ તેને તોડાવવાનો પણ તે તે વિરોધી બળોનો નિશ્ચય પાકો થતો જતો હોય છે. આપણે જાણેઅજાણે તેની જાળમાં ફસાઈ પડીએ છીએ. માટે,

આ તો બહુ ચેતવા જેવું છે. આપણાં આંતરિક બળોની રમત બહુ ઝીણી છે, ને આપણને કશી જ એની ગતાગમ હોતી નથી. માટે કૃપા કરીને એમાં ફસાઈ ન જવું. આપણે તો જેમ તેમ કરીને જેમાં ને તેમાં દૃષ્ટિ, વૃત્તિ ને વલણ ઊંચાં ને ઊંચાં રાખ્યા કરવાનાં છે. જો કંઈ ક્યાંય પણ નીચું જોવરાવવાને, વિચારાવવાને, સમજાવવાને, કંઈક ઉપસ્થિત થાય, ત્યારે તે બધી મન, બુદ્ધિ ને પ્રાણની ચાલબાજી છે, એમ સમજી સમજીને આપણે તે તે રીતે વિચારવાનું, જોવાનું ને સમજવાનું બંધ કરવાનું રહે છે, તે જાણજે.

અંતર્મુખ થાવ

ભાઈ ! જગતમાં તો બધું જ છે ને એમનું એમ જ ચાલ્યા કરવાનું છે. કંઈ કંઈ સુધારકો થઈ ગયા. કંઈ કંઈ મહાત્માઓ થઈ ગયા ને સાક્ષાત્ ભગવાનના અવતાર પણ થઈ ગયા, છતાં આપણે બધા જેમ હતા તેમના તેમ છીએ. માટે બધાંનો વિચાર કરવાનો માંડી વાળી આપણે જ જો ઠામઠેકાણે સાચી રીતે હૃદયની દાનતથી થવાને મંડીશું, તો તો કંઈ દહાડો વળવાનો છે. બાકી, જગતમાં તો બધું દેખાશે. સમજવું હોય તો સમજવું. બાકી તો હરિ-ઈચ્છા. અમને તો પ્રભુકૃપાથી જે લાગે છે, તે કહીએ છીએ. જીવસ્વભાવની રીતે વિચારવામાં, માનવામાં કશો સાર નથી. એ તો એક દિવસ આમ પણ વિચારાવે ને બીજે દિવસે બીજી રીતે પણ. માટે, એમાં એના કશા જ ઢંગધડા ન હોય. માટે આપણે આમ તેમ ફસાઈ જવું તે ઈષ્ટ નથી.

તારો ૧-૫ ને ૨-૫નો કાગળ મળ્યો છે.

ભાઈ... આશ્રમમાં આવે તે વેળા જે કંઈ વાંચવા કરવાનું હોય તેમાં આપણને તો કશોય બાધ ન હોય.

‘હૃદય’ને ઓળખો

‘માગવું ને મરવું એ બે બરાબર,’ એમ કહેવત છે. માગવાનું કરવા જતાં જીવને ઘણી શરમ આવે છે. તેમાં અપમાન પણ સહેવું પડે છે ને ગાળો પણ, જોકે તેવું તારે તો નહિ થાય. આ જીવે તેવું ઘણું સહન કરેલું છે. જે કંઈ કામ ઉપાડવું તે પ્રેમભક્તિથી ને હૃદયના આત્મવિશ્વાસથી. ઢ્યુપચ્યુ મનથી જે કરીએ તે કદાચ ધારો કે ફળે તોપણ તેમાં ભલીવાર ન પ્રકટે. માટે, જે કંઈ કરવું તે ભારે આત્મવિશ્વાસથી ને પ્રેમભક્તિથી ને પ્રભુપ્રીત્યર્થે કરવાનું હોય, પછી તેમાં ફતેહ મળે તોપણ તે તેની, ને હાર મળે તોપણ તે તેની. કર્મનાં બંધનનું કારણ જ અહંતા છે. આપણે બધાં ‘હૃદય’ ‘હૃદય’ કૂટી મારીએ છીએ ખરાં, પણ હૃદયની કશી જ ગતાગમ આપણને તો હોતી નથી. જ્યારે નિમ્ન મન, નિમ્ન બુદ્ધિ, નિમ્ન પ્રાણ, નિમ્ન ચિત્ત ને અહમ્ એ બધાંનાં વલણોમાં પણ જીવતો સંયમ ને વિવેક પ્રકટી જાય ને તેમાં-વલણોમાં-પૂરી સમતા, શાંતિ આદિ પ્રસરી જાય ને તેવું તેવું જાગતાં જ્ઞાનપૂર્વક એના વિકાસના હેતુમાં તેમનો તેમનો ઉપયોગ થઈ શકે, એવી દશા થાય તે વેળા હૃદય એ શું તે સમજાય છે. હૃદય એ એક એવું ઉત્તમમાં ઉત્તમ કરણ છે કે જેના વડે ચેતનાનો અનુભવ માનવીને થાય છે. સદાય પોતે પોતાને દરેક બાબતમાં,

હકીકતમાં, પ્રસંગમાં ગોતતા રહેવું. જે તે યજ્ઞભાવનાર્થે જ કર્યા કરવાનું છે. જો તેમ થયું તો પ્રસન્નતા કદી તૂટે જ નહિ. શ્રીહરિ સર્વ વાતે સમર્થ છે. માટે, એનામાં મન પરોવ્યા કરવું.

કુંભકોશમ્,

હરિઃૐ

તા. ૭-૫-૧૯૫૨

પ્રકૃતિનો સામનો કેમ કરવો

જ્યાં જ્યાં જીવન છે, ત્યાં ત્યાં તેવી તેવી વ્યક્તતા પણ છે, ને વ્યક્તતાના પ્રકાર પણ નોખા નોખા રહે છે. કેટલીક વાર જીવન ભાષા-વાણી-શબ્દ દ્વારા વ્યક્ત થાય. કોઈ વેળા વર્તન-વહેવાર દ્વારા, કોઈ વેળા ભાવના-લાગણી દ્વારા, કોઈ વેળા મૂક ભાવથી પણ. માનવીમાં કેટકેટલી છૂપી કામનાઓ, આશા, ઈચ્છા, તૃષ્ણા, લોલુપતા ઇત્યાદિ ભર્યું પડ્યું છે કે જેનો પાર ન આવે. જે ન જાણેલું, ન વિચારેલું કે ન અનુભવેલું હોય એવું કહીં કહીંથી ઊગી કે ફૂટી નીકળે છે. સાધકે પોતાની ટેવો, મંતવ્યો, સમજણો, આગ્રહો, મત-મતાંતરો, દોષો, કુટેવો, આશા, ઈચ્છા, કામના, તૃષ્ણા, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ ઇત્યાદિનો સ્વીકાર કરવાનો છે, પણ તે સ્વીકાર એટલા માટે કે જેથી કરી સાધક એમને તાબે કરી શકે. સ્વીકાર એમનાથી પર થવા કાજે છે. જો સાધક જીવ ખાલી ખાલી તેની નકારાત્મક પ્રકૃતિ, સ્વભાવ સ્વીકારીને કર્મો કર્યા કરે તો સંભવ છે કે સાધકને તેવી તેવી પ્રકૃતિ કે સ્વભાવ ઊલટો તેવો થવાપણામાં વધે. માટે, સ્વીકાર તો એમાંથી ટળી જવા કાજે કરવાનો હોય છે. સામનો દેવાની રીતરીતમાં પણ ફરક હોય છે. સામનો જે કરવાનો હોય છે, તે સ્વસ્થતાથી, શાંતિથી

ને અકળાયા વિના. જો અકળામણ થઈ તો તેવી દશા ઊલટી લંબાવાની તે પણ નક્કી સમજવું. માટે, તેવી વેળા વધારે મક્કમ રહેવું. નિશ્ચયબળને જીવતું કરવું. જીવનને વિચારવું. સર્વ કોઈ જે છે તે બીજાં નથી, પણ આપણા પોતાનામાંના જ સ્વરૂપનો વિસ્તાર છે. ત્યાં જે કંઈ જોવાપણું હોય, તો તે પોતાને જ જોવાનું છે. પૂજ્ય બાને સપ્રેમ ઘણા ઘણા પ્રણામ. હમણાંનું ઘણા દિવસોથી શરીર ઠીક રહેતું નથી. મોતીભાઈની ખડકીએ જઈને પૂજ્ય મોટી બાની કને જઈ આવજે. મને તે ઘણી જ યાદ આવે છે. એમની સાથેની બધી વાતચીત મને લખજે. લતા રજામાં જ્યાં ત્યાં તાપમાં રખડે નહિ તે જોજે.

કુંભકોશમ્,

હરિ:ૐ

તા. ૯-૫-૧૯૫૨

પ્રભુમાં જ દિલ પરોવો

જ્યારે હૃદયની દાનત કોઈ પણ પરત્વે પ્રકટે, ત્યારે તેમાં નવચેતન પ્રકટે છે. તેવું જ સાધનાનું છે. આપણે તો બધાં જીવદશામાં છીએ. તેથી સાધનામાં એકદમ તો મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ ને અહમ્ પૂરાં પરોવાઈ ન જાય, પણ માનવી-જીવનનું મહત્ત્વ સમજી સમજીને, એને વારંવાર જાગૃતપણે સેવી સેવીને, ઉપરવટ લેવાં ઘટે છે. સર્વ કંઈ કરતાં કરતાં પ્રભુનું સ્મરણ હૈયામાં જીવતું રહી શકે, તો જીવમાં વિશેષ જાગૃતિ પ્રકટી શકે છે. પ્રભુની કૃપા-મદદ કાજે કર્મ કરતી પળે જીવપ્રકારનું વલણ થતાં ચેતીને તેની (પ્રભુની) પ્રાર્થના કરી કરી તેને પોકારવાનું છે. પ્રભુ અંતરમાં વિરાજેલ છે, પણ જીવનાં આવરણને લીધે તેનો પ્રકાશ તેવા તેના અસલ

સ્વરૂપમાં પ્રકાશી શક્તો નથી. તેથી જીવે પોતાનાં આવરણ ક્યાં ક્યાં છે એ સમજી સમજી તેનાથી મુક્ત બનવાને સતત એકધારું પ્રભુકૃપાથી મથ્યા કરવાનું છે. જીવે સંસારમાંથી સદાય સાર ગ્રહણ કર્યા કરવાનો છે. સંસારમાં તો બધું સેળભેળ છે, પણ જે જીવ સંસારમાં રહી પ્રભુમાં દિલ પરોવે છે, તેને પ્રભુમય જે તે બધું છે. માટે, એને જ દિલમાં રાખવાનો છે.

કુંભકોણમ્,

હરિ:ૐ

તા. ૧૨-૫-૧૯૫૨

આ શરીરને કેટલાય દિવસથી ઠીક રહ્યા કરેલું નથી, પણ આજે તો બેહાલ છે. તેમ છતાં આજે આઠ પોસ્ટકાર્ડ, એક પાકીટ ને ત્રણ કાગળો લખ્યાં અને આ કાગળ તને લખ્યો છે. કશું જ ચિંતા જેવું નથી, પણ આ સાલ અહીં આવ્યા પછી શરીર ઠીક જ ન રહ્યું. ગરમી તો તોબા પડે છે. ગરમી તો આ જીવથી સહેવાતી નથી... ને કઈ ચોપડી મોકલવી તે તો મને શી ગતાગમ પડે ? ને તેમને કાવ્યમાં રસ હોય તો તો 'પુનિત પ્રેમગાથા' ને જો ગદ્યમાં રસ હોય તો 'જીવનસંદેશ'.

તું ખૂબ ખૂબ ખીલતી રહેજે. સાધનામાં પ્રાણ પરોવે તો જ ખપે.

કુંભકોણમ્,

હરિ:ૐ

તા. ૧૪-૫-૧૯૫૨

મનથી જુદા થાવ

મનથી આપણે નોખા છીએ એવો અભ્યાસ કેળવતાં રહેવાય, તો જ જીવનવિકાસ થઈ શકે. બાકી, મન તો જરૂર જીવપણામાં જ રખાવે. મનનું કહ્યું કરવામાં રાચ્યા, તો તો

પછી ઉપર આવી જ ન શકાય. તેથી તો ‘મન જ નર્ક કે મોક્ષનું દ્વાર’ એમ કહેલું છે. મનના તરંગોને તો કદી વશ ન થવાય, એટલી ને એવી જાગૃતિ રખાય તો જ ઉત્તમ. પૂજ્ય મોટી બા પાસે જઈ આવી તે સારું થયું.... ને મુંબઈ કાગળ લખ્યો તેમ...ને પણ કાગળ લખવો હોય તો જરૂર લખજે. ‘લખવો હોય’ એટલે કોઈને પણ ખાલી ખાલી તો ન જ લખવું. જે તે કંઈ હૃદયના ઉમળકાથી થવું ઘટે. જો લખે તો એને મારા સપ્રેમ ઘણા ઘણા પ્રણામ લખજે. આ બાજુ જો આવવાનાં હોય તો અહીં જરૂર ઊતરે. દરેક વસ્તુ, બાબત, પ્રસંગ આદિને એક જ બાજુ હોતી નથી. એને ઘણી બાજુઓ હોય છે. માનવી જે જુએ છે, તે તેની તેની રીતે એક જ બાજુનું જોતો હોય છે. તેથી, તેના જોવામાં જેનું તેનું યથાર્થપણું પૂરેપૂરું પ્રગટી શકતું નથી. એવા અધૂરા જોવાપણામાંથી તે ન્યાય અન્યાયનાં કાટલાં લઈને માપવા ને તોલવા પણ બેસી જતો હોય છે. આપણે કેટલાં બધાં પામર અને અધૂરાં છીએ ! તોય ફાંકો તો કેવો ને કેટલો છે ! આશ્રમમાં જાય ને તારે આપણા પ્રતાપભાઈનું ભજન સાંભળવું કરવું હોય તો જવું. તે ના નહિ પાડે. નીચેનો કાગળ વંચાવજે...ને જવાબ લખ્યો છે. તેને તે ગમ્યો કે નહિ ? ખરો લાગ્યો ? આજે તો શરીરે થાક પાર વિનાનો લાગે છે. ને હાથમાં આંગળાની તો જાણે મુઠ્ઠી પણ વળતી નથી. આવતી કાલે ત્યાં આશ્રમમાં પેલા મણિભાઈ મૌનમાંથી બહાર નીકળવાના. વ્યાસમાં પૂજ્ય મોટી બાએ અને... ભાઈએ મૌન લીધેલું ત્યારે ત્યાં તો ભારે તાપ, આશ્રમમાં છે તેના કરતાં ઘણો વધારે. ‘દુઃખ પણ શું છે’ એ

‘અખંડાનંદ’માં વાંચ્યું હશે. જો શરીરના પ્રેમને કાજે જીવ તેટલી હદ સુધી જઈ શકે છે, તો ચેતનનાં પ્રેમભક્તિ તો એનાથી કેટલાંય શ્રેષ્ઠ ને ઉત્તમ હોય ! તે તો કેટકેટલું સમર્પણ માગી લે છે ! પણ જીવની તેવી તૈયારી ક્યાં છે ? પૂજ્ય સમરથબાને સપ્રેમ ઘણા ઘણા પ્રણામ કહેજે. તારે ઘેર જાય ત્યારે તારી બાને પણ કહેજે.

કુંભકોણમ્,

હરિઃૐ

તા. ૧૯-૫-૧૯૫૨

ભાવનું જ પ્રાધાન્ય

મનમાં જે મનોમંથન થાય એમાંથી જીવનને યોગ્ય પરિવર્તન પમાડે, એવી નક્કર ભાવના પ્રકટતી રહે, તો મનોમંથન યોગ્ય પ્રકારનું સમજવું. બાકી તો મન નકામા નકામા તરંગે ચઢીને જીવનને ઉથલાવી પણ નંખાવે. જે માર્ગની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા હૃદયમાં કરાવવાની છે, ને હૃદયથી કેળવાઈ જવાનું છે, તે ત્યારે જ બને કે બધાં નિમ્ન પ્રકારનાં મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ ને અહમ્ શમી જાય, જીવનવિકાસની લગની પ્રગટે. લગની પ્રકટતાં જે ભાવ પ્રકટે છે, તેવો ભાવ જ મનાદિના પ્રકૃતિ સ્વરૂપને પલટાવવા શક્તિવંત બની શકે. સાધનામાં ભાવ મુખ્ય ને મહત્ત્વપણે ભાગ ભજવે છે. સાધનાનું હૃદય જ ભાવ છે. માટે, જ્યાં ત્યાં કર્મ કરતાં કરતાં ભાવને જ પ્રાધાન્ય દેવું ઘટે. ભાવ વિનાનું કર્મ, ને તે પણ જીવનવિકાસ પરત્વે જો ન હોય, તો તો તે કર્મ ભલેને ઉત્તમ હોય પણ તે કર્મબંધન જ થાય. અનેક જન્મોનું કારણ તે બનવાનું, પણ જો કર્મ ગમે તે પ્રકારનું હોય પણ તેમાં હૃદયનો

નીતરતો ભાવ પ્રભુભાવનાનો ઠર્યો, તો તો તે કર્મનો પ્રકાર કર્મની રીતે નથી રહેતો. કર્મ કરતાં કરતાં જે ભાવ મહત્ત્વપણે જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક હૃદયમાં જીવતો હોય છે, તે પ્રમાણે જ કર્મનાં સંસ્કાર ને પરિણામ પડવાનાં. માટે, જેમાં તેમાં ભાવ એ જ ઉપયોગી છે. ભાવ જેમાં ખરેખરો સાચો, તેવાં કર્મનાં વલણ તેવા ભાવની પ્રમાણે ઊગવાનાં. માટે આપણે તો હૃદયમાં ભાવને જ જોતાં રહેવું. કર્મ કરતી વેળા ભાવ કેવો રહે છે, તે જે જીવ જોતો રહે છે, તે જીવ ઊગરી જવાનો છે, તે નિશ્ચયે કરીને જાણવું. તેથી કરી સદાય ભાવ કાજે જાગૃત બનવું, જાગૃત રહેવું ને જાગૃતિથી વર્તવું. જીવનવિકાસ કાજે મળેલાં સ્વજનોનાં મનની કરણી જોતાં, વિચારવૃત્તિ જોતાં, તો અમને કદીય 'હા...શ' એમ થતું નથી. માટે, સદાય જાગતાં ને જીવતાં રહેવું.

કુંભકોશમ્,

હરિ:ૐ

તા. ૨૩-૫-૧૯૫૨

હૃદયપૂર્વક સ્મરણ કરો

..ભાઈનું શરીર સારું છે. શરીરમાં કશું જ ક્વાણું નથી. મારા શરીરનું તો રગડદગડ ચાલે છે. એની ચિંતા કશી જ ન કરવી, કારણ કે એનું નામ પ્રેમ નથી. ચિંતા તો કદી ન કરવી, પણ ચિંતવન કરવું. જેના વિશે હૃદયનો પ્રેમભાવ હોય, તેનું કંઈ થતાં એ રીતે એનો સ્પર્શ આપણને લાગતાં, તે લાગવાથી કરી જે ઊર્મિ પ્રકટે, તેના વડે કરીને કામ જો થતું રહે (અહીં કામ એટલે સાધનના ભાવનું કામ) તો તે સાચું. એવો જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકનો અભ્યાસ થતાં ભગવાનની કૃપાનો

પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય. એવો અભ્યાસ એકધારો, સતત, સળંગ, એકાગ્ર ને કેંદ્રિત હૃદયમાં થયા કરે તો એને અનુભવી શકાય. પ્રેમભક્તિજ્ઞાનપૂર્વકની એકાગ્રતા ને કેંદ્રિતતા વિના સદ્ગુરુના જીવનના મૂળભાવની પરખ આપણને યોગ્ય રીતે થતી નથી. હૃદયમાં હૃદયથી તેની યોગ્ય પરખ થાય, તો સદ્ગુરુમાં મન વધારે ઊંડું ને ઊંડું પરોવાય.

હૃદય સોંસરવું જેનું રહે, સ્મરણ પ્રિયનું ખરેખરનું, થતું રહે વ્યક્ત તે કર્મે જીવનમાં તો જીવન ખપનું.

માટે, બને તેટલું વધુ હૃદયના પ્રેમભાવથી સ્મરણ કરતી રહેજે. રોજ નિશ્ચિત સમયે હૃદયે તેનું ધ્યાન કરજે.

આપણે જીવનવિકાસને કાજે ભગવાનની કૃપા મેળવવી હોય, તો તે કાજે આપણા હૃદયથી હૃદયમાં તેને પ્રેમભક્તિભાવે પ્રાર્થના કર્યા કરવાની જરૂર રહે છે. એવો પ્રાર્થનાનો જ્ઞાનપૂર્વકનો અભ્યાસ સકળ કર્મ કરતાં કરતાં ને એને ચરણકમળે સમર્પણ કર્યા કરવાનો આપણા દિલનો જ્ઞાનપૂર્વકનો સાચો મહાવરો જો પડી ગયો, તો એવા ચેતનપૂર્વકના અભ્યાસ વડે કરીને હૃદયનો વિકાસ થતો રહે છે. હૃદયનો એવો યોગ્ય ને સાચો પૂરો વિકાસ થતાં એની હાજરી પણ અનુભવાય છે.

અનન્ય પ્રેમ જ એને ખપે

આપણે સાધનામાં ને તેની ભાવનામાં નિશ્ચિત ગતિ કરવી હોય, તો સાચા હૃદયનો પૂરેપૂરો શરણભાવ આપણે કેળવવો ઘટે. આપણા હૃદયની ભાવનાઓમાં મન, બુદ્ધિ અને પ્રાણના ક્ષેત્રનું કંઈ કશું ભળેલું ન રહે, તેની આપણે પૂરેપૂરી કાળજી રાખવાની છે. બાકી, એવું સેળભેળવાળું શરણપણું શ્રીભગવાનને

ખપતું નથી. ભગવાનને આપણે સર્વથી પ્રથમ વધારેમાં વધારે હૃદયમાં ચાહ્યા કરવાનો છે. આપણે બીજા પર પ્રેમ રાખીએ ને એના પર પણ પ્રેમ રાખીએ એવું નહિ કરી શકીએ. પહેલાં તો આપણે એનાં પૂરેપૂરાં બની જઈએ. તેવું બન્યા પછી આપણે એને બીજા બધાંમાં નીરખીએ. એને અજીઠો પ્રેમ ખપતો નથી. એને તો કશું પણ અજીઠું ખપતું નથી. માટે, એને જે સમર્પણ કરીએ કે ધરાવીએ તે આપણા હૃદયની શુદ્ધ પ્રેમભક્તિથી ભર્યું ભર્યું હોય તે જ એને તો ખપે છે.

કુંભકોશમ્,

હરિઃૐ

તા. ૨૧-૫-૧૯૫૨

સમજણનો સાધનામાં ઉપયોગ

આ વખતનાં મૌનએકાંતનાં...ભાઈનાં નિવેદનો આપણે વાંચવા જેવાં છે. તેમાંથી સાધનાને લગતું ઘણું ઘણું જાણવા જેવું છે. શ્રીઅરવિંદે સાધકોને જે કાગળો લખેલા હતા, તે કાગળોનો સાર ઘણોખરો એમાં આવી જાય છે. જેણે સાધના કરવી છે, તેણે તે બધું જાણવાની ઘણી જરૂર રહે છે. આશ્રમમાં જ્યારે તે નિવેદનો આવે, ત્યારે કાળજીથી વાંચી જવાં. તેમાંથી મળેલી સમજણનો સાધનામાં ઉપયોગ કર્યા કરવો. ઉપયોગના અભ્યાસથી જ એની કૃપાથી જે તે બન્યા કરવાનું છે. અભ્યાસ પણ ઉપયોગ ખાતર જ કર્યા કરવાનો હોય. અભ્યાસથી જ કૃપા મળે છે. માટે, અભ્યાસમાં લગાતાર રહેવું.

ગરજની અગત્ય

જે જીવ મનની ચાલબાજી સમજે છે, તે મનના ન્યાય્યા પ્રમાણે નાયવાની ના પાડી શકે છે. એવી રીતનો જે જીવ

સ્વસ્થ, તટસ્થ, શાંત, પ્રસન્નચિત્ત રહી શકે છે, એવો જીવ આજ નહિ તો કાલ જરૂર ઉપર આવી શકવાનો છે. જે જીવની ખરેખરી જીવનને ઊંચે આણવાની તમન્ના જાગેલી નહિ હોય, તેવો જીવ થોડા થોડા આ બાજુના પ્રયાસ કરીને બેસી જવાનો છે. એવાને તો કશું જ મળવાનું નથી. આ માર્ગમાં તમન્ના હોવી અને તે હૃદયની ખરેખરી હોવી તે ઘણું ઘણું મહત્ત્વનું છે. ગરજ ને સ્વાર્થ પાક્યા વિના કોઈ કોઈને મળતું પણ નથી ને કોઈને શોધતું પણ નથી. તેવી રીતે જીવનની ગરજ પાકવી ઘટે છે. જેને ગરજ જાગે છે, તે તો તે પ્રમાણે વર્તે છે. આપણને હજી ખરેખરી, પૂરી તમન્ના જ પ્રકટેલી નથી ને સાચી ગરજ જાગેલી નથી. તેથી, હજી સાચા અર્થમાં ખૂંપી જવાનું બનતું નથી ને બાથોડિયાં મારવાં પડે છે. તેથી હજી મનને પૂછ્યા કરવાનું રહે છે કે ‘ભાઈ સાહેબ ! કયે માર્ગે જવું છે એનો પાકો નિર્ણય હજી ફરી કરી લેવાની જરૂર છે’. માટે, ચેતીને ચાલવાની જરૂર છે. જેની દિશા જીવનની નક્કી થઈ જાય છે, તેમાં તો મરણિયો નિર્ધાર પ્રકટે છે. તેવા જીવની ગતિ ને તેની દિશા, ને તેની સમજણના પ્રકાર પણ જુદા જ તરવરે છે ને જુદા તરી આવે છે. તે જીવ પોતાનાં માટેનાં કર્મોમાં ને બનતા પ્રસંગોમાં કે મળતા સંબંધોમાં કે થતાં વર્તનોમાં કેટલી ને કેવી ભાવના જીવતી રાખવી ઘટે એનું હૃદયથી પૂરું જ્ઞાનભાન રાખી શકવાને તે પ્રેરાયેલો રહ્યા કરે છે. એવા જીવની જાગૃતિની ચમક અને ઝલક ઓર પ્રકારની તરી આવે છે. એના જીવનવિકાસ કાજેનો થનગનાટ માત્ર ખાલી ખાલી હોતો નથી. એવા જીવને કશાથી હાલી ઊઠવાનું

હોતું નથી. એને નિરાશા શેની હોય ? એ તો જીવન સમસ્તને ઊલટાવી નાખવાને જ્યાં કટિબદ્ધ બન્યો હોય છે, એનાં જોમ, હામ, સાહસ, બળ, ભાવ એ બધાંની બરોબરી કયો સંસારી જીવ કરી શકે ? જો સાધનામાં પ્રવેશ પામવું હોય, તો તો તે માર્ગ નર્યો મુશ્કેલીઓથી, વિઘ્નોથી ને એની અનેક પ્રકારની સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ યુદ્ધ પરંપરાઓથી ભરેલ છે. ને તે બધાંને ઓળંગવાને કાજે જેની ખરેખરી હૃદયની ગરજ જાગી હોય, તો પોતાના સદ્ગુરુને પોકારી પોકારી હૃદયમાં હૃદયથી પ્રાર્થના કરી કરી, એને આપણામાં જિવાડવાની તાકાત હોય ને એવું શહૂર પ્રકટાવવાનું ખમીર હોય, તો જ આ માર્ગે પગલાં દેવાનું યોગ્ય છે. નહિતર ક્યાંક અધવચ્ચે તૂટી પડાય તો તું મને નાહકની શૂળીએ ચઢાવે. માટે, ગુરુએ આદેશ આપેલ છે કે ચેતીને ચાલવું. માટે જાગીને, ને તે પણ પ્રત્યેક પળે ચાલવાની, જીવવાની, પ્રથમ શરત હોય ને સદ્ગુરુની ભાવનાને હૃદયમાં જીવતી કરી રાખવાની પાકી, પૂરી ને સાચી દાનત પ્રકટાવવાની હોય, તો જ કંઈક કામ સાધી શકાય. બાકી તો અંધારામાં બાથોડિયાં માર્યા કરવાનાં છીએ, તે નિશ્ચે કરીને સમજવું.

કુંભકોણમ્,

હરિ:ૐ

તા. ૨૮-૫-૧૯૫૨

સતત સંગ્રામ ખેલો

જીવન એક સંગ્રામ છે. જીવનનાં એવાં ઘણાં ઘણાં પાસાં પણ હોય છે. અંતરમાં પણ સાધકે સંગ્રામ કરવાનો હોય છે. મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ ને અહમ્ તથા ઈંદ્રિયો આદિને જીવ સ્વભાવ પ્રમાણે પડેલી ટેવો, સમજણો, મડાગાંઠો આદિને

ઉખેડવા કાજે ભયંકર કારમો સંગ્રામ લડવાનો રહે છે. તેમ થતાં થતાં જ્યાં જ્યાં ખંચકાવાય, ત્યાં ત્યાં કૃપા મદદ માટે પ્રભુની પ્રાર્થના હૃદયમાં કર્યા કરવાની રહે છે. એમ કરતાં કરતાં જ્યાં ત્યાં વિજયપતાકા સાધકે ફરકાવવાની રહે છે. વળી, બહાર પણ જ્યાં ત્યાં એ જ ભગવત્સ્વરૂપનાં જે તે બધાં રૂપો છે, તો તેમની સાથે સુમેળ ને સદ્ભાવ હૃદયમાં હૃદયનો પ્રવર્ત્યા કરે એ પણ એટલું જ મહત્ત્વનું છે. વિસંવાદ, અશાંતિ, મુશ્કેલી, ઉપાધિ, ગૂંચ એવું એવું અકળામણ પ્રકટાવે એવું તો ઘણુંય થયા કરે. જો સાધક જીવ એને તાબે થઈ જાય તો તો મર્યો જ સમજવો ને ડૂબ્યો જ જાણવો. સાધક તો જ્યાં ત્યાં જીવનમાં પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં જીવન વિકસાવવા કાજે જ્ઞાન-ભક્તિપૂર્વકનો યોગ્ય સામનો કરવાનું (અલબત્ત, જ્યાં જ્યાં એવી જરૂર હોય ત્યાં) ચૂકતો નથી. એમ કરી કરી પોતાના અંતરની શક્તિ બઢાવ્યા કરે છે. સામનો કર્યા વિના કે થયા વિના માનવીના અંતર્બળની પરીક્ષા પણ કેમ કરીને થાય ?

સતત જાગૃતિ

સાધકની શાંતિ, ધીરજ, સમતા, તટસ્થતા, પ્રસન્નતા, વિવેક આદિ ગુણોને કેળવવા કાજે, ને ધારો કે કેળવાતા જતા હોય તો એમાં કેટલું પાણી છે, તે ચકાસવાને કાજે સાધકને અનેક પ્રસંગો મળ્યા કરવાના. તેવે પ્રસંગે તે કેટલો ભાવનાયુક્ત જાગૃતિ સેવી શકે છે, એના પરથી સાધક પોતાનું યોગ્ય માપ કાઢી શકે છે. એમ પોતાને યોગ્ય રીતે આમ કે તેમ તે સમજી જતો બને છે. સાધકે પોતાનું સાચું ને પૂરું માપ તો કાઢતાં શીખવું જોઈશે. સાધના એટલે જીવનવિકાસ કાજેની

પળેપળની જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકની અંતરમાં અંતરની ચેતનયુક્ત જાગૃતિ. એવી જાગૃતિ પ્રકટવા કાજે જીવની તે વિષયની ધગધગતી તમન્નાની પણ એટલી જ જરૂર રહે છે. આ માર્ગની સાચી ધગશ અંતરમાં જવાળામુખીની પેઠે પ્રગટવા વિના ઝડપી વિકાસ થવો શક્ય નથી.

કુંભકોશમ્,

હરિઃૐ

તા. ૩૦-૫-૧૯૫૨

સંસારમાં કેમ જીવવું

જગતમાં કશું જ એમનું એમ નથી હોતું. જ્યાં ત્યાં તેમાં ચેતન જ ભર્યું પડ્યું છે, તો તે કેમ સમજાય ? તો તેવું જીવન જીવીએ તો જ તે તો તેમ બને. મન જો સંસારીનું સંસારી રહ્યા કરે, તો તો તેમ ન બને. સંસારમાં રહેવાનું ખરું, પણ મન સંસારી ન રહે, ને તેનાં દૃષ્ટિ, વૃત્તિ ને વલણ જીવન-વિકાસની ભાવનાને કાજે અભિમુખ રહ્યા કરે, તો સંસારમાં મન કદી ડૂબી જાય નહિ. સંસાર તો જ્ઞાનની ભાવના કેળવવા કાજે છે. સંસાર એ જેમ વ્યક્તતાનું લક્ષણ છે, સંસાર એ જેમ અચળ હોવા છતાં સ્વરૂપે ચલ ભાસે છે, તેમ આપણે ચલમાં હોવા છતાં સ્વરૂપે અચલપણે જીવવાનું કર્યા કરીએ તો તો ઠીક થઈ પડે.

સાધના જ જીવનકાર્ય

જીવનમાં સાધના કરવાનું કામ જેવું તેવું નથી. તેથી, સાધનાનું કામ જ કરવાનું દિલ હોય, તો તો મરી મથીને પણ દૃષ્ટિ અંતર્મુખ વળે તેમ કરવાનું રાખીએ તો તો કંઈક સધાય. જેનું મુખ જે બાજુનું વળેલું હોય છે, તે બાજુ પ્રમાણેનું જે તે

બધું એને દેખાયા કરે છે. સંસારમાં રસ રહેતો હોય તો સંસારી બનાશે. માટે, જીવનવિકાસમાં રસ કેમ જીવતો થાય તેની તમન્ના પ્રકટાવ્યા કરવાને કાજે, હૃદયનો તેવો જ્ઞાનપૂર્વકનો અભ્યાસ થતો રહે તે ઘણું જરૂરનું છે. કૃપા કરીને પ્રભુનું સ્મરણ અવિરતપણે પ્રેમભક્તિથી હૃદયમાં થયા કરે, સર્વ કર્મ કરતાં કરતાં, સદ્ગુરુની ચેતનભાવનાને હૃદયમાં સેવાયા કરાય, તો તો બધું જે તે જેમનું તેમ હોવા છતાં જેમનું તેમ નથી રહેવાનું, તે નિશ્ચે કરીને જાણવું, પણ જો જેમનું તેમ તેમાં ને તેમાં પડી રહ્યું તો તો દહાડો વળવાનો નથી. માટે, એ તો મથતાં મથતાં થવાયે જવાય. માટે હિંમત, ધીરજ, પ્રેમભાવના પ્રકટાવી પ્રકટાવી એના સ્મરણ ભાવમાં જીવ્યા કરવું ને એને જ મોટી ઓથ ગણવી.

કુંભકોશમ્,

હરિઃૐ

તા. ૨-૬-૧૯૫૨

હૃદયથી સાદ પાડો

મને તો મારા સદ્ગુરુને સ્થૂળ રીતે મળી શકવાનું જીવનમાં ત્રણચાર વાર જ બનેલું. તે પણ થોડાક દિવસો માટે. તેઓ કૃપા કરીને મારી સાથે અઢી પોણાત્રણ માસ કે એટલા દિવસો રહેલા તે જ. પ્રભુકૃપાથી જ્યારે હૃદયની પ્રેમભક્તિની ભાવનાથી એની (સદ્ગુરુના હૃદયની) સાથે હૃદયનું સંઘાણ થઈ જાય છે, તે વેળાએ જ્યારે જ્યારે આપણે જીવપણામાં આવી જતાં હૃદયથી એની પ્રાર્થના કરતાં આપણે પાછા ઉપર તરી આવીએ છીએ એવો મારો તો તેવી બાબતમાં જીવનનો પાકો અનુભવ છે. એની સાથે આપણા હૃદયનો ઉત્કટમાં

ઉત્કટ તાદાત્મ્યપૂર્વકનો પ્રેમભાવ હૃદયમાં પ્રગટી ગયેલો હોવો ઘટે. એને હૃદયમાં હૃદયથી હાક મારવાની કળા ને તેવી ચેતનયુક્ત જાગૃતિ એટલું આપણામાં પ્રકટેલું હોય તો કંઈ પણ કશું આપણને હલમલાવી ન મૂકે. પ્રસંગ ગમે તેવો હોય, કામ અઢળક હોય, દર્દ કે એવું બીજું ગમે તેવું હોય, કશું આહુંતેહું હોય, તે તે વેળા જો આપણે હૃદયથી એને પ્રેમભક્તિ વડે હાક મારીએ છીએ ને પ્રાર્થના કરતાં હોઈએ, તો તેવી વેળા તે હૃદયમાં પ્રકટે છે એવો અનુભવ થાય છે. તેવા પ્રકારના અનુભવોથી સાધકને હૃદયમાં પાકી ખાતરી થતી હોય છે, કે તે એકલો નથી. સાથે જરૂર કોઈ છે જ. તેમ ઓથનો અનુભવ થતાં ને તેવું પોકારતાં બળ મળતું જ્યારે તે અનુભવે છે, ત્યારે એને માથે સમર્થ ગર્જે છે, એવો પણ અનુભવ થાય છે. એવો અનુભવ થતાં સાધક સદાય નિશ્ચિંત રહ્યા કરે છે. એની નિરાંત પછીથી તો કશાથી ઘવાતી નથી.

સદ્ગુરુનો ઉપયોગ

સદ્ગુરુની કને જવાનું મન થાય, પરંતુ એના કરતાં આપણા હૃદયમાં એને જીવતો કરવાની કળા સાધકે શીખવાની રહે છે. જે એને બહાર સ્થૂળ રીતમાં જુએ છે, તે સાચો સાધક નથી. એવો સાધક તો કશો પોતાનો શુક્કરવાર વાળી શકનાર નથી. જે સાધક પોતાના સદ્ગુરુને પોતાના જીવનવિકાસથી અજવાળ્યા કરે છે, જરૂર પડતાં હૃદયથી એનો સથવારો ખોળે છે, તે મેળવીને તેના વડે ખાલી ખાલી કંઈ માત્ર તે આશ્વાસન કે આશાએશ ભોગવતો નથી, પરંતુ એના સથવારાની સહાયે તો જીવનવિકાસમાં આગળ ને આગળ

કૂચકદમ કરવામાં એની ધન્યતા ને કૃતકૃત્યતા તે અનુભવે છે, તેવો સાધક જ્ઞાનભાવે સદ્ગુરુને ઉપયોગમાં લઈ શકે છે.

પોતાનો દાખલો

સને ૧૯૨૮ સુધી મારે પણ ઘણી ગડમથલ ચાલતી. સદ્ગુરુની સલાહની જરૂર પડતાં એને ખોળવા વચ્ચે હરદ્વાર કુંભમેળામાં જવું પડેલું. તે વેળા એક પૈસો પણ વાપરવો એ તો કંઠે પ્રાણ જેવું હતું. એવી આર્થિક તંગી હતી, પણ ગયા વિના છૂટકો ન હતો. જીવનનો પ્રશ્ન એટલે તે ઉકેલવો જ રહ્યો. મારાથી ગમે તેટલી મહેનત કરતાં છતાં કંઈ જ કશું વળતું ન હતું, તેની કને જ જવાનું વળીવળીને દિલ વળ્યા કરે. એની મદદ અંતરમાં કેમ લેવાય તેની તો કશી જ ગતાગમ ન હતી. તને જેમ ચોખ્ખું એક ને એક બે બતાવાય છે ને સમજાવાય છે, એવું અમને કોઈ બતાવનાર ને સમજાવનાર તે વેળા તો ન હતું. સદ્ગુરુની કૃપામદદ અંતરમાં અંતરથી લેવાની સૂઝ તો હજી ઊગી ન હતી ને કોઈએ બતાવી પણ ન હતી. જે હમણાં તને બતાવી રહેલ છું, જો તેવી સમજણ ત્યારે હૃદયમાં હૃદયથી પ્રકટી હોત, તો તો ત્યારે હરદ્વાર ન ગયો હોત. એવી સમજણ તો આપોઆપ જ્ઞાનપૂર્વકના અભ્યાસના પરિબળે અનુભવથી હૃદયમાં પ્રકટેલી. તેમની તેવી કૃપામદદ પ્રસંગ જાગતાં જાગતાં લીધા કરેલી હતી.

સાયો આનંદ

તેથી, તને પ્રભુકૃપાથી પ્રાર્થના છે કે સદ્ગુરુને અંતરમાં અંતરથી જીવતા કરીને તેની કને આપણે જવાનું છે. તું બસ આનંદમાં જ રહ્યા કરે તો આ જીવને ઘણી શાંતિ વળ્યા કરે.

ભાવનાને નિશ્ચિત સ્વરૂપની ભાવનામાં વધારે વધારે ઉત્કટ કરીને તેની મદદથી હૃદયમાં પોતાના સદ્ગુરુને મળવામાં જે આનંદ છે, તે જ સાચો આનંદ છે.

સૂક્ષ્મનું દર્શન કરી તે ફળાવો

સંસારની રચના ને જગતની રચના દ્વંદ્વની બનેલી છે. તેમાં જો મન, બુદ્ધિ ને પ્રાણ ગયાં તો તેમાંથી એને પાછાં ખસેડવાં તે મુશ્કેલ હકીકત છે. તેથી આ બધું શેને કાજે છે ? એનો હેતુ શા કાજે છે ? ને પ્રત્યેક જેમાં તેમાંથી તેના હેતુને સમજીને આપણે તેના હેતુને સફળ કરાવવાને જાગૃતિપૂર્વક મથ્યા કરીશું, તો તો તેવા તેવા પ્રસંગો જીવને સુખરૂપ એટલે કે કલ્યાણરૂપ છે. અન્યાય થાય, અપમાન થાય કે કોઈ આપણને ન ગણે એવું સંસારમાં થાય, તો તે તે બધું શેને કાજે હોઈ શકે ? તેનો હેતુ શો ? એમ વિચારી તે જે આવેલું હોય, તેના સ્થૂળપણામાં પ્રવેશી જવાનું મૂકીને તેના સૂક્ષ્મ-પણાના હેતુમાં ને તેના ફલિત થઈ જવાના પરિણામમાં જો આરપાર બનવાનું કરી શકીએ તો તો બેડો પાર થઈ જાય. આપણે વિચારવું ઘટે કે આપણે શેને કાજે જીવીએ છીએ ? નાનાં નાનાં છમકલાં થાય, તો તેમાં શું ભરાઈ પડવાનું છે ? એમાં દોષ જો કોઈનો હોય તો આપણી પ્રકૃતિનો છે, તે નક્કી જાણવું. તો તો સાધનામાં આગળ જ્યારે ભારે ભારે મગરમચ્છ પકડશે તે વેળા તો શો તમાશો થાવાનો ? માટે, જીવને વળી વળીને વારવો ને મનને એકમાત્ર ચેતનના સ્મરણભાવનામાં જીવતું રહી શકે તેમ કરવાનું હોય. એ જ સર્વસ્વ છે, એ જ સમર્થ છે, એમ જાણીને હૃદયમાં જીવતી

બનજે ને મરદ બનજે. કશાથીય લેવાઈ જવાનું ન હોય કે
આવરાઈ જવાનું ન હોય.

કુંભકોશમ્,

હરિઃૐ

તા. ૪-૬-૧૯૫૨

આપણો જ વાંક

મન વિના તો માળવે ન જવાય. મન હોય તો માળવે
પણ જવાય. તેમ ભગવાનના થવા કાજે તેવું મન હોવું જોઈશે.
ન હોય તો તેવું થવા કાજે દિલનું ખેંચાણ પ્રકટાવવું જોઈશે.
સંસારનો મહાવરો અનાદિકાળથી જીવને પડેલો છે. તેમ છતાં
સંસારે કોઈને રોકેલ નથી. જે કોઈ સંસારનું નામ લે છે,
તે યોગ્ય નથી. જેને જવું જ છે, તે તો જવાનો છે. જેને
જવું નથી તેને તો કંઈક ને કંઈક બહાનું શોધવાનું રહે
છે. કોઈ કશું નડતરરૂપ નથી. જો હોઈએ તો પોતે પોતાને
નડતરૂપ છીએ.

સદ્ગુણ જ જુઓ

જગત ને સંસારની નજરે જે તે બધું જોવાનું, સમજવાનું,
અનુભવવાનું ને મૂલ્યાંકન કરવાનું આપણે મૂકી જ દેવું પડશે.
દરેક જીવની નોખી નોખી પ્રકૃતિ છે. તે તે જીવ પોતપોતાની
પ્રકૃતિ પ્રમાણે વર્ત્યો જવાનો છે. આપણે પણ પ્રકૃતિ પ્રમાણે
વર્ત્યા કરવાના છીએ. ગાંડો માણસ જો ગમે તેમ બકે તો
તેનો કોઈ જ દોષ કાઢતું નથી. દારૂ પીધેલ માણસ છાકટો
થઈને ગમે તેમ વર્તન કરે, તો તેના તરફ ઝાઝું કોઈ લક્ષ
આપતું નથી. તે ગાળો ભાંડે કે ધૂળકાદવ નાખે, તોપણ
માઠું લગાડતાં નથી, તેવી રીતે સંસારમાં ભાતભાતની પ્રકૃતિ

છે, એટલે તે તે પ્રમાણે તે બધાં વત્સ્યા જવાનાં, ને આપણે પણ હજી ક્યાં પ્રકૃતિથી પર છીએ ? આપણું વર્તન સર્વાંગ, સંપૂર્ણ તો બની શકેલું ક્યાંથી હોય ? આપણી પ્રકૃતિનું વર્તન બીજા બધાંને પૂરું યોગ્ય લાગતું જ હશે એમ કેમ કરીને કહેવાય ? તેથી, સંસારવહેવારમાં મળેલા જીવોનું ગુણગ્રાહકપણું હૃદયમાં પૂરું પ્રકટે, તો જ મનમાં શાંતિ રહી શકે. સાધક જીવને તો સદ્ગુણના ભક્ત થવું, ગુણની કદરભક્તિ પ્રકટવી એ તેના જીવનનું બિરદ હોય. ભક્તનું બિરદ તો ભક્તિ. સાધકનું બિરદ તો સાધનાના પ્રકારની હૃદયમાં પ્રકટેલી રહેતી તેવા પ્રકારની ભાવના. એટલે જે જે જીવોની સાથે હળીએ, મળીએ, રહીએ, જીવીએ, તેમના તેમનામાં જે જે ઉત્તમ હોય, તેનું તેનું આપણને સહજમેળે હૃદયમાં દર્શન થયાં કરે, દર્શન થયાં કરી એની ભક્તિ હૃદયમાં જીવતી રહ્યા કરે, તો તો આઠે કોઠે બસ આનંદ આનંદ પ્રકટ્યા કરે. જ્યાં જ્યાં જે જે ઉત્તમ, ત્યાં ત્યાં સાધકનું આકર્ષણ થયા જ કરવાનું. તેમ થાય તે જ ઈષ્ટ છે. તો જ તેનું જીવન ઉત્તમ ગતિનું રહી શકે. એનાં દષ્ટિ, વૃત્તિ ને વલણ તો ઉત્તમને જ અનુભવવાને તલસી રહેલાં હોવાં ઘટે. પહેલાં સાધકે પોતે પોતાની પ્રકૃતિને પૂરેપૂરી યોગ્ય રીતે સાત્ત્વિક બનાવવાની છે. પ્રકૃતિમાં શાંતિ, સમતા, તટસ્થતા, ધીરજ, સહિષ્ણુતા, સહનશીલતા, દયા, ક્ષમા, કારુણ્ય, વિચાર, વિનય, વિવેક આદિ દૈવી પ્રકૃતિના ગુણો પ્રકટે તે કાજે તેણે જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક હૃદયમાં પ્રભુની પ્રાર્થના કરવાની રહે છે.

સદ્ગુરુ માનવ છતાં માનવાતીત

પ્રભુકૃપાથી જીવનનો સદ્ગુરુ જે હોય તે છે તો આપણા જેવો માનવી. એને પણ આંખ, કાન, નાક, જીભ વગેરે ઈન્દ્રિયો હોય છે, ને મનાદિકરણો પણ હોય છે. જીવનમાં શ્રદ્ધા પ્રકટાવવા સદ્ગુરુની જીવનવર્તન કળાનું જ્ઞાન સાધકને હૃદયમાં પ્રકટે, તો સદ્ગુરુને ઈન્દ્રિયો હોવા છતાં એમાં જીવપણું નથી તેનું તેને જરૂર જ્ઞાન થાય.

ગુરુ પણ સાધન છે

જે છે તે તો કામ લેવા કાજે ઉપયોગને અર્થે છે. જેમ ડૉક્ટર કને વાઢકાપનું હથિયાર છે, તેમ ચોરડાકુ કને પણ ચાકુ હોય છે. ચોરડાકુનું ચાકુ લૂંટવાને કાજે ને મારી નાખવા કાજે છે. ડૉક્ટરનું ચપ્પુ ઉપયોગ કાજે, જીવનાં ગૂમડાં મટાડવા કાજેનું છે. ચોરડાકુનું ચપ્પુ જીવની જીવ પ્રકારની ઈન્દ્રિયો પેઠે છે. ડૉક્ટરનું ચપ્પુ દર્દ મટાડવા કાજેનું, જાગેલા જીવનું સાધન છે.

આપણે તો જશોદામાતા જેવાં છીએ

એકવાર ચેતનમાં જાગેલ જીવમાં તેવું જીવપ્રકારનું સ્થૂળપણું નથી, એમ એને બુદ્ધિમાં ઊતરી શકે, ને જેને બુદ્ધિ પણ નકારી ન શકે, તેવી રીતે તે પ્રભુકૃપાબળથી નક્કરપણે જીવનના પ્રસંગોમાં બતાવી આપે છે, તે તેમની મોટામાં મોટી સત્કૃપા છે, પરંતુ આપણે બધાં તો જીવ પ્રકૃતિનાં રહ્યાં. જેમ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને જશોદામાતાને પોતે તો શ્રીભગવાનનો અવતાર છે, ને પોતે ઘણી ઘણી મહત્તાવાળા છે, એવું તેમના જીવનમાંના અનેક પ્રસંગોમાં બતાવેલું, ને એમની સહજ

લીલાના વર્તનમાં એમની અતિમાનવતાના અનુભવો પણ કરાવેલા, કે જેને ચમત્કાર પણ કહી શકાય, તેમ છતાં જશોદામાતાજીને તો કૃષ્ણ પોતાના નાના બાળક જ લાગ્યા કરે. જીવનની કોઈક ધન્ય પળે તેમની મહાનતાનું જ્ઞાનભાન જાગતું, તો પાછું તેમના પરત્વેની માયા-મમતાના મોહબળથી કરીને એ આવરાઈ પણ જતાં હતાં.

પોતાનો દાખલો

તેમ શ્રીસદ્ગુરુની ઈંદ્રિયોમાં ચેતનપણું છે કે જીવપણું છે, તે તો એવા એવા પ્રસંગમાં પ્રભુકૃપાથી મુકાયા વિના સાચી રીતે જણાય જ કેવી રીતે ? મને પણ મારા સદ્ગુરુનો એવો અનુભવ થયેલો, ત્યારથી જ એને હૃદયમાં પકડી રાખવાનું એની કૃપાથી કરેલું. એમના પરત્વે પ્રભુકૃપાથી સાચો પ્રેમ જાગતો રહેલો કે જેથી કરીને એમનું સ્મરણ વારંવાર કર્મ કરતાં કરતાં પ્રેમભીનું થયા કરતું હતું. જ્યાં જ્યાં બેસાવધપણું થતું કે થવાનું બનતું ત્યાં ત્યાં એની કૃપાથી જાગ્રત થવાતું ને એની કૃપામદદ માટે હૃદયમાં પ્રાર્થના કર્યા કરવાનું તે તે કાળે સૂઝી જતું.

સદ્ગુરુની કૃપામદદ ક્યારે મળે

શ્રીસદ્ગુરુની સાથે હૈયાનો પ્રેમભક્તિજ્ઞાનયુક્ત સદ્ભાવ જાગીને એના જીવનના મૂળભાવમાં તે પરોવાઈ જાય છે, ત્યારે જ શ્રીસદ્ગુરુની કૃપામદદ સાધક જીવને મળતી તે અનુભવી શકે છે. તું લખે છે તે બધું ભલે ખરું હોય, પણ આપણને હજી સદ્ગુરુની કૃપામદદ મેળવવા કાજેની પાકી હૃદયની ગરજ લાગેલી નથી, એને વીલો મૂકતાં તો કેટકેટલી હૈયામાં કારમી

વેદના પ્રકટે ! એમ પ્રત્યક્ષ ભાવના હૃદયમાં તે તે કાળે ને તેવા તેવા પ્રસંગોમાં પ્રકટ્યા વિના ને સદ્ગુરુની કૃપામદદ મેળવવા કાજેની ઉત્કટ ઝંખના ને તે કાજે અંતરમાં એનું ખરેખરું પ્રેમભક્તિ-જ્ઞાનયુક્ત સ્મરણ ને એની એવા પ્રકારની પ્રાર્થના હૃદયમાં જો થયા કરે, તો સાધકજીવ પોતે એકલો નથી, એને પોતાના ગુરુની ઓથ ને હૂંફ, સહાનુભૂતિ, પ્રેરણા સદાય મળ્યાં કરતાં તે અનુભવી શકે છે, પરંતુ તે પ્રમાણે આપણે કર્યા કરતાં હોઈએ, તો કંઈ સાચી સમજણ પડેને ?

અકળામણ તો કામ વધારે બગાડે

એક તો આપણે પોતે થઈને કામને માથે સ્વીકારી લઈએ, ને કોઈક કંઈક અકળામણ કરે, તે વેળા આપણે પણ તેમ કરવા મંડી પડીએ, તો તો સંઘર્ષણ જ થાયને ? તને કેટલીય વાર કહેલું છે કે અકળાવાથી ઊલટું જીવનું-જે કાજે અકળાવાનું કરે છે, તે જ સામું વધારે વખત આવીને ઊભું રહેતું હોય છે. તેવો અકળામણનો ગાળો ઊલટો વધારે સમય લંબાતો રહે છે. એટલે જો આપણે શાંતિ, સમતા, પ્રસન્નચિત્તા, વિવેક આદિને ખરેખર ચાહતા હોઈએ, તો તો આપણે ઊલટું અકળામણ ન થાય તેની ઘણી ઘણી કાળજી રાખવાની હોય.

ખુલ્લાપણું પણ ક્યારે ન ફળે

જે કોઈ પોતાની નબળાઈઓ છુપાવતો નથી, ને તેનું આત્મનિવેદન કરતો રહે છે તે સારી વાત છે, પરંતુ એવા નિવેદનની પરંપરામાંથી જો જીવ પોતાને તારવવાનું કર્યા કરે, ને તેવું તારવતા જવાનું પોતાને અનુભવી શકાતું ન હોય ને

તેથી કરીને જો જીવને તે તે પ્રસંગે જીવને જીવપ્રકારના વલણમાં જ પરોવાયા કરવાનું બન્યા કરતું હોય, તો ત્યાં તેવા જીવે પૂરું વિચારવાનું રહે છે. ત્યાં તેણે થોભવું ઘટે, કારણ કે હૈયાના નીગળતા ભાવથી અને હૈયાનાં સચ્ચાઈ અને પ્રમાણિકતાથી કરેલું, અથવા વધારે ઉત્તમ રીતે કહીએ તો થયેલું પ્રત્યેક આત્મનિવેદન જીવને ઊલટો વધારે ટટાર બનાવે છે. કેટલાક જીવોને વિશે એવો પણ અનુભવ છે કે તેઓ પોતે આત્મનિવેદન તો કરે છે, તેમ છતાં પોતાની નિર્બળતાઓને તે છાવરતા હોય છે.

ભાવ તો પ્રસરે જ

વળી, બીજું સમજવા જેવું તો એ છે કે હૈયાના ભાવની સચ્ચાઈ, તેની તે પરત્વેની નેક દાનત, ને તેની પ્રમાણિકતા, ભલેને તે એક ક્ષેત્ર પૂરતી હોય, તોપણ તેમ જો તે હોય તો તેનો પ્રવેશ કંઈ એક ને એકમાં જ નથી રહી શકતો. તેનો પ્રવેશ તો ઊંડો ને ઊંડો જ થતો જાય છે. દિલની નેક દાનત, દિલની સચ્ચાઈ, એવી એવી ભાવના એ તો સદાય વિસ્તારને પામે છે. જે પ્રકાર વિશે જીવ પ્રેમભક્તિભાવે શ્રીભગવાનને ચરણકમળે હૃદયથી આત્મનિવેદન કર્યા કરતો રહે છે, તે પ્રકારમાં તેવો જીવ વધારે તેજસ્વિત ને બળવાન બનતો જતો હોય છે, કારણ કે સાધકજીવ શ્રીભગવાનને ચરણકમળે પોતાનું બધું જ ઠાલવીને પૂરેપૂરાં નિરાંત ને નિશ્ચિંતતા અનુભવતો હોય છે.

મનપર બધો આધાર

બધી જ પરિસ્થિતિ, મનની જેમ સ્થિતિ હોય તેમ, સમજાયા કરાય છે. મન બગડેલું હોય તો જે સારું હોય, તે પણ કદી કદી તો શું, પણ ઘણી વેળા ઊંઘી રીતે પણ સમજાતું હોય છે. તા. ૮-૬-૧૯૫૨. જે તે બધું મનના પર જ આધાર રાખે છે. મનથી કોઈ વાત કે હકીકતનો સવળો કે અવળો અર્થ લેવાનું મનની દશાની પર અવલંબે છે. માટે, સાધકે તો મનને સવળું રાખવામાં સાર હોય.

મન મારું કેમ

સમજણમાં તો આડુંઅવળું ઊતરે પણ તે એવું રહે કેમ ? ને સીધું કેમ ન ઊતરે ? એમ બધાં જ પ્રશ્ન પૂછે. તો જો આપણને જેને કાજે ઘણી ઘણી ગરજ જાગે છે, જેનો ઘણો ઘણો સ્વાર્થ જાગેલ હોય છે, તો આપણું મન તેમાં તેમાં તે રીતે તેવા પ્રકારનો પ્રયત્ન કર્યા વિના સહજપણે ખૂબ રહ્યા કરે છે. એટલે તેવા પ્રમાણથી એવા તર્ક પર આવવાનું બને કે હજી આપણને જીવનની સાચી સમજણ, તેના પરત્વેની ગરજ ને હૃદયમાં તેવો સ્વાર્થ જાગેલાં નથી.

ગરજ જગાડો

રોગ મટાડવો હોય, વૈદ્યની કને દવા લેવા ગયા હોઈએ, વૈદ્ય દવા તો આપે, સાથે સાથે ચરી પણ પાળવાનું કહે, તો તો તે તે ચરી પાળવાનું દર્દી કરે જ છે, કારણ કે તે જાણતો હોય છે કે જો ચરી નહિ પાળીએ તો પછી દવાની અસર ન થાય ને રોગ મટે નહિ. એટલે રોગ મટાડવાની જે ઉત્કટ ઝંખના જાગે

છે, તેને અંગે કરીને તેવા તેવા જીવથી ચરી પાળી શકવાનું બને છે. તેવી રીતે જો આપણને જીવનની ખરેખરી પડી હોય, તે પરત્વેની હૃદયમાં ઉત્કટ ઝંખના જાગી જાય, તો તો જે જે જેમ જેમ બતાવાનું બન્યું હોય તેમ તેમ વર્તવાનું જરૂર બની શકે. માટે, આપણે તો વારંવાર દરરોજના વર્તનવહેવારમાં ને કર્મના આચરણમાં જીવનની સમજણ જીવતીજાગતી રહી શકે તેવા પ્રેમભક્તિજ્ઞાનપૂર્વકના જાગૃતિયુક્ત પ્રયત્નમાં રહ્યા કરવાનો અભ્યાસ કેળવ્યા કરવાનો છે.

જ્ઞાનપૂર્વક પ્રાર્થના કરો

ચઢઊતર તો થયા કરે. તેવા ખેલ પણ શાંતિ, સમતા, તટસ્થતા આદિ જાળવીને જોયા કરવા. એ તો એમ તો થયા કરવાનું, પરંતુ ડૂબવાનું થતાં ડૂબતાં હોઈએ તે તે વેળા ઉપર આવી જવા કાજે હૃદયના આર્દ્ર ને આર્ત ભાવે શ્રીભગવાનની કૃપામદદ મેળવવા હૃદયમાં પ્રેમભક્તિથી પ્રાર્થના કર્યા જ કરવી. જ્ઞાનપૂર્વકનો પ્રાર્થનાનો ઉપયોગ તો વારંવાર કર્યા કરવો.

માની લીલાનો હેતુ

જીવન એ તો મહોત્સવ છે. રણચંડીનો ખેલ છે. કાળિકા માતા ગરબે રમવા પધાર્યા હોય, સોળે શણગાર સજી ગરબાના તાલનૃત્યમાં જે થનગન કરતાં કારમાં પગલાં પાડે છે, તેવી લીલા-રમતનો આ સકળ સંસાર છે. એમાં જે માનો રમતનો લીલા-ખેલ નીરખે છે, તે તો માનામાં મુગ્ધ બની જાય. જો ખેલ જોતો રહે તો ખેલમાં ગુલતાન બની જાય, પરંતુ આપણે તો ખેલમાં ગુલતાન બની જવાનું નથી, માને જોયા કરવાની

છે. મા તો સર્જન કરે, પોષણ કરે ને વિનાશ પણ કરે. એ વિનાશ તેવા ભયંકર (જોકે તે તેના હકીકતપણામાં ભયંકર નથી, માનવીમાત્ર પોતાની તેવી તેવી સમજણથી તેને એમ માની લેતો હોય છે, બાકી, માતા સત્યં શિવં સુન્દરમ્ જ છે.) સ્વરૂપને આપણા જ કલ્યાણ કાજે મા તેમ કરતી હોય, છતાં આપણે તેવી વેળા નારાજ થતાં હોઈએ છીએ ને એમ કરીને એની લીલાના કર્મના હેતુને અફળ કર્યા કરતાં હોઈએ છીએ. બાળક છી કરે, પછી એની ગુદા એની મા ધૂએ ત્યારે તે રડતું હોય છે. એના જેવું જ આપણે પણ કરતાં હોઈએ છીએ.

‘બધો આધાર જે તે છે હૃદયની ભાવના ઉપર.’

માટી બનજે

અમને તો મરદનો બપ છે. અમને પ્રભુકૃપાથી મરદની સોબત અંતરથી ગમે છે. માટે, મરદ થઈને માટી બનજે. તો જ તું અમારે બપની છે. બાકી રડાકૂટનો તો પાર જ આવી શકવાનો નથી. જીવનની વાસ્તવિકતાને તો મરદાનગીથી જ સ્વીકારાય.

ભાવનો સંગ કરો

જેવું જેને લાગે, તેને તે ઉપયોગમાં લઈ શકે, તેવી રીતે સદ્ગુરુનો આશરો પણ હૃદયમાં જીવને જો જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક લાગી જાય, તો જ એનો તેવો ઉપયોગ જીવનના ઘડતર કાજે તે કરી શકે છે, તે નક્કી જાણજે. જે જાણે છે, સમજે છે, ને તેમ જે અનુભવે છે, તેવો જીવ તેમ વર્તી શકે છે. સત્પુરુષના હૃદયનો ભાવ આપણને પ્રેરનાર બની શકે, તેવા પ્રકારની રચનાત્મક, સ્વીકારાત્મક ભૂમિકા

રચવાનું કર્મ તો આપણું છે, જો તેમ બની શકે તો એની મદદ તો પડખે જ છે, એનો અનુભવ જીવનમાં એને થયા કરતો રહે છે, તે નક્કી પ્રમાણજે.

કુંભકોશમ્,

હરિ:ૐ

તા. ૧૧-૬-૧૯૫૨

સદ્ગુરુ પાસે જવું એટલે શું

જે કામ કરવાનું માથે લીધું હોય, તે કર્મ કર્યા વિના તો પૂરું થાય કેવી રીતે ? એને મૂકી દીધે પાલવતું નથી, તે તો કરવું જ પડે. સંસારવહેવારમાં લીધેલું કામ તો દરેકને કરવું પડે છે, છૂટકે કે ન છૂટકે. તેવી જ રીતે સાધનાનું છે. કોઈનું કંઈ કામ આપણે હોય, તો તેની કને જવું પડે છે. તે કંઈ આપણી કને નથી આવતું. તેવી રીતે, સાધનામાં જેની સહાનુભૂતિ, હૂંફ, ઓથ, કૃપામદદ, પ્રેરણા વગેરે જો મેળવવાનાં હોય તો જીવે તેની કને જવાનું હોય, તેના જીવનના મૂળ ભાવને અનુરૂપ થવાનું હોય. તેનામાં સદ્ભાવે આદર-પ્રેમભાવથી ગળાઈ જઈને મનાદિકરણોને એકાકાર બનાવવાનાં હોય. આપણે જો તેવા થવાનું દિલ હોય તો તે રીતે, તે ભાવે ને તે સ્વરૂપે, તેની કને જવાનું હોય. ‘જવું’ એટલે સ્થૂળ રીતે તેની કને જવું એટલો ને એવો અર્થ તેનો નથી થતો. જે કરવું છે તે કરવાના ખાલી ખાલી ઉપરચોટિયા વિચાર રહે તે તો મુદ્દલે ખપનું નથી. જે કરવું છે તે તો કરતાં રહીએ, ને તે પણ અંતરમાં તે શેને કાજે છે તે હેતુ પ્રીછીએ. તે તે બધું જીવનની ભાવનાના વિકાસ કાજે છે, એવું જ્ઞાનભાન પ્રત્યક્ષ તે તે પળે શ્રીપ્રભુકૃપાથી જીવતું રાખવાને મથ્યા કરીએ.

નબળાઈ આદિ કેમ ફીટે

મનની, મતિની, બીજાં કરણોની ને ઈંદ્રિયોની નબળાઈઓ તો છે, તેની ના નથી, પરંતુ નબળાઈઓથી ડરી જવાથી શું વળવાનું ? એ તો હોય. તે કંઈ એમ ને એમ ઊડી જવાની નથી. તેને તો જ્ઞાનપૂર્વક તે તે ઊઠતી પળે જ વેગળે મૂકવી પડશે, કે કાં તો તે આડે આવે તેમ છતાં આપણે સાધનાના મૂળભાવમાં મચ્ચા-મંડ્યા રહીને તેમાં જ એકમાત્ર પરોવાયેલું રહેવાનું બને તો જ કારજ સધાય. આ માર્ગમાં તો રણશૂરા મરજીવાનું કામ છે, કાચાપોચાનું કામ નથી. જીવપ્રકારના મનમાં અનેક પ્રકારના ભય રહેલા છે. તે સકળ ભય, સંકોચો ને મડાગાંઠો ને અહંતાદિને ઓળંગવાનું કામ પ્રભુકૃપાથી આપણું છે. આપણાથી હાથમાં લીધેલું કામ જરૂર થવાનું જ છે, એવો આત્મવિશ્વાસ પ્રકટાવી પ્રકટાવીને તે તે કર્મ કરતી પળે, તેની સમજણ ને તેની ભાવના પ્રકટાવી પ્રકટાવીને આપણે તે તે કર્યા કરવાનું રહે છે. સંસારમાં જો એમ ને એમ પડ્યા રહ્યા તો લીલ બાઝી જવાની ને ગંધાઈ ઊઠવાના. કશું પણ બેળે બેળે કરવું નહિ. બેળે બેળે કરવાથી ઊલટાં કચવાટ, અશાંતિ, ક્લેશ, સંતાપ આદિ વધે છે. માટે, જે તે પ્રેમભાવે સમજી સમજીને કરવું. સર્વ કોઈ સાથે જીવનો સદ્ભાવ હૃદયમાં રહે તેવી જ રહેણીકરણીથી સંસારમાં પ્રવર્તવું. એમાં જીવનની શોભા છે. તપ વિના જ્ઞાન નથી, ને જ્ઞાન તો ચેતનનું વ્યક્ત લક્ષણ છે. તે ત્યાં અંતરમાંથી પ્રગટે છે.

જાગૃતિ ને પ્રાર્થનાનો ઉપયોગ

સાધક જીવના મનની ચડઊતર થયા કરે તે તો સમજાય, પરંતુ એના ઉતરાણમાં એ જ્યારે હોય ત્યારે પોતે કળણમાં છે, તેની તો એને ખબર પડે ને પ્રભુકૃપાથી તે પ્રકારની જાગૃતિ જો રાખી શકે, તો તો તે તે પળે હૃદયમાં પ્રાર્થના, શ્રીભગવાનની કૃપામદદ કાજે કર્યા કરે, તો એ ઝટ ઉપર તરી આવતો રહે.

ભાવનાને જ સ્થાન

ગુરુપૂર્ણિમાનો દિવસ હૃદયમાં સતત ભાવનાપૂર્વકના સ્મરણમાં જાય તેમ તે ઊજવવાનો હોય. એમાં મૂર્તિપૂજાને સ્થાન નથી, ભાવનાને સ્થાન છે. ભાવના જેમ જે હોય તેમ તે દિલમાં ઠરે છે. ભાવ એ જ મુખ્ય હકીકત છે. જેવો ભાવ તેવી વૃત્તિ પ્રવર્તે. તા. ૧૬-૬-૧૯૫૨. સાબરમતી આશ્રમ કરતાંય આ જગા તો ઘણી જ એકાંત, રમ્ય ને શાંત છે. કંઈ જ કોલાહલ ન મળે, બસ, એકદમ શાંતિ.

સત્પુરુષના હૃદયને સમજો

એમ કહે છે કે જેનામાં હૃદયનો પ્રેમભાવ જેને અંગે હોય તેનું તો ઉત્તમ દેખાય, પરંતુ આ જીવની મૂર્ખામીનો તો પાર નથી. પ્રભુકૃપાથી જે જે જીવને ચાહતો થાઉં છું તેમના તેમના દોષ પર નજર ઠરે છે ને તે કાજે તેમને ભાંડવાનું બને છે. એટલે આ જીવ તો વિષ્ટાની માંખના જેવો એક રીતે ગણાય. માટે, તેવાનો સંગ શા ખપનો ? જેના સંગે કરીને એક પછી એક પગથિયાંઓ ચઢીને જીવાત્મા પરમાત્મતત્ત્વ અનુભવે

તેવાનો સંગ અતિ ઉત્તમ. જીવનમાં ઉચ્ચ ગતિમાં પ્રવર્તવું છે, એવી ભાવના પ્રગટવી એ મહાદુર્લભ ઘટના છે, ને તેમાંય સત્પુરુષનો આશ્રય અંતરની પ્રેમભક્તિજ્ઞાનભાવે જાગૃતિ સાથે પોતાના આંતરિક વિકાસની સમજણના ધોરણથી હૃદયમાં પ્રગટતો રહે તે તો વળી તેનાથીય દુર્લભ છે. ને તેનાથીય વિકટ તો સત્પુરુષના હૃદયને સમજવું ને અનુભવવું તે છે.

કુંભકોશમ્,

હરિઃૐ

તા. ૧૭-૬-૧૯૫૨

સંસારનો હેતુ ને તે કેમ ફળે

ભગવાન આપણને અમુક રીતે જ શીખવે છે એવું કંઈ હોતું નથી. એ તો આપણને સર્વ કંઈ દ્વારા શિક્ષણ આપવાનું કર્યા કરે છે. સર્વ કંઈ જે તે છે, તે સમજણ પ્રગટાવવાને કાજે છે. કશુંય એમનું એમ નથી. જો આપણી અંતરની આંખ ઊઘડી હોય તો આપણી આગળપાછળ બનતા બનાવોમાંથી ઘણું શીખવાનું મળે છે. સંસારની રચના ને સુખદુઃખાદિ દ્વંદ્વની રચના એ હેતુપૂર્વકની રચના છે. દ્વંદ્વની અથડામણમાં અથડાતો કુટાતો જીવ પ્રકૃતિના વિકાસમાં અવારનવાર ચઢઊતર કર્યા જ કરે છે. એટલે દ્વંદ્વમાંથી મુક્ત થવાને કાજે જે જે સ્થિતિમાં મુકાયેલા હોઈએ તે તે વેળા આપણી તેમાં તેવા પ્રકારની વૃત્તિ ન રહે, અથવા તો રહે, તો તેવી વેળા સમતા, તટસ્થતા, શાંતિ શ્રીપ્રભુકૃપાથી જો જાળવી શકાય તો જીવથી તણાઈ જવાનું ન બને.

જાગૃતિથી 'જાગી જવાય'

જીવનના સાધકને અનેક વાર ચઢઊતર થાય, પરંતુ જ્યારે

ઉત્તરાણમાં હોઈએ તે વેળા નજર સામે જીવનનું ધ્યેય જો પ્રત્યક્ષ ખરું જીવતુંજાગતું રહ્યા કરે અને ધ્યેય પરત્વેની આપણી સમજ હૃદયમાં જાગેલી રહેલી હોય તો તેવી વેળાએ શ્રીભગવાનને કૃપામદદ માટે પ્રાર્થના કરવાનું સૂઝે છે ખરું, તેટલા કાજે હંમેશાં જીવનના ધ્યેયને સતત નજર સમક્ષ રાખ્યા કરવું. એમાં તો લેશમાત્ર પણ ચૂકવું નહિ. જો ધ્યેય જીવતું-જાગતું દિલમાં રહી શકે, તો તો ઉત્તરાણમાં હોઈએ, પડી જઈએ, ગબડી જઈએ, ત્યારે પણ તે આપણી નજર સમક્ષ-પ્રત્યક્ષ રહેતું હોવાથી આપણને જાગી જતાં વાર લાગતી નથી.

પ્રાર્થનાનાં સુફળ

આ માર્ગમાં પ્રાર્થનાનું મહત્ત્વ ઘણું ઘણું મોટું છે. કંઈક પણ કશું થાય ત્યારે પ્રાર્થના કર્યા વિના ન રહેવું. એમ પ્રાર્થના કરતાં કરતાં હૃદયનો ભાવ જે વિકસે છે અને શ્રીભગવાનની કૃપામદદ મળ્યા કરવાના અનુભવની પરંપરા જ્યારે સાધકના જીવનમાં પ્રકટે છે ત્યારે તેને ઓથ મળવાથી અને હૂંફ ને પ્રત્યક્ષ સહારો પોતાની પાસે રહ્યા કરે છે એમ હૃદયમાં લાગવાથી તે સદાય નિશ્ચિંત અને નિરાંતવાળો રહી શકે છે. ને બુદ્ધિ સ્થિરપણામાં પ્રવર્તે છે.

પ્રસંગોથી પ્રભુકૃપા

જીવનમાં કોઈને પણ બધું સુતરું સુતરું વહ્યા કરતું હોય છે એવું બન્યા કરતું નથી. અથડામણ, ગૂંચ, ઉપાધિ, મુશ્કેલી, નિરાશા, ક્લેશ, સંતાપ, કંટાળો આદિ બધું જીવનમાં તો રહેવાનું, પરંતુ તે તે બધું સાધકને કાજે પોતાની વૃત્તિઓને

કેળવવા શ્રીપ્રભુકૃપાથી મળ્યા કરે છે, એવો જો જીવતોજાગતો દિલમાં ખ્યાલ રાખવાનું કર્યા કરે, તો તો તેમાં તે ડૂબી જતો નથી. તેવી તેવી વેળા પ્રભુને સાદ દેવાનું તે કર્યા કરે છે અને તે તે દશામાંથી તે ઊગરીને તેનું ઊંચે આવવાનું બન્યા કરે છે. આ માર્ગ પ્રયત્ન કરવાપણાનો છે, ને તે પણ પ્રેમભક્તિ-જ્ઞાનપૂર્વકની જાગૃતિ સાથેનો કરવાપણાનો છે, તે જાણજે.

ઈચ્છાને ઉત્કટ બનાવો

જે પ્રકારનું જીવન હોય ને જે પ્રકારનું જીવન જીવવાની હૃદયમાં ખ્વાહેશ જાગી હોય તે પ્રકારની જાગૃતિ અને સમજણ દરેક જીવને રહે છે. એનાથી બીજા પ્રકારની સમજણ ઉગાડવાને કાજે તો જબરજસ્ત ઉત્કટ ઈચ્છા પ્રગટવા વિના તેમ બની શકતું નથી. માટે, મનને તો હંમેશાં સત્સંગ મળ્યા કરે તેમ કર્યા કરવાનું છે, તે જાણજે. જેને જીવવાની ઈચ્છા છે, અને તેવી ઈચ્છા પ્રગટપણે છે તો તે પ્રમાણે તે પ્રવર્તે છે. માટે જીવનવિકાસની ઈચ્છાને ઉત્કટ બનાવ્યા કરવી.

સદ્ગુરુની સહાય છે જ

જીવનમાં સદ્ગુરુનું સ્થાન શેને માટે છે, કેવા પ્રકારનું છે ને કેટલા પ્રમાણનું છે, તેનું પણ યોગ્ય પ્રકારનું જ્ઞાન સાધકના જીવનમાં પ્રગટી જવું જોઈશે. સંસારવહેવારમાં જે બાબતમાં આપણને સમજણ નથી હોતી, તે વિશેની સમજણ આપણે બીજા કનેથી અનુભવીએ છીએ. સંસારવહેવારમાં એક બીજાની મદદ આપણને મળ્યા કરે છે, તે પણ આપણી સમજણનો વિષય છે. તેવી જ રીતે જે આત્મામાં ચેતન જાગેલું છે, એવા

સદ્ગુરુની મદદ સાધકને મળે છે, તે પણ નિશ્ચિત હકીકત છે. એવા અનુભવો અનેક સાધકને થયેલા છે. તેમાંનો આ જીવ પણ એક છે. ‘કેશવચરણકમળે’ તેનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો છે. ‘હૃદયપોકાર’ પણ એ જ પ્રકારની હકીકત છે.

પ્રાર્થનાની ગરજ જગાડો

હૃદય વિકસેલું હોય અને પ્રાર્થનામાં અત્યંત આર્દ્ર ને આર્તભાવ પ્રકટેલો હોય ત્યારે તેવા પ્રકારની પ્રાર્થનામાં આપણું હૃદય ભળેલું હોય છે, તે વાત પણ સાચી છે. જેમ સંસાર-વહેવારમાં ગરજ લાગ્યા વિના કોઈને આપણે બોલાવતા નથી, તેવી રીતે પ્રાર્થનાની પણ આપણને ગરજ લાગી જવી જોઈશે. તે વિના પ્રાર્થનાના ભાવમાં સાચો ઉઠાવ પ્રકટી શકતો નથી. પ્રાર્થનાની શક્તિ ઘણી ભારે છે. જે આપણને આપણા પુરુષાર્થથી બનવાને કાજે ઘણો કાળ લાગે અને કોઈક વાર તો તે અશક્ય જેવું પણ લાગે, તેમ છતાં પ્રાર્થનાના બળથી તેવું તેવું થઈ જતું ઘણાઓએ અનુભવેલું છે. મહાત્મા ગાંધીજી પ્રાર્થનાની શક્તિમાં ઘણું માનતા અને જીવનની કટોકટીની પળોમાં પ્રાર્થનાનો આશ્રય પણ લેતા. મહત્પુરુષોનાં જીવન-ચરિત્રોથી આપણે જો ન શીખી શકીએ તો પછી બીજા શેનાથી શીખી શકવાના ?

કુંભકોણમ્,

હરિ:ૐ

તા. ૧૮-૬-૧૯૫૨

અનાદિ જીવનપરંપરાનો અંત કેવી રીતે

જીવનમાં પ્રસંગો બને છે તો તૂટક તૂટક પણ તે સર્વ પ્રસંગોને સાંકળી લેનારી એક જાતની સળંગતા ને સમગ્રતા તે

તે પ્રસંગોના અંતરમાં રહેલી છે અને તે ભાવિ તરફ દોરી જતી હોય છે, તે વાત નક્કી માનજે. કંઈ કશું એકલું હોતું નથી. જે તે બધાં સાથે સંકળાયેલું છે. જીવનમાંના પ્રસંગોનું મહત્ત્વ ઘણું ભારે છે. તેથી કરીને પ્રસંગોનું હાર્દ ખોળીને પ્રસંગને ગુરુરૂપે સમજવામાં ને ગણવામાં ને તે પ્રમાણે તેવી ભાવનાથી વર્તવામાં જીવનનું સાચું ઘડતર થવાનું છે, તે નક્કી માનજે. જીવન છિન્નભિન્ન નથી. અવિચ્છિન્નપણે એક છે. હાલના આપણા દેખાતા જીવનની પાછળ ને આગળ એક પરંપરા પણ છે. અને એ પરંપરા અનાદિ છે, તેમ છતાં તેનામાં ચેતન હોવાથી ચેતનનું જ્ઞાનભાન પ્રગટી જાય તો તે અંતવાળી પણ બની શકે. એટલે મુક્ત બનવું તે આપણા દિલની વાત છે. દિલની ઉત્કટ તમન્ના જાગ્રત થતાં તે આપણને સદાય તમન્નાના વિષયમાં પ્રેર્યા કરશે, માટે, તમન્નાને જીવતી-જાગતી રાખ્યા કરવી.

અનુભવીનું કથન

સંસાર ઘડાવાને માટે મળેલો છે. તેમાં ડૂબી મરીને ગૂંગળાઈ જવાને માટે મળેલો નથી. દુઃખ, અન્યાય, મુશ્કેલી, ગૂંચ આદિની પરંપરાઓ અનેક છે, પરંતુ તે ઘડતરને કાજે છે. લખવું તો સહેલું છે, કહેવું પણ સહેલું છે, પરંતુ કેટલાકનું કથન કે લખાણ તેના બહુશ્રુતપણામાંથી પ્રગટે છે, તેના વાંચનમાંથી પ્રગટે છે, કોઈકની સાંભળેલી વાતમાંથી પણ પ્રગટે છે, પરંતુ ભાગ્યે જ કોકનું અનુભવમાંથી પ્રગટે છે. અનુભવના કથનની પાછળ આત્મવિશ્વાસનું થનગનતું ચેતન રહેલું છે.

શ્રદ્ધા

તેવું કથન જેના તરફ કહેવાયેલું છે, તેનામાં તે આજ કે કાલ ઊગવાનું છે, જો તેવા કથન કરનારના હૃદયની સાથે આપણા હૃદયનાં તાદાત્મ્ય, એકતારતા, એકતાનપણું પ્રેમ-ભક્તિજ્ઞાનપૂર્વક જો સંકળાયેલાં હોય તો. શ્રદ્ધાવિશ્વાસ પૂરેપૂરાં પ્રગટતાં સાધનાને કાજે જે કંઈ પ્રેરણાત્મકપણે કહેવામાં આવે છે, તેનું આમ કે તેમ મનથી થયા વિના સ્થિરપણે તેમાં પ્રવેશ પમાય છે, શ્રદ્ધાને લીધે વચન સીધું ને સોંસરું પ્રવેશે છે. શ્રદ્ધા હૃદયના ભાવને વિકસાવે છે, શ્રદ્ધા પ્રગટતાં અને પાકી થઈ જતાં એટલે કે નિષ્ઠામાં પરિણામ પામતાં મન, બુદ્ધિ, પ્રાણ, અહમ્ આદિ કરણોને તે વેગળાં મૂકે છે ને સી...ધો હૃદય સાથેનો સંબંધ તે જીવતો બનાવે છે. શ્રદ્ધા એ તો જબરજસ્ત મહાશક્તિ છે. શ્રદ્ધાયુક્ત જીવ કદી પાંગળો બની શકતો નથી. એ કદી નિરાશ થતો નથી. એ કદી પોતાનાં રોદણાં રડતો નથી. શ્રદ્ધાયુક્ત જીવ કદીક પણ જો ડૂબે, તેમ છતાં આત્મવિશ્વાસ કદી ગુમાવતો હોતો નથી. કોઈનીયે મા અને મિત્ર બનવું તે લોક જેટલું સહેલું માને છે તેટલું સાચેસાચ સહેલું નથી.

કુંભકોણમ્,

હરિ:ૐ

તા. ૧૯-૬-૧૯૫૨

ભગવત્કર્મમાં જે કોઈની સહાયતા મળે ને સહાનુભૂતિ હોય તેમાં તેમાં તેમનો પુણ્યનો ભાગ રહેલો છે. તારે પણ ભગવાનને પ્રાર્થના કરતા રહેવું.

તારે વધારે ખેંચાઈને કે કોઈની પળશી કરીને કંઈ કશું કરવાનું ન હોય. એની મેળે જે કંઈ પ્રેમભક્તિભાવથી બને એટલું યોગ્ય છે.

તા. ૧૭-૬-૧૯૫૨ના દિવસે ભાઈને યાદ રાખીને પૂજ્ય મોટી બાને તું પગે લાગવા ગઈ, એ તારું સાંકેતિક કર્મ જાણીને દિલમાં આનંદ થયો.

વ્રતનો હેતુ જ મહત્વનો

કંઈ પણ એક કરવાનું કશું નક્કી કર્યું હોય ને તે ન થાય અને તેમાં બહારના સંજોગો આવીને ઊભા રહે, તેવા પ્રકારનો નિર્ણય લેવાવાને કાજે આપણે જવાબદાર ન હોઈએ, પરંતુ બીજાઓને લીધે આપણે તેવું કરવું પડતું હોય, કારણ કે આપણે તેવી સ્થિતિમાં મુકાયેલા છીએ, તો જે હેતુથી વ્રત લેવાનો નિશ્ચય કર્યો હોય તે હેતુને જો ફળાવતાં રહીએ તો વ્રતનો ભંગ થતો નથી. એટલે આશ્રમમાં ૧૮ કલાક નામસ્મરણ કરવાનું તેં જે વિચારેલું તે જ નામસ્મરણ જો ત્યાં રહ્યે રહ્યે તેં કર્યું હોત તો તેં મનથી કરેલો સંકલ્પ પૂરો થયો ગણાત.

સમતા કેળવો

એટલે કર્મની પાછળ કર્મને મહત્ત્વ ન આપતાં કર્મના હેતુને જો મહત્ત્વ આપ્યા કરીએ અને તે તે કરતી પળે તે પરત્વેની તે પ્રકારની ભાવના હૃદયમાં જો પ્રવર્ત્યા કરે તો તે વધુ ઉત્તમ ગણાય. જોકે આશ્રમમાં એકાંતમાં બેસીને વધુ સારી રીતે નામસ્મરણ તું કરી શકત, પરંતુ આપણી ધારેલી મુરાદો બર ન આવે ત્યારે આપણે ઝટ છંછેડાઈ ઊઠીએ છીએ,

લાગણીવશ બની જઈએ છીએ, કેટલીક વાર નિરાશ પણ બની જઈએ છીએ, પરંતુ સાચી રીતે જો વિચારીએ તો એથી આપણું જીવનનું કામ વધારે બગડે છે ને આપણે પણ બગડતા જઈએ છીએ. જગતમાં બધાંનું ધાર્યું બનતું હોતું નથી. માનવી પોતે ગમે એટલો પૂરેપૂરો સ્વતંત્ર પોતાને માને, તોય તેનું ધાર્યું બધું જ પૂરુંપાંસરું પાર ઊતરતું નથી. બધું તો શું પરંતુ ઘણો મોટો ભાગ. જો તે સાચી રીતે પોતાના વિચારો, ધારણાઓ, ઈચ્છાઓ, આશાઓને બરાબર સમજીને તેમનો સરવાળો કરે તો કેટલુંયે નહિ ફળ્યું હોય એવું નીકળે. શ્રદ્ધા એટલે શું તે તો તને કેટલીયે વાર લખી ચૂકેલો છું.

વળી, તેના વિશેનું વિગતવાર વાંચવું હોય તો ‘જીવન-પગથી’માં ક્યાંક છે.

વિઘાતક અકળામણ

આપણે જે ધાર્યું હોય ને તે કામ ઉત્તમ હોય, જીવનવિકાસ કાજેનું રચનાત્મક તે કામ હોય ને તેવાં કર્મમાં બધાંની સહાનુભૂતિ હોય, કોઈનો વિરોધ ન હોય તેવી રીતે જો તે બની શકે ત્યારે તે કર્મ કરવામાં આપણને પણ ઉલ્લાસ પ્રકટે છે. માટે, જે તે બધી વાતમાં પૂરેપૂરાં શાંતિવાળાં રહી શકીએ અને નિરાંતની ભૂમિકા પ્રવર્તે તેવું જ્ઞાનભાન પ્રભુકૃપાથી આપણે જીવતું રાખીને જેમાં ને તેમાં વર્તવાનું છે, તે જાણજે. કંઈ કશાથી અકળાઈ ગયે દહાડો ન વળે. અકળામણ કરવાથી તો ઊલટી જે પરિસ્થિતિમાં આપણે આવી પડેલા હોઈએ તેવી પરિસ્થિતિનો ગાળો ઊલટો વધારે લંબાય છે, ને વધારે વાર ટકે છે. માનસિક હેરાનગતિ, ત્રાસ, કંટાળો, દુઃખ વધારે

થાય છે. તેથી, જીવનવિકાસના પંથે અકળામણ એ વિઘાતક છે. મનની સ્વસ્થતા તેથી ઘવાય છે. પ્રસન્નચિત્તતા તો જરા પણ ન રહી શકે. આમ, અકળામણ કરવાથી આપણે તો ઊલટું ગાંઠનું ગોપીચંદન ખોતા હોઈએ છીએ.

કુંભકોશમ્,

હરિ:ૐ

તા. ૨૩-૬-૧૯૫૨

ગુણો અને શક્તિ કેમ વધે

આશ્રમમાં જઈને ૨૪ કલાક નામસ્મરણનો યજ્ઞ કરવાનું ન બની શક્યું તેમ છતાં પ્રસન્નતા ને શાંતિ ગુમાવવાનું ન બન્યું તે કાજે મારા તને ધન્યવાદ છે. પોતાનું ધાર્યું કે ઈચ્છેલું ન થાય એવા પ્રસંગોમાં તટસ્થતા જાળવી, સમતા પ્રગટાવી, શાંતિને ધારણ કરવી ને મનમાં જરા પણ ઓછું ન આણવા દેવું તે નાનીસૂની વાત નથી. આવા આવા પ્રસંગો તું મને લખે તો મારું જરૂર લોહી ચઢે. એમાં જીવનની શોભા છે, તપ છે. તારા પર ઘણો ભાવ પણ દિલમાં ઊપજે, ને એવી રીતે જો કરતા રહીએ તો ચેતનની કૃપા આપોઆપ આપણા ઉપર ઊતરતી અનુભવી શકીએ. મનમાં ઓછું આણવું, બીજા પર ચીડ કે ગુસ્સો આવવો, અપમાન લાગી જવું, લાગણીનું છંછેડાઈ જવું-આવું બધું તો દેવતામાં ઘી નાખીએ ને જેમ ભડકો થાય તેના જેવું છે, પરંતુ એવા પ્રસંગોએ નિશ્ચયતાપૂર્વક શાંત બનવું. પ્રસન્નતાને, શાંતિને, સમતા વગેરેને ટકાવી રાખીએ અને એવા પ્રસંગને જીવનવિકાસનો પ્રસંગ માનીને તેમાં તેમાં જીવનવિકાસના ગુણો પ્રકટાવતા રહીએ તો ગુણોની શક્તિની ખાતરી જ્ઞાનપૂર્વકના ઉપયોગના પ્રમાણમાં આપણને

થતી જાય. એવા એવા પ્રસંગો જે બને તે તો તારે ખાસ લખવા. ને એનું જ નામ મરદ બન્યા કહેવાઈએ. માનવી જ્યારે જ્યારે સાહસ, હિંમત, ધીરજ, સહનશીલતા, મૃદુતા, ઉત્કટ પ્રેમભાવ, બીજા સાથે હમદર્દી ને સહાનુભૂતિ, ક્ષમા, કરુણા ઇત્યાદિ ગુણોને જીવનમાંના સાંપડતા જતા પ્રસંગોમાં કેળવી કેળવીને વર્તમાનમાં પ્રત્યક્ષ અમલમાં મૂકે છે ત્યારે ત્યારે તેમનામાં જે માનવતાનાં ભાવ ને શક્તિ પ્રકટે છે, તેવાં માનવતાનાં ગુણ ને શક્તિ મારા તારા જેવા સામાન્ય જીવમાં હોતાં નથી. માનવી ઈશ્વરકૃપાથી અને સ્વપ્રયત્નથી દેવ બની શકે છે. જો આટલું કરી શકીએ તો વધારે પણ કેમ ન કરી શકીએ ? એમાં આપણા જાગૃત પ્રયત્નની જરૂર રહે છે. જે નિશ્ચય કરીએ તેને તો તૂટી જઈએ તો ભલે પણ પ્રભુકૃપાથી પરિપૂર્ણ પાર ઉતારીએ તો જ અંતરનું બળ વધે છે.

કુંભકોણમ્,

હરિ:ૐ

તા. ૨૫-૬-૧૯૫૨

અભેદાનુભવ કેમ થાય

સંસારવહેવારનો ધર્મ અને જીવનવિકાસનો ધર્મ એ બે એક નથી હોઈ શકતા. સંસારવહેવારમાં તો ભેદદષ્ટિ લોકને રહે છે. જીવનવિકાસના ધર્મમાં તો અભેદ છે. આપણે તો જીવનનો ધર્મ સ્વીકાર્યો છે. એટલે અભેદનો ભેખ ધારણ કરેલો છે. એટલે ક્યાંય કશો ભેદ જેવું હોય કે લાગે ત્યાં આપણને દિલમાં ખચકો લાગવો જોઈએ. જ્યાં જ્યાં ભેદ લાગે ત્યાં ત્યાં જીવનનું મૃત્યુ છે. વિચારમાં, વૃત્તિમાં, લાગણીમાં, ભાવનામાં, ભાવમાં, સ્થૂળમાં અને સૂક્ષ્મમાં, જે તે બધા સંબંધોમાં, સંપર્કોમાં, વહેવારમાં પણ ને વર્તનમાં પણ હૃદયમાં

હૃદયથી એકરસ ને એકસમ લાગે, તે પ્રકારે અનુભવાય, ત્યારે જ જીવનના ધર્મનો સાક્ષાત્કાર થયો ગણાય. એટલે જેને આપણે પામવું છે, તેનાં દૃષ્ટિ, વૃત્તિ ને વલણ આપણી નજર સમક્ષ પળેપળ જીવતાં રાખીને જ્ઞાનપૂર્વકની જાગૃતિ સાથે જેમાં તેમાં વર્તવાનું કર્યા કરીએ તો ભેદ જેવું લાગતાં હૃદયમાં ખટક્યા વિના રહેશે નહિ. અને ખટકે એટલે તો માનવી જાગે જ. જેને હજી ભેદ લાગે છે તેની અભેદ પરત્વેની સાચી દૃષ્ટિ હજી ખૂલેલી નથી.

પ્રયોગાત્મક માર્ગ

એટલે જ્યારે જ્યારે એવાં નિમિત્ત જીવનમાં પ્રગટે ત્યારે ત્યારે તેનો હેતુ આપણને જગાડવાનો, ચેતાવવાનો અને તે રીતે પ્રેરાવવાપણાનો હોય છે. ચેતવીને આપણી કાનપટ્ટી પકડાવવાનો હોય છે. બાકી તો જે બધું જેમ છે તેમનું તેમ છે. જો હૃદયમાં ભાવ પ્રકટેલો રહે તો જે જે કંઈ થયા કરે તેમાંથી સાધકને તેના જીવનવિકાસ કાજેની પ્રેરણા મળ્યા કરતી રહે છે. તેનો સદ્ગુરુ તો સર્વત્ર જેમાં ને તેમાં વિસ્તાર પામેલો છે. જો આપણાં મનહૃદયનું લક્ષ તેનામાં પળેપળ પ્રેમભક્તિજ્ઞાનભાવે એકાગ્ર, કેંદ્રિત ને તાદાત્મ્યભાવે રહ્યા કરતું હોય, તો તો આપણને જે જે કંઈ સ્પર્શે તેમાં તેમાંથી તે બોધ મેળવી અપાવે છે, એવો આ માર્ગ તો પ્રયોગાત્મક છે.

કુંભકોશમ્

હરિઃૐ

તા. ૩-૭-૧૯૫૨

‘શ્રીમાતાજીની વાણી’ એ નામની ચોપડી તું વાંચે છે, તો તે ભાવથી વાંચજે. તેમાંથી શીખવા જેવું જરૂર શીખજે ને અમલમાં મૂકજે.

ધ્યેયલક્ષ અખંડિત રાખો

સંસારમાં વૃત્તિઓ અનેક પ્રકારની આડી, અવળી, ઊભી, તેવા તેવા પ્રસંગોને નિમિત્તે કરીને જરૂર ઊગે તે તે વેળા જીવનવિકાસની લગની જો આપણને લાગી ગયેલી હોય, તો તો આપોઆપ ચેતી જવાનું બને છે. જીવનના સઘળા પ્રસંગોમાં ને વર્તનોમાં આપણે કેવા થવાનું છે, તેનું પ્રેમભક્તિજ્ઞાનપૂર્વક જીવતુંજાગતું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન જો રહ્યા કરે, તો કોઈક વખત તણાઈ જવાય કે ગબડી પડાય તોપણ આપણી નજર ને લક્ષ તો ધ્યેય પ્રતિ જ રહે. ને સાધકને માટે તે ઘણી ઘણી મોટી વાત છે. માટે, જીવનના ધ્યેય પરત્વે આપણાં નજર ને લક્ષ જીવતાં રહ્યાં કરે તે પ્રતિ ઘણું ઘણું મહત્ત્વ હૃદયમાં રાખ્યા કરવાનું છે, તે જાણજે. ગબડાય કે ખેંચાઈ જવાય તેને મહત્ત્વ આપવાનું નથી, પણ તેવે પ્રસંગે મનની જાગૃતિ કેવા પ્રકારની રહે છે, તે ઘણી ઘણી મહત્ત્વની હકીકત છે.

ગુરુપૂર્ણિમા

તા. ૭-૭-૧૯૫૨ને સોમવારે અષાઠ સુદ પૂનમને રોજ ગુરુપૂર્ણિમા છે, તો તે દિવસે હાલતાંચાલતાં, ખાતાંપીતાં, ઊઠતાંબેસતાં, સકળ કર્મ કરતાં કરતાં નામસ્મરણની ભાવના અખંડ રહે તેવા જીવતાજાગતા પ્રયત્નમાં શ્રીપ્રભુકૃપાથી રહ્યા કરવું. જેને સદ્ગુરુ માન્યા હોય તેના માટીના ખોળિયાને નહિ, પણ તેના આધારના ચેતનને આપણે હૃદયમાં સ્વીકારીને, તેના પરત્વેનાં પ્રેમભક્તિ ને જ્ઞાનમાં પ્રવેશીને તેની સાથેનું ભાવનું સાતત્ય હૃદયમાં જળવાઈ રહે એવી રીતે સભાન રહ્યા

કરવાનું છે. સદ્ગુરુનો ભાવ એક પળવાર પણ વિખૂટો ન પડે તેવો પ્રયત્ન તે દિવસનો આપણો હોય તો તે યથાર્થ છે. સદ્ગુરુ પણ સાધન છે, સાધ્ય નથી, તેનું પૂરેપૂરું જ્ઞાનભાન સાથે સાથે રાખતા રહેવું. સદ્ગુરુ તો નદી પાર કરવાને કાજે હોડીરૂપ કે માળ પર ચઢવાને કાજે નિસરણી-રૂપ છે. એટલે તે દિવસે જીવનવિકાસાર્થે મળેલાં બધાંય સ્વજનોને હૃદયમાં રાખીને જ ફર્યા કરવાનો. માટે, તે દિવસે પૂરેપૂરી જાગૃતિ રાખજે. તે દિવસે સંસારમાં ગમે તેટલું કામ મળે તો તે આનંદપૂર્વક સદ્ગુરુનું સોંપાયેલું છે એમ સમજીને આનંદથી કરવાનું હોય. ગમે તેમ થાય, તેમ છતાં હૃદયની ભાવના ખંડિત ન બને એટલું તો આપણે જરૂર કરવાનું છે.

કુંભકોશમ્,

હરિ:ૐ

તા. ૪-૭-૧૯૫૨

જાગ્રત સાધક તે પાકો

સંસારમાં જે જીવન છે તે જીવનમાં તો આમથી તેમ અફળાવાનું બને છે, જ્યારે જીવનવિકાસ સાધનામાં સંસાર તો કંઈ ઊડી જતો નથી. સંસાર રહે છે તો ખરો, પરંતુ તેમાં સાધકની મહત્ત્વની દૃષ્ટિ ભેળવાઈ ન જાય, ભેરવાઈ ન જવાય ને તે સાથે સાથે તેમાંથી ઊપજતી સર્વ પ્રકારની પ્રસંગગાથાઓને જીવનવિકાસની ભાવના કેળવવા કાજે, પ્રખર તેજસ્વિત બનાવવાને કાજે, સાધકને દિલમાં તે તે પરીક્ષા ને કસોટી જેવી હોય છે. સાધકનું જીવન કેટલું ઉચ્ચ છે, તેનું પ્રત્યક્ષ લક્ષણ તો એ છે કે ગમે તેવા આડા, અવળા,

ઊભા પ્રસંગોમાં પોતે ત્યારે કેવો જાગૃત રહી શકે છે, ને જાગૃતિ રહેવા છતાં તે તે પ્રસંગમાં પોતાની વૃત્તિ, લાગણી, ભાવના જીવનવિકાસને સાનુકૂળ હોય છે કે પ્રતિકૂળ હોય છે, અને પોતે તેમાં તેમાં જ્ઞાનપૂર્વકનું યુદ્ધ આપીને કેટલો જીવતો બની શકે છે, અને પ્રત્યેક પ્રસંગ જો સદ્ગુરુરૂપ છે, તો તેમાં તેમાંથી કેવું કેવું ઘડતર થાય છે, અને પ્રસંગોમાંથી સદ્ગુરુનું જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે કે કેમ એવું જે જીવને સંસારવહેવારના પ્રસંગોમાંથી નિશ્ચિતપણે જ્ઞાન પ્રકટ થાય છે, તે પાકો સાધક છે.

સાચી સાધના ક્યારે

મારા તારા જેવા જીવને કાજે મથામણ થાય, પરંતુ એ મથામણમાં પોતે પોતાને જેટલા પ્રમાણમાં જીવતો રાખી શકે તેટલા પ્રમાણમાં તે સાચો સાધક બની શકે. પ્રભુ, મથતાને જરૂર મદદ કરે છે. જ્યારે ને ત્યારે કંઈક બનતાં શ્રીપ્રભુને આત્મનિવેદન કરી કરીને એની કૃપામદદ નોતરવાને હૃદયમાં પ્રાર્થના કર્યા જ કરવી. પ્રસંગોમાં એની ચેતના અનુભવવી. પ્રસંગોના અંતરમાં એની કૃપાનો હાથ અનુભવવો. જે તે સકળ સંબંધો આપણને પોતાને મઠારવાને કાજે છે. એથી જે તે બધાંમાં શ્રીભગવાનની કૃપાને જોવાનો સાધકે પ્રમાણિકતાથી અને હૃદયની ભક્તિથી જાગૃત પ્રયત્ન કર્યા કરવો. જે જેમ છે તેમનું તેમ ભલે હોય તેની સાથે સાધકને કશી નિસબત નથી. સાધકને તો પોતાની સાથે નિસબત છે. તે બધાંની સાથે ભળેલો રહે છે ખરો, પણ તે પોતે એકલો જ જીવવાને ખાતર. સાધકનું ખમીર ને તેજ જો સાંપડતા

પ્રસંગોમાં ન પ્રકટી શકે તો સાધનામાં સાધકનું હૃદય પ્રકટેલું નથી એમ સમજવું ને માનવું.

કુંભકોશમ્,

હરિ:ૐ

તા. ૧૧-૭-૧૯૫૨

‘ચેતન જાગે રોમરોમમાં, અવર નથી કોઈ આશ,
ઓ હરિ ! મને એક તારો વિશ્વાસ’.

એ પ્રાર્થનાકાવ્ય પૂજ્ય શ્રી નાનચંદ્રજી મહારાજનું હશે એમ માનું છું.

પૂજ્ય બાની તરફથી પુસ્તક પ્રકાશન માટે રૂપિયા ૫૧/- મળ્યા એની તારે મન ને મારે મન ઘણી ઘણી મોટી કિંમત છે.

શ્રેષ્ઠ સાધન સદ્ગુરુ સ્મરણ

શ્રીભગવાનનું નામસ્મરણ દિલમાં સતત ચાલુ રહે અને તે હૃદયની ભાવનાથી લેવાયા કરાય એ માટેનો જ્ઞાનપૂર્વકનો અભ્યાસ વધારે ને વધારે દઢાવવાની ઘણી ઘણી જરૂર છે. જો તે અભ્યાસ પ્રાણપૂર્વક ચાલુ રહે તો ધ્યાન, ત્રાટક આદિ ન થઈ શકે તેનો પણ વાંધો ન હોય. અથવા તો પોતાના સકળ વહેવારમાં, વર્તનમાં, સંપર્કમાં, સંબંધમાં, સકળ કંઈ થતાં જતાં કર્મમાં પળેપળ હૃદયમાં ને આપણા સકળ આધારમાં સદ્ગુરુના ભાવનું ચેતનાપૂર્વકનું સ્મરણ પ્રાર્થનાભાવે જીવતું-જાગતું રહ્યા કરે ને એને શરણે રહેવાયા કરાય, તો તે પણ ઉત્તમમાં ઉત્તમ સાધના છે.

સતત જાગૃતિ પણ સાધન

બીજો અર્થ એમ પણ કરાય કે જીવનનો જે આદર્શ છે તેનું ભાવનાપૂર્વકનું જ્ઞાન પળેપળ જેમાં ને તેમાં આપણને

સમજાતું રહે અને તે પ્રમાણે આપણા મનની ગતિ રહ્યા કરે, પ્રાણની ગતિ તેવી રહે ને તેમાં જ અહમ્ ઓગળી જાય ને બુદ્ધિમાં સમતા પ્રગટે તો બીજાં કશાં સાધનની જરૂર ન રહે.

એક અમલી સૂત્ર : સતત યુદ્ધ

આપણે જે કામ કરવા ધાર્યું હોય તેમાં આત્માનો દૃઢ વિશ્વાસ પ્રગટાવીને કર્યા કરીએ. તેના અંગેના આમ કે તેમ વિચારો થાય તો તેને જરા પણ કોહું ના આપીએ. નિશ્ચયને વધારે ને વધારે પ્રાણવાળો બનાવતા જઈએ. ધ્યેય કે આદર્શના વિરુદ્ધના વિચારોને ક્ષણવાર ટકવા ન દઈએ. જે જે કંઈ ઊઠે, જાગે તે તે પ્રત્યેક વૃત્તિ, વિચાર કે લાગણી તેનાથી કરી આપણે જે ભાવ કેળવવો છે, ઉદ્ભાવવો છે ને જીવતો કરવો છે, તેને તે વધારે તેજસ્વિતપણે વધારે છે કે કેમ તે બરાબર ચકાસીને જોતાં રહેવું. હૃદયની સઘળી મક્કમતાથી ને એવા નિર્ધારથી એવું જ્ઞાનપૂર્વકનું યુદ્ધ જો થયા કરે તો જીવનની મૂળ શક્તિ પ્રકટે છે. આ સૂત્ર ઘણું ઘણું ધ્યાનમાં રાખવાનું છે, ને હૈયામાં જીવતું કરીને પૂરેપૂરું દઢાવવાનું છે. સાધનાના અંતર્ભાવને પ્રકટાવવાને, દઢાવવાને ને જીવતો કરવાને માટે મોટામાં મોટું તે અમલી સૂત્ર છે. તારા શરીરના સમાચાર પણ લખજે.

કુંભકોશમ્,

હરિ:ૐ

તા. ૧૨-૭-૧૯૫૨

ધારો કે કોઈ આપણી સાથે ન બોલે તો તે કોઈ અમુક પ્રકારના પૂર્વગ્રહથી નથી બોલતું તેવું શા સારુ માની લેવું ? એનો અર્થ તો એટલો કે મનની કોઈ ભૂમિકામાં તેવા

પ્રકારની તે પરત્વે ઝંખના હોવા સંભવ ખરો. આપણી સાથે તેવું કોઈ ન બોલતું હોય તો તે પોતાને સીધા રહેવાને માટે પણ તેમ કરતું હોય એવું પણ બને.

સરળપણે જીવન વહાવો

જે કથનની પાછળ શુભ હેતુ રહેલો હોય, તેમાંથી કરીને પોતાને ચઢવાની નેમ જાગેલી હોય, તે કથન ફરીથી કહેવાનું બનતું હોય, તેમાં જો અર્ધસત્ય આવી જાય, ને તે ખૂંચે તો તે પણ બરાબર નથી. કેટલીક વાર અર્ધસત્યમાં સત્યનું ખૂન છે, એમ માનવામાં આપણી સમજણ અધકચરી છે. સકળ કંઈ કર્મમાં તેની પાછળ અંતર્ગતપણે રમી રહેલ ભાવ ને હેતુ મુખ્યત્વે મહત્ત્વના છે. માટે આપણે તો જેમાં ને તેમાં નિશ્ચિંત બનવું. કોઈ પણ વાતે મનમાં ઉદ્વેગ થવા દેવો નહિ. અથવા તો કોઈ વાતે મનમાં ગૂંચ પડવા ન દેવી. સરળ સરળ શાંતિમાં વહ્યું જવાય તો તે ઉત્તમ છે.

સમજીને ચેતતા રહેવું

તને બેચાર દિવસ ઉપર જ કાગળમાં લખેલું છે તે ધ્યાનપૂર્વક વાંચવું ને સમજવું. કંઈ કશી વાતે મનમાં અથડામણ થવા દેવી નહિ. થાય તો જાગીને તેનો ઈનકાર કરવો. ચિંતવન તો ઉત્તમનું કરવાનું હોય, નકારાત્મક પરિસ્થિતિ આવીને જાગે ને મનમાં કબજો લઈ લે તો તે તો સરાડે ચઢેલું ગાડું પાટેથી ઉથલાવી પાડે. પ્રકૃતિનું નકારાત્મક જે વલણ છે તે મનને આડફંટે ચઢાવે, તેને તો તરછોડીને ખંખેરી નાખીને એકદમ ટટાર થઈ જવામાં સાર છે. ઉત્તમ પ્રકારનું જે પ્રગટ્યા કરે તેને કાજે સાવધાનીની જરૂર નથી,

સાવધાનીની જરૂર તો તેમાં છે કે જેમાં જીવનનું મૃત્યુ પ્રગટતું હોય. જાગતા રહેવામાં ને સાબદા રહેવામાં વિવેકના જ્ઞાનની ઘણી ઘણી જરૂર છે.કંઈ કંઈ વિચારોમાં મન તો બિચારું ભરાઈ પડે. જ્યાં ન હોય ત્યાં ગૂંચવાડો નકામો ઊભો કરે. તેમાંથી અશાંતિ ઊપજે. અશાંતિમાંથી વિહ્વળતા પ્રગટે ને તેમાંથી દુઃખ ઊપજે. આમ, આવી બધી પરંપરા ચાલે. માટે, સાધકે તો એક ઘાએ બે કટકા કરવા. સમજીને ચેતે તે શૂર.

આપણી સાથે જે ન બોલતું હોય તેનામાં પણ સદ્ભાવનાનો અંશ છે. આપણા વર્તનની તેને કદર પણ હોય અને આપણને સમજાય તેવી સહાનુભૂતિ પણ બતાવી છે. માટે, કોઈ વાતે કોઈ પરત્વે આપણે અંદેશો આણવા દેવો નહિ. આપણે તો જેમાં ને તેમાં જીવનના કલ્યાણ પરત્વે જ સતત મીટ માંડીને વર્ત્યા કરવાનું હોય.

કુંભકોશમ્,

હરિઃઐ

તા. ૧૪-૭-૧૯૫૨

ભાવનો ઉપયોગ

કંઈ કશાનું ચોકકું બનાવી ન દેવું. સમજણનું પણ જો ચોકકું બની ગયું તો તે પણ બરાબર નથી. ભાવ વ્યક્ત ન કરવો એ પણ ઠીક નથી. ભાવ વ્યક્ત કરીને જો કંઈક ભોગવી લઈએ તો તે ઉપયોગનો નથી. આપણે તો જે તે બધું ઉપયોગને માટે છે. ભાવને ભોગવવાનો નથી, તેને તો ઉપયોગમાં લેવાનો છે.

પ્રિયનું પણ જે પ્રિય તેને જે ચાહી શકે તે પ્રિયને પણ ચાહી શકે તેમ જાણ્યું છે, પરંતુ ઉપરની હકીકતમાં પ્રિયને વિશે

આપણા હૃદયમાં પૂરેપૂરો જીવતો સદ્ભાવ જાગી ગયેલો હોવો જોઈશે. સદ્ભાવના જેવો જાગૃત અને ચકોર બીજો કોઈ ભાવ નથી. હૃદયમાંથી જ્ઞાનભક્તિભાવે પ્રગટેલો સદ્ભાવ એ તો વિવેકનું ત્રીજું નયન પ્રકટાવે છે. વિવેક તો જ્ઞાનના મૂળમાં રહેલો છે. એટલે એ વિવેકપૂર્વકનો જ્ઞાનયુક્ત સદ્ભાવ આપણને સર્વ કોઈ સંપર્ક, સંબંધ, વહેવાર, વર્તન-એ બધામાં ક્યાં ક્યાં કેટકેટલું આપણું હોવું તેમાં તેમાં આપોઆપ યોગ્ય સમજણ પ્રકટાવશે. જેના હૃદયમાં નિશ્ચિતપણે નિરાંતની ભૂમિકાનો સદ્ભાવ પ્રકટેલો છે, તેને વર્તનવહેવારમાં વિચાર કરવાપણું રહેતું નથી. તેના વર્તનમાં એક પ્રકારનાં સરળતા, નિશ્ચિતતા, પ્રસન્નતા આદિના ચમક ને ઝલક પ્રકટેલાં છે. એટલે તારે સદાય નિશ્ચિત અને ભાવમાં મસ્ત રહ્યા કરવું.

સદ્ગુરુનો તાદાત્મ્યભાવ

પ્રભુકૃપાથી જે જે જીવો સાધના અર્થે મળેલા છે, તેમનામાં ને બીજા જીવોમાં પણ સહાનુભૂતિપૂર્વક હૃદયનો તાદાત્મ્યભાવ પ્રભુકૃપાથી રાખી શકાય તેમ રાખું છું. તારામાં જે લાગણી છે, ભાવના છે, એ તો મોટામાં મોટું જીવન-વિકાસ કાજેનું સાધન છે, પણ પાછી તું છંછેડાઈ જાય તેવી પણ છે. ને તને ઓછું પણ આવી જાય છે. આ બધું તારે ત્યજવાની ઘણી જરૂર છે, પ્રેમભક્તિ હૃદયમાં પ્રગટતાં તે બધું તો ક્યાંય ઓગળી જાય.

સદ્ભાવ

જે તે સંબંધ આપણે તો વિકાસની ભાવના કાજે છે. સંબંધનો હેતુ જ્ઞાનભાવે ભાવના પ્રકટાવવાનો છે. તેમાં

ફેરફારને કશું સ્થાન ના હોય. આપણા હૃદયમાં જ્ઞાનભક્તિ-
 પૂર્વકનો જીવતોજાગતો સદ્ભાવ તે આપણો પરમ રક્ષક છે.
 આપણને ને જીવનને સંભાળનાર પણ તે જ છે. માટે,
 આપણે તો એવા સદ્ભાવને જીવનનું ઘરેણું સમજવું.

તપશ્ચર્યા પછી જ શરણાગતિ

જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકની સંપૂર્ણ શરણાગતિ એ મારા તારા
 જેવા જીવોને કાજે બહુ દોઢલી હકીકત છે. ભાઈ...આદિને
 આ જીવમાં જે શ્રદ્ધા ને વિશ્વાસ હાલની કક્ષાએ જેવાં ને જેમ
 પ્રગટેલાં લાગે છે, તે પણ કંઈ એમ ને એમ છે એમ તો
 નથી. એમાં પણ મથામણની, અથડામણની, કસોટીની ને
 પરીક્ષાની મોટી કથા છે. પ્રભુકૃપાથી મને તો જરૂર એમ લાગે
 છે કે જે જે જીવો ચેતનપણાના અનુભવમાં પ્રકટેલા છે એવા
 જીવાત્માઓને જીવનના તેવાં તેવાં લક્ષણોમાં પ્રગટવાને કાજે
 તેવાં તેવાં નિમિત્તો પ્રગટતાં હોય છે. તેઓ એટલે કે ચેતનમાં
 પ્રગટેલા જીવાત્માઓ સત્તા, મદ, અહંકાર, લક્ષ્મી અને કોઈ
 પણ પ્રકારની જીવપ્રકારની વાસનાઓથી પર છે. એવી
 પ્રત્યક્ષ હકીકતો તેમના જીવનમાં પ્રગટ થયેલી જ્યારે
 અનુભવાય ત્યારે જીવ એટલે કે આપણે બધાં ગમે તેમ
 હોઈએ તોપણ, અને જેમ જેમ આપણે પ્રભુકૃપાથી સાધનામાં
 હૃદયપૂર્વક પ્રયત્ન કરતાં બનીએ તેમ તેમ પેલાનામાં વિશેષ
 શ્રદ્ધા ને આત્મવિશ્વાસ આપણામાં જીવતાં બને છે... ભાઈ
 આદિએ આ જીવમાં જે કંઈ શ્રદ્ધા ને વિશ્વાસ મૂકેલાં છે તેમાં
 પ્રભુકૃપા વડે કરીને એણે મારામાંથી જે તારવેલું છે તે
 તારવેલી હકીકતે પણ ઘણો મોટો ભાગ ભજવ્યો છે. તેની
 બુદ્ધિ, તેની ચોકસાઈ, તેની ઝીણવટ, એ બધાંમાં અને એ

બધાં વડે કરીને તુલનાત્મક દૃષ્ટિ વડે કરીને આ જીવને તેણે જોયો છે, અને તેણે જુદી જુદી જાતનાં પાસાં સેવેલાં છે. જીવનવિકાસ કાજેની જ્ઞાનપૂર્વકની પ્રેમભક્તિની શરણાગતિ તેનામાં જો આજે સંપૂર્ણ પ્રગટે કે પ્રગટેલી હોય તો આજે એને ચેતનનો અનુભવ થઈ જાય, પરંતુ ચેતનનો અનુભવ તો માગી લે છે ભારે જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકની તપશ્ચર્યા ને કઠણ સાધના. તેવી પ્રખર સાધનાનો ભાવ પ્રગટ્યા વિના ચેતનનો અનુભવ થવો તે કઠી શક્ય નથી.

સદ્ગુરુનો પ્રેમ મેળવો

સદ્ગુરુનો અનુગ્રહ હોવાથી, ગુરુની કૃપાથી કરીને સાધક જીવાત્માની ભૂમિકા જીવતી રહ્યા કરે છે, એ જેટલી સાચી વાત છે, તે સાથેસાથે સદ્ગુરુના હૃદયની સાથે પ્રેમજ્ઞાનભક્તિપૂર્વક આપણા આધારનાં કરણો ગળી જઈને મળી ગયેલાં બને અને પરસ્પરનાં હૃદય એકભાવે એકમેકમાં જીવ્યા કરે, એ હકીકત પણ તેટલી જ સાચી છે. એવી સાધના તારે સંસારમાં કરવાની છે. બીજા જીવોની જેમ ભલે ધ્યાન, ત્રાટક કે એવાં બીજી પણ જાતનાં સાધન તું ન કરી શકે તેનો વાંધો નથી, પણ તું નામસ્મરણ તો જરૂર કરી શકે છે. સંસારમાં જે બધા પ્રસંગો બન્યા કરે તેમાં તે તે પળે તારી સમજણ ઊંચી ને ઊંચી જીવતી રહ્યા કરે ને એવી જાગૃતિ રાખ્યા કરે, તો તે પણ ઉત્તમ પ્રકારની સાધના છે. પ્રત્યેક પ્રસંગમાં સદ્ગુરુનું ચેતનાપૂર્વકનું પ્રેમભક્તિયુક્ત સ્મરણ ને તેની પ્રાર્થના હૃદયમાં જાગે, તેની કૃપાશક્તિને હૃદયથી નોતરતા રહીએ તોપણ આપણે એકલા નથી એવો જરૂર અનુભવ થઈ જાય. માટે, જીવતાં થઈને, મરદ બનીને પ્રયોગ

કરતાં રહેવું. જે પૂછવું હોય તે નિઃસંકોચપણે પૂછવું. સદ્ગુરુને જે કોઈ જીવ ઉત્તમમાં ઉત્તમ રીતે સમજે છે ને એવી જે સમજ હૃદયમાંથી પ્રકટેલી હોય છે તેવા જીવ પર સદ્ગુરુના હૃદયનો પ્રેમ ન્યોછાવર થઈને છલકાઈ જાય છે. તું મને કદી અન્યાય કરશે તેનો મને વાંધો નથી, પણ જીવનમાં આપણે બીજા કોઈને અન્યાય ન કરી બેસીએ એટલું તો આપણે સોએ સો ટકા જરૂર સાચવવું ને તેમ વર્તવું.

કુંભકોણમ્,

હરિઃૐ

તા. ૧૬-૭-૧૯૫૨

આંતરિક શુદ્ધિ

માનવીનામાં કાળે કાળે અને અવારનવાર જુદા જુદા પ્રકારના moods (માનસિક દશા) પ્રગટ્યા કરે છે. તેથી, કોઈ વાર આપણને ન રુચે એવી કોઈની માનસિક દશા આપણા પરત્વેની હોય તો તેથી હાલી ન જવું, ઇંછેડાઈ ન જવું ને લાગણીથી ઉશ્કેરાઈ ન જવું. તેવી વેળા તે જીવના જે ઉત્તમ પ્રકારના ગુણો છે, ને તેના જીવનનું જે ઉત્તમ પાસું છે તેને યાદ કર્યા કરવું, અથવા તો સમૂળગું નામસ્મરણમાં એકદમ લાગી જવું. મનને તેવા કોઈના આડાતેડા વલણથી કશું સ્પર્શવા ન દેવું ને એવી જ્ઞાનપૂર્વકની તે વેળા જાગૃતિ રાખ્યા કરવી. કોઈ જીવના મનના આડાઅવળા વલણનો આપણા મનને જો સ્પર્શ થઈ જાય, તો તે આભડછેટ છે અને તેની શુદ્ધિ કર્યા કરવી એ સાચું છે. આંતરિક શુદ્ધિ થયા કરે કે રહ્યા કરે તે કાજે જો સાધક જીવતો રહ્યા ન કરે તો તે બની ન શકે. તે કાજે પ્રભુની એણે હૃદયમાં પ્રાર્થના કર્યા કરવી.

આપણી નેકટિલી સૌને સ્પર્શે

આપણે જે જીવનવિકાસ કાજે કરવા ધાર્યું હોય તેના પરત્વેની હૃદયની નેક દાનત ને તે અંગેની આપણી પારદર્શક પ્રમાણિકતા, નિત્યના વહેવારમાં સર્વ કોઈને જે બધાં આપણા સંબંધમાં હોય તેમને-પૂરતી બરાબર જણાઈ આવવી ઘટે. આપણે જે જીવનવિકાસનું કામ કરવા માગીએ છીએ કે તેમાં મથતાં, ખૂંપતા જઈએ છીએ કે કેમ તેનું પણ એક પ્રત્યક્ષ લક્ષણ છે કે આપણી તેવી નેમની ભાવના બધાંને સ્પર્શતી હોવી ઘટે. આપણા સંબંધમાં આવેલા જીવોને લાગવું જ ઘટે કે હવે તો આ જીવ (જેણે પોતે જે કરવા ધાર્યું છે તે કર્મમાં) લાગી પડેલો છે.

બીજાના સદ્ગુણો જ જુઓ

પોતે આમ કર્યા કરતાં હોઈએ એમ છતાં માથે આવી પડતાં કામોમાં કશું ઓછું ન થવા દઈએ, તેવાં કામોમાં આપણું બેપરવાપણું, અવ્યવસ્થા, બેકાળજી, કે એવું પાછું જણાયા ન કરવું ઘટે. ને તેવું કામ કરતાં કરતાં નામસ્મરણની ભાવના અખંડિત એકધારી બસ ચાલ્યા કરવી ઘટે. બધાં જે સંબંધમાં હોય તેમના સદ્ગુણો જ નીરખ્યા કરવાની કેળવણીનો અભ્યાસ મનને પ્રગટાવવાનું જીવતું જ્ઞાન જાગૃતિથી રાખ્યા કરવાનું છે, તે જાણજે. બધાંમાં સુમેળભાવે વર્તવાનું છે. આપણા કાજે કોઈ શું કહે છે, શું વિચારે છે તેની કશી ગણતરી મન કરવા બેસી ન જાય તેની ખાસ કાળજી ખૂબ ખૂબ રાખવાની છે.

(ગઝલ)

પ્રગટતાં ભાવ હૈયાનો હૃદયનું તત્ત્વ સમજાયે,
 પ્રગટતાં ભાવ હૈયાનો હૃદયને આપ પ્રીછે છે.
 હૃદયના ભાવ પર જે તે બધો આધાર સાચો છે,
 હૃદયનો ભાવ કેળવવા બધું જે તે મળેલું છે.
 હૃદયને તો હૃદય વિના બીજું કાંઈ ન ખપનું છે,
 હૃદયની શી ખરી કિંમત હૃદય જાણે, હૃદય સમજે.
 અમારે તો ખરું સગપણ કશા સાથે કશું જો હો,
 હૃદય સાથે વરેલાં હો, જીવનમાં તે જ ખપનું તો.
 ‘જીવન’ ‘જીવન’ બકે લોકો ‘જીવન’ કોઈ નથી જીવતાં,
 ખરું જીવવાનું પ્રીછે તે હૃદય જેઓ થયા જીવતાં.
 ચૂકવવા જ્યાં જતાં કિંમત, અધૂરી ને અધૂરી શી,
 હૃદયમાં લગતાં સાચી લગન પ્રકટે જીવનકેરી.
 ‘હૃદય પ્રગટે હૃદય પ્રગટે કઈ રીતે?’ સ્વજન પૂછે,
 ગરજ પૂરી જીવનકેરી પ્રગટતાં તે હૃદય જાગે.
 નજર સામે ગરજ રાખી કર્યા કરજો મળે જે જે,
 જીવન જો સહેજ ભૂલ્યાં તો બધી બાજી બગડશે તે.
 બૂમો પાડું બૂમો પાડું સ્વજનને તો બૂમો પાડું,
 હૃદય જાગેલ છે જેનું હૃદય તે સાંભળે તેનું.
 અમોને કોઈ ગણકારે ન સાચી રીતથી પૂરું,
 પડાવે છે વખા અમને અમારે ભૂખથી મરવું.
 હૃદયનો ભાવ ખોરાક અમોને ના મળે પૂરતો,
 નજીવો જે, છતાં પાછો ખરેખર, તે અજીઠો શો !
 પૂરેપૂરી જીવનકેરી વિના ચૂકવ્યા ખરી કિંમત,
 જીવન ના કોઈ મેળવતું હૃદય તે ધારજે લક્ષ.

તેં સ્વપ્નની હકીકત લખી તે જાણી છે. ચિત્તમાં સુષુપ્ત પડેલા સંસ્કારો સ્વપ્નમાં વ્યક્ત થતા હોય છે, પણ તેમાં ઘણું સેળભેળપણું હોય છે. સ્વપ્નની હકીકતમાંથી આપણને ક્યાં ક્યાં રાગ છે, ક્યાં ક્યાં મોહ છે, ક્યાં ક્યાં મદ છે, ક્યાં ક્યાં અહંકાર છે, ક્યાં ક્યાં વાસના છે, ક્યાં ક્યાં મમતા છે ને કેવા કેવા પ્રકારનું જીવપ્રકારનું અંદર પડેલું છે, તે બધું સ્વપ્નની હકીકતથી આપણને સમજાતું હોય છે. સ્વપ્નની હકીકતને તેની યોગ્ય હકીકતમાં સમજવું એ પણ એક કળા છે. કશા કોઈ પણ પ્રકારના સ્વપ્નની હકીકતથી ગભરાઈ ન જવું કે તેના વિશે મનોમંથન ન સેવવું, પરંતુ તેમાંથી સમજવું ઘટે તેટલું સમજી લેવું. ને તે પણ આપમેળે બને તો નહિતર પુછાવી જોવું.

પત્રવહેવારની સાધના

જીવનવિકાસની જ્ઞાનપૂર્વકની ભાવના કેળવવાને કાજે જે પત્રવહેવાર કરવાનો હોય તે સમયે જેને પત્ર લખતાં હોઈએ તેને મનની સામે હૃદયમાં તાદૃશ્ય પ્રગટાવી પ્રગટાવીને તેના પરત્વે પ્રેમભક્તિ રાખીને તેની સાથે હૃદયમાં ભાવનાથી તાદાત્મ્ય સાંધી ને એના જીવનની ભાવના સેવીને લખવાનું રાખવું, તો તેવું સાધન આપણને મદદકર્તા થઈ પડે છે.

અનુભવીઓનું એકસરખું જ્ઞાન

‘જીવનપગથી’માં એવા સાધનનો ઉલ્લેખ છે. સને ૧૯૪૦-૧૯૪૧માં તે લખેલું છે. શ્રીઅરવિંદે કેટલાક સાધકોને

જે પત્ર લખ્યા છે, તે પત્રોનો ચોથો ભાગ હાલમાં બહાર પડ્યો છે, તેમાં પણ આ હકીકત છે. જોકે આ જીવે તો ૧૯૪૦-૧૯૪૧માં તેવું લખેલું છે, જ્યારે આ ચોપડી તો હાલમાં પ્રગટ થયેલી છે. સાધનાના પ્રકારની એવી કેટલીયે હકીકતો અનુભવના જ્ઞાન પ્રમાણેની કેટલાય મથેલા આત્માઓના અનુભવમાંથી એકસરખાપણાની મળતી રહેતી હોય છે.

સદ્ગુણ જોવામાં લાભ જ

કોઈના પણ સદ્ગુણને વિશે વધારે પડતું લાગણીથી લખી દઈએ અને તેમ છતાં પાછો તે બાબતમાં દિલમાં વસવસો રહ્યા કરે, તો એનું ખરું મૂળ કારણ આપણે શોધી કાઢવું. એવી વૃત્તિનું બરાબર તટસ્થતાપૂર્વક પૃથક્કરણ કર્યા કરવું. સદ્ગુણને ધારો કે આપણે વધારે પડતું વજન આપ્યું, તો તેથી કશો ગેરફાયદો થતો નથી. કોઈના પણ સદ્ગુણને વધારે લાગણીથી વ્યક્ત થવા દેવામાં અંતરનો આનંદ વેરવિખેર થઈ જાય છે, તેવી હકીકત પણ બરાબર નથી, પણ તને તેમ થયું છે તો તેનાં સાચાં કારણો તારે શોધવાં અને મને લખવું. તે પછી હું તને જણાવીશ.

જપયજનું મહત્વ

આપણે જીવનવિકાસના પંથે છીએ તેનું જ્ઞાનભાન આપણને થયા કરવા કાજે કોઈ એક સાધનની સતત જરૂર રહે છે. આપણે જો તેવી રીતે સાધનાના ભાવમાં પૂરેપૂરાં લાગી ગયેલાં હોઈએ છીએ એવી નિશ્ચિત ભાવના જીવનમાં જો આપણે પ્રકટાવી નહિ શક્યા તો આપણે પોતે આપણને બેવફા નીવડીશું. આગળપાછળનાં પછી આપણને દંભી ગણે તો તેમાં તેઓનો દોષ પણ નહિ ગણાય. તેવી સ્થિતિ થાય

તેના કરતાં તો મૃત્યુ વધારે ઉત્તમ. ભગવાનનું નામસ્મરણ કરવામાં કંઈ કશું વચ્ચે આવી શકતું નથી. નામસ્મરણ તો ચાલુ રહ્યા જ કરવું જોઈએ. મનનાં વલણોને સાથ ન આપવો, સંમતિ ન આપવી ને તેનાથી અળગા થવું તેવો જ્ઞાનપૂર્વકનો જાગૃતિયુક્ત અભ્યાસ પણ એટલો જ જરૂરનો છે. એ પ્રકારની ક્રિયાવિધિ આંતરિક છે. જપ એ જેટલો બહારનો પ્રકાર છે, તે સાથે સાથે પણ તે આંતરિક પ્રકારનો પણ છે. જપયજ્ઞની ભાવનાથી અને તેમાં ચાલુ એકધારાપણું પ્રગટતાં આંતરિક બળ પ્રગટતું અનુભવી શકાય છે. જપયજ્ઞ ચાલુ રહ્યા કરતો હશે તો મનના જુદા જુદા પ્રકારોનો ઈનકાર કરવાનું, તેનો સમજણપૂર્વકનો સામનો કરવાનું વગેરે બધું સૂઝ્યા કરવાનું. માટે, નામસ્મરણ તો તારે ગમે તે ઉપાયે લીધા જ કરવું, નહિતર ખાલી ખાલી ભ્રમણામાં કુટાઈ મરીશ. આપણે જાણે મોટી સાધના કરીએ છીએ, પણ કરતાં હોઈશું મીઠું. ને એમ નકામી નકામી જિંદગી વહી જવાની ને સમય જતાં એવી તો ઘોર નિરાશા સાંપડશે કે જેમાંથી ઊઠવા વારો નહિ આવે. માટે, આપણને કે કોઈને દોષ દેવા વારો ન પ્રગટે તે કાજે સાધન તો અવશ્ય કરવું જ રહ્યું. સાધના ન થઈ શકે તો સાધનાનું નામ મૂકી દેવું એ ઉત્તમ છે.

કુંભકોશમ્,

હરિઃૐ

તા. ૨૧-૭-૧૯૫૨

સુમેળ પ્રગટાવો

આપણી સાથે જે જીવો રહેતા હોય તેમની વચ્ચેનો વિરોધ આપણાથી શમી શકે તો તે ઘણું ઉત્તમ. જે જે જીવોની

સાથે આપણે રહેતાં હોઈએ તે તે બધાંની વચ્ચે પ્રેમભાવના-
 પૂર્વકનો સુમેળ પ્રગટે એવું આપણું જીવતુંજાગતું વલણ તે
 તરફનું હોવું ઘટે. એના કેવી રીતે અખતરા કરવા તે પરત્વેના
 ઝાઝા વિચાર કર્યા વિના આપણને આપોઆપ તે જ્યારે સૂઝે
 અને તે પ્રત્યક્ષ અમલમાં મુકાય તો તે વિશેષ ઉત્તમ, પ્રત્યેક
 જીવમાં અહમ્ રહેલું છે ને પરસ્પરનાં વલણોને ને વર્તનને
 લીધે પરસ્પરનું અહમ્ ઘવાતું હોય છે. તેથી કરીને પરસ્પરમાં
 વિરોધ જાગતો હોય છે. જે જીવાત્માનું અહમ્ ઓગળી ગયેલું
 છે તેને ક્યાંય વિરોધ નથી થતો, બલકે હોતો જ નથી. એટલે
 તને જે સૂઝ્યું છે તે તો ઉત્તમ છે. તારી જે સમજણ છે તે તો
 ઉત્તમ છે, પણ પ્રત્યક્ષ વહેવાર-વર્તનસંબંધમાં અને તે તે પળે
 તે પ્રકારની ભાવના તને હૃદયમાં પ્રકટ્યા કરે ને તે પ્રમાણે
 વર્તાયા જવાય તો વળી વિશેષ ઉત્તમ.

કોઈ એક સાધનની અખંડતાની જરૂર

જે જીવને પોતાના જીવનનો જીવનવિકાસ સાધવો છે, તે
 તો પોતાની બાબતમાં શું કે પારકાંની બાબતમાં શું, સદાય
 જીવતો રહે છે. ‘જીવનનો વિકાસ કરવો છે’ એવી ભાવના
 જેનામાં પ્રગટેલી છે, તેવા જીવને પ્રત્યેક કર્મમાં, વલણમાં,
 વર્તનમાં, લાગણીમાં, ભાવનામાં વગેરે બધાંમાં પૂરેપૂરી
 જાગૃતિ રહી શકે છે. જાગૃતિ હોય છે તો જ જીવ તેમાં
 તેમાંથી તે તે પળે ચેતીને પોતાને યોગ્ય રીતે વિચારતો થઈ
 શકે છે. આવા પ્રકારની જ્ઞાનયુક્ત જાગૃતિને આપણે વધારે ને
 વધારે આપણા આધારમાં પ્રત્યક્ષપણે ને તાદૃશ્યપણે જીવતી

રખાવવાને કાજે એક કોઈ ખાસ સાધનની જરૂર રહે છે. તે સાધનની જ્ઞાનભાવપૂર્વકની જેટલી સળંગતા, એકાગ્રતા, કેંદ્રિતતા હોય તો જ તે સાધન ખપનું નીવડે છે. સાધનની ભાવનાની અખંડતા વિના જો જીવને કદી કદી કોઈ ધન્ય પ્રસંગે જાગૃતિ સાંપડે છે, તો તેનું કારણ તેવા જીવની સમજણની આંખ ઊઘડી ગયેલી છે, એમ પણ ન કહેવાય. તેનો ભાવ કંઈક કશામાં જાગેલો થયો હોય તો તેને કારણે પણ આમ એકલદોકલપણે એવી જાગૃતિ થઈ જાય છે ખરી. એવી એકલદોકલપણે જાગેલી (સળંગતા વિનાની) જન્મેલી જાગૃતિથી જીવનવિકાસનું કામ થઈ શકનાર નથી. એ જાગૃતિ અખંડ રહે ને તેને ઉત્પન્ન કરવા કાજેનું સાધન પ્રેમભક્તિ-જ્ઞાનપૂર્વકનું જીવતું રહ્યા કરે તો જ હૃદયમાં હૃદયથી પૂરેપૂરી તકેદારી જીવતી રહી શકે છે, તે જાણવું.

બધાના સદ્ગુણો જોવામાં જ ફાયદો

મનને આડુંઅવળું સૂઝે કે અન્યથાપણે સૂઝે કે વિચારવાનું બને ત્યારે સમજી જ લેવું કે આપણું પોતાનું મન તે સમયે શાંતિની, નિરાંતની, પ્રસન્નતાની સ્થિતિમાંનું રહેલું નથી. એ પોતે જ્યારે સ્થિર નથી હોતું ત્યારે તેને આડુંઅવળું ઘણુંય સૂઝે. એટલે આપણે તો સદાય ભાવનામાં એકતાર થઈને જીવવું છે. તેમાંથી મનની સમતા ને શાંતિનો ભંગ થવાને કારણે આપણી ભાવના તૂટે છે, એટલું તો નહિ જ પરંતુ જરાતરા જ્યાં એકાગ્રતા થવા માંડી હોય તેમાં પણ ગાબડું પડે છે. તેથી કરીને ગમે તે જીવ ગમે તે પ્રકારનો હોય અને દેખીતું તેનું વર્તન ખરાબમાં ખરાબ હોય તોપણ આપણે તો

તેનામાં સદ્ભાવથી વિચારવાનું રાખીએ એ આપણા કાજે ઉત્તમ પ્રકારની કેળવણી છે. કોઈ કહેશે કે ‘કોઈ ચોર હોય તો શું આપણે તેને સજજન સમજવો ?’ તો એનો ઉત્તર તો એ કે એ જીવમાં એકલું માત્ર ચોરપણું જ છે ને બીજું કશું જ નથી તેવું માનવું ખોટું છે. એનામાં પણ સદ્અંશ રહેલો છે, અને તેનામાં બીજા સદ્ગુણ પણ હોય, એટલે તેને ચોર માનવાથી આપણું મન પણ તેના તેવા પ્રકારને સ્પર્શે અને આપણને તેના વિશે ખટકો જાગે ને તેને પણ આપણા વિશે ખટકો જાગે. માટે આપણે તો જીવની ગમે તે પ્રકારની પ્રકૃતિ જોવા છતાં તેનામાં રહેલા સજજનપણાના ગુણનું આરોપણ કરવામાં તેના વિશે આપણામાં સદ્ભાવ થતો રહેશે. ને આપણામાં તેવા પ્રકારની કેળવણી થતી રહેવી એ તો મોટામાં મોટી કમાણી છે. કોઈ આપણા વિશે ગમે તેવું ધારે કે વિચારે તેમ છતાં આપણે તેના વિશે ઉત્તમમાં ઉત્તમ રીતે વિચારીએ, તે આપણા પોતાના જીવનવિકાસ કાજે ઉત્તમમાં ઉત્તમ છે.

વિચારો ન કર્યા કરવા

માટે, તકેદારી રાખીને મનને જ્ઞાનપૂર્વક એવી કેળવણી આપતાં રહીશું તો બધાં તરફથી ને બધાંમાં આપણા મનની શાંતિને ભંગ કરનારું ઊપજી શકવાનું નથી તે જાણજે. તેથી કરીને મનને અસલ ઠેકાણામાં રાખવું. આડેતેડે જતાંજતાંમાં તેને રોકી પાડવું અને છતાં જાય તો તેમાં મન ન પરોવવું. તેવે પ્રસંગે પ્રભુની પ્રાર્થના હૃદયમાં કરવી. મનની સાથે જાગૃતિ રાખી રાખીને દિવસમાં અનેક વાર આવા પ્રયોગો કર્યા જ કરવાના છે. એવા જ્ઞાનપૂર્વકના પ્રયોગોમાંથી જ આપણી જીવનવિકાસ પરત્વેની સાચી સમજણ ને આત્મ-

વિશ્વાસ કેળવાયાં જતાં હોય છે. એવો આત્મવિશ્વાસ જ્યારે કેળવાય છે, ત્યારે મનની ગમે તેવી સ્થિતિ છતાં તેને જીવતા સંયમપણામાં આપણે પાછું તેને પ્રકટાવી શકીએ છીએ. મનના આવા પ્રકારના પ્રયોગો કરતાં રહીએ તો તેમાં હાર પણ ઘણી વાર મળે. તેમ છતાં એવી જાતના પ્રયોગોમાંથી નિરાશા તો સાંપડતી નથી, કારણ કે આપણે તો તે કામ કરવું જ છે ને કરવાનું જ છે, એવો દૃઢ, મરણિયો નિર્ધાર કરીને જે જીવ એવું કામ હાથમાં લે છે એટલે તે, એ ને એ કામમાં, સતત પરોવાયેલો રહ્યા કરે છે. માટે, આડુંઅવળું સૂઝે કે લાગે તો તરત સમજી લેવું કે આપણે જ ઠેકાણાસરની દશામાં નથી. જો ઠેકાણાસરની દશા નથી તો તેવી સ્થિતિ જીવન-વિકાસના ઘડતરને કાજે ઢંગધડા વગરની છે એમ જાણવું ને સમજવું. કર્મમાં પણ ઝાઝા વિચાર કરવા નહિ. કર્મ કરવાનું હોય તે પ્રભુપ્રીત્યર્થે કરીને તેને ઉકેલી દેવું. મનને જે પ્રકારે જેટલી નિશ્ચિંતતા, નિરાંત, શાંતિ, પ્રસન્નતા વગેરે પૂરેપૂરાં જીવતાં રહ્યા કરે તે પ્રમાણે ઉપાય કરવા ને સાધનમાં એકાગ્ર ને કેંદ્રિતપણે રહ્યા કરવું, ને તે જ સાધના છે.

કુંભકોશમ્,

હરિ:ૐ

તા. ૨૩-૭-૧૯૫૨

આજે એક જીવને કાગળ લખ્યો છે, તેનો ઉતારો નીચે મુજબ છે :-

ગુરુ ક્યારે કરવા

‘તમે ગુરુને વિશે લખ્યું છે, તે તો બધું વાંચ્યું. આ જીવને કોઈથી પણ છટકી જવાની જરૂર નથી, કે તેવી ઈચ્છા

પણ નથી, પરંતુ ગુરુ કર્યા પછી મન, વચન, કર્મથી એને પ્રમાણિક, વફાદાર રહેવું અને તેના ભક્ત બનવું તે કામ આપણું પોતાનું છે. એવી ભાવનાની અખંડતા હૃદયથી જીવતીજાગતી સદ્ગુરુનામાં જળવાયા કરે તો જ તે કામ આવે છે. એટલે એવું સાધન આપણાથી થઈ શકતું હોય તો ગુરુ કર્યા એ ખપના. મારા તમારા જેવાથી તો ગુરુનું ખૂન પણ થઈ જતું હોય છે તેનું શું ? માત્ર નામના ખાલી ખાલી ગુરુ કર્યેથી કશું વળવાનું નથી ને વળતું હોતું નથી. આ જીવમાં કશું દૈવત છે એવો તો દાવો છે જ નહિ. જે તે કંઈ દૈવત જો હોય તો તે પરમ કૃપાળુ ચેતનનું છે. આમ લખીને તમને નિરુત્સાહ કરવા નથી માગતો, પરંતુ સદ્ગુરુ વિશેની જે ભાવના જીવનવિકાસના ખપમાં આવે તેવી જ્ઞાનપૂર્વકની ભાવના કેળવવાની દિલમાં ખાંખત, ઉત્સાહ ને પ્રેમભક્તિ હોય તો જ ગુરુ કરવા. નહિતર ગુરુને પાંજરાપોળમાંના ખોડા ઢોરની જેમ એક ઠેકાણે ભૂખ્યાતરસ્યા બાંધી રાખવા એ તો ઊલટું પાપ છે, તે નક્કી જાણશો.’ વળી, નીચેનું પણ લખ્યું છે :-

આત્મનિવેદન

‘મરદ માનવી કદી રોદણાં રડતો નથી. રોદણાં રડવાથી તો ઊલટી કાયરતા વધે છે. પ્રેમલક્ષણા ભક્તિમાં જેને આત્મનિવેદન કહે છે તે જો સાચી રીતે હૃદયના ભાવથી બન્યા કરે તો તેમાંથી તો શક્તિ ને તેજ પ્રકટે છે. હિંમત, સાહસ, પરાક્રમ પ્રગટે છે.’

‘એવા પ્રકારના આત્મનિવેદનથી તો સમજણની નવી અંતરની આંખ જન્મે છે. જીવનવિકાસની સદ્ભાવના પ્રકટે છે. મન તદ્દન હળવું, શાંત, નિરાંતવાળું ને નિશ્ચિંત બને છે. દેવું હોય તે આપીઆપીને જેમ પૂરું કરીએ અને તેમ થતાં મનનો ભાર હળવો થઈ જાય છે તેમ આત્મનિવેદન કર્યા પછીથી સાધક પોતાના મનની તેવી દશામાં પ્રગટે છે.’

નમ્રતા અને જાગૃતિ

‘નમ્રમાં નમ્ર થઈને વીર પરાક્રમીનું જીવન જીવવું. જ્ઞાનના અનુભવ વડે કરીને જે નમ્રતા પ્રગટે છે તે નમ્રતા કંઈ નમાલી હોતી નથી. એવી અનુભવમાંથી પ્રગટેલી નમ્રતા એ તો જ્ઞાનના વ્યક્તત્વનું એક પાસું છે.’

‘મનમાં કોઈના વિશે ભૂલેયૂકે પણ અંટસ બંધાઈ ન જાય તેની ખૂબ કાળજી રાખવી. કંઈ કશા વિશે અંટસ બંધાઈ ગયો હોય તો તે નિર્મૂળ કરી દેવો.’

કર્મમાંથી ભાવ

‘કર્મગાથા’ તો તેં વાંચી છે. તેનું રહસ્ય કદાચ તને બુદ્ધિથી સમજાયું હોય, પરંતુ કર્મ કરતાં કરતાં અને સકળ કર્મ એ ચેતનનાં અને ચેતન માટે જ થયા કરે છે, એવી તેના વિશેની હૃદયમાંની ભક્તિ અને પ્રેમ પ્રત્યેક કર્મ કરતાં કરતાં આપણામાં તેવું તેનું પ્રત્યક્ષ જીવતું જ્ઞાનભાન રહ્યા કરે, તો તે મોટામાં મોટી સાધના છે. કર્મ માત્ર ભાવ પ્રગટાવવાને અને તેને આકાર દેવા કાજે છે. ભાવનું તેના ઉત્કટપણામાં સઘન બનવું એ કર્મથી પ્રગટે છે. કર્મનું મહત્ત્વ ભાવને લીધે છે. ભાવને સતત મહત્ત્વ હૃદયમાં આપ્યા કરવાનું છે. જો ભાવને

માટે જ કર્મ હોય તો પછી કર્મનું નિમિત્ત ભલેને ગમે તે હોય તે સાથે આપણને કશી નિસબત નથી. કર્મ તો પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ છે. કર્મથી ભાવના વિશેષ પ્રજ્વલિત બને છે. ભાવનાનો આકાર કંઈ એમ ને એમ થતો નથી. એટલે આપણે કર્મ કરતાં કરતાં, હાલતાંચાલતાં, ઊઠતાંબેસતાં, ખાતાંપીતાં, પળેપળ એ પરમ ચેતનના ભાવનું હૃદયમાં હૃદયથી મનનચિંતવન નિદિધ્યાસનના ભાવે રટણ સેવ્યા જ કરીએ તો જ આ જીવનમાં કંઈક આરો આવી શકે એમ છે.

જીવનમાં હવે બીજું કશું આપણે કામ નથી. જે કંઈ બીજી અન્ય પ્રકારની લાલસાઓ, મોહ, રાગ, મમતા, આશાઓ, કામનાઓ, અત્યાર સુધીના જીવનમાં થઈ ગયેલી હોય તે ભલે, પણ એને વધારવાનું કામ સાધકનું તો નથી જ.

બસ આખ્યા જ કરો

જો સદ્ગુરુ ખરેખર ખપમાં આવે એટલા ખાતર હૃદયથી કર્યા હોય તો આપણે તો તેને આપણું નરક પણ આપવાનું છે. આપણું પોતાનું જેને કહીએ એવું કશું જ રહેવા દેવાનું નથી. એકલું પાપ ને મલિન પ્રકૃતિ આપવાની છે એવું તો કશું નથી. પુણ્ય પણ આપવાનું છે, ને સકળ કંઈ આખ્યા જ કરવાનું છે. જેમ જેમ જે જે કંઈ ઊગે, કે ઊઠે, તેને તેને હૃદયની પ્રેમભક્તિથી જ્ઞાનપૂર્વક આપવાના ભાવથી આખ્યા જ કરતાં હોઈએ તો જ, દરિયો ભલેને હોય તોપણ તે ખાલી થઈ જશે. જે આખ્યા કરીએ તેમાં જીવપ્રકારનો રસ ન ભોગવાઈ જાય, તેની પૂરેપૂરી જાગૃતિ રાખવાની છે. તેવું જો થયું તો તો તેવું આપેલું તદ્દન નકામું બની જાય છે.

ગુરુના કાર્યની પ્રેમભરી જાણની જરૂર

ગુરુ કેટલીક વાર સાધક જીવનું લેવાનું પણ કરે. તેવા લેવાપણાનું હૃદયમાં આપણને જો જ્ઞાનભાન પ્રકટે તો તેવું લેવાની આંતરિક ક્રિયાવિધિમાં આપણે સંપૂર્ણ તે પ્રકારથી ખાલી બની જવાના છીએ એવો હૃદયમાં આપણને પૂરેપૂરો જ્ઞાનપૂર્વકનો ભાવ પ્રકટેલો રહે અને મનની દશા એવા ભાવ વિના આમ કે તેમ જરા પણ ન રહે, તો જીવનને ઊંચે પ્રકટાવવામાં તે ઘણો ભાગ ભજવે છે.

જાગે તે જીવે

આપણે બધાંને માટે જીવવાનું નથી. આપણે તો અંતરમાં રામ પ્રકટાવવા બેઠા છીએ. અને તે પણ એની કૃપાબળની મદદ વડે. એટલે જગત વહેવારમાં આપણે જે સંકળાયેલાં છીએ ત્યાં ત્યાંથી હૃદયની ભાવનાનો ઢાસ ન થાય એવી રીતે આપણે આપણા જીવનવર્તનનો મેળ બેસાડવો પડશે. આપણા પોતાના જીવનમાં જે ઊલટુંસૂલટું છે તે બધામાં આપણે આવરાઈ ન જઈએ અને તેમાંથી પૂરેપૂરાં, અણીશુદ્ધ પાર નીકળતાં જઈએ તો જ કંઈ આરો આવે. ‘ચેતતા નર સદા સુખી’ એવી કહેવત છે. માટે, આપણે તો પળેપળ ચેતતા ને જાગૃત રહેવાનું છે. પડી રહે દહાડો નહિ વળે. માટે એકદમ બેઠા થઈને, ઊભા થઈને, જાગૃત થઈને ધ્યેયની ભાવનામાં નિષ્ઠાવાન બનવાનું છે. જાગે છે તે જ જીવે છે.

આત્મનિવેદન

આત્મનિવેદનમાં હૃદયનો ભાવ મહત્વપણે હોય છે. એટલે તેવા પ્રકારના આત્મનિવેદનમાં અભિમાન નથી હોતું. આત્મનિવેદનમાંથી આપણા હૃદયનો સંબંધ વધારે ને વધારે ચેતનના ભાવ સાથે નિકટવર્તી બનતો જાય છે. આત્મનિવેદનથી કરીને આપણે પોતે શ્રીભગવાનનાં ચરણકમળે વધારે ને વધારે ખુલ્લાં થતાં જતાં હોઈએ છીએ. આપણામાં વધારે સરળતા, પ્રસન્નતા, સહજતા પ્રકટે છે. આત્મનિવેદન એ શેને માટે છે, તેનું મહત્વ રોજનું રોજ સાધકના દિલમાં પ્રકટ્યા કરે છે. જેમ મળની શુદ્ધિની વિધિ ને ક્રિયા છે તેમ આત્મનિવેદન છે. પાછી તે (આત્મનિવેદનની ભાવના) આરોહણની પણ વિધિક્રિયા છે. જ્ઞાનક્રિયામાં પ્રત્યક્ષ થયા વિના મોક્ષ નથી. એટલે આત્મનિવેદનની જ્ઞાનભક્તિની ભાવનામાંથી તો સંપૂર્ણ નમ્રતા પ્રગટે છે. મનની, બુદ્ધિની, પ્રાણની, અહમ્ની વક્તા ઓગળતી જતી અનુભવાય છે. આત્મનિવેદનનો જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકનો અભ્યાસ જેમ જેમ દૃઢપણે કેળવાતો જાય છે, તેમાં જેમ જેમ સહજપણું હૃદયમાં પ્રકટે છે તેમ તેમ સાધક પોતે પોતાને પૂરેપૂરું આરપાર સમજતો થઈ જતો બને છે. વધારે ને વધારે તે અંતર્મુખ બનતો જાય છે. પોતાની જીવપ્રકૃતિ, પોતાનો સ્વભાવ, એ ઉપરાંત મન, બુદ્ધિ, પ્રાણ ને અહમ્ની ગતિને તે સમતા, શાંતિ આદિ ભાવોથી નીરખ્યા કરીને અને તે તે ભાવોનું જ્ઞાનપૂર્વક અનુશીલન પરિશીલન કરી કરીને જે જે પળે તે

ઊગે તે તે પળે તે શ્રીભગવાનને ચરણકમળે આત્મનિવેદનથી સમર્પણ કર્યા કરે છે. આત્મનિવેદન એટલે આપણને ચેતનના ભાવથી સંકળાવનાર કોઈ દિવ્ય સાંકળ.

સાધક એટલે મથનાર જીવ

એમ કરતાં કરતાં તો જે જે કંઈ થયા કરે. કર્યા કરીએ કે બને તે તે બધું જ એને કહેવાયા કરાતું જ હોય. એવી આપણી દશા આપમેળેની થઈ જાય. એમ થતાં થતાં પછીથી તો એનો ભાવ આપણા અંતરમાં રહ્યા કરે. સાધક હોય એટલે તે પ્રકૃતિનાં વમળમાં ને વહેણમાં ન ડૂબે કે ન તણાય તેવું તો કશું નથી. તે પ્રત્યેક ડૂબતી કે તણાતી વખતે તેને પોતાને તેવી સ્થિતિનું જાગૃત જ્ઞાનભાન દિલમાં પ્રગટે છે. તે ભલેને ડૂબતો હોય કે તણાતો હોય પરંતુ તે પ્રત્યેક વખતે તેનો જ્ઞાનપૂર્વક સામનો કરવાનું સાધક કદી ચૂકતો નથી. એવી પળે તેના હૃદયમાં ચેતનની કૃપામદદ માટે તે સતત એકધારી પ્રાર્થના કર્યા કરવાનું પણ કરતો હોય છે. સાધક એટલે જીવનવિકાસને પંથે પળવાને સતત જ્ઞાનભક્તિયુક્ત જાગૃતિ સેવીને મથનાર જીવાત્મા.

મનનાં વલણોનો સામનો

આ જીવને એનો સાધનાકાળ પ્રભુકૃપાથી બરાબર યાદ છે. નામસ્મરણ એ એનું મુખ્ય સાધન હતું. એમ છતાં મનાદિ-કરણોનાં વમળ અને વળાંકોમાં ચેતનયુક્ત જાગૃતિ રાખી શકવાની સ્થિતિ જે પ્રકટેલી તે કંઈ એમની એમ પ્રકટેલી ન હતી. અલબત્ત, શ્રીભગવાનની કૃપા અને તેની મદદ, ને એ કાજેની હૃદયમાં થયા કરતી તેની પ્રાર્થના - એ બધાંએ ઘણો

મોટો ભાગ ભજવ્યો છે. જો સાધક થવાનું ખરેખર આપણે ઈચ્છ્યું તો મનાદિકરણોનાં વમળો, વળાંકો અને વલણોને બરાબર પારખતાં શીખવું જોઈશે. એકલું શીખ્યાથી પણ નહિ ચાલે, તેનો ઈનકાર કરવાની ને સામનો કરવાની જાગૃતિ પણ રાખવી પડશે. એની જરૂરિયાત આપણને જો પૂરેપૂરી સમજાઈ જાય તો તો તે જરૂર પ્રકટે. તારા પર પ્રભુકૃપાથી જે આશા છે, તેને સાચી ઠેરવી બતાવજે.

કસોટી

કસોટી ને પરીક્ષા થયા વિના સાચું હીર અનુભવી શકાતું નથી. કસોટી ને પરીક્ષા અનેક રીતે થયા કરે છે. કસોટી-પરીક્ષા વેળાએ જે જીવ પૂરેપૂરો જાગૃત બની જાય તે તો તુરત ચેતી જાય. આ જીવની પણ અનેક વેળાએ આકરામાં આકરી કસોટી ને પરીક્ષા થયેલી છે. શ્રીપ્રભુકૃપાના બળે તેમાં કેટલીક વાર ફાવી શકાયું હતું. કેટલીક વાર હારવાનું પણ બનેલું, પરંતુ હાર થતાં તેનું જ્ઞાનભાન પ્રગટતું. અને એમાંથી કેમ કરીને એની કૃપાથી જય મળે તેમ કરવાનું પ્રયંડ પરાક્રમથી મથવાનું બનતું. તે કળા એટલે કે કસોટી ને પરીક્ષા કરવાની કળા જે છે તેનો આશરો આ જીવને પણ લેવો પડે છે. એવું કંઈક કંઈક કરતૂક પ્રભુકૃપાથી કરવાનું બને કે જેથી મનની ભૂમિકા કેવા પ્રકારની છે, એમાં કેવી વૃત્તિ કે ભાવના રમે છે, અને તેની ભૂમિકા કેટકેટલી ને કેવી કેવી છે, તે તે તે કાળ પૂરતું તો જણાઈ જાય. એવું બનતું હોય તે વેળા તે આપણી કસોટી કે પરીક્ષા છે તેવું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન ભાગ્યે જ કોકને થતું હોય છે. એવી તે સૂક્ષ્મ કળા છે. માટે, તારામાં

જે કંઈ ચાતુરી પ્રભુકૃપાથી હોય તે જાગૃત થવામાં ને જાગૃત રહેવામાં વાપરજે.

હૃદયની ભાવના

દીવાથી દીવો પ્રકટ્યા વિના ક્યાંયે જયવારો નથી. મને તો જેના પર આશા છે એમાં તને પણ મનમાં રાખેલી છે. એનો અર્થ એમ નથી કે બીજાં જે સ્વજનો છે તે મારાં નથી, પણ જો તેં આ જીવને સદ્ગુરુ માન્યા હોય તો એના પરત્વેનાં આપણા હૃદયની સાચી નેમ, નેક દાનત, સંપૂર્ણ વફાદારી, પારદર્શક પ્રમાણિકતા ને તેના પરત્વેનો જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકનો સદ્ભાવ પ્રકટેલાં હોવાં જોઈશે. ઉપર પ્રમાણેની ભાવના જો પ્રકટેલી હોય તો તે કંઈ સ્થિતિસ્થાપક, જડની જેમ એકની એક સ્થિતિમાં પડી રહી શકતી નથી. એ તો ગતિ કરે. અને એવી ઉપરની ભાવનાઓમાં જો ગતિ પ્રગટ્યા કરે તો તો આપોઆપ હૃદયનો વિકાસ સધાયા જાય. હૃદયનો વિકાસ થાય અને સકળ વ્યાપારમાં હૃદયનું પ્રાધાન્ય પ્રગટ્યા કરે, એવા પ્રકારનો જ્ઞાનભક્તિયુક્ત વહેવાર એ સાધક જીવને કાજે ઉત્તમ વહેવાર ગણાય. હૃદયની ભાવનામાં (જો હૃદય જીવતું પ્રગટ્યા કરતું હોય તો) કોઈ પણ જીવપ્રકારની વૃત્તિ હોતી નથી. ત્યાં તો મહાનુભાવતા પ્રકટેલી હોય છે. તું વધારે જાગૃતિ રાખીને સાધન કર્યા કરે તો ઘણું સારું. માટે તેવી કૃપા કરજે. વધારે તો શું લખું ? હૃદયનું જે સ્વજન હોય તેને ટોકતાં પણ સંકોચ થાય, પણ મારા જેવો નમારમૂંડો તો બસ લખ લખ કર્યા જ કરે ને ટોકણી પણ.

પ્રકૃતિના હુમલા

તને રોજ પોણાસાતથી સાડાસાત સુધી ઊંઘ આવે છે ને તે પણ પ્રાર્થનાના સમયે આવે છે, તો તે પણ એક પ્રકારનો હુમલો છે. એને કોઈ રીતે દાદ ના આપવી. ભલે હાર થાય છતાં સામનો તો કરવો જ. હારતાં હારતાં પણ લડતાં જ રહેવું. જો જીવે પોતાની નિમ્ન પ્રકારની પ્રકૃતિને દાદ આપી, તો તેનું જોર ચઢી વાગશે. વિજય તો સામનો કરવામાં ને યુદ્ધ આપવામાં રહેલો છે, તે નક્કી જાણજે. એમ ને એમ હુમલાને આપણા પર સવાર થવા દઈ જવા ન દેવો. કોઈ ને કોઈ રીતે એનો જ્ઞાનપૂર્વક પ્રતિકાર કરતા રહેવું. જો એને નમી પડ્યા તો સાધક જીવનના મૃત્યુને વહોરી લેતો હોય છે. આપણે તો પ્રયત્ન કરતાં કરતાં ને એવો પ્રયત્ન થતો રહેતો હોય તેવી વેળા ‘રઘુવર તુમ કો મેરી લાજ’ એવી ચેતનભાવના આપણા દિલમાં રમ્યા કરવી ઘટે. એવી જ્ઞાનપૂર્વકની ભાવના સકળ પુરુષાર્થમાં જીવતી રમ્યા કરે, તો કદી આપણાથી થતા રહેતા પુરુષાર્થમાં આપણને અભિમાન જાગી શકે નહિ. જીવનવિકાસ પરત્વેનું ખરેખરું હૃદયમાં સંપૂર્ણ મહત્ત્વ જાગે ને તેની ગરજ લાગે તો જ ઉપર પ્રમાણેનું બની શકવાનું છે, તે નક્કી જાણજે.

પુરુષાર્થ ફળે જ

જીવનમાં વૃત્તિ, વિચાર આદિની શુદ્ધિ થાય તો તેની તેજસ્વિતા કંઈ ઓર પ્રકટે છે. તે પછી આપોઆપ ભાવનામાં પ્રમાણિકપણું, વફાદારી, નેકદિલી, તે તો તેનાં બધાં ફલિત

થતાં લક્ષણો છે. એવું થતાં તે આગળપાછળના વાતાવરણને યોક્કસ સ્પર્શે. હૃદયની ને જીવનની નેમ તો આપણે પોતે ચઢવાની છે. બીજાની સાથે તેમાં કશી નિસબત નથી. આ કામ સહેલું નથી, જરૂર કપરું છે. તેમ છતાં પ્રભુકૃપાની ભાવનાવાળો માનવીનો પુરુષાર્થ શું નથી કરી શકતો ? આજના વૈજ્ઞાનિક યુગમાં પોતાની બુદ્ધિ વડે ખંત રાખી રાખીને પોતે આદરેલા પ્રયોગને ચીવટથી વળગી વળગીને હજારો વાર હાર પામવા છતાં તેમાંથી પોતે જે શોધવાનું છે, તેને માટે તેવી મળતી જતી હારની પરંપરાઓમાંથી જે શીખી લેવાનું હોય છે, તે માનવી તેમાંથી શીખી લેવાનું કરતો હોય છે અને એ પ્રકારના પુરુષાર્થમાં પોતાનો પુરુષાર્થ જીવતો ને જીવતો રાખીને મંડ્યો રહે છે. આ વૈજ્ઞાનિક કાળમાં માનવીએ સૂક્ષ્મ ગણાતાં એવાં બળોને પોતાને કબજે મેળવવાને ઘણો ઘણો પુરુષાર્થ કર્યો છે, તેમાં તે ફાવતો પણ ગયો છે. આ કંઈ નાનીસૂની વાત નથી. સૂક્ષ્મ બળો પરનો માનવીનો વિજય એટલે કે એ રીતે પ્રકૃતિ ઉપરનો પણ વિજય છે. અને તે પ્રકટ થનારા ભવિષ્યયુગનાં પ્રત્યક્ષ લક્ષણો છે. તેવી રીતે આપણે પણ આરંભેલા કર્મના યજ્ઞમાં એક લક્ષથી, એક વિધાનથી, એક હૃદયની નેમથી, ઉન્મત્ત અને ઉત્કટ ભાવનાથી સતત એકધારું વળગેલા રહ્યા કરીએ, તો પ્રભુકૃપાથી વિજય આપણો જ છે. જો આપણા હૃદયમાં રામ પ્રકટાવવાની સાચી ઉત્કટ ખેવના ને ખેલદિલી પ્રકટેલી હોય તો પ્રકૃતિની તાકાત નથી કે તે આપણને હરાવી શકે.

આંતર્દષ્ટિ

જેમાં ને તેમાંથી જીવનની નેમને વધારે પ્રોત્સાહન મળે એવી કોઈ એક અગમ્ય પ્રકારની આંતર્દષ્ટિ આપણામાં ઊગી જવી જોઈશે. તેના વિના આપણી આંતરિક જ્ઞાનક્રિયાવિધિ યોગ્ય રીતે ચાલી શકવાની નથી. જે તે કંઈ બને કે થાય તેમાં તેનો આપણા જીવનને કાજે શો હેતુ છે, જે કંઈ બને છે તે તે રીતે કેમ બને છે, તે વિચારી વિચારીને આપણે આપણા જીવનના ધ્યેયને આગળ ધપાવવાને માટે બળ મેળવ્યા કરવાનું જો જ્ઞાનપૂર્વક શીખ્યા કરીએ તો પ્રકૃતિ ગમે તેટલો વિરોધ ભલેને કરે તેમ છતાં ત્યારની આપણી જાગેલી કે જાગ્રત દષ્ટિ ક્યાં મરી જવાની છે ? જીવ હારતો ભલે લાગે પણ જો તે પોતાની અંતરની દષ્ટિ ખુલ્લી રાખ્યા કરે, તેમાંથી જીવ મેળવવાપણાનું શીખવાની હૃદયમાં પાકી નેમ રાખ્યા કરે તો તેવો જીવ હારતો હારતો પણ જીવતો રહી શકે છે. ટટાર ઊભો રહી શકે છે. એમ કરતાં કરતાં જ એનામાં આત્મવિશ્વાસ પ્રકટે છે.

આત્મવિશ્વાસ પ્રકટે

બાળક જરાતરા માંડમાંડ એકાદ પગલું જમીન પર સ્થિર માંડે છે, એવા એના જરાતરા ચાલવાપણામાંથી એને ચાલી શકવાનું આત્મભાન પ્રકટી જાય છે, ને એવા પ્રકટતા જતા આત્મવિશ્વાસના બળે તે બે પગ પર ચાલતું થાય છે. સાધકને એવો પ્રજ્ઞાપૂર્વકનો આત્મવિશ્વાસ તેની પોતાની સાધનામાંથી ફલિત થઈ જવો ઘટે છે. તો જ તે ગમે તેવા સંજોગોમાં ટકી શકવાનો છે. અને તું લખે છે એ તો શો હુમલો છે ? એની

તો કશી વિસાત નથી. એ તો સાગરમાં બિંદુ જેવો ગણાય. સાધક સાચી રીતે સાધનામાં જીવ પરોવતો બની ગયો હશે, તો તો પોતાની જ પ્રકૃતિના અનેક હુમલાઓ સૂક્ષ્મતર અને સૂક્ષ્મતમ એના પર થયા કરવાના છે. સામા જીવની પ્રકૃતિ દ્વારા એની પોતાની જ પ્રકૃતિ જાણે કે હુમલો કરવાને મથી રહી ન હોય એવા પણ સૂક્ષ્મ અનુભવો જો સાધક જાગ્રત રહેલો હશે તો થવાના છે. સાધનામાંથી ચલિત કરાવવાને કેવા કેવા પ્રકારોએ પ્રકૃતિ ખેલતી હોય છે, એનાં જોઈએ તેટલાં દૃષ્ટાંતો પુરાણોમાં છે. અનેક પ્રકારનાં ઊલટાંસૂલટી બળો કુદરતમાં રહેલાં છે, તેઓ પોત પોતાની રીતે સાધનામાં ઘણું આગળ જવાતાં ભાગ ઊલટોસૂલટો જરૂર ભજવે છે. સાધનામાં સંપૂર્ણપણે જ્યારે હૃદયની નિષ્ઠા પ્રકટે છે ત્યાર પછીથી જ બહારનાં બળોનો હુમલો તેના પર થતો હોય છે. તેની પહેલાંની સ્થિતિમાં તો તેની પોતાની પ્રકૃતિ જ તેનો વિરોધ કરતી હોય છે. માટે, કૃપા કરીને કોઈ પણ પ્રકારના હુમલાને તાબે તો ન જ થવું. હિંમત રાખવી. સાહસ પ્રકટાવવું. હૃદયમાં પ્રાર્થના કરવી. પોતાના આંતરિક બળને તે ઉત્તમ રીતે પોતાનું કામ કરી શકે તેવી રીતે સાધનાની ભાવનામાં જ્ઞાનપૂર્વક તેને પરોવ્યા કરવાની કાળજી સાધકે રાખ્યા કરવી. પોતે કોઈ રીતે જો આમતેમ આડાઅવળા થયા ને પોતાની અંતરની નેમ ચૂક્યા તો તો આપણે પ્રકૃતિની રમતમાં જરૂર ફસાઈ જવાના, તે નક્કી વાત છે.

ત્યાગમાંથી વિકાસ

જીવનની સાધનામાં સરળતા, સહજતા, પ્રસન્નતા, વિવેકનું આંતરિક જ્ઞાન જેમ જેમ પ્રકટે, ને આપણા મળેલા

વાતાવરણમાંથી આપણા ધ્યેયનો વિકાસ કરવાને કાજે જેવા સંજોગો હોય, તેમાંથી આપણે આગળ વધવાનું છે, ને પાછું તે સંજોગોને સુમેળ ભાવે સાનુકૂળપણે વર્તવાનું હોય છે. જીવન અટપટું ને ઘણું સંકુલ છે. જીવનવિકાસ કરવાને કાજે આપણા વાતાવરણમાં સરળતા પ્રકટે તે કાજે, જે જે ત્યાગ કરવો પડે તે આનંદથી આપણે કરીએ. આપણાથી કરી બીજા જીવોને શાંતિ-આનંદ વગેરે મળ્યાં કરે તેમ આપણે સમજણથી વર્તીએ. બીજાથી આપણને શાંતિ, પ્રસન્નતા, સરળતા આદિ ન મળે તેનો કશો વાંધો ન હોય. આપણે બીજાને કાજે કે બીજાને સુખશાંતિ મળે તે કાજે બને તેટલો સમજી સમજીને ત્યાગ કરીએ અને તેવો ત્યાગ કરવાપણામાં તે તે આપણા પોતાના જ જીવનવિકાસ માટે કરીએ છીએ એવું જો પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનભાન રહે, તો તેવા ત્યાગનું તપ જીવનને ઊંચી કક્ષામાં લઈ જાય છે.

સદ્ગુરુના સ્થૂળપણાને ક્યાંય મહત્ત્વ આપવાનું નથી. તેવી કોઈ સ્થૂળ સેવા તે ઈચ્છતો પણ હોતો નથી. એનું તો જે તે બધું relatively (સાપેક્ષપણે) હોય છે. તેને કશાની જરૂર હોતી નથી, ને હોય છે તો નિમિત્તભાવે. માટે, આપણે તે બાબતમાં સાવ પૂરેપૂરાં નિશ્ચિંત રહેવું.

કુંભકોણમ્,

હરિ:ૐ

તા. ૨૮-૭-૧૯૫૨

અનુભવમાંથી જ્ઞાન પ્રગટે

ભાઈના નિવેદનના પત્રોમાં શ્રીઅરવિંદનું સાધના વિશેનું જે લખાણ છે, તે મુદ્દાનું અથવા તો તેવા પ્રકારની સમજણનું

લખાણ આ જીવથી ઘણાં વર્ષો પહેલાં લખાયેલું છે. જીવન-વિકાસની સાધના અંગેની ઘણીખરી મૂળભૂત હકીકતોની સમજણ પ્રભુકૃપાથી તેમનાં પ્રકાશનો બહાર પડ્યાં તે પહેલાંની આ જીવમાં ઊગેલી છે. એમાં ક્યાંય અતિશયોક્તિ નથી, એટલું જ નહિ પણ તેમાં પૂરેપૂરી યથાર્થતા ને વાસ્તવિકતા રહેલાં છે. સાધક પરના શ્રીઅરવિંદના લખાયેલા કાગળોનો ચોથો ભાગ હાલમાં જે બહાર પડ્યો છે, તે કાગળોમાં જે બધું લખાયેલું છે તેવા પ્રકારનું આ જીવે ૧૯૪૦, ૧૯૪૧ ને ૧૯૪૨માં લખેલું છે, તેમાં કેટકેટલું સામ્ય પણ છે !

નિશ્ચયનું પારખું થશે

જ્યારે કોઈ પણ જીવમાં અમુક કરવું છે એવું નિશ્ચયાત્મક વલણ જીવતું બનીને પોતાના હૃદયમાં સ્પષ્ટપણે ખુલ્લું થતું જાય છે, તે વખતે તેનામાં તેના નિર્ધાર પરત્વેનો આત્મવિશ્વાસ પણ પ્રકટતો જતો હોય છે. આમ કરવું છે એટલે બસ કરવું જ છે, એવા પ્રકારનું એક મક્કમ ને ચોક્કસ વલણ તેના આધારમાં બંધાતું જતું હોય છે. એવું કરવાપણામાં તેના મક્કમ નિર્ધારને ડગાવવાને, તેને હંફાવવાને ને ચલિત કરવાને પોતાની પ્રકૃતિ પણ મથે છે ખરી. વિકાસનો મૂળભૂત સિદ્ધાંત ઘર્ષણમાં રહેલો છે. ઘર્ષણ વિના તો માનવી જેમનો તેમ પડ્યો રહે. એટલે જે પ્રકારનો નિશ્ચય થયો તેની સામેની બાજુ પણ આપણામાં મથવા માંડે. આપણા નિશ્ચયનું પણ ત્યારે પારખું થતું હોય છે.

પોતાની પ્રકૃતિ ઓળખાય

આપણી વૃત્તિ, લાગણી કે ભાવના કઈ બાજુ તરફ

વિશેષ ઢળતાં રહે છે, તેનું પણ ત્યારે જો તે પોતાનો ખરેખરો, સાચો નિરીક્ષક બનેલો હોય છે, તો તેવા જીવને સાચો ખ્યાલ તે પરત્વેનો જાગી જાય છે. પ્રકૃતિ સાથેની અથડામણથી પોતાની પ્રકૃતિ કનિષ્ઠ પ્રકારની, મધ્યમ પ્રકારની કે ઉત્તમ પ્રકારની છે, તેનું પણ આપણને જ્ઞાન પ્રકટે છે. જીવનવિકાસ જો કરવો હોય તો સાધકને પોતાની પ્રકૃતિની કક્ષા કેવા પ્રકારની છે, તેનું આરપાર સ્પષ્ટ દર્શન તેને થઈ જવું જોઈશે. શ્રીભગવાનની કૃપાથી કહો કે ગમે તેવી બીજી કોઈ ઘટનાથી કહો, જે જે કંઈ ઘટના કે પ્રસંગો નીપજે તેમાં તેમાંથી તેને પોતાની પ્રકૃતિનું તો જરૂર દર્શન થાય છે.

ધર્મણમાંથી જ્ઞાન

તેમાંથી તે જીવ જો સહૃદયી હોય તો મળેલા અથડામણના પ્રસંગોમાંથી પોતાની પ્રકૃતિ કેવા પ્રકારની છે, તેનું તેને સ્પષ્ટ હકીકતવાણું જે દર્શન થાય છે અને તેનો જે અનુભવ થાય છે, તેમાંથી જો તે સાચેસાચ જાગી જાય અને હૃદયની સાચેસાચી પ્રમાણિકતાથી, વફાદારીથી અને નેકદિલીથી ઊંચી બાજુએ જવાનું કરે, તો પ્રકટેલી અથડામણને તેવા પ્રસંગો પણ યથાર્થ બને છે. જેમાંથી કરીને જાગી જવાય, ચેતી જવાય, ઉચ્ચ દશામાં પ્રકટવાનું જોમ જાગે તો માનવું કે પ્રભુએ જ કૃપા કરીને તેવી દશામાં મૂકીને પ્રકૃતિનું સાચું દર્શન કરાવ્યું. આપણને પોતાને ચેતવવાને અનેક પ્રસંગો શ્રીભગવાન જીવનમાં આપણને સંપડાવે છે. અનેક વેળા અથડામણમાં મૂકી દે છે. ખરી રીતે તો તેને મૂકવાપણું કશું નથી. પ્રકૃતિ આપણને તેવી તેવી દશામાં મુકાવી દેતી

હોય છે, પરંતુ એવા ઘર્ષણમાંથી પોતાની પ્રકૃતિનું જે સાચું દર્શન થાય, અનુભવ થાય તેની સાચી રીતે પૂરેપૂરી કબૂલાત જે જીવ હૃદયથી કરે છે અને પોતાની પ્રકૃતિ કેવી છે, તેને તે રીતે સમજીને તેવી પ્રકૃતિથી કરીને આપણા સંપર્ક ને સંબંધમાં આવતા જીવોને આપણે માપવાનું, સમજવાનું, તોળવાનું કે ન્યાય કરવાનું મૂકી દઈએ તો

‘પ્રભો ! તારી શાળા જગતભરમાં વ્યાપ્ત રહી છે.’

એવું આંતરિક જ્ઞાન પ્રગટ થાય. એવું જે ‘હૃદયપોકાર’માં આ જીવે ગાયું છે, તે યથાર્થ બને. ભગવાને તો આપણને બોધ દેવાને, શિખવાડવાને, જગાડવાને, ચેતન પ્રાણ પૂરવાને આ જગતની રચના કરેલી છે.

ભગવાન ક્યારે દયા કરે

આપણા બધાંની પ્રકૃતિ ઘણી સંકુલ છે અને કેવી તે આપણને રમત રમાડે છે ને કેવી કેવી રીતે આપણને ભુલભુલામણીમાં નાખી દે છે ને ક્યાંના ક્યાં નરકમાં ને તેના પતનમાં નાખી દે છે, તેની આપણને કશી ગતાગમ પડતી નથી, છતાં શ્રીભગવાન તો દયાળુ છે, કૃપાળુ છે. જે જીવને કંઈક અંશે તેના હૃદયમાં ભગવાન પરત્વેની ભાવના જાગી છે, તેની સાથે ભગવાન પોતે છેક નીચામાં નીચી કક્ષામાં અવતરણ કરે છે, ને પોતાની સચેતનતા પુરવાર કરી આપે છે. તે સચેતનતામાં કશું કાલ્પનિક તો હોતું નથી. તે વાસ્તવિકતાથી ભરપૂર અને જ્ઞાનના અનુભવવાળી હોય છે. ચેતન ઉપરથી ઊતરતું ઊતરતું અવતરણ પામતું છેક જડસ્થિતિની કક્ષામાં પણ અવતરણ કરે છે. તેમાં તેનો

અવતરણનો હેતુ તે જડનો વિકાસ કરાવવા પરત્વેનો રહે છે, પરંતુ જડાત્મક દશામાં હોવાથી તે વિકાસ પ્રકૃતિમાં ને પ્રકૃતિનો થયા કરે છે, પરંતુ જીવ કક્ષાની વાત નોખી છે. જો સાચેસાચ પોતાનામાં પ્રકટેલી ચેતનની ભાવનાને પ્રેમભક્તિ-પૂર્વક તે સ્વીકારી લે અને તેને આધારે જીવન ઘડવાનું હૃદયથી કર્યા કરે, તો તેવા જીવનો જરૂર ઉદ્ધાર થઈ શકે છે. પ્રેમભક્તિજ્ઞાનપૂર્વકની ભાવનાથી સ્વીકાર થયા વિના કંઈ કશું બની શકતું નથી. કોઈ આપણે ઘેર કામ કરવા આવ્યું હોય ને આપણે તેનો વિરોધ કરીને કાઢી મૂકતાં હોઈએ તો તે કેવી રીતે કામ કરી શકે ? આપણે આવનાર કનેથી આપણું કામ જો કરાવી લેવું હોય, તો આપણા હૃદયમાં તેની ગરજ જાગી ગયેલી હોવી જોઈશે. આ બધી સમજણ બુદ્ધિથી સ્વીકારાય તેવી છે. શ્રીભગવાન તો કૃપા કરીને આપણને જગાડવાને પ્રયત્ન તો કરે છે, પરંતુ આપણી પોતાની પ્રકૃતિ તેની પોતાની મેળે અથડામણ અને ઘર્ષણમાં પ્રેરાઈ પોતે તેમાં ભેરવાઈ પડે છે. અને ખૂબી તો એ છે કે તેવી પ્રકૃતિ તેવી વેળા બીજાનાં ખોદણાં ખોદવામાં મશગૂલ રહે છે. તે વેળા પણ તેને ચેતવવાને ભગવાન તો મથાવે છે. ભગવાન તો કરુણાસિંધુ છે, કૃપાસાગર છે, તેમ છતાં હકીકતમાં તો તે પાછો તેવો પણ નથી, પણ જો જીવ પોતે પોતાની પ્રકૃતિને સાચી માનીને ચાલે, વર્તે ને વિચારે ને બીજાને પણ તેવી રીતે તોલે તો તેવા જીવનો કોઈ દિવસ આરો નથી તે તારે નક્કી સમજવું. તારે જો જીવનવિકાસ કરવો હોય અને એવી તારી ભાવના જો હૃદયની સાચી દાનતની હોય તો તારે તારું જ

જોવું. જો આપણને પ્રેમભક્તિપૂર્વક આપણું બધું શ્રીભગવાનને સોંપતાં આવડી ગયું અને જીવનમાં અનેક પ્રશ્નો, અનેક પ્રકારના કોયડાઓ, ગૂંચો, મુશ્કેલીઓ, ઉપાધિ, અશાંતિ આદિ ઊપજે તે તે વેળા તેમાં તેમાં મનને તે રીતે પરોવાઈ જતું રોકીને જો ભગવાનને આર્ત ને આર્દ્ર સાદે તેના તેના ઉકેલ કાજે હૃદયમાં પ્રાર્થના કરવાનું ઊગે ને શ્રીભગવાનને જ જીવનમાં સર્વ પ્રકારે ને સર્વ ભાવે મહત્ત્વ આપવાનું કરીને, જે તે સર્વ કંઈ બાબતમાં એને જ પ્રાધાન્ય આપીને એને જ હૃદયમાં જીવતો રાખીને જે પોતાનાં સકળ વહેવારવર્તન ચલાવે, તો તેનો બધો જ ભાર તે પોતાના માથે લઈ લે છે, એવું અભયવચન તેણે માનવીને આપેલું છે, પણ બિચારાં માનવીને ક્યાં પડી છે ! એની કનેથીય માનવી તો પોતાની ક્ષુદ્ર ગરજ સાધી લેવાનું કરે છે. માનવીનું જો ચાલે તો બેંકમાં એને ગીરો મૂકી ખાય કે વેચી પણ ખાય, પણ મારો ભગવાન પણ પાકો છે. એ કંઈ મારા તારા જેવો નમાલો નથી. માટે, જીવનવિકાસ જો કરવો હોય તો એ તો ખેલદિલીનો માર્ગ છે. કોઈએ અન્યાય કર્યો હોય તો તેનું સ્મરણ માત્ર ન રહે એટલું જ નહિ પણ તેના પર ઉપકાર કરવાની ભાવના પ્રત્યક્ષ જાગી શકે તો જ તેવો જીવ સાધના કરી શકે. આ તો અરે ! સાધનાની વાત પણ નથી. એ તો માનવતાની હકીકત છે. સંસારવહેવારમાં આપણને લાગ મળે તો કોઈને ડંખતાં વચન પણ બોલી દઈએ છીએ. પોતાની પ્રકૃતિનું વલાણ કેવા કેવા પ્રકારનું છે, તે સમજાવવાનું બનતાં પણ જ્યારે તે પૂરેપૂરું ગળે ઊતરી ન શકે અને તેના યોગ્ય અર્થમાં ન સ્વીકારાય તો તેવો

જીવ સાધના શું કરી શકવાનો છે ?

ઝંખનાની અગત્ય

જીવમાત્ર પરત્વેની સદ્ભાવના આપણામાં જાગવી જોઈશે. અનેક પ્રકારની કુતૂહલતાઓ જે પ્રકૃતિના લઢણમાં પડેલી છે તે બધીને તિલાંજલિ દેવી પડશે. એટલે સાધનાપંથે જો આપણે જવું હોય તો ધરમૂળથી આપણે વિચાર કરવો. તેમાં કોઈ પ્રકારની છેતરપિંડી ચાલી શકશે નહિ, કારણ કે પ્રસંગમાં મુકાઈ જવાથી પોતાની પ્રકૃતિનું દર્શન તો થઈ જતું હોય છે. આપણને પણ થતું હોય છે ને બીજાને પણ થતું હોય છે. ભગવાનને પંથે જો જવું હોય તો તેમાં સાચું દિલ પ્રગટવું જોઈશે. તે વિના ચાલી નહિ શકે. જીવ કેટલીય વેળા ઊંચે આવે છે ને નીચે પડે છે. સકળ પ્રસંગોમાં અને સર્વ કાર્યમાં જે ભગવાનની ભાવનાનું સગપણ દિલમાં જીવતું પ્રગટાવ્યા કરે છે તેને ભગવાન કૃપા તો જરૂર કરે છે. જે ભગવાનને ઝંખે છે ને એવા ઝંખવાપણામાં જેનું હૃદય ભળેલું છે, તેના જીવનના સર્વ પ્રસંગોમાં તેનો ભગવાન નવનિર્માણ પ્રગટાવે છે. આવી વેળાએ જે જીવ શ્રીભગવાનનો વરદ હસ્ત હૃદયમાં પ્રેમભક્તિથી કરીને પકડી રાખે છે, એવા જીવનું ઊંચા આવવાપણું જરૂર બને છે.

જાગૃતિ પ્રકટાવો

આ કાગળ લખતી વેળાએ તારો તા. ૨૪-૭-૧૯૫૨નો પત્ર મળ્યો છે. તે ઉપરથી એમ સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે કે જીવનવિકાસના ધ્યેયની ગંભીરતા ને મહત્ત્વ હજી આપણામાં પ્રકટયાં નથી. જે જીવને જીવપણામાંથી ચેતનપણામાં પ્રવર્તવાની

ખરેખરી મહત્વાકાંક્ષા જાગે છે, તેવો જીવ ગપ્પાં કેમ મારી શકે કે આડીતેડી વાતોમાં કેમ કરીને ભળી શકે ? એટલે આપણું તો ઘણું ઘણું કાર્યું છે. સાધનામાં રમત રમવાનું ચાલશે નહિ. માટે, કૃપા કરીને સચેતન બનજે. નહિતર પછી સમય જતાં દોષનો ટોપલો આ જીવ ઉપર તું નાખશે. જ્યારે તને નિરાશા સાંપડશે અને તું તૂટી પડશે, ત્યારે જીવન જીવવાને કોઈ આધાર નહિ હોય. જેણે જીવનવિકાસ કરવો છે એવા જીવે તેવો આધાર પોતાના જીવનમાંથી પ્રગટાવવાનો રહે છે. એમાં સદ્ગુરુ મદદ કરી શકે ખરો, પણ સદ્ગુરુનું ભાવનાત્મક જ્ઞાનાત્મક મનનચિંતવન દિવસના ને રાતના ગાળામાં જે જીવને પૂરેપૂરું, ખરી દાનતનું, પારદર્શક પ્રમાણિકતાવાળું ને નેકદિલીવાળું જીવતું ન રહી શકતું હોય તેવા જીવના આધારમાં સદ્ગુરુની ભાવના પણ પ્રવેશી શકતી નથી. તે ત્યાં લૂલોપાંગળો જ રહે છે. અરે ! એવાં પૂરેપૂરાં મનનચિંતવનની તો શી વાત કરવી ? કેટલી પળો રહેતું હશે તે આપણે પોતે જ વિચારવાનું છે. માટે, આપણે ચેતનને પંથે જો જવું હોય તો સંસારની લીલા તેમાં રહેવા છતાં તજવી જ પડશે. આપણે સંસારમાં રહેવાનું છે, પણ સંસારી બનવાનું નથી. તેનું તું બરાબર મનન કરજે અને હૃદયમાં ઉતારજે. આ કાગળ કંઈ ઠપકારૂપે લખ્યો નથી, તને જગાડવા અને વધારે ચેતાવવા માટે લખેલો છે. જે જીવ ઊઠવા માગે છે, તે દરેક જીવને તે લાગુ પડે છે.

વર્તમાનકાળ સાધકના જીવનમાં કેવા ભાવથી, કેવી સમજણથી ને કેવા ઉપયોગના હેતુથી જિવાય છે, એના ઉપર જીવનના ઘડતરનો ઘણો મોટો આધાર છે. જે સચ્ચાઈ ભૂતકાળને આલેખવામાં છે તેવી જ સચ્ચાઈ વર્તમાનકાળમાં મનાદિકરણોની પ્રવૃત્તિ વિશે લખવામાં પ્રેમભક્તિજ્ઞાનપૂર્વક આત્મનિવેદનભાવે જો સાધક પરોવાય તો તે ઘણું મહત્ત્વનું છે.

અનેક પ્રકારના રાગ મોહાદિ દ્વંદ્વની અથડામણોમાં મન, બુદ્ધિ, પ્રાણ, અહમ્ આદિ કેવાં કેવાં ઊઠે છે, કેવી રીતે ત્યાં પ્રવૃત્તિ થાય છે ને કેવી રીતે શમે છે, તે બધું સાધકના ભાવિ જીવનને માટે તેણે બરાબર યોગ્ય પૃથક્કરણ કરીને નિહાળવું ઘટે.

હૃદયનો વિશ્વાસ જાગ્યો હોય તેને સાબિતી-પુરાવાની જરૂર નથી રહેતી. વિશ્વાસ ન હોય ત્યાં જ તેને જ બધા વાંધાવચકા રહે છે.

ભવિષ્ય કેમ સુધરે

સર્વ કંઈ ભૂતકાળમાંથી વર્તમાનમાં જન્મે છે. વર્તમાન-કાળમાં જેમ જીવીએ તેમ પોતાનો ભવિષ્યકાળ જન્માવીએ. આમ, કાળ એક સળંગ ને અખંડ આકારરૂપે છે. ભૂતકાળનાં વલણોમાંથી જે જીવ પોતાની પ્રકૃતિને પારખીને તે પ્રકૃતિને મઠારવાને ઈચ્છે છે, ને ભૂતકાળમાંથી પદાર્થપાઠ શીખે છે, તે વર્તમાનમાં એમાંથી લાભ મેળવે છે. વર્તમાનમાં રહ્યે રહ્યે ભૂતકાળમાં વારેઘડીએ ડોકિયાં ન કરે, તે તેને કાજે ઘણું જરૂરનું છે. ભૂતકાળના જીવનને વર્તમાન જીવન સાથે છેક

નિસબત જ નથી એવું નથી હોતું, એમ છતાં જૂનાં સંસ્મરણોને સાધકે વારંવાર જીવતાં કરવાં ન ઘટે. પોતાનું સિંહાવલોકન કરવાને માટે તે જરૂરનું હોય ખરું, પણ તે માત્ર તેટલા સમય પૂરતું જ. વારંવાર તે મનમાં જાગ્રત થાય તો મનની દશાને અસ્થિર કરી દે, યા તો તે તેમ કરાવી દે. માટે, સાધક જીવ તો કેવા થવું છે એને જ વધારે ને વધારે મહત્ત્વ આપીને ને તે જ નજર સમક્ષ રાખીને વર્તમાનમાં એવા ભાવે જીવવાનું જો કરે તો તેનો ભવિષ્યકાળ સુધરી જાય.

પ્રસંગમાંથી શીખે તે સાધક

મારી કોઈ બાબતમાં ના નથી હોતી. સાધકે પોતે પોતાનું પૂરેપૂરું વિચારવું. જેવા પ્રકારનું જીવન હવે જીવવું છે, એના પર પ્રત્યેક પ્રસંગથી કેવી અસર પડશે તેનો તટસ્થતા, સમતાપૂર્વક, શાંતિથી, ધીરજથી વિવેક વિચાર કરીને જો તેવા પ્રસંગમાં તે જીવ તે રીતે વર્તે તો તો પ્રસંગ તેને ગુરુરૂપ બને છે. પ્રસંગ આપણને ઘણું ઘણું શીખવે છે. તે જો અંતરની આંખ ખુલ્લી હોય તો નવી સમજણ પ્રકટાવે છે. આપણી પ્રકૃતિનાં દર્શન કરાવે છે. ભૂલ થતી હોય તો તે પણ બતાવે છે ને સુધારવાનું પણ તે બતાવે છે. આગળનું ડગલું કેમ ભરવું તે પણ તે બતાવે છે. મનાદિકરણોનું યોગ્યપણું કે અયોગ્યપણું તારવી શકવાનું બને છે. આમ, પ્રસંગ એ જીવનનું સોપાન છે. તેથી પ્રસંગને મેં અનેક વાર ગુરુ ગણેલો છે. તેથી પ્રસંગથી જે ચેતે, સમજે ને આંખ ઉઘાડવાનું કરે તે સાચો સાધક છે એમ સમજવું ને જાણવું.

શ્રેષ્ઠ તપશ્ચર્યા

મનમાં ઊઠતાં અનેક પ્રકારનાં વલણોને જ યોગ્યપણે વાળવાનું કરે છે, તે તેમાં રચનાત્મકપણે ટકી શકે છે. તે જ મોટામાં મોટું તપ છે, ને તે જ સાચી સાધના છે. એવાં વલણો તો અવારનવાર આપણામાં ઊઠે છે, તે જીવે છે, શમે છે ને વળી પાછા નવા કોઈ વળાંકમાં પ્રવેશીને તેવા પ્રકારનું વલણ આપણામાં જન્માવે છે. તે તે બધી પળે જીવનમાં જેવા થવું છે તેનું જાગ્રત જ્ઞાન રહ્યા કરે ને તેનો ઉપોયગ થવાને મથ્યા કરાય તો તે જ મોટામાં મોટી તપશ્ચર્યા છે. એવી તપશ્ચર્યા કરવાનું જે જીવ આનંદથી સ્વીકારી લે છે, તેવો જીવ ઊંચે ચઢી શકે છે.

સંસારમાં જ સાચું ભાગવત પ્રકટેલું હોય છે, તેની સપ્તાહ રોજ ભજવાતી હોય છે. એ સપ્તાહની ભાવનાના અનુશીલન અને પરિશીલનથી આપણામાં સુષુપ્ત પડી રહેલા કૃષ્ણને જાગ્રત કરવાનું કરીએ યા તેમ કરવાનું શીખીએ, તો તે સપ્તાહ ઉત્તમ રીતે આપણે ઊજવી એમ જરૂર ગણાય.

કુંભકોશમ્,

હરિઃૐ

તા. ૩૧-૭-૧૯૫૨

કુતૂહલતા

થોડા દિવસ પહેલાંના કાગળમાં કુતૂહલતાને અંગે તને લખેલું. તે કોઈ પ્રસંગ કે હકીકતને ઉદ્દેશીને તને લખેલું નથી, પરંતુ જીવપ્રકૃતિમાં સામાન્ય રીતે કુતૂહલતાની વૃત્તિ રહેલી છે, તે આપણામાંથી સમૂળગી જવી જોઈશે, તે નિશ્ચિત હકીકત છે. એવી જ મતબલના હેતુથી તને તે લખેલું છે.

એમાં કશું આડુંઅવળું માનવાની જરૂર ન હોય. એમ પણ મનમાં ન થવું ઘટે કે આવું કેમ મને લખ્યું ? દરેક જીવની પ્રકૃતિમાં તેવી વૃત્તિ રહેલી હોય છે. કોઈનામાં ઘણી નહિ જેવી, તો કોઈનામાં વધારે, તો કોઈનામાં મધ્યમ પ્રકારની, પણ સાધકમાંથી તો તે સંપૂર્ણ નીકળી જવી જોઈશે.

દ્રૌપદીનું દૃષ્ટાંત

મહાભારતમાં દ્રૌપદીનું પાત્ર છે, તે સાધનાપંથે જનારને માટે દૃષ્ટાંત તરીકે ઘણું પ્રેરણારૂપ છે. સાધના કરનાર જીવ તે પાંડવ ને તેનામાં પ્રકૃતિ રીતે જે રમી રહેલ છે તે કૌરવ. સાધના કરનારે પાંડવોમાંના કૌરવને જીતવા પડવાના છે. તે વિના ચાલી શકવાનું નથી, પરંતુ પાંડવોને એવી ગોદાટી કોણ કરાવે ? દ્રૌપદી એ પાંચ પાંડવોની પત્ની છે. કૌરવોથી તેનું ભયંકરમાં ભયંકર અપમાન થયેલું છે. આમ, જિજ્ઞાસા જે છે તેને પરાભૂત કે પરાજિત કરવાને માટે કૌરવોરૂપી પ્રકૃતિ મથ્યા જ કરવાની. પાંડવોને કૌરવોએ જેમ અનેક વેળા હેરાન કરીને નાશ કરવાનો પણ પ્રયત્ન કર્યો, તેવી રીતે જીવપ્રકૃતિ સાધકને ઘણી ઘણી હેરાન કરવાની. જે જીવ એને નમતું આપે એ ડૂબ્યો જાણવો. પ્રકૃતિથી તરવાનું છે ને એમ કરવામાં જે જીવને આનંદ પ્રગટશે એવો જીવ જ સાધનાપંથે જઈ શકશે. બાકીનાનું ગજું નથી. જિજ્ઞાસાને તો જીવપ્રકૃતિ જરૂર રગદોળી પણ દે છે ને તેનું ભાન પણ ભુલાવી દે છે. દ્રૌપદી ન હોત તો પાંડવો, કૌરવોનો નાશ ન કરી શક્યા હોત. દ્રૌપદી, પાંડવોને કૌરવોનો નાશ કરો એમ કદી કહેતી નથી. તે અંગે તે ઝાઝી ઉશ્કેરણી પણ કરતી

નથી, પરંતુ તે પરત્વે પાંડવોને ચેતાવવાને, પ્રેરાવવાને પોતે જીવતીજાગતી પ્રતીક બની જાય છે. પોતે પોતાની વેણી કઢી બાંધતી નથી. વિખરાયેલા કેશવાળી એવી દ્રૌપદીને જ્યારે જ્યારે પાંડવો જુએ ત્યારે ત્યારે કૌરવોને હરાવવાને માટે તેઓ પ્રેરાતા હોય છે.

કઠણ સાધના

આપણી પોતાની જીવપ્રકૃતિ અનેક ખેલ ખેલે છે. અનેકમાં તે સૂક્ષ્મ રસ લેતી હોય છે, ને પાછું જાણે કે પોતાને કંઈ કશું લાગતું વળગતું જ ન હોય તેવો દેખાવ પણ તે કરે છે. સાધકે પ્રકૃતિને જીતવાની છે. એટલું જ નહિ, પરંતુ તેને પ્રકૃતિથી પર થવાનું રહે છે. તે પછી પ્રકૃતિમાં હોવા છતાં પ્રકૃતિપણું તેને જકડી શકતું નથી. હજી તો મન, બુદ્ધિ, પ્રાણ, અહમ્ આદિનાં વલણોને પૂરેપૂરાં આપણે ઓળખી શકેલાં નથી અને તેવા પ્રકારની જાગૃતિ હજી સાંપડી શકી નથી ત્યાં આઘે આઘેની પ્રકૃતિની તે વળી શી વાત કરવી ? સાધનાના પંથે જનાર જીવે ઘણી ઘણી મહેનત કર્યા વિના ચાલવાનું નથી. એક એક ડગલે ડગલે ઘણું ઘણું કરવાનું રહે છે. એટલે જાગ્યા વિના કશું બનવાનું નથી. નિશ્ચય જો પાકો ન બન્યો તો તો કાદવમાં જ રગદોળાઈ જવાના છીએ. કરવું હોય તો જેમ તેમ કર્યે કશું થવાનું નથી, ઉપયોગના હેતુનું જ્ઞાનભાન હૃદયમાં જીવતુંજાગતું રાખવું જ પડે છે. ‘હોતી હૈ ચલતી હૈ’ એવી રીતે સાધના થઈ શકશે નહિ. તું જાગે નહિ ને જપનું સાતત્ય કે એકધારાપણું પ્રગટાવવાને મથે નહિ, તો ગુરુ શું માથું ફોડે ? ગુરુ કર્યા તે ગળે પથ્થર બાંધીને ડૂબવા

માટે ન હોય. તેનું પ્રેમભક્તિપૂર્વકનું મનનચિંતવન પ્રેરણાત્મકપણે હૃદયમાં જો થયા કરતું ન હોય, તો ગુરુમાં આપણો કશો દમ પ્રકટ્યો નથી એમ પ્રમાણવું. ગુરુમાં જો આપણું દિલ રમ્યા કરે, આપણો ઉત્કટ રાગ થયો હોય તોપણ આપણાં મનાદિકરણો તેનામાં એકધારાં રહ્યા કરે, તેવું પણ બનતું અનુભવાતું નથી. ઉપયોગના અર્થે જો રાગ પણ નથી પ્રકટી શક્યો તો બીજું શું થઈ શકવાનું છે ? માટે, નકામા ભારરૂપે કોઈને વળગવું એ તો શાપ છે. અમને તો જે જણાય તે લખ્યું છે. સાધનામાં જવું હોય તો જાગ્યા વિના જવાવાતું નથી. ‘પેટમાંનાં અનેક પ્રકારનાં છોકરાં વધેરવાં પડશે’ આ વાક્ય મારું નથી, પરંતુ કાંતુ, પોંડિચેરી ગયેલી ત્યારે તેને મારા એક જૂના સહાધ્યાયી સ્નેહી છે, તેમણે કાંતુને કહેલું કે ‘સાધના એ સહેલ હકીકત નથી. જો સાધના કરવી હશે તો તારા પેટમાંનાં છોકરાં તારે હાથે કરીને આનંદથી વધેરવાં પડશે.’ આવી જ્યારે હકીકત જીવનમાં પ્રત્યક્ષ પ્રકટે છે ત્યારે તે જીરવી, જીરવી શકાતી પણ નથી. એવાં છોકરાં પોતાની જાતે ઉમંગથી વધેરવાનું તો ક્યાં રહ્યું, પણ પોતે જ બીજા પ્રકારની અથડામણમાં ભેરવાઈ પડે છે ને ત્યાં અટવાઈ પડે છે.

સદ્ગુરુ શા હેતુથી

સાધના વિશે ગંભીરતા અને તેનું મહત્ત્વ હજી તારામાં પૂરેપૂરું પ્રકટ્યું નથી. તેથી અમને ઘણો ઘણો સંતાપ ને ત્રાસ થાય છે. સાધના પંથે જવાને કાજે જો દિલ ખરેખરું હોય ને તેવા ઉપયોગના હેતુ કાજે સદ્ગુરુ કરવા હોય તો કરવા ને

ગણવા. બાકી તો અમને રખડતા ને રઝળતા મૂકીને ક્યાંનું ક્યાં વિચરવાનું બને છે એ તો એક રામ જાણે ! અમને ક્યાં કોણ લેખામાં ગણે છે ! જીવનની ભાવનાથી કરીને સદ્ગુરુને જ્ઞાનભાવે પોતાના હૃદયમાં એક પણ પણ જે જીવ વીલા ન મૂકે તેની સાધના ખરેખર પાકવાની અણી ઉપર આવી જાય.

પોતાનો દાખલો

શ્રીપ્રભુકૃપાથી આ જીવે એવા સદ્ગુરુનું મનન, ચિંતવન, સ્મરણ એની કૃપાપ્રેરણાથી કર્યા કરેલું. એની પ્રત્યક્ષ સહાય મળતી અનુભવેલી છે. એ કંઈ કપોલકલ્પિત હકીકત નથી. અથવા તો કોઈ ભ્રમણાત્મક દશાનું પરિણામ નથી. અથવા તો કોઈ ઉત્કટ કલ્પનાને પરિણામે નીપજેલી હકીકત નથી. દરેક સાધક જીવ પોતે જાતે હૃદયપૂર્વકનો પ્રેમભક્તિ-જ્ઞાનપૂર્વક આનો પ્રયોગ કરીને ખાતરી કરી શકે છે. માટે, કૃપા કરીને તારે નામસ્મરણમાં ખૂબ જાગ્રત બનવું. સંસાર-વહેવારના વર્તનમાં કોઈ પણ જીવ પરત્વે જીવપ્રકારની લાગણી ન અનુભવાય તેની પૂરેપૂરી તકેદારી રાખવી. આપણને કોઈ હજારો અન્યાય કરે પણ આપણાથી કોઈને અન્યાય ન થઈ જાય એટલું તો આપણે પૂરેપૂરું સાચવવાનું છે. ભૂલેચૂકે પણ કોઈ પણ જીવને આપણે ભોંઠો ન પાડવો. ને એવી ભોંઠપ પોતે જ્ઞાનપૂર્વક વહોરી લેવી. આ જીવે જાતે તેમ કરેલું છે તેવી હકીકત આ ‘કલમ’ પોતે જાતે જાણે છે. એટલે જે કર્યું છે તે તને લખું છું. કોઈ જીવ જાણી જોઈને આપણા પર દોષારોપણ કરે કે બીજી રીતે અન્યથાપણે કરે તો ઝટ ઝટ તેનો ખુલાસો આપવાને મન તૈયાર થઈ જાય, તો તે

યોગ્ય પણ નથી. સાધક જીવે એમ તો પોતાનો બચાવ કરવાની વૃત્તિ પણ મૂકી દેવી પડશે. પોતે પોતાની ભાવનામાં જો પૂરેપૂરો પ્રમાણિક, વફાદાર ને નેકદિલી રાખનારો હશે, તો તેને ઊંની આંચ આવવાની નથી.

રાધાવરનો આશરો

અનેક પ્રકારની ભુલભુલામણી પ્રકૃતિની ઘટમાળમાં છે. તેમાં પોતાના જીવનના ધ્યેય પરત્વેની જ્ઞાનપૂર્વકની એકાગ્રતા ને કેંદ્રિતતા જે જીવ પ્રભુકૃપાથી રાખી શકે છે, તેવો જીવ પ્રકૃતિની એવી ઘટમાળમાં અટવાઈ પડતો નથી. એટલે આપણે તો જેમાં ને તેમાં શ્રીભગવાનનો આશરો લેવાનો રહે છે.’

‘સૌથી રે સમરથ રાધાવરનો આશરો’

એવું એક જૂનું ભજન છે. મારા બાપા તે ઘણીવાર ગાતા. તેના સંસ્કાર હજી મને જાગ્રત રહેલા છે. એટલે એને આશરે આપણે જો જીવવાનું કરીએ તો સંસારની બીજી બધી હકીકતો તદ્દન ગૌણ બની જાય. એકમાત્ર તેનામાં જો મહત્ત્વપણે મનદિલ જીવ્યા કરે તો જ તેના આશરે જિવાય, બાકી તો નહિ.

કુંભકોશમ્,

હરિ:ૐ

તા. ૨-૮-૧૯૫૨

સદ્ગુણના ભક્ત બનો

જીવનમાં અનેક પ્રસંગો બને છે, તેની છાપ જરૂર રહી જાય છે. તે ભુસાઈ જતી હોતી નથી. સારું કે નરતું અનુભવમાં જે રીતે આવ્યું તે રીતે અંદર રહેલું હોય છે. તેથી, અનુભવીઓએ વારંવાર કહ્યા કરેલું છે કે ‘ભાઈ!

બધાંનું સારું જ જુઓ.’ સદ્ગુણના ભક્ત બનવું એ કંઈ નાનીસૂની વાત નથી. પોતાનાં છોકરાંની સાથે ને તેમાંય ઓરમાયાં સાથે હૃદયનો સુમેળ હોવો તે જરૂર ઉત્તમ છે. જો કોઈ પણ એક જીવની સાથે હૃદયનો સાચો સુમેળ સાધી શકાયો તો બીજા જીવો સાથે જરૂર સુમેળ સાધી શકાવાનો છે.

કોને ટોકાય

હૃદયનું સ્વજન હોય તેને જ વધારે ટોકાય એ તારી હકીકત કાન પકડીને કબૂલ કરું છું, પણ વધારે ટોકવા જતાં મન ટેડું થઈ જાય છે, તેનું શું ? તારું તેવું ન થઈ જાય એવું તો ઘણું જ ઈચ્છું છું ને એવું જો થાય તો તો મારા તને આશીર્વાદ છે, પણ એમ આશીર્વાદ નહિ મળે. તેં લખેલું ઉપલું વાક્ય જ્યારે સાચું ઠરેલું મને લાગશે અને તેમાં મીનમેખ ફરક નહિ હોય ત્યારે હૃદયના મોકળા દિલથી તે અંગે તને આશીર્વાદ આપીશ. બાકી, આ જીવ કોઈને આશીર્વાદ આપતો નથી. હૃદયમાં જો ભાવ જાગ્યો હોય તો તો ગમે તેટલું વધારે ટોકવાનું બને તોપણ તે સમયે તેવો જીવ પોતે શું સારું ને શું સાચું ગ્રહણ કરવાનું છે તે જ તેમાંથી ઉપયોગના જ્ઞાન સાથે સ્વીકારી લેતો હોય છે. એવો ભાવ તારામાં જાગો એવી તો ઘણી ઈચ્છા છે. આ જીવનાં કડવાં વચનો કે એવા ઠોકનો અનુભવ તને થયો નથી. કાગળમાં કદીક કદીક તને લખ્યું છે ખરું, પાછી બીજી બાજુની પણ એક હકીકત છે કે સજજનની શોભા ઓછામાં ઓછું ટકોરવામાં રહેલી છે. મેં તને જે લખેલું તે તો એવા હેતુથી.

ગરજ અને નમ્રતા

લખવાનું તો ઘણું થયા કર્યું. લખાણથી કરીને કે કોઈને કહેવાથી કરીને સાચી સમજણ કદી પ્રગટ થતી નથી. સામાજીવ કનેથી આપણે શીખવું જ છે એવી પાકી ગરજ જ્યારે હૃદયમાં લાગે છે ત્યારે જ તેની કનેથી આપણે શીખીએ છીએ. શીખવાને કાજે તો ઘણા ઘણા જ્ઞાનપૂર્વક નમ્ર થવાની જરૂર રહે છે. એવી નમ્રતા જીવનમાં પ્રગટતાં બીજા ગુણોની જાગૃતિ ને શક્તિ પણ છતી થતી હોય છે. તેથી, સાધનામાં તો શૂન્યથીય શૂન્ય થયા વિના આપણામાં સાચું તત્ત્વજ્ઞાન ઊગી શકવાનું નથી, તે જાણજે.

કુંભકોશમ્,

હરિઃઠ્ઠ

તા. ૮-૮-૧૯૫૨

તું કંઈ બરાબર લાગતી નથી. કંઈક વ્યથામાં કે ચિંતામાં હોય એવું લાગે છે. શું છે કે શું થયું છે તે લખજે. તારો તા. ૪-૮-૧૯૫૨નો કાગળ પણ ટૂંકો ટ્ય છે ને તેમાં બીજું લખી શકાય એવી જગા તો હજી ઘણી બાકી છે, પરંતુ મનની અવ્યવસ્થિતિ હોય કે કામનું દબાણ હોય તોપણ તેમ બને.

પ્રાર્થનામાંથી આત્મવિશ્વાસ

મનમાં કંઈ પણ કશા વિશે ગૂંચળાં ન વળ્યાં કરે એના વિશે તો ઘણી ઘણી કાળજી રાખવી. મન એવાં કંઈ કંઈ જૂનાં વલણમાં ભેરવાઈ પડીને આપણને તેનામાં પરોવી દે છે. તેથી કરીને ભાવનાનું જોશ નરમ પડે છે. પરિસ્થિતિ ગમે તેવી પ્રકટે તેની સાથે આપણે કશી નિસબત નથી. આપણે તો જ્ઞાનપૂર્વક ટેકીલા રહેવું. સકળ કર્મ કરતાં કરતાં તે વહાલા પ્રભુના સ્મરણમાં એકધારા જીવતા રહ્યા કરીએ તો જ સાધના

થઈ શકવાની છે. જ્યારે જ્યારે ગૂંચ, ઉપાધિ, મુશ્કેલી, મનોમંથન કે મનોવેદના કોઈ પ્રકારના પ્રસંગથી પ્રકટે, તેવી તેવી વેળાએ જાગ્રત બનીને ચેતનભાવમાં પ્રેમભક્તિ વડે કરીને આપણા હૃદયને પરોવવાને મથવું, તેનું પ્રાર્થનાભાવે મનનચિંતવન કરવું અને શક્તિ માટે પ્રાર્થના કરવી. આવા પ્રસંગ દિવસમાં ધારો કે ત્રણચાર વાર આવે. જો એમ ત્રણચાર વાર હૃદયની ભક્તિથી પ્રાર્થના કરીએ, ને એમ કરતાં કરતાં જો કોઈ સૂક્ષ્મ શક્તિની મદદનો અનુભવ થાય, તો તેમાંથી એક મોટું સાધન આપણને મળી જાય એમ સમજાય. સાધન મળી ગયા કેડે તેમાંથી એક પ્રકારનું આત્મવિશ્વાસનું બળ પ્રકટે છે. તરવાનું જેને પૂરું આવડતું હોય એવા જીવને પાણીમાં પડતાં આપોઆપ આત્મવિશ્વાસ રહ્યા કરે છે, પરંતુ જેને તરતાં જ ન આવડતું હોય ને પાણીમાં પડી જવાયું હોય ને પાણી ઊંડું હોય તો ગમે તેટલાં તેમાં હવાતિયાં મારે, પરંતુ તેવી સ્થિતિમાં તેને આત્મવિશ્વાસ પ્રકટી જ શકતો નથી. તે સંપૂર્ણ હતાશ બની જાય છે. આત્મવિશ્વાસના બળથી જ માણસ જે તે યોગ્ય કરી શકે છે. એટલે આપણે તો જે સાધન લઈને બેઠા છીએ એમાંથી જ્યાં સુધી આત્મવિશ્વાસ ન પ્રકટી શકે ત્યાં સુધી તે સાધનનો અભ્યાસ ઘણો ઘણો જરૂરનો છે.

ભાવની અગત્ય

સાધકે એકલું સાધનને પકડી રહેવાથી કશું વળવાનું નથી. તેમાં જે હૃદયનો ભાવ પ્રકટવો ઘટે અને તે ભાવ કર્મના હાર્દમાં જીવતો થવો ઘટે તેવું તેવું થાય તો જ સાધકના

હૃદયનો વિકાસ આપમેળે થયા કરે. માટે, જીવતીજાગતી રહેજે ને સાધનમાં ભાવ પ્રકટાવતી રહેજે, તો તું અમારે ખપની છે.

કુંભકોશમ્,

હરિઃૐ

તા. ૨૫-૮-૧૯૫૨

હૃદયના મેળાપમાંથી જ્ઞાન

ઘણા દિવસોથી તને કાગળો લખ્યા નથી. સંજોગો એવા બન્યા કે ન લખી શક્યો. એક કાળ વળી એવો હતો કે ગમે તેટલું કામ હોય, ગમે તેટલું સતત રખડવાનું હોય, તોપણ લોકલ ટ્રેનમાં ચાલતી ગાડીએ યા વિક્ટોરિયામાં બેસી રહ્યો હોઉં તે વેળાએ પણ કાગળો લખવાનું બનતું. આજે એવી જાતની સહજ ઊર્મિ પ્રકટેલી રહેતી નથી. તેમ છતાં તેથી કરીને હૈયામાંથી સ્મરણ ઓછું થતું નથી. પત્રલેખન થોડી ઘણી સમજ પેદા કરવાને સમજરૂપે છે ખરું, પણ સાચી સમજ તો હૈયે હૈયાં મળે છે ને જ્ઞાનપૂર્વક તદ્દ્રૂપ બને છે ને જે તદ્દ્રૂપતામાં જ્ઞાનના હેતુની ભાવના પ્રકટેલી રહે છે એવી વેળા તેમાંથી સાચી સમજણ આપોઆપ મળ્યા કરે છે. આપણે તો આપણી દશા એવા હૃદયના મેળાપમાંથી પ્રકટ્યા કરે એવું પ્રભુકૃપાથી થવાનું છે.

યોગ્ય કાળ પાકતાં જે તે બધું બનવાનું જ છે. એમાં કશો સંદેહ નથી. આપણે ધીરજ કંઈ કશામાં ન ખોવી.

પુસ્તક પ્રકાશનનું કારણ

તારા પર લખાયેલા કાગળો તુરતાતુરત છપાવી દેવાનું મહત્ત્વનું કારણ તો એ છે કે તારા જીવનું શરીર સ્ત્રી જાતિનું

છે, તેમાંય વિધવાપણાનું છે, અને જેના કુટુંબના બધા જીવો સાથે આ જીવનો કશો ઝાઝો પરિચય નથી. એટલે તારા પર જે કાગળો લખાયેલા છે તે સંપૂર્ણપણે ખુલ્લા હોય તો કોઈને પણ તું તે બતાવી શકે કે ‘જુઓ ભાઈ ! તેમના આવેલા કાગળો કશા ખાનગી નથી, છપાવીને તે બહાર એટલા માટે જ મુકાયેલા છે કે બધાને જે જાણવું હોય તે જાણી શકે.’ બીજા પરના લખાયેલા કાગળો જે છપાવવાની પ્રવૃત્તિમાં હતા, તે હાલ તુરત તો બંધ રાખેલું છે, તેનું કારણ પણ તને સમજાય તેટલા કાજે ઉપલું લખાણ લખ્યું છે.

પ્રેમભાવ જ સદ્ગુરુ

આપણે જે સ્થળે પહોંચવું છે, ત્યાં પહોંચવાને કાજે આપણે એક એક પગથિયે કરીને પહોંચવાનું હોય છે. તે ચઢવાનું ભાન સંસારવહેવારના સકળ કર્મમાં જો આપણને ન રહે, તો તો એ ઘટમાળમાં જ આપણે અટવાઈ પડીએ. ભાન રહે તો જ સરખું કામ થાય. માટે, જેમાં તેમાં ભાનની વાત મોટી છે. તું વધારે જીવતી બને ને કંઈક પાવરધી થાય તો અમને હૈયે ટાઢક વળે. તારા વિશે અમને ઘણો અજંપો રહે છે. કોઈક વાર તો દિલમાં ઘણું લાગી પણ આવે છે, કારણ કે કેટલીય વખત તું અમારાથી કેટલીય દૂર ભાગેલી અનુભવમાં પ્રવર્તે છે, ત્યારે અમને કળ પડતી નથી. હૃદયનો પ્રકટેલો સદ્ભાવપૂર્વક ને જ્ઞાનપૂર્વકનો પ્રેમભાવ પરસ્પરને સંકળાવીને જીવતાં રખાવે છે. જે હેતુને માટે હૃદયનો મેળાપ બને તે હેતુના મનનચિંતવનમાં તે પ્રેરાવ્યા કરે છે. એવો પ્રકટેલો હૃદયનો પ્રેમભાવ એ જ આપણો સાચો સદ્ગુરુ છે.

બીજા કરેલા સદ્ગુરુ પણ એને કાજે છે. એટલે કે એવું પરિણામ નિપજાવવા કાજે છે.

સદ્ગુરુની પ્રસન્નતાનો આધાર

પરંતુ આજકાલ ‘હૃદય એટલે શું’ એની જ કોઈને ગતાગમ નથી. સૌ કોઈ મોઢેથી ‘હૃદય’ ‘હૃદય’ બોલે છે, પણ હૃદયને કોઈ પિછાનતા નથી તો અનુભવી તો કેવી જ રીતે શકે ? જે ‘હૃદય’ ‘હૃદય’ એમ બોલે છે તે તો ખાલી ખાલી ઉપરચોટિયું બોલે છે. અને હૃદયનાં સ્વજનો જે જીવનવિકાસ કાજે મળ્યાં છે, તેમના તેવા બોલવાથી અમને તો ઊલટો કારી ઘા વાગે છે, પણ અમારી વાત કોણ માને ને કોણ સમજે ? જ્યાં ત્યાં બધે જ અંધકાર છવાયેલો છે. કોઈને પણ પોતાની પડી નથી. સૌ કોઈને જેમ પોતાને મન ફાવે તેમ સ્વચ્છંદીપણે ઊંઘ્યા કરવું છે ને તેમાં વિક્ષેપ પડે તો સાપની જેમ ફૂંફાડો મારવો છે. પોતાની રીતે બધાં વર્તે તો તે ગમે, પરંતુ આપણને બીજાને સાનુકૂળ થઈને દિલમાં વર્તવાની હજી પૂરેપૂરી સાચી દાનત જાગેલી નથી, એ જ મોટામાં મોટી ખાટલે ખોડ છે, માટે આપણાથી કરી બીજા જીવોને વધારેમાં વધારે શાંતિ, સુખ આદિ આપી શકાય ને તેવું કરવામાં હૃદયમાં ઉત્સાહ, ઉમળકો પ્રકટે ત્યારે કંઈક અમને સારું ને સાચું લાગે.

જીવનનું માપ

મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ ને અહંકાર એ પાંચે કરણોમાંથી મળ, વિક્ષેપ અને આવરણ ઘટે ત્યારે જ હૃદયના સાચાપણાની ખબર પડે છે, પણ ત્યાં સુધી આપણાથી કંઈ બેસી થોડું જ

રહેવાય? જીવન પરત્વેનું મહત્ત્વ અને તેના પરત્વેની જ્ઞાનપૂર્વકની ભાવના પ્રકટતાં પ્રકટતાં પણ હૃદયનાં દ્વાર ખૂલી જાય છે. સદ્ગુરુ જાતે કંઈ કશું કરી શકે નહિ. એ તો સૂકા લાકડા જેવા છે. એને તો હલાવો તો હાલે ને ચલાવો તો ચાલે. એનો આપણા વિશેનો રાગ અથવા તો જે કહો તે તેના પરિણામે આપણામાં અવતરણ પામે છે તે વાત સાચી, પરંતુ એ પણ દરેક જીવની જેવી જેવી કક્ષા, અને જેવી જેવી ઉત્કટ, મધ્યમ ને મંદ દશા, તે પ્રમાણે પરિણામ પામે. માટે, આપણે તો જીવનમાં આ પાંચ કરણોની દશા કેવી કેવી પ્રવર્તે છે અને કેટકેટલાં તે ઊંચાં થતાં જાય છે એના પરથી જ આપણે જીવનનું માપ કાઢવું, પણ વારંવાર તેમ જોયા કરવાનું પણ ન હોય. આપણું સાધન કરતાં કરતાં આપોઆપ તેની ખબર આપણને પડ્યા કરવી જોઈશે. ખૂબ નામસ્મરણ પ્રેમભક્તિથી કરતી રહેજે. ને આનંદથી મસ્ત છલકાતી બનજે.

કુંભકોણમ્,

હરિઃૐ

તા. ૨૭-૮-૧૯૫૨

જીવનની સમગ્રતા અને સળંગતા

જીવનમાં કંઈ કંઈ ઘટનાઓ બને છે. એ ઘટનાઓ પછી ભૂતકાળની હોય કે વર્તમાનની હોય પણ તે જીવનની સાથે સળંગપણે સંકળાયેલી છે. સળંગ અને સમગ્ર જીવનની સાથે તે તે ઘટનાનો આંકડો જોડાયેલો છે. જ્યારે આપણે બધાં તે તે ઘટનાને એક સ્વતંત્ર એકમ તરીકે લઈને સમગ્ર જીવનની સળંગતાથી નોખી પાડીને વિચારીએ છીએ અને જોઈએ

છીએ, ત્યારે તેમાં આપણે ભૂલથાપ ખાઈએ છીએ. સમગ્ર જીવનની સળંગતાનો ખ્યાલ પ્રત્યેક ઘટનામાં આપણા જેવા સામાન્ય જીવને કદી ઉદ્ભવતો નથી. ઘટના એ એકલી ઘટના નથી. તેમ જ આગળપાછળનો સંસાર ને તેનું વાતાવરણ એ પણ જીવનની સાથે જ સંકળાયેલાં છે. તેનાથી નોખા પડવા જતાં કે થતાં જીવનની સળંગતાનો ભંગ થાય છે. જીવન તો એક અને સમગ્ર છે, અને એ રીતે જ જે તે કંઈ થયા કરે તેને આપણે સ્વીકારવું ઘટે. એમાંથી બોધપાઠ પણ લેવાનો રહે છે. એમાંથી શું શું નકારવાનું રહે છે, તે પણ શીખવાનું મળે છે. કેમ જીવવું, કેમ બોલવું, કેમ વર્તવું તેની પણ જાણ તેમાંથી મળે છે. જીવન એ કંઈ બંધિયાર પાણી નથી. એ તો વહેતું ગતિમાન ઝરણું છે. મૂળ અને મુખ બંને વચ્ચે સ્થળ અને કાળનું ઘણું અંતર હોવા છતાં જીવનના પ્રવાહની ગતિથી તે બંને એકમેકની સાથે જોડાયેલાં રહે છે. મૂળ અને મુખ બંને જુદાં દેખાતાં હોવા છતાં અને બંનેની દિશા જુદી જુદી હોવા છતાં અને બંનેનું તે તે સ્થિતિમાંનું કદ પણ જુદું જુદું હોવા છતાં જીવન તો તેનું તે જ રહે છે. માત્ર તેમાં ઘણા ઘણા વળાંકો અને સ્થિતિફેર થયા કરે છે, પણ તેથી કરીને તેની સળંગતા કે સમગ્રતા તૂટતી હોતી નથી. સાધકે જીવનની સળંગતા અને સમગ્રતાને પોતાની સકળ ઘટનાઓમાં જીવતી કરવાની રહે છે. આનું જો પૂરેપૂરું લક્ષ રહે તો કર્મ કે ઘટનાનાં નાનાં નાનાં ખાબોચિયાંમાં કદી ડૂબી ન મરીએ. માટે ટટાર થજે.

ધ્યેયની જાગૃતિ

જો કોઈ એક બાબતમાં પાકો નિશ્ચય થયો તો તેને ડગાવવાને અનેક પ્રકારના સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ હુમલા પ્રગટવાના જ. તે હુમલા આપણા નિશ્ચયને ડગાવવાને કે નિશ્ચયથી ટળાવવાને આવ્યા કરે છે, તેવું જો પ્રત્યક્ષ ભાન થયા કરે છે, તો પછી આપણે નિશ્ચયમાંથી ચળી શકતા નથી ને મક્કમ રહી શકીએ છીએ. આમ, આપણને જેવા થવું છે કે પ્રભુકૃપાથી જેવા બનવું છે, તેનું ભાન જો જીવનમાં જાગ્રતપણે તરવરતું રહ્યા કરે તો સાધના ઘણા ઉત્તમ પ્રકારની થાય.

રાગ રાગમાં ફેર

જીવનમાં આપણા તરફ કોઈનો રાગ હોય અને તે રાગના કારણ વડે કરીને આપણને ઊંચી ભાવનાના આકર્ષણમાં તે ખેંચી જાય તો તેવો રાગ પણ ખપનો. તેથી, ઉત્તમ જ્ઞાનભાવનાવાળા જીવાત્માની સાથે આપણો જીવ રાગમાં પ્રકટી જાય તોપણ તે આપણે કાજે ઉત્તમ, પરંતુ તેવા રાગ વડે કરીને આપણા વિચાર, આપણી વૃત્તિ, ભાવના ને જીવનનો ઉઠાવ, પ્રત્યક્ષ વહેવારવર્તન વગેરે બધાં, જીવનના ઊંચાપણામાં પ્રકટતાં જતાં હોય તો તેવા ઉત્તમ પ્રકારના જીવાત્મામાં થયેલો રાગ સાર્થકતાવાળો ગણાય. આકર્ષણનો ઉપયોગ જીવનવિકાસને કાજે છે. હવે બીજા કોઈ જીવનો રાગ આપણામાં હોય ને આપણો તેનામાં હોય, પરંતુ જો તેવો રાગ જીવનને જીવવામાં, અને જીવપણાના મળ, વિક્ષેપ

ને આવરણમાંથી, જો આપણને યોગ્ય રીતે જ્ઞાનપૂર્વક જગાડ્યા ન કરે, તો તેવો રાગ એ જીવનવિકાસને કાજે ખપનો નથી. જીવના તેવા રાગમાં સાવધાની રાખવાનું સામાન્ય પ્રકારના જીવથી તો બની શકવાનું નથી, પરંતુ જેને સાચા જીવનની થોડીઘણી પણ સમજ છે, તેવો જીવ તો જીવપ્રકારના રાગના આકર્ષણમાંથી ઊંચે આવી શકવાને મથી શકે છે. બાકી, બીજા બધા જીવો તો એવા પ્રકારની ઘરેડના પ્રવાહમાં જ તણાતા જતા હોય છે. તું તેવી બાબતમાં પ્રભુકૃપાથી કંઈક જાગ્રત રહે છે, તેથી અમારી આશા કંઈક અંશે પણ પ્રભુકૃપાથી સાર્થક થશે એમ લાગ્યા કરે છે.

અગમચેતી

આપણે તો, નાની નાની બાબતોમાં પણ, જે મળેલાં છે તેઓ આપણાથી કરીને શાંતિ, પ્રસન્નતા વગેરે પામે, એવી રીતે વર્તવાનું છે. તેમનાથી કરી આપણું શું થયા કરે છે તે વિશે વિચારવાનું બન્યું તો મૂઆ પડ્યા છીએ એમ સમજવું. નાની નાની બાબતોમાં આપણે ઘણું ઘણું જતું કરીએ અને એવું જતું કરવામાં જીવનવિકાસનો જ્ઞાનપૂર્વકનો ખ્યાલ જો દઢાવીએ તો તો આજ કે કાલ દિલ પીગળ્યા વિના રહેવાનું નથી, તે નિશ્ચયે કરીને માનજે. આપણે જે માર્ગે જવું છે, તેમાં સરળતા, શાંતિ મળ્યા કરે ને આપણી સામે કોઈનો પણ સામનો ન થાય અને બધાંની સહાનુભૂતિ અને હૃદયનો પ્રેમભાવ મળ્યા કરે તે કાજે પણ આપણે અગમચેતી રાખીને વર્તવું તે તો ઘણું ઘણું જરૂરનું છે. આપણે આવી રીતે જો સમજીને વર્તીશું તો સૌ કંઈ સારાં વાનાં થવાનાં છે. એવું

જ્ઞાનભાનપૂર્વક વર્તવું એ જો જીવને કઠે તો જાણવું કે હજી આપણે ઘણા ઘણા કાયા ને અધૂરા છીએ.

પ્રેમભાવની પારાશીશી

તને જો નવરાશ મળે, ને સાચેસાચ નવરાશ મળે તેવું હોય, તો પૂજ્ય મોટી બાને તું મળી આવજે. તેના શરીરને મળ્યાને ઘણો વખત થયો. તેથી, તું તેને મળીને મારા વતી પગે લાગી આવજે. કંઈ પણ સંકોચ રાખ્યા વિના પગે લાગીને ઘણા ઘણા પ્રેમભાવથી તેને ભેટજે. મને તો મોટી બા ઘણી વાર ઘણી ઘણી યાદ આવે છે. બીજી સંસારી માની જેમ તેનો પ્રકાર નથી. તેના જીવનનું ખમીર અને શહૂર કોઈ જુદા પ્રકારનું છે. આ હકીકત તને હું અનુભવથી લખું છું. જેમ જેમ કોઈને આપણે હૃદયથી ચાહતા જઈએ તેમ તેમ તેની મહત્તાની સાચી જાણ પડતી જાય છે. સાચી મહત્તાની એવી જાણ પડતી જાય તો જાણવું કે હૃદયનો પ્રેમભાવ જાગતો જાય છે.

કુંભકોશમ્,

હરિઃઠ્ઠ

તા. ૨૯-૮-૧૯૫૨

જીવનમાં અપાર વિવિધતા

કુદરતમાં વનસ્પતિ એ કુદરતનું એક મોટામાં મોટું અંગ છે. વનસ્પતિનો રંગ સર્વત્ર સાધારણપણે બધે જ લીલો હોય છે. વનસ્પતિની જાતભાત તો કેટકેટલી ને કેવી કેવી અનોખી ! એવી જ રીતે જીવનનું પણ છે. જીવન પણ એક જ જાતનું, પણ પ્રત્યેકનું જીવન જુદું જુદું. દરેકના જીવનમાં પણ ક્યાંય એકસરખાપણું નહિ. તેવી જ રીતે એક જીવનું જીવન લઈએ ને તેના ગર્ભથી માંડી છેક શરીરના મૃત્યુ સુધી

વિચારીએ તો તેમાં પણ એકસરખાપણું નથી હોતું. કેટલી બધી વિવિધતા ને વિસ્તાર પણ હોય છે ! છતાં લાગે છે કે જાણે એકસરખું ! જાણે કંઈ કશી ભરતીઓટ ન હોય ! આપણે લાગીએ છીએ તો એવા ને એવા, પરંતુ તેમાં કેટલાય ઉલ્કાપાતો ને ઉત્પાતો મચતા હોય છે, તે તો તે એકલો રામ જાણે. એનામાંના તરંગોનો તો કંઈ જાણે પાર જ નથી.

આપણા પોબાર ક્યારે

આવા જીવનના સાગરમાં કંઈ પણ ધ્રુવતારો જેને નથી, જેઓ હલેસાં વિનાના છે અને સુકાન વિનાના ભાગ્યાતૂટ્યા નાવડામાંના નાવિકના જેવી જેમની દશા છે, ક્યાં જવું છે તેનું તો જેમને ભાન નથી, ને કેમ હંકારવું તેનું પણ ભાન નથી, તેવા જીવો યોગ્ય દિશામાં હંકારી પણ કેવી રીતે શકે ? હલેસું તો હાથમાં નથી. અરે ! મૂળમાં હલેસું જ નથી ને સુકાન પણ નથી, તેમ છતાં ભલા કહેવાઈએ તો નાવિક ! ઠઠેરો પણ ઠીક આપણે બનાવ્યો છે ! એવા ગબડતા જીવનમાં પણ જેને ભાન જાગે તે તો બિચારો કેટલો બધો હબકી મરે ! તે તો સાનભાન બધું જ ભૂલી જાય. એવી સ્થિતિમાં પણ જેને જીવનને તરાવવાને કાજે થોડુંક પણ જો ભાન જાગે છે, તો તેવો જીવ તરફડિયાં માર્યા વિના કેમ રહી શકે ? પ્રયત્ન કરતાં કરતાં જ ભલેને તે પૂરો બેભાન બનવા આવે છતાં તે પ્રયત્નમાં મચ્યો રહેવાનો. આમ, જીવન જીતવાની ખરી ચાવી તો પ્રભુકૃપાથી પ્રયત્ન કરવામાં રહેલી છે. પહોંચવાનું સ્થળ નક્કી કરવું જોઈએ અને તે તરફ કંઈ દિશામાં ચાલવું જોઈએ તેનાં અમુક સીમાચિહ્નો પણ નક્કી કરેલાં હોવાં ઘટે.

આ બધું દિલમાં જો નિશ્ચિતપણે ગોઠવાઈ જાય તો માત્ર એક ઉપાય ચાલ્યા કરવાનો જ રહે છે. અફાટ અનંત સાગરમાં આપણા જેવાની નરી આંખે તો કઈ પૂર્વ ને કઈ પશ્ચિમ, કઈ ઉત્તર ને કઈ દક્ષિણ-તેનું આપણને તો ભાન જ ન પડે ! પરંતુ તેવા પ્રકારના અભ્યાસનો જેને મહાવરો હોય એવો જે નાવિક છે તેને ત્યાં એટલે કે દરિયામાં કઈ દિશા છે તેનું ભાન જાગે છે. એટલે મહાવરો પડતાં સૌ કંઈ આવડે. માટે, ગભરાઈ જવાની કંઈ પણ જરૂર ન હોય. માત્ર સાચી દિશાનો સાચો પુરુષાર્થ થયા કરે છે કે કેમ એ સવાલમાં આપણે જાતે પોતાની ખાતરી કરી લેવી ઘટે. જો તે બાબતમાં હૈયે હાથ મૂકીને આપણે નિશ્ચિત બની શકતા હોઈએ, તો આપણા પોબાર છે એમ નિશ્ચે માનવું.

કુંભકોણમ્,

હરિઃૐ

તા. ૧-૯-૧૯૫૨

અચૂક સાધના

કોઈ બાબતમાં આપણે ચોક્કસ નિર્ણય લઈ લીધો હોય તેમ છતાં પરિસ્થિતિ એવી ઊપજે અને તેમાં એવાં કારણો કોઈ વજૂદવાળાં હોય તો કરેલો નિર્ણય પણ ફેરવીએ તેમાં પણ વાંધો ન હોય. કેટલીક વાર તો ઊલટું તે જરૂરનું હોય. સાધકે સાધનાના ભાવમાં જ આગ્રહ રાખીને બીજી બધી બાબતમાં પૂરતો યોગ્ય વિવેક વાપરીને જ્ઞાનપૂર્વક બિનઆગ્રહી રહ્યા કરવું ઘટે. ગમે તેમ થાય પણ સાધનાના અભ્યાસને ન ચૂકવા દેવો. બીજામાં કદી ચૂક પડે તો વાંધો નહિ, પણ સાધનામાં ચૂક પડી તો બધું જ એળે ગયું એમ સમજજે.

ભગવાન સાથે જીવો

માટે, હવે ભગવાનને વીલો મૂકવો નહિ. જેમાં ને તેમાં એને જ શરણે પ્રેમભક્તિજ્ઞાનપૂર્વક ગયા કરવું. એ જ આપણો સાચો સાથી છે. આ જગતમાં સંસારવહેવારના સકળ સંબંધોમાં એ જ આપણું વહાલું અંતરનું સ્વજન છે. એ જ આપણો એકમાત્ર તારણહાર છે. એ જ આપણો સાચો મદદગાર છે. માટે, એની જ પાસેથી સાચું સાંત્વન અને દિલાસો મેળવવાનું કરવું. આવું થવા માટે સાધકે પોતાની પ્રકૃતિને બરાબર સમજવી. પોતાના ગુણદોષ ઉપર કાબૂ મેળવવાને માટે સમજી સમજીને ભગવાનને હૃદયમાં પ્રાર્થના કરવી, ને કૃપામદદ માગ્યા કરવી. ‘હવે થાય છે, હવે પછી કરીશું’ એવો ખ્યાલ ભૂલથી પણ ન રાખવો. જે કરવાનું છે તે તો કટિબદ્ધ થઈને કર્યા કરીએ ને કરવાપણામાં કશી ખામી ન આવવા દઈએ તો તો માનવીપણું સાચું. જે કરીએ તેનો ઉપયોગ સમજીએ ને તે પ્રમાણે વર્ત્યા કરીએ તો તો આપમેળે જે તે બધું સમજાય. જીવનનો સાર હૃદયના ભાવ પ્રમાણે વર્તવામાં રહેલો છે. એમ વર્તવા જતાં કશુંય ન નડે એવું તો કશું નથી, પરંતુ એવી વેળાએ હૃદયના ઉત્કટ ભાવની સાથે ખભેખભા મિલાવીને ટકવું. એવા જ્ઞાનપૂર્વક ટકવાપણામાંથી જ જીવનનું અનુભવ અમૃત નીતરતું હોય છે. માટે, આપણે તો પ્રભુના નામસ્મરણના ભાવ સાથે જીવવાનું છે. એ ચૂક્યા તો બધું ચૂક્યા. એ સાથે જીવતું હોય તો બધું જ છે. જ્યાં જઈએ ત્યાં એ રામનામનો રણકાર હૃદયમાં પૂરેપૂરો ગર્જીતો રહે ને તેમાં જરાય સંકોચ ન રાખીએ એવી રીતે કદીક નોખા

તરી જવાનું બને તો તે પણ ઉત્તમ લેખીએ. આપણે તો ભગવાનના થવું છે. એટલે જે તે કંઈ સંસારનું કરીએ તે પણ શ્રીભગવાનનું જ કરીએ છીએ એવી જ્ઞાનપૂર્વકની ભાવના હૃદયમાં દઢાવતા રહીએ તો રાગદ્વેષ ટકે જ નહિ.

કુંભકોશમ્,

હરિ:ૐ

તા. ૩-૯-૧૯૫૨

મન 'પર' કેમ થાય

હમણાંની તું ભારે નિરુત્સાહના વાતાવરણમાં હોય એવી લાગે છે. નિરુત્સાહ શેને કાજે ? શું જીવનને ધૂળધાણી કરવું છે ? જીવનને ધૂળધાણી કરતા હોય છે તોય લોકો આશા-ઉત્સાહમાં તો રહે છે. પ્રભુને ભજવા નીકળનાર જીવ તો જીવનને ધન્ય કરવાને નીકળ્યો છે. એની તૈયારી સામાન્ય જીવ કરતાં ઘણી ભારે હોવી જોઈશે. આપણને જે કંઈ મળ્યું છે, તે આપણું કામ કરવાને માટે પૂરેપૂરું પૂરતું છે. તેમાં ન્યૂનાધિકપણું કશું નથી. આપણે જે ગમ જવું છે, તે તરફ મોં ફેરવી લઈએ તો બધુંય સુતરું સુતરું થાય. વાત કહેવી સહેલી છે, પણ કરવી અઘરી છે. મરણિયા મક્કમ નિર્ધારથી જો કરવાનું મન પર લઈએ તો તેમ કરતાં કરતાં જરૂર મન 'પર' થઈ જાય.

પુરુષજીવ ને સ્ત્રીજીવ

પુરુષજીવ કરતાં સ્ત્રીજીવનો અવતાર સારો છે. આ મારી હકીકતને કોઈ માનશે નહિ, પરંતુ વાત સાચી છે. પુરુષજીવને ચિંતા, જવાબદારી, બીજી બધી કમાવાની ભાંજગડ, એવું બધું અનેક પ્રકારનું વિસ્તારવાળું બીજું બધું ઘણું ઘણું

હોય છે. તે પ્રપંચનો ને પાપનો પણ વિશેષ ભાગીદાર છે. સ્ત્રીજીવને તેવાપણાનો પ્રકાર ઓછો છે. નકામું નકામું મનથી વહોરી લે તો પછી જુદી વાત. કામ કરવાનું હોય તે કંઈ જવાબદારી ન ગણાય. પુરુષજીવને ઘણી ઘણી ચારે તરફથી ઉપાધિ વળગે છે, જ્યારે સ્ત્રીજીવને ઉપાધિનું વર્તુળ સાંકડું હોય છે. તેનું પ્રમાણ પણ બળવત્તર હોતું નથી. એટલે મારા કહેવાનું તાત્પર્ય તો એ છે કે સ્ત્રીજીવ ધારે તે કરી શકે અને કરાવી પણ શકે, તેણે મન પર તે લીધું હોવું જોઈએ.

પ્રેમનો અભેદ પ્રગટાવવો

વળી, આપણાં વૈષ્ણવ સદાચારવાળાં કુટુંબોમાં તો શ્રીભગવાનનું નામસ્મરણ કોઈ જીવ લે તો તેનો ભારે અવરોધ થાય, અવહેલના થાય એવું તો ખાસ કશું જ ન બને. સ્ત્રીજીવ હોવાથી બીજા કોઈ પુરુષજીવના સંબંધમાં આવે એટલે સ્વાભાવિક રીતે કુટુંબમાં તથા ઈતરજનોમાં જરા કુતૂહલતા પ્રકટે એ સ્વાભાવિક છે. એવી કુતૂહલતાનો મર્મ આપણે જાગૃતિ સેવીને સમજી લઈએ અને જીવનવિકાસ કાજે માર્ગમાં સરળતા, શાંતિ, પ્રસન્નતા, બધાંની સહાનુભૂતિ પ્રકટે એવી રીતે જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક સંભાળીને ચાલીએ ને આપણે જે કરવા ધાર્યું હોય તે નમ્રમાં નમ્ર બનીને કરતાં રહીએ તો જ ત્યારે તેવી વ્યક્તિ આદરને પાત્ર બને છે. સંસારમાં કોઈનો આપણે વિરોધ ન કરીએ. સૌ સાથે હળીમળીને ચાલીએ, માન અપમાનને પડતું મૂકીએ ને બધાંની સેવા કરવાની જ શ્રીપ્રભુપ્રીત્યર્થે જ્ઞાનપૂર્વકની ભાવના

કેળવીએ, તો એ સકળ સંસાર આપણો જ છે ને આપણે સંસારનાં છીએ એમાં પછી કશો તફાવત રહેતો નથી. આપણો બીજાઓ પરત્વેનો સદ્ભાવ જો દિલમાં પ્રજ્વલિત રહ્યા કરશે, તો કાળ જતાં બીજાઓનાં દિલ આપણા તરફ જરૂર વળવાનાં. તે કાજે આપણે અંત સુધી ધીરજ કેળવવાની છે ને રાખવાની છે. માટે, આપણે તો એકમાત્ર સર્વ પરત્વે સદ્ભાવ કેળવવો. સંસારમાં આવી પડેલું કર્મ કરી ચૂકવું. અને તે અંતરના ઉમળકાથી કરવું. ધારો કે તેથી આપણી જાતને ઘસાવાનું ઘણું બને. એવી રીતે જે ઘસાવાનું બને તે જો પ્રેમઉમળકાથી વધાવી લઈએ તો તે-તેવી ભક્તિનો પ્રકાર-અતિ ઉત્તમ ગણાય. જગતમાં વિરોધ શેના શેનાથી જાગે છે? એક તો વિચારભેદ, અભિપ્રાયભેદ, માન્યતાભેદ, સમજણ-ભેદ, રિવાજભેદ, માનઅપમાનના ભેદ, પ્રકૃતિ-પ્રકૃતિના ભેદ, સ્વભાવ સ્વભાવના ભેદ, એવા અનેક પ્રકારના ભેદને કારણે અને ભેદના તેવા ભાનને કારણે વિરોધ જાગે છે. આપણે તો સકળ પ્રકારના ભેદને મિટાવવાને બેઠા છીએ. અને ભેદનો તો જ્યાં ત્યાંથી વિચ્છેદ કરવાનો છે. ને એકમાત્ર અભેદમાં જ જીવતાં થઈને પ્રવર્તવું છે. જો તે હકીકત સાચી હોય તો પછી ભેદને સ્થાન નથી રહેતું.

ભાવના જ મહત્વની

જીવનને પ્રભુભાવમાં જ વાળવાનું હોય તો સાધનાને તો ચીવટાઈથી, પ્રેમભક્તિથી, -ગુંદર જેમ બીજા સાથે ચોંટી જાય છે તેમ-કાળજીપૂર્વક એકધારું ચોંટી રહેવું પડશે. જે જીવથી

સાધના ન બની શકે તેવા જીવનું આ માર્ગમાં કામ નથી.

હરિનો મારગ છે શૂરાનો નહિ કાયરનું કામ જોને,

પરથમ પહેલું મસ્તક મૂકી વળતી લેવું નામ જોને.

તે ભજનનો મર્મ આપણે શીખી લેવાનો છે. સંપૂર્ણ શરણાગતિ કંઈ એમ ને એમ પ્રકટી જતી નથી. જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ ને અહંકારનું ચેતનાત્મક જ્ઞાનભાવમાં લય પામી જવું એનું નામ શરણાગતિ છે. એવી સંપૂર્ણ શરણાગતિ જે જીવ પામી જાય તેના કાજે બીજા સાધનની જરૂર ન હોય. તેનું સાધન તો તેનામાં આપમેળે થયા જ કરે. માટે, જેમાં તેમાં ભાવના જ મહત્ત્વે કરીને ખપની છે. માટે, જ્યાં ભાવના છે ત્યાં નિરુત્સાહ શેને ? નિરુત્સાહથી તો ભંગ પડે છે. ને કંઈ કશાનું ઠેકાણું ન રહે. કંઈ કશા ઠેકાણા વગરની એવી તું હોય તો અમને ગમે પણ કેમ ? માટે, ખૂબ ખૂબ ઉત્સાહમાં આનંદમાં પ્રકટી જજે.

કુંભકોણમ્,

હરિ:ૐ

તા. ૪-૯-૧૯૫૨

તારા કેટલાય કાગળો પછી તારા આ એકમાત્ર કાગળમાં કંઈક જીવ છે એવું લાગ્યું. તું જે નિખાલસભાવે લખે છે એવી સરળ નિખાલસતા અમને હૃદયને ઘણી ઘણી વહાલી છે.

વિરોધી સંજોગોમાં આપણો ધર્મ

અનેક જીવો આપણા કોઈ પ્રકારના વલણને લીધે જુદા જુદા ઈલકાબ આપે તેમાં કશી નવાઈ નથી. આ જીવને તો એવા ઘણા ઈલકાબો મળેલા છે. એવી સ્થિતિમાં તો આપણે શાંતિ, પ્રસન્નતા, તટસ્થતા, સમતા, ધીરજ આદિ ગુણો

કેળવવાની તક મળેલી છે એમ સમજાએ. બાકી, કરેલા નિશ્ચયને તોડાવવા ચારેબાજુથી દબાણ પ્રવર્તે એ તો અનુભવની હકીકત છે. સંજોગો ને પ્રસંગોને લીધે આપણા નિશ્ચયનું બળ પણ કેટલું છે, તે પણ આપણને જાણવાનું મળે છે. ચારેબાજુના દબાણથી આપણે કેટલીક વાર અકળાઈ પણ જઈએ, એવું પણ બનવા સંભવ હોય. ત્યાં જ આપણી મદર્દાનગીને પડકાર થતો હોય છે, આપણે કેટલાં જીવતાં છીએ તેની ત્યાં પરીક્ષા થતી હોય છે. માટે, ચેતેલો હોય તે જ સમજે. એવી વેળાએ ધીરજ રાખીને સમતા ને શાંતિ દૃઢતાપૂર્વક પકડી રાખવી ને તેવી વેળા તે સાધનને યોગ્ય ભાન સાથે પકડી રાખવું, તે તે વેળાનો આપણો ધર્મ હોય.

સંકોચ ન રાખવો

સંસારવહેવારમાં જ્યારે આપણે વડીલ સ્થાને ન હોઈએ, પરંતુ ઘરમાં નાનેરાંને સ્થાને હોઈએ, તેવી વેળા વડીલોની આમન્યાને ગણકારવાનું ન બને તો તેવી પરિસ્થિતિમાં મુકાઈ જતાં આપણી સ્થિતિ પણ ઘણી નાજુક બની જાય છે. એક બાજુથી આપણે અમુક જાતનો મક્કમ નિશ્ચય કર્યો છે, તે હકીકત સ્પષ્ટપણે જણાવી શકવાનું તો બનતું હોતું નથી અને બીજી બાજુથી પ્રેમભાવથી આપણને તે બાબતમાં જે તે બધાં આગ્રહ કરતાં હોય અને આપણે તેમના પ્રેમના આગ્રહને વશ ન થતાં હોઈએ એટલે આપણું તેવું તે લોકોને ન ગમે, અથવા તો આપણે જે નિશ્ચય કર્યો હોય અને તે સદ્વસ્તુ માટેનો હોય તો તેનો હેતુ જણાવી દેવાનો પણ શેને સંકોચ હોય ? આપણે તે હકીકત નમ્રમાં નમ્ર થઈને મૂકીએ તો જરૂર

આપણી વાત પણ તેમના લક્ષમાં ઊતરે ને બધી મૂંઝવણમાંથી ઊગરી જવાય.

પોતાનું જ સંભાળો

એવાં તો અનેક પ્રકારનાં આવરણો છે, અનેક પ્રકારના મોહ છે, અનેક પ્રકારની લાલસાઓ છે, અનેક પ્રકારની રાગાત્મક વૃત્તિઓ પડેલી છે. તે તે બધુંય આપણે શ્રીભગવાનની કૃપાથી ટાળવાનું છે. જે જે પ્રસંગો મળે તે તે પ્રસંગોમાં કઈ વસ્તુનો કેમ ઉપયોગ કરવાનો છે અને શું શીખવવા કાજે તે નીપજેલા છે, તેનું જ્ઞાન આપણે અંતરમાં શોધવું. તેવો અભ્યાસ પાડતાં પાડતાં તેની ખોજ આપણને જરૂર લાગશે. જે શોધે છે તેને તે મળે છે. માટે, આપણે તો આપણામાં જ રાચ્યા કરવું. આપણે જગતના કાજી થવાનું નથી. આપણે આપણા પોતાના યોગ્ય રીતે કાજી થઈએ તો તે ઘણું ઉત્તમ છે. સંસારવહેવારમાં જે તે બધા જ જીવો એકબીજાને એકદમ સલાહ આપવા, સૂચનાઓ આપવા અને શિખામણ આપવા બેસી જતા હોય છે-પ્રેરાતા હોય છે. એવો પ્રસંગ આપણને સાંપડે, ત્યારે આપણે શાંતિ રાખવી. તેમના તેમના કહેવાનો મર્મ સમજવો ને સૂલટો અર્થ લેવો, પરંતુ આપણે પોતે તો કોઈને સલાહ, સૂચના કે શિખામણ આપવા કદી બેસવું નહિ. માગે તોય ના પાડવી.

તે કામ (સલાહ, સૂચના કે શિખામણ આપવાનું) આપણું નથી. ગળા સુધી કહેવાનું મન થઈ આવે, તો તેને પણ રોકવું એ ઉત્તમ છે. એવું કહીને કે કરીને કોઈના પણ વહાલેશ્રી થવાનું કામ તે આપણું કામ નથી. કોઈને પણ

તેમની તેમની રીતે વહાલું થવા જવું એ તો મૂર્ખામીનું કામ છે. એથી કરીને તો ખાડામાં પડવાના. જ્ઞાનપૂર્વક બીજાને સાનુકૂળપણે વર્તવું એ વળી જુદી વાત છે. સૌ કોઈનો સાચો વહાલેશ્રી તો શ્રીભગવાન છે. આપણે તો આપણા પોતાના કર્મમાં જ મસ્ત રહેવું. બીજાની આળપંપાળમાં પડ્યા તો મર્યા સમજવું. માટે ચેતતા રહેવું.

કુંભકોણમ્,

હરિઃૐ

તા. ૮-૯-૧૯૫૨

દોષમાંથી શીખો

દોષ તો બધા જીવોથી થાય છે, પરંતુ બધા જીવોને દોષની ચિંતા કંઈ થતી નથી. બીજા જીવોને ચિંતા તો દૂર રહી, તેનો ખ્યાલ જ જાગતો હોતો નથી. દોષની ચિંતા કે ફિકર કર્યા કરવાથી દોષ ને દોષનું વાતાવરણ ઘટતું નથી, બલકે વધે છે. દોષ અને સ્ખલન તો બન્યાં કરવાનાં. તેનાથી જે ચેતે ને ચેતીને વર્તે તેવા જીવને તેનો થયેલો દોષ તો તેને જગાડનારો સદ્ગુરુ બને છે. દોષથી જે જીવ જાગે અને જાગીને જાગ્યા પ્રમાણેનું વર્તન કરે તેને દોષ નડતો નથી. દોષ થયો હોય ને તેનાથી જે જીવ જાગે તો તેવા જાગ્યાથી કરીને તેનામાં વેગ ને ગતિ પણ વધે. તેવો જીવ વિશેષ ને વિશેષ તેવાં કર્મ પરત્વે વધારે ન વધારે સાવધ રહે છે. ભૂલ કે દોષનું કે સ્ખલનનું વારંવાર ચિંતવન કરવાનું ન હોય. તેથી તો દોષના વાતાવરણમાં મન પુરાયેલું રહે છે. માટે, તેનાથી સાવધ બનવામાં સાર છે. દોષ થવાનું યોગ્ય ભાન જે જીવને જાગે તેને તેમાંથી ઊંચે આવી જતાં વાર ન લાગે.

જીવનનું મૂલ્યાંકન જીવથી થયેલા દોષોથી કંઈ થોડું મપાય છે? આપણે બધાં જીવદશામાં છીએ ત્યાં સુધી દોષ થાય, પરંતુ જો જીવનનો ટેક આપણામાં જાગ્યો હોય તો ચેતી જવાતાં વાર નથી લાગતી, માટે, સદાય નિશ્ચિંત રહેવું. અમારે મન તો દોષમાંથી માનવી કેટલું શીખે છે એ જ ઘણું ઘણું મહત્ત્વનું છે. જે જે કંઈ બને તેનાથી જો શીખતાં રહીએ તો ઘણો લાભ થાય ને તો જ જીવતું રહેવાય.

અદમ્ય ઉત્સાહની જ જરૂર

દ્વંદ્વની રચનામાં તો પાપપુણ્ય, સત્યઅસત્ય, નીતિ-અનીતિ, સુખદુઃખ આદિ પ્રકારનાં સામસામી બાજુનાં જોડકાં રહેલાં જ છે. એટલે ગુણદોષ તો થાય, પરંતુ આપણે તેમાંથી ને તેનાથી ચેતતાં રહીએ ને વધારે સાવધ રહીએ. બાળક ચાલવાનું શીખતું હોય છે ત્યારે તે અનેક વાર પડતું આખડતું હોય છે, પરંતુ તેથી કરીને તે ચાલવાનું મૂકી દેતું નથી, ચાલવાનો તેના અંતરનો અદમ્ય ઉત્સાહ ને ખંત તેને ચાલ્યાં કરવાની સ્થિતિમાં રખાવ્યા કરે છે. તેવી રીતે જ જો આપણને જીવનવિકાસ કાજેના અદમ્ય ખંત ને ઉત્સાહ પ્રકટે તો પડાયઅથડાય તો ખરું, પરંતુ તેનાથી કરીને આગળ ધપવાની આંખ અને સમજણ બંધ નહિ થઈ જાય.

કુંભકોણમ્,

હરિ:ૐ

તા. ૯-૯-૧૯૫૨

ઘર્ષણનો હેતુ

પ્રત્યેક જીવના જીવનમાં ઘર્ષણ રહેલું હોય છે. ઘર્ષણ થવાથી જીવ નવો વિચાર કરી શકતો નથી. ઘર્ષણનો હેતુ તો

આવી પડેલી પરિસ્થિતિમાંથી જીવને જગાડીને તેને ચેતાવીને તેમાંથી કેમ બહાર નીકળી આવવું ને કેમ જુદા તરી આવવું તે કાજેનો છે, પરંતુ બધાય જીવો ધર્ષણ થતાં તેના વંટોળમાં જ પડી રહે છે, ને પોતાને દુઃખી દુઃખી માન્યા કરે છે, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તો દુઃખ એ એકલું દુઃખ પણ નથી ને સુખ એ એકલું સુખ પણ નથી. એકબીજાની સાથે તે પરસ્પર સંકળાયેલાં જ છે. એટલે જે જીવ દુઃખમાં સુખ જુએ છે અને સુખમાં દુઃખ સંકળાયેલું જુએ છે, તેવો જીવ જ તે બંનેમાંથી નોખો તરી આવવાનો.

દુઃખ દ્વારા વિકાસ

પોતાની દશાને જે જીવ સદાય નિરાશામય કરી મૂકે છે, તે જીવને કદીય આનંદનો ફુવારો ફૂટી શકવાનો નથી. દુઃખ એ તો જીવનના ઘડતરને કાજે છે. એ સૂત્ર જીવનના અનુભવના જ્ઞાનમાંથી પ્રકટેલું છે એ નક્કી સમજજે. એ ગમે તેમ યદ્વાતદ્વાપણે બકાયેલું નથી. એટલે જે જે દશા પ્રાપ્ત થાય તે દશામાંથી જીવનનું ઘડતર થવાનું છે, એવો જ્ઞાનયુક્ત દૃઢતર ખ્યાલ મક્કમપણે દિલમાં જાગતો રહે, તો તેવો જીવ તેવી પામેલી દશામાંથી ઊંચો તરી આવે.

માયા, ચેતન અને સાધના

સંસાર એ લાગે છે તો ઘટમાળ જેવો, પરંતુ તે ઘટમાળ માત્ર નથી. અનંત વિસ્તારની વિવિધતાપૂર્વકની તે લીલા છે. વિસ્તાર ને સંકોચ એ તેનાં પાસાં છે. એવી રમત અનંતમાં પણ રમાઈ રહેલી છે અને પ્રત્યેક જીવના જીવનમાં પણ રમાઈ રહેલી છે. તે બંને દશામાંથી આપણે પસાર થતા

હોઈએ છીએ.તેમ છતાં પાછાં આપણી જાત પૂરેપૂરી સંકળાયેલી છે એવું અનુભવીએ છીએ. એનું જ નામ છે માયા. માટે દરેકથી જુદા તરીને એકલા ચેતનમાં જ રમવું એ જ માયાથી વિરક્ત થવાનો સરળ ઉપાય. જે તે કંઈ બને છે તે તો ચેતનના પરિબળથી, પરંતુ તે તે થયા કરતી વેળાએ તે ચેતનથી બને છે એવું પ્રકટ સ્મરણ જીવને થતું નથી, એથી તો જીવ તેમાં તેમાં બંધાયા કરે છે. સારું ને નરસું એ પણ જીવપ્રકારનાં બે પાસાં છે, એટલે એ બંને પાસાંમાંથી આપણે ચેતીને તરીને જુદા પડવાનું રહ્યું. એવો જે જ્ઞાનપૂર્વકનો અભ્યાસ એ જ સાધના.

કુંભકોશમ્,

હરિઃૐ

તા. ૧૨-૯-૧૯૫૨

સદ્ગુરુની ગુપ્ત શાબાશી

તારા તા. ૭-૯ના કાગળમાં તારી જે સમજણ છે તે વાંચીને આનંદ થયો. આપણે કાળને પાકવા દેવો પડે છે. કાળ પાક્યો હોય ને તે પ્રમાણે કામ થાય તો તે ઉત્તમ પ્રકારનું થાય. એટલે સૌ કોઈના સદ્ભાવને મેળવી મેળવીને શ્રીપ્રભુના માર્ગમાં સૌ કોઈની સહાનુભૂતિ મળ્યા કરે, પ્રેમ મળ્યા કરે, તો તે આપણે કાજે અતિ ઉત્તમ છે. એવી સદ્ભાવની ભૂમિકા તું જરૂર કેળવી શકશે. માટે, ધીરે ધીરે કરીને બધાય જીવમાં ભાવ પરોવતી થઈને તેમનો પ્રેમ મેળવવો એ તો આપણા જીવનનું ઉત્તમ લક્ષણું છે. જેમનો તેમનો પ્રેમભાવ મેળવવાનું તને દિલ જાગ્યું છે ને જાગે છે એ વાંચીને હૈયાને તો ઘણું ઘણું થઈ આવે છે. તને શાબાશી

આપવાનું પણ દિલ થાય, પણ હજી તો ઘણું ઘણું બાકી છે અને ઘણી રીતે હજી અધૂરી છે ને કાચી છે. યોગ્ય રીતે પાકતાં પહેલાં જીવને શાબાશી ને વખાણ મળે તો તેનાથી કરીને તે ફુલાઈ જાય છે ને તેનું કામ બગડે છે. માટે, શાબાશી આપવાનું ને વખાણ કરવાનું તો આ જીવે જાણ્યું નથી. કોઈનાય વિશે હૃદયમાં એવો ભાવ પ્રકટતો નથી એમ કહેવાનું તાત્પર્ય નથી.

સંસારનું સાધનાક્ષેત્ર

તારા.....ના જે બે કાગળો આવેલ છે તે ગમ્યા. સગાં, વહાલાં, સંસાર બધું છે પણ તેનાથી આપણા જીવનનું કશું વળનારું નથી તેવું તે લખે છે અને તે હકીકત ભલે સાચી હોય, તેથી કરીને સંસારમાં જે સંબંધો આપોઆપ મળેલા છે, તેનાથી અલગ થઈ જઈને ભક્તિ કરવાથી કશુંક વળે તેવું પણ નથી લાગતું. જે જે જીવોનો સંબંધ મળેલો છે, તેમની સાથે હૃદયનો સાચો સદ્ભાવ કેળવાય અને સુમેળની ભાવના હૃદયમાં પ્રકટે તો એનાથી કરીને આપણું જે જીવન ઘડાય છે તે પણ એક પ્રકારની સાધના ને ભક્તિ જ છે. સંસાર-વહેવારથી અલગ પડી જઈને જે સાધના થાય તે ખોટું છે એવું કહેવાનો મારો અર્થ નથી, પરંતુ સંસારવહેવારમાં ઘડાવાની જે તકો સંસારવહેવારના સંબંધોમાં, સંજોગોમાં અને પ્રસંગોમાં મળે છે અને સંસારવહેવારના આડાઊભા અનેક પ્રકારના પ્રસંગોએ કરીને આપણા મનને, વિચારને, વૃત્તિને, લાગણીને, ભાવનાને, પ્રાણનાં વલણોને, આપણા અહમ્ને આદિ આદિને જે આઘાતપ્રત્યાઘાત થાય છે, તેનાથી કરી

સમતા, શાંતિ, તટસ્થતા, ધીરજ, સહનશક્તિ, સહિષ્ણુતા, ઉદારતા વગેરે ગુણો કેળવવાની જે જ્ઞાનયુક્ત સમજણ પ્રક્ટે છે અને વિવેકનું સાચું જ્ઞાન તેમાંથી જે પ્રાપ્ત થાય છે, એ એની વિશેષતા છે.

નરતા પરત્વે સદ્ભાવ

ભક્તિ એ તો સમગ્ર જીવનમાં પ્રસરીને તેને પોતાનામાં સમાવી દે છે. જીવનના એકે એક પાસાને તેનો પાસ લાગે છે. સંસારવહેવારથી અલગ પડી જઈને સાધના કરનાર કેટલાક જીવોનો મને પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે. તેવા જીવો સાંસારિક, વ્યાવહારિક લોકને અતિ તુચ્છ અનધિકારી પણ સમજે છે. તેમની અવગણના પણ કરે છે, પરંતુ આપણે તેથી ચેતવાનું છે કે આપણે કોઈ પણ જીવને તે ગમે તેવો હોય અને તેની પ્રકૃતિ ને સ્વભાવ ગમે તેવાં હોય ને ભલેને અનિષ્ટ તેનો વહેવાર હોય તોપણ આપણે તેને તુચ્છ ન માનીએ. તેને મનમાં લગીરપણ ન અવગણીએ. સારા પરત્વેનો સદ્ભાવ તો ઠસૌનેય થાય. એમાં કશી મહત્તા નથી, એટલે નરતા પરત્વેનો વિશેષ કરીને આપણને સદ્ભાવ પ્રક્ટે ત્યારે તો ઉત્તમ વાત થઈ ગણાય.

વખાણ ન સ્પર્શે

બીજી એક હકીકત તારાં તે સગાંના પત્રમાંથી સુંદર નીકળે છે, તે એ છે કે 'તું મારાં વખાણ કરે એટલે હું ફુલાઈ ન જાઉં. પણ તું સાચેસાચી ભગવદ્ભક્ત બને તો જ તેવાં વખાણ સાર્થક નીવડે' આવા અર્થનું તે લખાણ છે તે ઘણું ઉત્તમ છે. વખાણથી તો ભલભલા દોરવાઈ જાય છે.

ભલભલા જીવોને વખાણ ગમે છે અને તેથી તે રાજીપો પણ અનુભવે છે, પરંતુ જે જીવને તેનો જરા પણ સ્પર્શ થતો નથી તે જીવનો પ્રકાર તો ઊંચો હોય તે નક્કી વાત.

વાણીનો વિવેક

કોઈ જીવ ઘણા સદ્ભાવવાળો અને ભાવનાવાળો લાગે પણ સદાકાળ તે તેવો ને તેવો ન પણ રહી શકે. જીવને ક્યારે અંટસ ચઢી જાય તે કહી શકાતું નથી. માટે, કેટલુંક કહેવામાં સાર છે ને કેટલુંક ન કહેવામાં સાર છે. માટે, જ્યાં ત્યાં વિવેક વાપરવો. શું કહેવાય ને શું ન કહેવાય ને કેવી રીતે કહેવાય ને કેટલું કહેવાય તેની પણ કળા છે. ગમે તેવો કોઈ હોય પણ જો તે ભોંઠપ પામીને ઘણો કોચવાય અને સામે કદીક તે શિંગડાં મારતો થાય તેવી દશા જાતે કરીને ઉદ્ભાવવાનું ન થાય તે આપણે કાજે સારું છે. આપણે કોઈ પણ જીવને ભોંઠપ ન વહોરાવીએ, ભોંઠપ આપણે પોતે માથે લઈ લઈએ અને ભવિષ્યમાં ભોંઠપ લેવાના કારણમાં પડતાં નિશ્ચિતપણે અટકી જઈએ તેમાં જીવનની શોભા છે. અન્યાયના ભોગ આપણે ભલે બન્યા કરતાં હોઈએ, ને તે સાચેસાચી હકીકત હોય તેમ છતાં અન્યાયને જરા પણ સ્પર્શવા ન દઈએ તો મન ત્રાસ, કંટાળો, સંતાપ કદાપિ પામે નહિ. સંસારવહેવારમાં ક્યાં ખુલ્લા થવું ને ક્યાં ખુલ્લા ન થવું એનો પણ વિવેક જાળવવાનો રહે છે. દિલમાં જે સત્ય હોય તેનું તે જ્યાં ને ત્યાં ઓકી નાખવામાં ડહાપણ નથી. તે ન કહેવા જતાં અસત્ય થાય છે એમ આપણને લાગે પણ તેમ માનવું યોગ્ય પ્રકારનું નથી. જે જે કંઈ સત્ય હોય તેને

હૃદયમાં રાખીને એવી રીતે કહેવાય કે જે સત્યનો ભંગ પણ ન હોય ને અસત્યનું ઉચ્ચારણ પણ ન હોય. આવા કોમળ, નાજુક પ્રસંગો જીવનમાં પ્રકટે છે, તેવી વેળા બહુ સાવચેત રહેવાનું છે. આપણા કોઈ તેવા સ્પષ્ટ ઉચ્ચારણથી જીવનના સદ્ભાવથી કોઈ વેગળું ન પડી જાય કે ન થઈ જાય, તેનું આપણે જ્ઞાનભાન પ્રકટાવવું પડશે. આપણે કોઈને પણ ભડકાવવાનાં નથી. આપણે તો જેમાં તેમાંથી સમજવામાં સાર છે. સામાનો દોષ જાણવા છતાં પણ આપણે જ્ઞાનયુક્ત અણજાણમાં છીએ તેવી રીતે પ્રવર્તવું તે કંઈ જેવા તેવા જીવનું કામ નથી.

પોતાનો સમન્વય ને સુમેળ

આ જીવે ઘણી ગરીબાઈમાં જીવન ગાળ્યું હોવાથી ઘણે ઠેકાણે અન્યાયનો ભોગ તે થઈ પડેલો હતો. હજી પણ તે થઈ પડતો હોય છે. નાનપણના ઘણા એવા પ્રસંગો સ્મૃતિમાં છે, પરંતુ તેમાં તે તે કાળે અન્યાયનો સામનો કરવાની ને અન્યાયની સામે ન જોવાની જ્ઞાનયુક્ત દશા પ્રકટેલી ન હતી, પરંતુ ગરજ લાગેલી હોવાથી ત્યાં ત્યાં એ અન્યાયને ગળી જવાનું કરેલું એમ તો નથી કહી શકતો-કારણ કે ગળી જવામાં તો અન્યાયનો ડંખ સાલતો રહે છે-પણ તે કાળે પણ એવી સમજણ તો જાગેલી ને પોતાની સ્થિતિના તફાવતનો તીવ્ર ખ્યાલ રહેતો તેથી ‘તે તે દશામાં તેવા જીવો તેમ જ વર્તે, એમાં તેમનો દોષ શો ગણાય ?’ જેમ તેમ કરીને આવી રીતે મનમાં સમન્વયાત્મક સમાધાન મેળવતો. સદાય જેની તેની સાથે ઘણા આનંદથી સુમેળભાવે વર્તવાનું કરતો. જે તે

બધાંનું કામ કરી ચૂકતો, એટલે જે તે બધાંનો પ્રેમપાત્ર થઈ પડતો. કોઈ પણ જીવને આ જીવ અકારો થઈ પડેલો હોય તેવું સ્મરણ સ્મૃતિપટમાં હજી જાગતું નથી.

અન્યાયનો સ્વીકાર

આ લખાણ આ જીવના જીવનની મહત્તા બતાવવાને લખેલું નથી, પરંતુ અન્યાયને સહન કરવાની નહિ પરંતુ પ્રેમપૂર્વક જીવનવિકાસના ગુણોને કેળવવા કાજે તેનો સ્વીકાર કરવાની કળા આપણે બધાંએ શીખવાની છે, તેની સમજણ આ જીવના વર્તવાપણામાંથી કંઈક પ્રકટે એવો તેમાં હેતુ રહેલો છે. અન્યાયનો સ્વીકાર એવી રીતે કરીએ કે જેથી આપણે પણ ચઢીએ ને સામે જે અન્યાય કરનાર જીવ હોય તેનામાં તે સ્થિતિ પરત્વેનું સાચું જ્ઞાન પ્રકટે ને તે પણ સાચી સમજણની કક્ષામાં અવતરે કે જન્મે. જીવનમાં ને જીવનમાંથી તે કળા શીખવાની રહે છે. અન્યાય સ્વીકારની કળામાંથી ત્યાગ, બલિદાન ને સમર્પણની કળા આપોઆપ જીવનમાં વ્યક્ત થાય છે. એનાથી કરીને જીવન વધારે વિસ્તૃતપણામાં ખીલી ઊઠે છે. હૃદયની ઉદારતા વિશાળતા આપોઆપ વિકસે છે. કોઈ પણ જીવથી આપણને થયેલ અન્યાય કદી ખૂંચતો નથી, પરંતુ એવા પ્રત્યેક અન્યાયના પ્રસંગમાંથી આપણું વ્યક્તિત્વ વધારે ખીલી ઊઠે છે ને જીવનનું તેજ અને ખમીર વધારે પ્રકાશિત બને છે.

ભળેલાં છતાં નોખા

મુંબઈ તો અલબેલી નગરી છે. એમાં અનેક પ્રકારનાં સ્તરનાં માનવીઓ વસે છે. સમાજનો શિષ્ટ અને ઉચ્ચ

ગણાતો સ્તર પણ-તેમાં તેમાં કેટકેટલી શ્રેષ્ઠતા ને ઉચ્ચતા છે તે તો તેમના તેમના જીવનધોરણના તેવા તેવા વર્તનથી સમજાય. માનવીના જીવનની સંકુચિતતાનો તો પાર નથી, પરંતુ આપણે એ બધાંથી નોખા તરી આવીએ અને તેમ છતાં ભળેલાં ને મળેલાં લાગીએ ત્યારે જ ખરાં ગણાઈએ.

કુંભકોશમ્,

હરિ:ૐ

તા. ૧૫-૯-૧૯૫૨

જ્ઞાનસર્જક દુ:ખ

ઉદાસીનતા આવી ગયેલી તેથી પત્ર ન લખ્યો, એમ તું લખે છે. સર્વ કોઈને હૈયે શાતા પ્રેરાવવી એ એક મહાન સદ્ગુણ છે, પણ આ જીવમાં એવું હલાપણ ક્યાંથી હોય ? તને ઉદાસીનતામાં, નિરાશામાં, દુ:ખમાં, ગ્લાનિમાં, ગૂંચમાં, અથડામણમાં પ્રકટેલી જોઈને અમને તો હૈયે શાતા ન રહે, ઘણું લાગી આવે, પણ એવું દુ:ખ લખીનેય શું કરવાનું ? કાગળમાં જે કંઈ લખું ને એનાથી જે કંઈ થાય એને લીધે લખેલા કાગળનું રહસ્ય અને જ્ઞાન તને પ્રકટે અને તેનો હેતુ તને સમજાય તો એવું દુ:ખ થયેલું લેખે લાગે. ઉચ્ચ પ્રકારની સમજણ પ્રકટવાને કાજે તેવું દુ:ખ થવું એને તો હું ભગવાનની કૃપા માનું છું. જે દુ:ખ સમજણની આંખ પ્રકટાવે એ દુ:ખ તો જ્ઞાનનું મૂળ કહેવાય.

પૂજ્ય શ્રીનાનચંદ્રજીનો પત્ર

પૂજ્ય શ્રીનાનચંદ્રજી મહારાજનો કાગળ આ સાથે પરત કર્યો છે. તેઓશ્રી આ જીવ વિશે સારું લખે તેનો અર્થ ને મર્મ સમજવો ઘટે. મહત્પુરુષો પોતાને હંમેશાં પાછળ રાખ્યા કરે ને

બીજાને ઘણી મહત્તા આપે, પણ તેથી કરીને આપણે તો ચેતતા રહેવું. વખાણ કે મોટાઈ એને તો આપણે સ્પર્શવા ન દેવાં. આપણે તો નીચામાં નીચું રહેવું. દિલમાં રહેલું જે છે તેની પરખ કોઈને પણ ન પડી જાય એવી રીતે પ્રવર્તવું. જેનામાં અંતર નથી ને અંતર જાગેલું છે તેને તો કંઈ ગતાગમ પડી જાય છે. એથી આ જીવ વિશેનું લખાણ જે તેમાં છે એનો સાર આપણે મનમાં લેવો. તેનો સાર તો એટલો જ કહેવાય કે સર્વ જીવો પરત્વે સદ્ભાવના કેળવવી ને વધારવી. તેમનો કાગળ ઘણો જ સરળ છે ને તેઓએ સાચેસાચ જ સરળતાથી તેમ લખ્યું હોય, પરંતુ વિવેક તો એમ કહે છે કે વખાણની માત્રામાં પૂરેપૂરી યથાર્થતા હોય તોપણ તેનાથી રાજી ન થવું ને સંતોષ પણ ન માનવો.

દોષદર્શકના ગુણ ગાઓ

કોઈ ઊણપ બતાવે તો તેના પર વધારે રાજી થવું. કોઈ આપણો દોષ બતાવે તો તેને સાચો ગુરુ માનવો. તેવી વેળા હૈયાનો ઉમળકો ઘણો ઘણો પ્રકટે તેવી દશા આપણે તે વેળા અનુભવીએ તો આપણે સાચા સાધક છીએ એમ માનવું ને સમજવું. કોઈ આપણો દોષ બતાવે ને જો આપણે એકદમ તરડાઈ જઈએ તો દોષ સ્વીકારવાની મુદ્દલે આપણી દાનત પ્રકટી નથી એમ આપોઆપ પરખાઈ આવે. માટે, હંમેશાં આપણે તો દોષ બતાવનારના ઘણા ઘણા ગુણ ગાવા. આ સ્થિતિ જ્ઞાનપૂર્વકની પ્રકટી જાય તો સર્વ તરફનો આપણો સમભાવ ને સદ્ભાવ પણ ઘણા ઊંચા પ્રકારનો થઈ જાય. તેવી સ્થિતિમાં પ્રકટીને આપણે જીવીએ તો જીવ્યું સાર્થક થતું જાય.

અંતરની મદાનગી

આપણે જ્યાં સુધી આ જગતમાં ને સંસારવહેવારમાં છીએ ત્યાં સુધી તો ન્યાયઅન્યાય, પાપપુણ્ય, સુખદુઃખ, આમોદપ્રમોદ ને ઉદાસીનતા, નીતિઅનીતિ એવી સામસામી બાજુની જોડકાંની વૃત્તિમાં આવરાઈ જવાના પ્રસંગો ઊપજવાના. તે તે વેળાએ જ્ઞાનપૂર્વક ચેતતાં રહીએ ને આપણે આપણામાં પ્રવર્તીને જીવીએ તો તે ઉત્તમમાં ઉત્તમ આપણું ઘરેણું બને. આપણી ઢાલ આપણે પોતે બનીએ ને યુદ્ધમાં રણચંડીની માફક ભડવીર બનીએ. કદી પાછાં પગલાં ન ભરીએ, હારતાં હારતાં પણ લડવાનું ચાલુ જ રાખીએ, તો એમાંથી અંતરની મદાનગી છતી થઈ જાય છે.

બસ કર્યા કરો

આ જમાનો પરિણામવાદનો છે, પણ પરિણામ પર મીટ માંડી માંડીને જે તે કંઈ કરવાનું રાખીએ તો તેમાંથી આજ નહિ તો કાલ નિરાશા જન્મે છે, પરંતુ આપણે જે કરતાં હોઈએ તે જો ઉત્તમ પ્રકારનું હોય, તો તે કર્યા કરવામાં જ સાર છે. તે કર્યા કરવામાં મનાદિકરણો એકાગ્ર ને કેંદ્રિત બને, એ પરત્વે જ પૂરેપૂરું લક્ષ રહે, તો તેવો જીવ નિશ્ચિંતતાની દશાને વરે છે.

મનની દ્વિધા સ્થિતિ હોય તે વેળાએ મૌન સેવવું એ જરૂરી તો ભલે હોય પણ એટલું થવું એ બસ નથી. મનની દ્વિધા સ્થિતિ કેમ કરીને ટળી જાય એવા ઉપાયો લેવામાં સતત જાગૃતિ સેવીએ તો તે ઉત્તમ છે. દ્વિધા સ્થિતિનો ગાળો જેટલો

ટૂંકામાં ટૂંકો બનાવી શકીએ તો ઘણું કમાઈએ.

સાધકનાં વખાણ

તારાથી કશુંક ઉત્તમ પ્રકારનું બનતાં તારી કદર અમારું હૈયું બૂજે છે. એવી કેટલીય કદરની પળો તારા કાગળ વાંચતાં વાંચતાં જાગે છે, પરંતુ તે રીતે વ્યક્ત થવાનું ઘણી વાર કરતો નથી એનું પણ કારણ છે, કારણ કે એથી કરીને જીવ ઘડીક વાર તો ફુલાતો હોય છે અને એને ઘણું સારું સારું લાગે છે, પણ એવા સારાપણાની લાગણીમાં તો જીવ ભરાઈ પણ પડે. શરૂઆતના ગાળામાં તેમ વ્યક્ત થવું કદાચ જરૂરી પણ હોય. જીવનવિકાસ કાજેનો યોગ્ય સંબંધ પ્રકટતાં ને વધતાં જીવ કદરપણાની જેમ બને તેમ ઓછામાં ઓછી આશા રાખે તે તેના કાજે વધુ યોગ્ય છે. તું તેવી આશા રાખે છે એમ લખવાનો હેતુ નથી, પરંતુ આ તો તે પરત્વેની તને યોગ્ય સમજણ પ્રકટાવવાને કાજે ઉપલી હકીકત લખેલી છે, તે જાણજે. માત્ર વખાણ કર્યેથી જ જીવ ઊંચો આવી જાય છે, તેવું તો કશું નથી. વખાણ સૌ કોઈ જીવને ગમે, પરંતુ જે જીવને પોતાનો વિકાસ કરવો છે, તે જીવના મનને વખાણ સાંભળવાની સ્થિતિમાં ન આવવું પડે એટલું વધારે ઉત્તમ એવો મારો પોતાનો નમ્ર મત છે.

માલિક સૌના શ્રીભગવાન

આ જીવના નિમિત્ત વડે કરીને તું સમજણના ઘરમાં પ્રકટ થતી જાય છે, એવું એવું તું જે કંઈ સાંભળે કરે તો તેનો બધો યશ તને છે. મારે ભાગે તો મીઠું પણ ન આવે. કરે અને કરી બતાવે તે જ એનો માલિક, પણ સાથે સાથે સાચી હકીકત તો

એ છે કે આપણે તેના પણ માલિક થવું નથી. જે તે કંઈનો માલિક તો શ્રીહરિ પોતે જ છે. આપણે તો જશ-અપજશ, વખાણ-નિંદા જે તે કંઈ બધું મળે તે તે બધું તે તે વેળા શ્રીભગવાનનાં ચરણકમળે પ્રેમભક્તિજ્ઞાનપૂર્વક સમર્પણ કરતાં રહીએ, એટલે આપણે તો બધી રીતે ખાલી ને ખાલી જ રહ્યા કરીએ, એવી દશા આપણે કાજે તો ઉત્તમ હોય.

ઊર્મિનો ઉપયોગ

અમે બંને ઘાટકોપર આવી જઈએ ત્યારે પરસ્પરને વહેલું મળવાનું મન થાય તો તે પણ સમજી શકાય તેવું છે. હૃદયની ઊર્મિ જે પ્રકટે તે ઊર્મિ તો આપણી શક્તિ અને ધન છે. એ ઊર્મિને આપણે ઉપયોગમાં લેવાની છે. એવી પ્રકટેલી ઊર્મિથી તો નામસ્મરણની ભાવના વધુ ઊંડી જાય, જો તેને ખપમાં લેવાની જ્ઞાનપૂર્વકની કળા હૃદયમાં પ્રકટી ગઈ હોય તો.

કુંભકોશમ્,

હરિ:ૐ

તા. ૧૭-૯-૧૯૫૨

અભ્યાસની જરૂર

જીવનમાં પ્રસન્નતા, ઉત્સાહ, ઉત્કટ અભિલાષા વગેરે કેમ કરીને પ્રકટે અને તેનું મૂળ કારણ શું હોય તે જો વિચારીએ તો જે બાબતમાં ગરજ ને સ્વાર્થ પૂરેપૂરાં જાગે તેવા કામને વળગી રહેવામાં સૌ કોઈ તૈયાર રહે છે. જીવનના ધ્યેય પરત્વેનાં ગરજ ને સ્વાર્થ પાકાં આપણને લાગી જાય તો તો તેમાં માનદિકરણો પરોવાયેલાં રહે, પરંતુ બધા જીવનું તેમ થતું નથી. એટલા જ કાજે અભ્યાસ જરૂરનો કહ્યો છે.

અભ્યાસના મૂળમાં જો સાચેસાચો વૈરાગ્ય પ્રકટી ગયેલો હોય તો તેવો અભ્યાસ જલદી ફળે. નહિતર અભ્યાસ એકલો એકલો થયા કરે ને તે દીર્ઘકાળ પર્યંત ને નિરંતર થયા કરે, તો તેમાંથી પણ વૈરાગ્ય પ્રકટી જાય છે. માટે, આપણે તો હિંમત રાખીને જે કર્યા કરવાનું છે તે કર્યા કરવું.

સંસારનો હેતુ

સંસાર તો અનંત કાળનો છે. આપણે કંઈ અનંત કાળ માટે જન્મેલા નથી. આપણે તો ચેતનની અનુભૂતિ કાજે જન્મેલા છીએ. સાધનનો જ્ઞાનપ્રકારનો અભ્યાસ પાકો થયા વિના અનુભૂતિ કેમ પ્રકટી શકે ? સંસાર એ તો ભાવ પ્રકટાવવા કાજેનું સાધન છે. માટે, એવાં દષ્ટિ, વૃત્તિ ને વલણ સંસારમાં રાખીએ તો આપોઆપ જીવન વિકસે. અનેક પ્રકારનાં વલણો ને વમળો ઊઠે, ત્યારે જો ધારેલા કાર્યની જાગૃતિ રહે તો જીવ પછડાતાં, પડતાં જરૂર અટકી જાય. માટે, જાગતાં રહેવું ને પ્રભુસ્મરણમાં મસ્ત બનવું એ જ આપણું કામ છે.

કુંભકોણમ્,

હરિઃૐ

તા. ૧૯-૯-૧૯૫૨

અંતરનું શૌર્ય

દોડીની વેલ ભર ઉનાળામાં ખીલે છે, જ્યારે કેટલાક છોડવાની જાત તાપથી કરમાઈ જાય છે. એવી જ રીતે જે ખરેખરો સાધક છે, તે તો જીવનસંગ્રામનો રસિયો બને છે. મુશ્કેલી, ગૂંચ, ઉપાધિ, દુઃખ, નિરાશા આદિ આદિ જીવનમાં

પ્રકટતાં તેનામાં કોઈ ઓર પ્રકારનું શહૂર ને ઝનૂન પ્રકટે છે. પ્રભુકૃપાથી અંતરનું પાણી બતાવવાનો સાચો અવસર પ્રાપ્ત થયેલો જાણીને તે મલકાય છે. એવાને મરજીવા કે રણશૂરા પણ કહેવાય. ઘા ઝીલવામાં તે વળી કોઈને આનંદ પડતો હોય ? મધ્યયુગમાં એવાય કેટલાક શૂરા રજપૂતો હતા અને ઈતિહાસમાં એવા દાખલા નોંધેલા છે. લડવામાં એવું તો તેમને શૌર્ય પ્રકટતું કે શરીરે ઘણા ઘા પડ્યા હોય તોપણ તેઓ પ્રકટેલા ઝનૂન વડે કરીને બસ લડ્યે જ જતા. શરીરનું ભાન પણ તેમને રહેતું ન હતું. આ સત્ય હકીકત છે. કલ્પનાની વિગત નથી. જોકે આવા પ્રકારના જીવ બહુ થોડા હોય. તેવી રીતે ખરેખરી સાધના કરનારા જીવ પણ થોડા રહેવાના. સાધના કરવાપણામાં એવું અંતરનું શૌર્ય પ્રકટ્યા વિના સાધનાની ખરી ભાવ અવસ્થા પ્રકટી શકતી નથી.

સ્વભાવથી તું નત બને એટલે કે નિરાશા ને ઉદાસીનતામાં આવરાઈ જાય ત્યારે અમને કેમ સખ વળે ! અને તારે તો અમને શાંતિ આપવાની છેને ? એવો કોલ તેં આપ્યો છે એ તને યાદ છેને ? માટે, સદાય આનંદ મસ્તીમાં પ્રકટતી રહેજે અને પ્રભુસ્મરણમાં મસ્ત થજે.

કુંભકોણમ્,

હરિઃૐ

તા. ૧૯-૯-૧૯૫૨

સંસારમાં ચેતીને ચાલો

વહેવારી પુરુષોએ ચેતીને ચાલવાની સલાહ આપેલી છે. આજે સમાજમાં સ્ત્રીઓ ને ખાસ કરીને વિધવાઓનું સ્થાન

દબાયેલા ચંપાયેલા જેવું કંઈક છે. તોપણ તેથી કરીને તેમનું મહત્ત્વ સંસારમાં ઘટી ગયેલું હોય તેવું કશું નથી. કોઈ પણ જીવમાં કાયમને માટે સદ્ભાવના પ્રકટેલી રહ્યા કરે એવું કદાપિ ન પણ બને. તે પરિસ્થિતિનો ગેરલાભ ક્યારે ઉઠાવે તે કહી શકાય એવું નથી હોતું. તેથી, વહેવારમાં તો કોઈનાય સકંચામાં આવી ન પડીએ અથવા તો આપણા પર કોઈ સવાર ન થઈ શકે કે તુમાખી ન ચલાવે એવી રીતે ચેતીને ચાલવામાં ને વર્તવામાં સાર છે.

આપણો પણ વાંક

આપણને કોઈ દબાવે તો તે જ્ઞાનપૂર્વક સ્વીકારી લેવાનું કરીએ તો તે એક જુદી વાત છે. તેમ છતાં આપણી સ્થિતિનો જો કોઈ ગેરલાભ લઈ જાય, તે તો ન સહન થાય એવી હકીકત છે. કોઈ પણ જીવ કોઈનો ગેરલાભ લઈ જાય છે, તો તેમાં સામો જ જીવ માત્ર દોષિત છે એવું નથી હોતું. આપણામાં પણ તેના પરત્વેની આંતરિક સહકારની ભૂમિકા પડેલી જ હોય છે. આ હકીકત સમજવા જેવી છે. માટે, જીવ પ્રકારની ભૂમિકાને નિવારવામાં હડાપણ રહેલું છે.

બાકી, તારી સમજણ ને વિવેકશક્તિ માટે ધીરે ધીરે ખાતરી થતી જાય છે કે તું ગમે તેમ કોઈ ઠેકાણે બાફી તો નહિ મારે. તારી સમજણ માટે વિશ્વાસ પડતો જાય છે, પણ ભલા માનવી ! ચેતીને ચાલવામાં સાર છે તે હજી પણ કહું છું.

ઉર્મિમાંય વિવેક

કોઈ પણ જીવને હું તો મના કરતો નથી. સામે આવીને મળવાનો તને ઉમળકો જાગે એ હકીકતની તો પૂરેપૂરી કદર

કરું છું.તું તારે ઠેકાણે હોય ત્યાં માથે કંઈ કામકાજ હોય તે બધાંમાંથી ભંગ પાડીને ચાલી આવવાનું કરે તેમાં સુરુચિનો ભંગ છે. શું અમે એવા નમારમૂંડા છીએ કે મળવાનુંય મન ન થતું હોય ? પરંતુ આપણે તો વિવેક પૂરો જાળવવો. તારે કૃપા કરીને આ જીવ ઉપર કદી માહું ન લગાડવું. તને ઓછું આવે તે ઠીક ન લાગે.

ભાવના સાથે જ્ઞાન

જે ધર્મભાવના વડે કરીને જીવનની સામાન્ય પ્રકારની ઘરેડમાંથી જીવન જો ઊંચે ન આવી શકતું હોય, તો તે ધાર્મિક ભાવના સાચા પ્રકારની નથી. એ પણ એકમાત્ર ઘરેડ ને વહેવારરૂપે જ છે, એક પ્રકારની દેખાદેખી છે. જીવનમાં જે જે કંઈ પરિસ્થિતિ સાંપડે તે તે પરિસ્થિતિમાં આપણે વિવેકાદિ ગુણોનો જો જ્ઞાનપૂર્વક ઉપયોગ કરતાં રહીએ, તો જે આવી પડે તેમાંથી કદી આપણને ગેરલાભ ન થાય. એવા જ્ઞાન-પૂર્વકના ઉપયોગની સાથે હૃદયની ભાવનાને સતત પ્રકટાવેલી રાખીએ તો તેવી રીતના ઉપયોગના વર્તનમાંથી આપણે આગળ જઈ શકીએ. જ્ઞાનયુક્ત ભાવના વિનાનો ઉપયોગ તે પણ સાવ કોરો કોરો છે, જેમ વેપારી વેપાર કરતાં કરતાં કમાવાનું દૃષ્ટિબિંદુ ખોતો નથી, ખોટ આવી પડે તો ભલે પરંતુ તેમાં તેની મૂળ દૃષ્ટિ તો કમાવાની જ હોય છે, તેવી રીતે સાધકની દૃષ્ટિ પણ ભાવના સાથે જ્ઞાનના ઉપાર્જનની જ હોય.

આનંદ એટલે જ જીવન

ભલેને આપણે આવવું પડ્યું હોય, આપણે આવ્યા હોઈએ, તો તેવા કામમાં પણ હૃદયના આનંદને મોળો ન પાડ્યા કરીએ. સાધના કાજે જે જીવ મથે છે તેનામાં તો ભાવનાનો ઊછળતો ધોધ પ્રકટતો હોય છે. અત્યારે આ જીવ શાંત લાગે છે, પણ પહેલાં તો તે સમુદ્રનાં પ્રયંડ ઊછળતાં મોજાં જેવો હતો. માટે, જેમાં તેમાંથી આનંદ પ્રકટાવીને આપણે તો જીવવાનું છે. જીવનમાં જો આનંદ ન રહ્યો તો મૂએલાં જ સમજવું. માટે, જેમ તેમ કરીને સદાય આનંદની લહરીઓમાં જ ઊછળવું. આનંદ એ જ જીવન છે, તે વિના જીવનનો કશો અર્થ નથી, તે નક્કી જાણજે.

કુંભકોશમ્,

હરિઃૐ

તા. ૨૭-૯-૧૯૫૨

ભૂલેલા જીવ પ્રતિ ખાસ પ્રેમ

સમાજની ઘરેડથી તિન્ન રીતે ચાલનારા જીવો સમાજનો પ્રેમ અને સહાનુભૂતિ ગુમાવી બેસે છે. પોતે તદ્દન એકલા ને એકલવાયા પડી જાય છે. એવા જીવો પરત્વે પણ આપણો ધર્મ તો હૃદયની પ્રેમપૂર્વકની ભાવનાથી કરીને, પૂરેપૂરી ઉદારતા દાખવીને તેની સાથે સમભાવ દર્શાવવાનો હોય. એવા જીવોના આપણે વધુ ઉપયોગમાં આવી શકીએ, ને એવો પ્રસંગ જ્યારે પડે ત્યારે, તે ઉમળકાભેર વધાવી લેવો. કોઈ બહેન કે ભાઈ જુવાનીના તોરમાં અને સ્વચ્છંદતાના અફાટ તરંગમાં અને આ યુગની અનેક બલિહારીઓમાંની એક પ્રકારની મનપ્રાણાદિને ગલગલિયાં ઉપજાવે એવી

બલિહારીમાં જે જીવો પડેલા હોય કે પડી ગયેલા હોય, તેમને તુચ્છકારવાનો કે અવગણવાનો આપણો ધર્મ નથી. ધારો કે કોઈ જીવની ભૂલ થઈ ગઈ કે તેનાથી દોષ થયો, તો આજે તો લગભગ બધા જ એકદમ તેવા જીવ પર તૂટી પડે છે, તેનો સંબંધ પણ સમૂળગો કાપી નાખે છે. આપણા સમાજનું આવું પારાવાર અજ્ઞાન અને સંકુચિતતા છે. ધર્મની સાચી ભાવના જો અંતરમાં પ્રકટે તો તેથી કરીને હૃદયની ઉદારતા અને વિશાળતા વધુ ને વધુ કેળવાય. જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક ધર્મનું સેવન કરનાર જીવ તો બ્રહ્માંડને બાથમાં લેવાને મથે છે, તો આપણાથી કોઈને તુચ્છકારાય તો કેમ જ ? ભૂલેલા જીવ પર તો ઘણો ઘણો પ્રેમભાવ કેળવવો ઘટે.

આવા પ્રસંગોનો હેતુ

આવા જીવો આજના સંક્રાંતિકાળમાં આવી રીતે અથડાઈ પડે એવું અનેક ઠેકાણે બને છે ને હજી પણ બનવાનું. સમાજની સજ્જડ નિષ્પ્રાણ બની ગયેલી ઘરેડને તોડવાને કાજે એવા પ્રસંગો તો આપણી આંખ ઉઘાડનાર છે. સમાજના ચેતનહીન બની ગયેલા ચોકઠાને ફરીથી જાગ્રત કરવાને કાજે તે તો હથોડો છે. તેનાથી કરીને સમાજનો પ્રાણ જો નહિ જાગે, તો કુદરત બીજા વધુ ઉગ્ર ઉપાયો પણ લેવાની. આવા પ્રસંગો એ તો આપણને ચેતાવવા અને જગાડવા કાજે છે.

હજી જીવતી સંસ્કૃતિ

આપણા ધર્મની સંસ્કૃતિ હજી છેક મરી પરવારેલી નથી. એ સંસ્કૃતિનું હૃદય અને તેનું બીજ હજી પણ જીવતાં છે. જે જે સમાજમાં મહાન આત્માઓ, મહાન ભક્તો, મહાન ચિત્રકાર,

મહાન કવિ, મહાન વૈજ્ઞાનિક અને મહાન પરાક્રમી જીવાત્માઓ પાકે છે, તે તે સમાજના ધર્મની સંસ્કૃતિ હજી પણ જીવતી રહેલી છે ને તે તેનું પ્રત્યક્ષ જીવતું પ્રમાણ છે, તે નક્કી પ્રમાણવું. એટલે કોઈક કાળે તો આપણો સમાજ જાગવાનો છે ને ફરી પાછો બેઠો થવાનો છે એનો સંપૂર્ણ ભરોસો પ્રભુકૃપાથી છે. સમાજમાં આવા જે ઉદ્યમતાના પ્રસંગો બને છે, તે સમાજને પોતાની યોગ્ય સ્થિતિમાં પ્રકટાવવા કાજેના હેતુને અર્થે છે. એટલે તેનું જ્ઞાન સમાજને આજ નહિ તો કાલે જરૂર થવાનું છે...

ખોવાયેલાં પાછાં મેળવો

... સમાજ આવા જીવોનો તુચ્છકાર કે અવગણના કરીને તે પોતાના સત્ત્વને જ હણતો હોય છે, તેની તેને ખબર હોતી નથી. અને પેલા જીવને સમાજની તેના પરત્વેની તેવી અવગણના ને તુચ્છકારને પરિણામે તેના દિલમાં કેવા કારમા આઘાતો થતા હશે ને તેને કેટલું લાગતું હશે તેની કોને પડી છે? તે તો કોઈ સદ્ભાવી જીવ સમજે તો સમજે. આપણા લોક તો એમ કહેવાના કે ‘કર્યું તે ભોગવે,’ પણ એમ કહેવામાં તો નર્યું અજ્ઞાન રહેલું છે. ધરતીકંપ થાય, દુકાળ પડે, આગ લાગે ત્યાં આપણે સહાનુભૂતિ ધરાવીને તે સ્થળના દુઃખી જીવોને મદદ કરવાનો આપણો ધર્મ સમજીએ છીએ. ત્યાં આપણે એમ નથી કહેતાં કે ‘એ તો એમનાં કરેલાં ભોગવે છે તેમાં આપણે શું?’ સ્વચ્છંદ અને ભૂલથી કરીને અથડાઈ પડેલા જીવની ઊલટી વધારે કાળજી અને સંભાળ લેવાની હોય. તેવા જીવ પરત્વે તો વિશેષ ભાવ અને લક્ષ

રાખવાનાં હોય. શ્રીભગવાન ઈશુ ખોવાયેલા ઘેટાની સૌથી પ્રથમ સંભાળ લેવાને સદાય પ્રયત્ન કરવાનું કહેતા. સંસારવહેવારમાં પણ જે કંઈ ખોવાઈ ગયું હોય છે, તેના પરત્વે આપણે વધુ ચિત્ત ને લક્ષ પરોવીએ છીએ. તો આ તો માનવી ખોવાઈ ગયેલું છે, પરંતુ એના તરફ એવું લક્ષ રાખવાની કોઈનીય ભાવના જાગતી નથી, એ કેટલા બધા અફસોસની વાત છે !

‘સ્વીકાર’નો અર્થ

શું બોલવું ને કેટલું બોલવું ને ક્યાં બોલવું ને ક્યાં ન બોલવું ને ક્યાં સંપૂર્ણ મૌન સેવવું એ બધી બાબતની યોગ્ય સમજણ, વિવેકનું હૃદય પ્રકટ્યા વિના પામી શકાતી નથી. કોઈક વાર બોલવાનું હોય તે વિશે તું ગમ ખાઈ જાય છે તેની તો ખબર છે, પરંતુ મનમાં તેના અંગે ચણચણાટી કરીને જો મન ગણગણતું રહે, તો તે આપણે કાજે ઘણું ખરાબ છે. આપણે તો જે જે હોય ને જેવું જેવું હોય, તેને જ્ઞાનભક્તિ-પૂર્વક સ્વીકારતાં રહેવું. તેના તેના અંગે કરીને વિચારો કે ખ્યાલો ન ઊઠે તેની પૂરેપૂરી જાગૃતિ સેવવી. જેનામાં સમજણ, તે તે પ્રસંગ વેળાએ ને તે પણ પાછી પ્રસંગને યોગ્ય, એવી જાગે છે, તે જીવોને ધન્ય છે. તેવા જીવો જ સાચું જીવન જીવનારા છે.

બધું વહેવા દો

સંસારવહેવારમાં ને સાધનામાર્ગમાં પણ જેમ થતું હોય તેમ થવા દેવામાં પણ સાર છે. આપણે તો ઘણી ઘણી વેળાએ એકદમ બોલી ઊઠીએ છીએ. જેમ થતું હોય તેમ થતું રહે.

જેમ બને તેમ બન્યા કરે. અને તે વેળાએ આપણે માત્ર શાંત રહીએ, સાક્ષીપણાનું ભાન કેળવીએ, તે આપણા કાજે ઉત્તમ છે.

આપણે તો વિવેકથી ચેતીને ચાલવાનું છે, ભાઈ ! સમાજથી બીને ચાલવાનું નથી તે સાવ સાચી વાત. આ જીવને તો સમાજનો કોઈ વાતનો ભય નથી. અમુક અમુક બાબતમાં તું નીડર છે તેનો અનુભવ છે.

સાધુસંન્યાસીઓ

‘જીવનસંદેશ’માં સૌથી પહેલો એક કાગળ છે, જે સાધુસંન્યાસીઓની બાબતમાં લખાયેલો છે, તે વાંચી જવા જેવો છે. સાધુસંન્યાસીઓનો સમાજ પણ આજે તો એક વાડા જેવો બની ગયો છે. અલબત્ત, કેટલાક સાધુસંન્યાસીઓની ભાતજાત તેમાં અલગ પડે તેવી છે. તે સાધુઓમાં પણ કોઈ વિરલ વ્યક્તિઓ અનોખી ભાત પાડે તેવી પણ છે, પરંતુ આપણે તો સર્વ કોઈને તેમને તેમને યથાસ્થાને, યથાવત્ સમજીને તેમના પરત્વેનો સદ્ભાવ રાખી રાખીને તેમ વર્તવાનું છે, તે જાણજે.

હરિજન આશ્રમ, સાબરમતી, હરિ:ૐ તા. ૨૦-૧૦-૧૯૪૪

ભાવને ભાવથી ઝીલો

તમારી પ્રેમભાવપ્રસાદી મળી છે. આ જીવને પણ કેટકેટલું દિલ હોય તે તો કોણ જાણે ? હૃદયના સૂક્ષ્મ ભાવે જો ભાવ આપણે ઝીલી શકીએ તો તો બસ આનંદની રેલમછેલ ! બધાંનાં હૃદયના આશીર્વાદ મળે તો સૌ કંઈ શક્ય

બની શકે છે. પ્રભુ મહાન છે. એની કૃપા પણ કેવી અનંત છે ! સાથે એક જોડકણું મોકલ્યું છે. તે આ જીવની તે કાળની કેવી દશા હશે તે વર્ણવે છે.

(તા. ૨૦-૮-૧૯૩૪ના રોજ લખેલું)

(‘વૈષ્ણવ નથી થયો તું રે !’ એ ઢાળ)

હરિ ! હું શું કરું રે ! મુજને ચેન પડે નવ ક્યાંયે,
ચિત્ત ચોટે મુજ કોઈ વિશે ના, મનોમથામણ ભારે.
કાં હડસેલી મુજને મૂક્યો વહેણવમળમાં ભારે. હરિ
સુંદર મેળ હતો જામેલો, મુજ જીવનનો, બાપુ !
કોણે મારું ઘર વણસાડ્યું હતું જે લીંધ્યુંગૂંધ્યું. હરિ
જીવનપથમાં ક્યાંથી આવ્યાં સૂકાં રણમેદાનો ?
રસકસ મારા ઊડી ગયા ક્યાં ? ક્યાંથી આ તોફાનો ? હરિ
ડામાડોળ થતી મુજ નૌકા ચઢ્યું મુજ મન વંટોળે,
નિવૃત્તિ-પ્રવૃત્તિ વચ્ચે કાં સપડાવી મારે ? હરિ
જેમ સૂઝ્યું તેમ દીધે રાખ્યું, મદાર તુજ પર બાંધી,
હાવાં કાં લથડાવી મારે આવી જ્યાં મને આંધી ? હરિ

બંદાને તો કોક કોકની ત્વિક્ષા મળી રહે છે, એટલે આનંદ મંગળ છે. એટલે આવવાનું મન હોવા છતાં નથી આવવાનું બનતું એમાં પણ એ બાપલિયાનો જ હાથ હશે. ચાલો, ત્યારે જય સચ્ચિદાનંદ ! મારા જીવનના પ્રભુ અધ્ધર નથી. પણ એ તો તમારા જેવામાં જ વસેલો છે, ને એ રૂપે એને મળવામાં તો આનંદ આનંદ રહ્યા કરે છે.

પ્રાર્થનાની રામબાણ શક્તિ

જ્યારે જ્યારે હૃદયમાં કોઈ પ્રકારની ગૂંચ ઊપજે, ત્યારે ત્યારે હૃદયના ભાવથી પ્રાર્થના કર્યા જ કરવી. પ્રાર્થનાની

શક્તિ ઘણી ભારે છે. પ્રાર્થનાનો સાદ આર્તનાદે ને આર્તભાવે હૃદયના ઊંડાણમાંથી જો નીકળે તો સંભળાયા વિના રહેતો નથી. બને તેટલા શાંત થઈને એના પ્રત્યે ખુલ્લા રહ્યા કરીને એની પ્રાર્થના કર્યા જ કરવી. એ તો આપણો માબાપ-સર્વ કંઈ છે. જે જોઈએ તે માગો. કશી જુદાઈ રાખવાની હોય નહિ. કોઈ રીતે એનો સંબંધ જીવનમાં જીવતો થઈ જાય, એવું આપણે વર્તવાનું છે. એવું થવાવા માટે જીવનના સર્વ કોઈ પ્રસંગોમાં એની સાથે તે તે વેળા હૃદયનો ભાવ જીવતો કરીને એની સાથે તે તે ભાવે વાતચીત કર્યા કરવાની છે. એ ભક્તની બૂમ સાંભળ્યા વિના રહેતો નથી. ભક્તના હૃદયનો એવો આર્ત ને આર્દ્ર પોકાર કદી ખાલી ગયો અનુભવ્યો નથી. તમારી આવી પ્રાર્થનાઓ હવે તો આવીશ ત્યારે સાંભળવાનું મન છે, તે બધી એકઠી કરી રાખશોજી.

કરાંચી,

હરિ:ૐ

તા. ૨-૩-૧૯૪૫

મારે ઘણાં સાસરાં છે, તેથી અહીં પિયેરમાં નિરાંતનો વખત ગાળવા આવ્યો છું. હિમાલય જવું છે તેથી શરીરને પૂરતો આરામ ને શાંતિ મળ્યાં કરે, તેવી રીતે એની કૃપાથી રહેવાનું રાખું છું.

પતિના સાહસને પત્ની ટેકો દે

ભગવાનને પંથે જે ચઢ્યું એને એવા એવા પ્રસંગોમાં તે મૂકી દે છે કે જેથી કરીને એની પ્રભુ પરત્વેની ભાવના દઢીભૂત બની સાકાર બનતી જાય. ક્યાંય સાહસ, હિંમતથી પડતું નાખ્યા વિના કશું કંઈ મેળવી શકાતું નથી. જીવનમાં

સાહસની, ને તે પણ જ્ઞાનપૂર્વકના સાહસની, ઘણી ઘણી જરૂર રહે છે. તેથી પૂજ્ય કાકાને હૃદયની ભાવનાની પ્રેરણાથી એમના સાહસમાં સહાનુભૂતિ પ્રેરતાં રહેજો. જગતના વ્યાવહારિક માનવીઓ તો ફાવ્યો એને ડાહ્યો ગણવાના ને ન ફાવ્યો એને વખોડવાના પણ ખરા. જે કોઈ ફાવી જાય તો એની હોશિયારી, બુદ્ધિ, સાહસ, હિંમત-એનાં વખાણ જગત કરે. આપણે તો તે ફાવો કે ન ફાવો, પરંતુ એમને જે સાહસ કરવાનું મન થયું છે તેમાં આપણો હૃદયનો સાથ હોવો ઘટે. એમનો આત્મવિશ્વાસ અને શ્રદ્ધા કામ પરત્વે વધે, એવાં ઉલ્લાસ, આનંદ ને પ્રેરણા જો આપણે એમને આપી શક્યાં, તો જ આપણે એની સહયરી સાચાં. એમની સર્વ સ્થિતિમાં આપણે શક્તિ, આનંદ, પ્રેમ, આહ્લાદ, ભાવરૂપે બની શકીએ, તો આપણું જીવન ધન્ય-કૃતાર્થ બની શકે. આપણે જગત પ્રત્યે અવગણના ભલે ન કરીએ, પણ જગતની રીતે તો એનામાં દષ્ટિ, વૃત્તિ ને વલણ ન જ રાખી શકીએ. આપણો તો એ શિવ છે ને એની આપણે પાર્વતી છીએ. શિવને તાંડવ કરવું હોય તો તે ભલે કરે, પરંતુ એની સાંત્વના અર્થે જ પોતે તે શમાવી શકે એટલી શક્તિ માત્ર એક પાર્વતી જ ધરાવી શકે. બીજા કોઈનું ત્યાં ગજું નથી. એમની ધારણામાં સજીવારોપણ પ્રગટ્યા કરે, ઘેર આવે ને બધો માનસિક થાક ભાંગી-ઊતરી જાય, બધી માથાકૂટ એના મનમાંની ક્યાંય અદૃશ્ય થઈ જાય, ને સવારે જતી વખતે-જેમ હોડીને હંકારવાને માટે ચારેબાજુથી સઢમાં પવન ભરાઈ ભરાઈને તે ફાટું ફાટું થતા હોય ને હોડીને વેગે વેગે હંકારતા

હોય, એવી એમની સ્થિતિ બનાવવાનું આપણા હૃદયના ભાવનું તે કર્મ છે. એટલે કે તે આપણા હાથમાં છે. બહેનો સાચે જ માતાશક્તિ રૂપે છે. અમારું જે તે કરવાની શક્તિપ્રાણચેતના બહેનોનામાં છે. એવી શક્તિની ધારણારૂપે એને ઊડવા દેજો. ભાવના તો તેવા તેવા સંજોગોથી જીવંત બનવાની છે. હૃદયની ભાવનાને જીવતી કરવાને કાજે પ્રસંગનો જે જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક ઉપયોગ કરે છે, તે પ્રસંગના હાદને જરૂર પામે છે. જે કોઈ ભગવાનને શરણે જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક ગયું એને તે કદી પડતું મૂકી શકતો નથી. એની જીવનની ભાવના દઢાવવા તેવા તેવા પ્રકારના અવનવા પ્રસંગો તેના જીવનમાં ઊભા થયા વિના રહેતા નથી. માત્ર તેવા પ્રસંગોમાં હૃદયના-જીવનના-ભગવત્ હેતુનું જ્ઞાનભાન હૃદયમાં જો જીવતું રહ્યા કરે ને તેવા હેતુના ફલિતાર્થે હૃદયની ભાવના જો જળવાયા કરે, તો તો જીવન કૃતાર્થ બન્યા કરે. એને પંથે જવાને માટે કંઈ ઓછા સાહસની જરૂર છે ! ને એવું સાહસ કંઈ એમનું એમ થોડું જ આવવાનું છે ! જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક એવાં સાહસ કર્યા કરવાથી જ જીવનમાં તેનું વલણ સાકારરૂપે બનવાનું છે.

સાધકની જગત પ્રતિ દૃષ્ટિ

જગતના માપે, ગણતરીએ, સમજણથી આપણે દોરવાવાનું તો હોય જ નહિ. જગત પણ પ્રભુરૂપે છે, તેથી તેને અવગણવાનું પણ ન હોય, પરંતુ આપણા જીવનને પ્રભુરૂપે સાકારભાવે અનુભવવાનું હોય, તો તે સંસારીભાવે જીવવાથી કદી થઈ શકવાનું નથી. પૂજ્ય કાકા છેક આંધળિયાં

કરે એવા તો નથી. એમને જરૂર એ કામનો અભ્યાસ છે, પણ જગત તો જ્યાં કશું સાહસ છે, ત્યાગ છે, બલિદાન ને સમર્પણ છે, ત્યાં તે ખચકાતું રહેવાનું છે, એ તો એવો એનો સ્વભાવ છે. કશું એમ ને એમ મળતું હોતું નથી.

કરાંચી,

હરિ:ૐ

તા. ૬-૩-૧૯૪૫

આત્મનિષ્ઠનાં લક્ષણ

એક વાત તમને અને પૂજ્ય કાકાને લખી દઉં કે હું સંતબંત નથી. હું તો કોઈ કશું નથી. કૃપા કરીને મને કશાની ગણતરીમાં ન ગણવો. હવે તેમના વિશેની ગેરસમજૂતી વિશે:- જે સંત લોક હોય છે ને જેમનો મને અનુભવ છે, તે આપણા વિશે કદી ગેરસમજૂત કરતા હોતા નથી. આપણે જ એમના વિશે ગેરસમજૂત કરતા હોઈએ છીએ. જો કોઈ ગેરસમજૂત કરે એવા હોય એનું ‘સંત’નું લેબલ (પાછળ પૂંછડા તરીકે) ન લગાડી શકાય. કોઈ સંતના આપણે પરિચયમાં આવ્યા હોઈએ ને તે આપણને કહે છે, તે માત્ર આપણા જીવનનાં વલણ ને વળાંકોને ખ્યાલમાં રાખીને અને એને યોગ્ય રીતે મઠારાવવા તેમ તે કરતા હોય છે, કિંતુ તે વેળા તેવું તેમનું કહેવું આપણે ગળે ઊતરી શકતું નથી. આપણે ઊભાં રહેલાં છીએ દ્વંદ્વની ભૂમિકા પર, અને એ જો સાચા સંત હોય તો તેઓમાં દ્વંદ્વ હોવા છતાં દ્વંદ્વની ભૂમિકામાં તેઓ ઊભેલા નથી. આપણાં સમજણ, માપ ને ધોરણ એ બધાં બહુ બહુ તો નૈતિક ધોરણ પર અવલંબેલાં હોય છે. ભેદમાં અભેદ હજી આપણે અનુભવી શક્યા નથી. જગત તો

અભેદમાં ભેદ જુએ છે, પરંતુ એ લોકને તેવું કશું હોતું નથી, પરંતુ એનો અર્થ એવો નથી કે તેવા લોકો અનૈતિક છે. પોતે જીવનની આદર્શ સ્થિતિમાં પહોંચવાને માટે જીવનની તેવી તેવી સ્થિતિઓમાંથી પસાર થઈ ગયેલા હોય છે, જેમ હોડીમાં બેસીને નદી પાર તર્યા બાદ હોડીને સાથે રાખવાની જરાકે જરૂર રહેતી નથી, તેવી રીતે તેવા લોકો સાધનના ભાર ગળે વળગાડીને ફર્યા કરતા હોતા નથી.

સંત પ્રત્યે દ્રષ્ટિ

એવો લોકોને આપણાં માપ, સમજ, ગણતરી કે કલ્પનાથી માપવાનું કરવું એ જ આપણું અજ્ઞાન છે. સંત આપણને કદી ગેરસમજૂત ન કરે. એ તો ભૂલેલાંનો જેટલો છે તેટલો કોઈનોય નથી, (જો તે તેમનો થવાને હૃદયથી ઝંખતો હોય તો) જેમ દર્દીને માટે દવાખાનું, બાળકને માટે માનો ખોળો, તેમ ભૂલેલાં ને અજ્ઞાનીને માટે સંતલોકનો સમાગમ પ્રેરણાત્મક બને છે. એવા સંતની સૂચના-સલાહ પ્રમાણે ચાલવાની માનવીની તાકાત, હિંમત, સાહસ ચાલતાં નથી. કદાચ કોઈ તે પ્રમાણે કરે તો તે કરતાં પહેલાં અનેક વિચારો કરી કરીને, અનેક પ્રકારની સગડગો સેવી સેવીને તેમ કરે. કોઈ કોઈ તો અન્યથા વિચારોનું સેવન કરીને તેમ કરે. માનવી તો હંમેશાં પાર્થિવતાની પકડમાં જ રહીને, એના ચોકઠામાં જ જકડાઈને જે તે બધું વિચારવાનું કરી શકતો હોય છે. આવા સંતલોકની સલાહથી એને આર્થિક ગેરલાભ પણ થવા સંભવ રહે છે, તેમ છતાં એનો હેતુ તો પેલાના જીવનના કલ્યાણ કાજેનો હોય છે. એટલે એવાનું કહેવું જો

માત્ર પોતાના આંતરિક જીવનવિકાસની ભૂમિકાની સપાટી પરથી અને માત્ર અંતર્મુખપણાના માપથી, તટસ્થ સાત્ત્વિકતાથી જો ગ્રહણ કરવાનું બની શકે, તો તેથી ઊપજતી સર્વ કોઈ સ્થિતિમાં માનવીનાં દષ્ટિ, વૃત્તિ ને વલણ જીવનવિકાસ પરત્વે રહેવાયાં કરવામાં પ્રેરણારૂપે ઝળહળ્યાં કરે. જે સંતલોકના સમાગમમાં આપણે આવ્યા હોઈએ અને જેની અતિમાનવતાનાં દર્શન અને અનુભવ આપણને હૃદયથી થયાં હોય ને પછી કોઈ એવા કશાકના કંઈક વિશે આપણામાં ગડમથલ જાગે, તો એનાં પેલાં અતિમાનવતાનાં દર્શન ને આપણને એના થયેલા અનુભવોના દઢ ખ્યાલથી, તેવા તેના ‘કંઈક’નો આપણા જીવન વિશેનો હેતુ શો હોઈ શકે, એવું તટસ્થતાપૂર્વકનું પૃથક્કરણ જ્ઞાનપૂર્વક જો કરવામાં આવે, તો તેવાનો કોઈક દિવ્ય હેતુ સમજાયા વિના રહે નહિ. અતિમાનવતાનાં દર્શન અને અનુભવ જેના વિશે આપણને ખરેખરાં થયાં હોય, તેના વિશે કશી સગડગ પણ ન હોય, અને જેના વિશે બુદ્ધિ પણ તે કબૂલ કરતી હોય, તો તેવી વ્યક્તિ કદી પાર્થિવપણાના જીવનવાળી હોઈ શકતી નથી. જેમ વૈજ્ઞાનિક શાસ્ત્રોમાં ગમે તેમ અલેલટપ્પે કશું જ સ્વીકારી લેવાતું નથી, તેના કરતાં પણ વિશેષપણે આમાં એનાં યોગ્ય પ્રમાણો ને લક્ષણો હોય છે. કાં તો એમ પણ સંભવે કે એવા કોઈનાં અતિમાનવતાનાં દર્શન કે અનુભવ કરવામાં આપણી માત્ર સાવ અંધશ્રદ્ધા હોય, તો પછી જુદી વાત, પરંતુ જેનો અનુભવ નરી facts and figures પ્રમાણભૂત હકીકતોને આધારે નરી આંખે-બુદ્ધિ-મનથી પ્રત્યક્ષ થયો હોય, અને એ

નક્કર હકીકત હોય, તો પછી એના વિશે કશું વિચારવા કરતાં પોતા વિશે જ સાધકે ઊંડામાં ઊંડું વિચારવામાં સતત લક્ષ આપવું યોગ્ય લાગે છે.

મને વહાલાંઓ તો પ્રભુ તરફની પ્રેમની પ્રેરણા છે,
હૃદયે વહાલાંઓ શા પ્રભુ તરફના ભાવનાં છાંટણાં છે !

એવાઓનું સ્વજનો પ્રતિ વલણ

પ્રભુકૃપાથી પ્રસાદીરૂપે મળેલાં વહાલાંઓ-સ્વજનો-એ જ મારાં તો પ્રભુ છે. એમનામાં મનવૃત્તિ રહ્યા કરો, અથવા તેઓના મનમાં આ જીવની પ્રેમભક્તિજ્ઞાનપૂર્વકની સ્મૃતિ હૃદયમાં ભાવભીની સતત રહ્યા કરો એવી તેમનાં પદકમળમાં પ્રાર્થનાઓ છે. એટલે તમને યાદ કરવામાં તો આ જીવના જીવનનો કોઈ અનેરો આનંદ છે. તેમ છતાં સાચું કહું તો મને માફ કરશોજી. હું તો સાવ સૂકા લાકડા જેવો છું. એનામાં ચેતન, પ્રાણ, શક્તિ, ભાવ, પ્રેમ કશું જ ન મળે. તમારાં બધાંના અથવા એવાં વહાલાં વહાલાં હૃદયનાં વહાલાંઓના પ્રેમભાવ, ચેતનાપ્રાણશક્તિના પ્રતાપે ને પ્રભાવે તેનામાં તે તે બધું જાગ્યા કરતું હોય છે, બાકી તો, તે તો બિચારું તદ્દન જીવ વિનાનું હોવાથી હાલે પણ કેમ ને ચાલે પણ કેમ ? એટલે ચલાવો તો ચાલે ને હલાવો તો હાલે. નિમિત્ત વિના ડગલું ભરી શકાતું નથી. એવી સાવ નિરાધાર સ્થિતિવાળું ને પામરમાં પામર તે બિચારું શું કરી શકે ? તેમ છતાં વળી ઉપર કહ્યું તેનાથી અતિરિક્તપણે પણ એવું જો કંઈ કરી શકતું હોય છે, તો તે માત્ર તે પરમ મંગળમય પ્રભુભાવની ઝાંખી, પકડ કે સાચી સમજણ જીવનમાં ઊગી

શકે તેટલા માટે તે તેવાં કરતૂક કરતું હોય છે. એમાંથી જે જીવનને સમજીને એનો ભાવ હૃદયથી લેવાને ભાવવાળા રહ્યા કરીને, એનામાં જીવ પરોવ્યા કરે છે, તેનામાં તે પ્રવેશી શકે છે. બાકી તો કોઈ અનેરી, અનોખી, ગૂઢ રીતે મૌનભાવે પણ કેટલાય જીવાત્માના જીવનમાં તે રસભાગ લઈ રહેલું છે, એની ગતાગમ આપણા જેવાને તો કશી હોતી નથી, કારણ કે એવાને તો જગત હોતું જ નથી, ને હોય છે તો કોઈ ઓર હોય છે.

સાધકની કર્મની રીત

સકામ ને નિષ્કામનો ભેદ આપણા જેવા માટે નકામો છે. સંસારવહેવાર પણ આપણે તો एनो છે, એટલે એને માટે ભાવના કરી કરીને બધું જ જે તે કંઈ કરીએ ને માગીએ ને હૃદયના આર્ત ને આર્દ્ર નાદે પોકારે, પ્રાર્થનાભાવે એની કૃપામદદ યાચ્યા કરીએ ને જે જે મળેલા પ્રસંગના ઉકેલ બુદ્ધિથી થઈ શકે એવા હોય, ત્યાં ત્યાં મનના બધા સંકોચ છોડી દઈને તે કરી ચૂકવામાં એની ભાવના જીવતી રાખી રાખીને તે ઉપાયો લેવા જોઈએ. આમ કરવામાં કશો જ સ્વાર્થ નથી ને છે તો બધો જ છે. આપણે કામમાં પરોવાવાનું છે, તે પણ એની જ ભાવના પ્રગટાવવા. કર્મ વિના એના ભાવની ભૂમિકા કદી આકાર પામી શકતી નથી. કર્મ એ તો એની ચેતના પ્રાણશક્તિને જવલંત બનાવવા માટેની સુયોગ્ય તક છે. પ્રભુકૃપાથી તે મળેલું છે એવાં દષ્ટિ, વૃત્તિ ને વલણ કર્મ પરત્વે હોવાં ઘટે છે. કર્મ કરતાં કરતાં કોઈ પણ પ્રકારનો વસવસો મનમાં ન રહી જવો ઘટે. આપણે તો બધું જ એનું

છે. અને જે જે ભોગવીએ તે તે બધું એના ખાતર જ ભોગવીએ ને આનંદમંગળ કરીએ. પહેલાં તો એનો જીવતોજાગતો સ્મરણભાવ-એના પર વારીવારી જઈને, એના પર સર્વ ભાવે ને સર્વ રીતે સમર્પણ થઈ જવાવાનો,--હૃદયમાં પ્રકટપણે રહેલો હોવો જોઈએ. પછી બધું આનંદ-ભાવે એની જ ભાવનામાં જીવતાં રહીને ભોગવીએ ને તે પણ એને જ સમર્પીએ. જેટલું ભાષામાં આ લખ્યું છે તે જીવનમાં કેમ બની શકે તેવું કદાચ માનવીને લાગે, પણ સામાન્ય ભૂમિકાના માનવીનું જો વિચારીશું તો તેણે જે જે માની લીધું હોય છે, તે જેની જેની પકડમાં હોય છે, તે તે માટે તેના તેના માટે તે તેમ જ કરતું હોય છે, કારણ કે એનું મન એમાં પૂરેપૂરું રસાત્મકપણે રહ્યા કરતું હોય છે. તેવી જ રીતે શ્રીભગવાનના પ્રેમભાવમાં માનવીનું મન જો રમ્યા કરતું હોય છે, તો તે સહજમેળે તેવું જ કરતું જરૂર બની જાય....

આપણે તો ધર્મ કરી ચૂકો

...આપણો ધર્મ તો સૂઝે તે બધું કરી ચૂકવાપણાનો છે. જીવનનો વિકાસ કેવા આઘાતપ્રત્યાઘાતથી થવાનો હોય છે એની જીવને તો કશી ગતાગમ હોતી નથી, તેથી તે કર્મ થયું કે ન થયું એના પર આપણો મદાર નથી, પણ આપણો મદાર તો એ કામ એની જ ખાતર લીધું છે, એ કામ પૂરું પાર પડી શકે તે કાજે એકેએક ઉપાય, એની જ પ્રેમભાવના તેમાં પરોવ્યા કરીને લેવાયા કરવામાં જીવનની સર્વ લાક્ષણિક ચેતનાપ્રાણશક્તિ વપરાઈ જવી ઘટે, ત્યાં સુધી જંપ વાળીને બેસવાનું આપણને ન ગમવું ઘટે. એમાં નિરાશા કે હારને

ક્યાંય સ્થાન નથી. કુશળ યુદ્ધ લડનાર યોદ્ધો કે ક્ષેત્રવીર તો હારમાંથી જ જીત મેળવવાની કળા શીખી લેતો હોય છે.

યાહોમ કરો ફતેહ છે જ

...હૃદયમાં એના જ ભાવે મળેલાં સ્વજનોની સાથે મારાં તો સહાનુભૂતિ ને હમદર્દી તો છે જ. ...જે કર્મ આપણે કરવાનું છે તે અંગે એકાગ્રતા ને કેંદ્રિતતાથી furiously આવેગવાળી ગંભીરતાથી વિચારવું જોઈએ. જે જે સૂઝે તે તે બધું જ કરી ચૂકવું ને સાથે સાથે એનો જ પ્રાર્થનાભાવ હૃદયમાં જીવતો રાખીને તે તે કર્યા કરીએ. આપણે હાર કે જીત જો એના ખાતર જ હૃદયના ઉમળકાથી ને જીવન-વિકાસની યોગ્યતાની ખાતર સ્વીકારવાનું રાખીશું, તો આપણું ગમે તેવી સ્થિતિમાં કલ્યાણ પ્રવર્તવાનું છે, તે નક્કી જાણશોજી. ભગવાનમાં પરમ શ્રદ્ધા અને પ્રેમ રાખીને તથા પ્રભુમાં આત્મવિશ્વાસ સાથે ‘ચાલો આપણે આ કાર્યમાં ઝંપલાવીએ !’ એમ થશે ત્યારે જ સિદ્ધિરૂપી સુફળ આપણને અભિનંદશે. એ તો આપણને અભિનંદવા હાથ પસારીને ઉત્સુક ને ઈંતેજાર ઊભું છે.

પુરુષાર્થ ક્યાં સુધી ?

સાધક જ્યારે જીવનને ભગવાનની ભાવનામાં પ્રવર્તાવવાની શરૂઆત કરતો હોય છે, તે વેળા કંઈ એકદમ એનું સંપૂર્ણ જ્ઞાનભક્તિયુક્ત સમર્પણ થઈ શકવું શક્ય બનતું હોતું નથી, એ તો જેમ જેમ ભગવાનના પ્રેમભાવથી જીવન રંગાતું જાય છે અને મળતાં જતાં સકળ કર્મમાં એવો ભાવ જેમ જેમ રહ્યા કરે છે, તેમ તેમ તે એના પ્રત્યે આકર્ષાયા

વિના રહી શકતો નથી. એને આકર્ષાવું જ પડે છે. લોહચુંબકની પકડની મર્યાદામાં જ્યાં સોય આવી ચૂકી કે તે પોતાની મેળે એના પ્રત્યે ખેંચાયા કરવાની, પણ ત્યાં સુધી ગડમથલ સાધકે કરવાની રહે છે.

કલ્યાણનો માર્ગ

એટલે સંસારવહેવારમાં જે જે બધું મળે છે, તે તે આપણી જે બૌદ્ધિક સમજણ છે, તેને વધારે સૂક્ષ્મ ને સાત્ત્વિક બનાવવાને કાજે અને એ સમજણને જીવનમાં ઉતારવાને કાજે મળ્યા કરતું હોય છે. આમ,

‘જે જે સર્વ પરિસ્થિતિ જગ મળે તે તે વિકાસાર્થ છે.’

એવો જ હૃદયસ્થ ભાવ તેના હેતુના જ્ઞાનભાન સાથે જીવતો રાખીને તેમાં તેમાં પ્રવર્તીએ, તો કલ્યાણનો અનુભવ થયા વિના રહેવાનો નથી. જે કામમાં પ્રવેશ્યાં તેની આરપાર નીકળી જવાનું આપણે રાખવું જ પડશે. આપણાથી કશું અધૂરું તો ન જ મુકાય કે રખાય. પોતાનું શું થશે એવી કલ્પના પણ સાધકને તો ન ઊઠવી ઘટે. એવી દૃઢ રસરંગ ભાવનાત્મક જ્ઞાનભાનયુક્ત વૃત્તિ જીવનના મળતા સર્વ પ્રસંગોમાં જેની રહે છે, તે જરૂર તરી પાર ઊતરે છે, ને એવાને શ્રીપ્રભુનો સૂક્ષ્મ વરદ હસ્ત મદદ કરવા તત્પર ઊભો છે, એવો અનુભવ થયા કરે છે. એવા થતા રહેતા અનુભવોમાંથી શ્રીભગવાનના ચેતનાત્મક સ્વરૂપના અસ્તિત્વની ખાતરી હૃદયમાં એને થઈ જાય છે, ને એકવાર એવું થઈ ગયા પછી સાધક કશાથી ભાગી શકતો નથી. એવાને મુશ્કેલીઓ, ગૂંચ, વિઘ્ન, દુઃખ વગેરે તો આવવાનાં, પણ એ

તો એની ચેતના પ્રાણશક્તિને જવલંત બનાવવાનાં સાધનો રૂપે પ્રભુ મોકલતો હોય છે, એવું જે સાધકને તે તે વેળા જ્ઞાનભાન થાય છે, તેવા સાધકને તેવાં તેવાં મુશ્કેલી, ગૂંચ આદિના પ્રસંગોમાં પ્રભુની પરમ કૃપાનો અનુભવ થાય છે. મળતી સર્વ પરિસ્થિતિમાંથી પોતાનું લક્ષ, ધ્યેય પર જ સતત મીટ માંડીને ડગલું ભરવાનું જે સાધક રાખે છે, એવો તો ધ્યેયની પ્રતિ જ વધ્યા કરતો હોય છે. એવાનો એવી રીતે કરેલો કશો પણ શ્રમ મિથ્યા થઈ શકતો નથી.

કરાંચી,

હરિ:ૐ

તા. ૧૩-૩-૧૯૪૫

(ગઝલ)

પિયરનાં લાડ ને સુખ, પિયરનાં મોજ ને કોડ,
વહેતા સ્રોતના જેવું પિયરનું નિર્મળું જીવન.

પિયરમાં માતણો ખોળો પિયરના પ્રેમની છોળો,
જગતમાં ક્યાંય નહીં ભાળો, ભલે છોને બધે ખોળો.

પિયર સ્વચ્છંદ નિર્દોષે, રમત ગમ્મત ઘણી કરતાં,
વિના બોજા, વિના ચિંતા, ચહ્યું માગ્યું મળે મેવા.

રિસાવાની, મનાવાની, ખિજાવાની, ચીડવવાની,
ગમે તે ગાંડી ને ઘેલી હઠો કરવા લહેજત શી !

નથી ત્યાં શેઠ કે માલિક અમારા તો અમે રાજા,
ઈશારે સૌ બને રાજા અમારા ઠાઠ ન્યારા ત્યાં.

બધાંયે વહાલથી અમને ભીંજી, રાજી, વળી રાખે,
કશાની ના પડી અમને પિયરની મોજ ન્યારી છે.

પિયરમાં સૌ લડાવે છે, પિયરમાં સૌ પટાવે છે,
પિયરમાં સૌ હસાવે છે, પિયરનો રંગ એવો છે.

પિયરમાં ખૂબ મસ્તાના થઈ ફરવા અને હરવા-
તણી મસ્તી અજાયબ જે મળે તે ક્યાંય બીજે ના.

પિયર સંપૂર્ણ અવલંબનની શૈયા તે અનોખી છે.
સૂવાનું સોડ તાણી જ્યાં મીઠું મીઠું શું લાગે છે !

જગત ક્ષુલ્લક બધું લાગે પિયરની આગળે જે તે,
પિયર મારું સદા જીવજો સદા ખપજો પિયર મુજ તે.

અમોને સર્વ સંભાળે, અમોને સર્વ સંભારે,
અમોને સર્વ બહેલાવે, પિયરતોલે ન કો આવે.

અમારો ભાવ સૌ પૂછે, અમોને સૌ રમાડે છે,
અમોને જોઈને રાજી પિયરમાં શાં બને પોતે !

માનું સ્તવન

કદી માનું હૈયું શ્રદ્ધાવિહોણું બની શકે ? માનાં અને
બહેનોનાં હૃદય તો સદાય શ્રદ્ધાવિશ્વાસથી જીવતાં હોય છે.
માનું હૃદય જે દિવસે સુકાશે તે દિવસે અમે મરી પરવાર્યા
સમજવા. મા જ અમારી તો પતિતપાવની ગંગામૈયા છે. એનું
જીવન દૂધ એ જ અમારું જીવન-ચેતન-પ્રાણ-અમૃત છે. માની
નિરાશા એટલે ઘરના ભાવનો સર્વ સત્યાનાશ. તમે એવાં થઈ
જ કેમ શકો તે સમજાઈ શકાતું નથી. ભાવનાનો પ્રદેશ કદી
નાશ પામી શકતો નથી. આપણી પ્રકૃતિથી કરી તે ભલે
ઢંકાઈ જાય, પણ એ તો સનાતન ચિરંજીવી ઝરણું છે. એ તો
કદી સુકાયું જાણ્યું નથી. જો તેવું દેખાય છે તો તે ઝરણાને
અખંડ વહેતું અટકાવનાર પણ આપણે જ છીએ. બીજું કોઈ

કારણ નથી. અમારી માતાઓનાં સાહસ, હિંમત ને પ્રેરણાબળે અમારે તો આત્મનીય પેલી પાર ઊડવું છે. પ્રજા તરીકે સાવ પરાધીન અમો છીએ.* અમારી પાંખો કપાઈ ગયેલી છે, ત્યાં મુક્ત થવાવાને કાજે મા જ અમને ખપ્પરમાં હોમાવાની શક્તિ આપી શકવાની છે. એવી માનાં તમે તો સ્વયં ભાવમૂર્તિ છો.

આપણે બધે જ છીએ

તમારામાં ભાવના છે. તે જીવનના સાધકે તો મળતા પ્રસંગોમાંથી જીવનના હેતુના પ્રાણને બઢાવવાનો જ એકમાત્ર ખ્યાલ જીવતો રાખવો ઘટે છે. જીવનમાં મળતા સખત આઘાતોનું ને તે લગાડવાનું કારણ પણ આપણું મન જ છે. જગતમાં બીજું કશું નથી. આપણે જ જ્યાં ત્યાં વિસ્તાર પામેલાં છીએ. જીવનમાં 'બીજાં'ને માનવાથી જ બધી પીડા ઊભી થાય છે. જીવનમાં એક આપણે ને બીજો કોઈ હોય તો તે આપણો રંગીલો નટવર. આઘાત લગાડનાર પણ એ છે. ને એમાંથી જીવનમાં પ્રેરાવનાર પણ એ છે. કાં તો તે કે કાં તો આપણે. તે વિના બીજું કશું સંભવી શકતું નથી, તે જાણશો.

ભાવના ભગવાનને પ્રત્યક્ષ કરે

આશીર્વાદ આપવાની શક્તિ તો એ રંગીલાની છે. મારી શક્તિ તો આશીર્વાદ માગવાની કે લેવાની છે. મારી તો માત્ર તમને લળી લળીને એક જ પ્રાર્થના છે કે એને છોડશો નહિ. એને પ્રાર્થના કર્યા જ કરશો. એ બહેરો નથી. એ બધું જ સાંભળે છે. એ કંઈ કવિજનની ખાલી ખાલી કલ્પનાઓ

નથી. સત્ય હકીકત છે. પણ એ પ્રાર્થનામાં જ જીવન એકધારું ગળાતું જાય, એ પ્રાર્થનાના ભાવમાં રસભીના ચિંતવનમાં જ જે તે બધાં કામો થયા કરે, એટલી ને એવી કૃપા કરજો. જે જે જીવનમાં મળેલાં છે, એમના જીવનમાં રસ, ઉત્સાહ, આનંદ, સાહસ, હિંમત, સહાનુભૂતિ વગેરે બઢ્યાં કરે, એવાં મીઠાં મીઠાં પ્રેરણાત્મકપણે સદાય જીવ્યાં કરજો !

કરાંચી,

હરિ:ૐ

તા. ૧૫-૩-૧૯૪૫

લેખકનો એક જીવનપ્રસંગ

મારી માને મને પરણાવવાનો કોડ જાગ્યો હતો. કઈ માને તેવા કોડ નથી જાગતા ? મારી મા જાણતી હતી કે આ છોકરાના રંગઢંગ જુદા છે. ઘેર તો સૂતો જ નથી. સ્મશાનમાં સૂવા જાય છે. તેવું તેવું તે પ્રત્યક્ષ જોતી હતી. તેમ છતાં એને મને પરણાવવો જ હતો. એક બાજુ જીવનનું ધ્યેય જીવતું કરવાની ઉત્કટ ઝંખના હતી, ને બીજી બાજુ સંસાર ઊભો થતો હતો ! જે માએ એનાં જણ્યાંને ઉછેરવાને બે બે મણ દળણાં ખાંડણાં કર્યાં, એવી માના જીવનની ઈચ્છાને લાત મારીને એના જીવનની તે આશાને ભૂકા કરી દેવાનું મન થતું ન હતું. પરણવાની લાલસા તો ન હતી, તેને ઘણું સમજાવી જોયું, પણ તે તો મક્કમ હતી. પ્રભુના જીવનપંથે પળવાનો પાસો તો નંખાઈ ચૂક્યો હતો જ. એટલે ‘જે કર્મની અંતરમાં, આગળ કે પાછળ, આ જીવને કોઈ સંસારી ઈચ્છા કે વાસના ન હતાં અને તેમ છતાં તે આવે છે તો ભલે, પ્રભુ સર્વ રીતે એની તરફની ભાવનાને, અને ઉત્કટ ઝંખનાને મરવા દેવાનો

તો નથી જ,' એવાં શ્રદ્ધા-આત્મવિશ્વાસ એની કૃપાથી કંઈક ઊગેલાં હતાં ને જીવનમાં જે આવેલું છે, આવી ચૂક્યું છે, એનો તુચ્છકાર કે અવગણના પણ ન થઈ શકે. માત્ર જે હેતુથી તે તે આવે, તે હેતુના પ્રેરણાબળને જીવનવિકાસની પ્રાણચેતનાશક્તિમાં ફળાવવાનું પ્રભુ બળ આપી જ રહેવાનો છે, એવી શ્રદ્ધા જેને હૃદયમાં જાગેલી છે, એવો જીવ તો સદા સર્વદા નિર્ભય રહી શકે છે. ગમે તેવા પ્રસંગના હેતુને તેવો જીવ જીવનના ધ્યેયના હેતુમાં વાળી શકવા કે ફળાવી શકવાનું સામર્થ્ય તે વહાલાની કૃપાથી મેળવી શકે છે. એટલે સાધકના જીવનમાં આવી પડેલું તે નકારી શકતો નથી, કશાથી ભાગી શકતો નથી. બંદા તો વરઘોડે ચઢેલા ને ચોરીમાં જ લગભગ પોણા કલાક સુધી શરીરની ભાન વિનાની દશામાં હતા. પ્રભુની કૃપાબલિહારી ન્યારી તો એ થઈ કે એ બહેનસાહેબ સાસરે આવ્યાં વિના ચાર છ માસમાં સ્વધામ પહોંચી ગયાં ! ને આવ્યાં હોત તો મારો ભગવાન તો જીવતો હતો, એ કંઈ મરી ગયો ન હતો. જીવનધ્યેયની પ્રવૃત્તિને ફટકો પડે એવી પ્રવૃત્તિમાં પણ કદીક તે વહાલો આપણને મૂકી દેવાનું કરે છે કે જેથી તે એના પરત્વેનાં આપણાં પ્રેમ, શ્રદ્ધાવિશ્વાસ ને ભક્તિની પરીક્ષા કરી શકે. જ્યાં સર્વ પ્રકારની સરળતા રહેતી હોય છે, ત્યાં જિગરનું અમી કે જિગરનું સત્ત્વ કે તત્ત્વ એને હાલવાપણું કશું રહેતું નથી. માનવીનું સાચું ખમીર તો એ જ્યારે વિરોધી કે અથડામણના પ્રસંગોમાં મુકાતો હોય છે, ત્યારે પરખાઈ આવે છે. એવી રીતે ભક્તની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા જીવનમાં પ્રગટાવવાને

કાજે પ્રભુ કૃપા કરીને એવા જે પ્રસંગો આપે એ તો એનો મહાન ઉપકાર છે, પરંતુ એવા પ્રસંગોમાં જાગતા રહેવાનું અને એના હેતુના જ્ઞાનમાં તે રીતે ફળાવવાનું કામ પણ આપણું જ છે, તે નક્કી જાણજો, માનજો ને અનુભવજો.

નિઃસંકોચ પ્રાર્થના કરો

પ્રભુનું સતત પ્રેમભાવે સ્મરણ કરતાં રહેશોજી. હૃદયના આર્ત ને આર્દ્ર ભાવે એની પ્રાર્થના કર્યા કરજો. સકામ ને નિષ્કામના ભેદમાં ગૂંચવાશો નહિ. આપણને જ્યાં સકામની પણ ગતાગમ નથી તો નિષ્કામનું તો પૂછવું જ શું ? આપણે જે આવે કે મળે તેમાં એક શ્રીભગવાનની જ ભાવના ફળાવવા એની કૃપાથી બનતું બધું કરવું. કોઈ પ્રકારની મડાગાંઠ વાળીને ન બેસવું. આપણે મડાગાંઠોથી તો સંપૂર્ણપણે મુક્ત બનવું છે. ત્યાં વળી કોઈ પણ પ્રકારની નવી એક મડાગાંઠનો ઉમેરો ક્યાં કરવો ? માટે, એ તો એના નામ પર આધાર રાખીને દીધે રાખજો. દરિયામાં દોટ મારવાનું સાહસ, હિંમત કરીશું તો રાખણવાળો તો રામ છે. એ તારે તોય ભલે ને એ બુડાડે તોય ભલે. એના તારવામાંય ને બુડાડવામાંય આપણું કલ્યાણ હોય છે, તે ખચીત માનશો.

સાયલા,

હરિઃૐ

તા. ૬-૪-૧૯૪૫

કાગળ લખવાની તમારી શૈલી કોઈ અનુપમ છે. તે શૈલી ઘણાંને પસંદ પડી જાય ને તેથી તમારા પર મુગ્ધ બને તો કંઈ નવાઈ જેવું નથી.

ગુરુનું કાર્ય

લાભ, અંતરનો લાભ, પરસ્પરનો જ્ઞાનયુક્ત સદ્ભાવ-ભરી એકતાનો રાગ જ્યારે હૃદય હૃદયમાં જન્મે ત્યારે મળી શકે છે. તે વિના તેમ થવું અશક્ય છે. એટલે બીજા જીવની અપેક્ષા વિના એની કૃપાથી કરીને શ્રીભગવાન આ જીવને જેવું સુઝાડે છે, એવું સ્વજનનું સ્મરણ (તેવા તેવા નિમિત્ત જીવોનું) પ્રસંગે પ્રસંગે હૃદયથી રાખવાને આછો-પાતળો પ્રમાણિક પ્રયત્ન કર્યા કરું છું. મારો પ્રભુ તો મારાં સ્વજન છે, પરંતુ એમનામાં એવી ભાવના રાખીને જેટલું જીવવાનું બને છે, તેમાં જેવી જીવતી ધારણા ભગવાન રખાવે છે તેમ રાખવાનું બને છે.

ગમે તેમ કરીને લગની લગાડો

શ્રીભગવાન પરત્વેની પૂરેપૂરી લગની જ્યાં સુધી હૃદયમાં લાગી નથી, ત્યાં સુધી જીવે બેસી રહે ચાલવાનું નથી. શ્રીભગવાનની ભક્તિ તરફના બને તેટલા શક્ય પ્રયત્નો કરી કરીને જીવે સંપૂર્ણ લગનીની કે તમન્નાની ભૂમિકામાં પ્રવેશવું પડશે, તે વિના એને સાચી શાંતિ પણ મળવાની નથી. જેને સદ્વસ્તુ પરત્વેનો હૃદયનો અનુરાગ છે, તે જીવને માયાના ચેનચાળામાં હોવા છતાં તેમાં તેને કશી પણ નિરાંત વળતી નથી, ને ઊલટો અજંપો વધે છે. એમ કરતાં કરતાં એ અજંપો અંતે તો એ જીવને ધક્કો માર્યા વિના પણ રહેવાનો નથી, તે વાત પણ નક્કી છે. જેટલું સવેળા ચેતીશું તેટલું ઉત્તમ છે, પરંતુ કોઈ કહે કે ‘ચેતાતું નથી એનું શું?’ માનવી જીવ જો અંતરથી સાચી રીતે પોતાના જીવનના બનેલા

બનાવોનું તટસ્થતાપૂર્વક પૃથક્કરણ કરે, તો એને ભગવાને કૃપા કરીને ચેતાવવાને માટે તો ઘણાએ પ્રસંગ આપેલા છે, એવું એને સ્પષ્ટપણે લાગશે. ચેતાતું નથી એનું ખરું કારણ માનવી જીવમાં પોતાનામાં રહેલું છે. જેને લાગે છે, તેને તો લાગ્યા વિના રહેતું નથી. એ હકીકત મને તો દીવા જેવી લાગે છે. આપણને બધાંને હજી લાગ્યું નથી એ વાત પણ નક્કી લાગે છે. શ્રીભગવાનની કૃપાશક્તિથી આપણને એના પ્રેમની આગ લાગો એટલી એને પ્રાર્થના છે.

સાયલા,

હરિ:ૐ

તા. ૪-૯-૧૯૪૫

સાચી સાધનાનાં લક્ષણો

સ્વજનનો હૃદયનો પ્રેમભાવ એ પ્રભુની કૃપાપ્રસાદી છે. જીવનની સાધના ઉગ્ર તપશ્ચર્યા વિના સાધી શકાવી શક્ય લાગતી નથી. તેથી, પળેપળ સ્ફૂર્તિ કે જાગૃતિ જરૂરની છે, તેવો જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકનો હૃદયનો અભ્યાસ સકળ કર્મમાં જીવતો રહ્યા કરે તો તે સાચી સાધના. અધ્યાત્મવિદ્યાની કળા કે એવું જીવન એટલે એનો સર્વ પરનો જીવંત સહજ કાબૂ, અને તે પણ અનુભવપૂર્વકનો જ્ઞાનભાન સાથેનો. સાધનામાં એવા અનુભવોમાંથી પસાર થવાનું આવે જ. પ્રત્યેક પ્રસંગ, બનાવ કે કર્મ સાધકને જીવનમાં કશુંક ને કશુંક નવું પ્રેરાવવા, જન્માવવા, સમજાવવા, ઉગાડવા મળ્યા કરતો હોય છે. તેમાં તેમાં જે તેવું પ્રત્યક્ષ અનુભવતો બની શકે છે, તેવો જીવ તે પ્રસંગોમાં કે કર્મમાં જીવી શકતો હોય છે.

સંસાર સાધના કરાવે છે

સંયમની શક્તિનો ઉપયોગ મનને યોગ્ય ઠેકાણે વાળવામાં જરૂર થઈ શકે છે. મનમાં જાગતી વૃત્તિ, વિચાર અને તેનાં વલણોમાં જ્ઞાનપૂર્વક તે તે વેળા એવી સંયમની શક્તિનો જે જીવ ઉપયોગ કરવાનું જ્ઞાનભાન રાખે છે, તેનામાં તે જીવતી બની શકે છે. અને એવા થતા રહેતા અનેક હારજીતના પ્રસંગોના અનુભવોમાંથી જીવ પોતાને તેના તેનાથી કરીને નોખો તારવ્યા કરે છે. સંસારના પ્રસંગોમાં ને એમાં મળતાં રહેતાં કર્મોમાં તથા તે તે અંગે કરીને મનમાં ઊપજતા વિચારો, લાગણી, વૃત્તિ વગેરેમાં સાધકને જીવન જીવવાની કળા સાંપડવાની અમૂલ્ય કૃપાતકો સાંપડતી હોય છે. આ બધું જાણવા કાજે ને શીખવા કાજે છે, એવું જે સાધકને જીવતુંજાગતું તે તે વેળા જ્ઞાનભાન જાગ્યા કરે છે, એવા જીવને જીવનને પાકું બનાવવાની નિષ્ઠા સહજમેળે જામતી જાય છે. આમ, સંસાર એ તો પ્રત્યક્ષ સાધકને માટે તવાવાની તવી છે, પણ એમાં જીવનને પાકું બનાવવાની જે નિષ્ઠા રાખે છે, ને સંસારને ભાવ પ્રગટાવવા કે તેમાંથી જીવનની ચેતનાશક્તિ પ્રગટાવવાની ભૂમિકા તરીકે પ્રેમભાવે જે જીવ સ્વીકારે છે, એવા જીવને તે સંસાર ભગવાનનો જ આપેલો લાગ્યા વિના રહી શકવાનો નથી.

સાધક પાકો ક્યારે થયો ગણાય

એનાથી આગળ જતાં શ્રીપ્રભુને સર્વમાં હૃદયની ભાવનાથી પરોવાવાનું નિમિત્ત ઊપજતાં, ત્યાં ત્યાં તેવી નિષ્ઠાની જ્ઞાનપૂર્વકની ભાવના જાગતી રહે, તો એવો

અનુભવ થયા વિના રહે નહિ. સર્વથી અલગ છીએ ને સર્વમાં પણ છીએ, એવું હકીકતે તો સાચું છે, પરંતુ એવા અનુભવ પર જીવનને આવતાં આવતાં ને તેવા પ્રકારની તાવણીમાં તવાતાં તવાતાં કંઠે પ્રાણ આવી જતાં સાધક અનુભવે છે, છતાં એના જીવનધ્યેયની નિષ્ઠા ત્યારે ત્યારે એને ડગી જતો બચાવી લેતી હોય છે. એણે તો એની બધી હોડીઓ બાળી મૂકી હોય છે. એને બીજે ક્યાંય જવાવારો કે આરો તો રહ્યો નથી. એણે તો આ પાર કે પેલે પાર ગયે જ છૂટકો. એ પાછો તો ફરી શકતો નથી. એટલે તેવી વેળા તે આંધળિયાં કે કેસરિયાં કરે છે. આપણે પણ તેમ જ કરવું પડશે. આપણને ઘરબાર, પતિ, છોકરાં, સારો સંસાર-બધું જ છે, પણ તે વહાલાના નિમિત્તે કરીને છે, નહિ કે આપણા નિમિત્તે કરીને. તેથી તો તે આપણને આપણા વહાલા જેવાં વહાલાં છે. એ તો એને પામવા કાજેનાં આપણાં દિવ્ય સાધનો છે. એટલે એ વહાલામાં તેમના તેમના યોગ્ય ધર્મની વૃત્તિથી ને જીવનના વહાલાની ભાવનાથી રહ્યા કરવાનું જેનું જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકનું બની શકે છે, તે સંસારમાં કદી બંધાઈ શકતો નથી. એવો તો પોતાનામાં તેમને તેમને બાંધે છે. જીવનનો આનંદ તો સર્વ કોઈ સ્થિતિમાં જીવતો રહે, ને જીવતો રહે એનું જ નામ આનંદ. ગમે તેટલું દુઃખ પડે, રોગની યાતનાઓથી શરીરનું રોમેરોમ પીડાય, છતાં જે શાંતિમાં ને આનંદમાં રહે છે, તે અધ્યાત્મ વીર છે. એને શરીર દુઃખ ભલે દેતું હોય, છતાં તેની આનંદભાવના ત્યાં એને એની પર રખાવે છે, એવા જીવંત અનુભવો જ્યાં સુધી

સાધકને જીવનમાં પ્રત્યક્ષપણે થતા નથી, ત્યાં સુધી તેવા પ્રકારનો જીવનનિષ્ઠ પણ તે નથી બની શકતો. આવા અનુભવોમાંનું કંઈક કંઈક પ્રભુકૃપાથી આ જીવે પ્રેમભક્તિથી ભોગવ્યા કરેલું છે, ને તે પણ સકળ કર્મ કરતાં કરતાં રહીને, કોઈ આગળ મોઢામાંથી એક હરફ પણ કાઢેલો નથી.

સાયલા,

હરિ:ૐ

તા. ૯-૯-૧૯૪૫

સંસાર કેવી રીતે સહાયક બને

સંસાર એ સાચે જ તપશ્ચર્યા છે. એવો તપશ્ચર્યાનો ભાવ હૃદયમાં સતત જીવતો જાગતો જો રહ્યા કરે, તો સંસારનાં સકળ કર્મમાં તે પ્રેરણાવંતો છતો થયા વિના રહી શકે જ નહિને ? જેમ સોનું ને એની ભસ્મ મૂળે તો એક હોવા છતાં, ગુણે જુદાં જુદાં છે, તેમ છાણમાં પણ અમૃત ભળે તો એનો ગુણ જુદો બની જાય. મનની દૃઢતા અથવા શ્રીપ્રભુમાં અનુરાગ થતાં છાણમાંનો એનો રસ ઘટવાનો. એટલે એ વહાલાનો સતત હૃદયનો અનુરાગ મનને કેળવાયા જવા માટે, સંસારનાં સકળ પ્રકારનાં કર્મમાં એનું પરિશીલન ને અનુશીલન-અને તે તે વેળા એના જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકના સમર્પણ ભાવે-થયા કરવું જોઈએ. એનું સાતત્ય નથી જળવાઈ રહેતું તેથી જીવાત્મામાં શ્રીપ્રભુની ધારણા સકળ કર્મમાં તેવા તેવા ભાવે જીવતી થઈ શકતી નથી. એટલે શ્રેયાર્થીએ તો જેમાં તેમાં કર્મને શ્રીપ્રભુની ભાવનાને દઢાવવાની ભૂમિકારૂપે જ સ્વીકારવાનું છે. આ બધું લખતાં લખતાં.

‘એ જ્ઞાન મને ગમતું નથી ઋષિરાયજી રે,
રોવે બાળક લાવો અન્ન, લાગું પાયજી રે.’

એ કડીઓ યાદ આવે છે. શ્રીભગવાનનો ભાવ ને એનો અનેરો આનંદરસ સતત મળ્યા કરે કે જેથી અંતર્દષ્ટિ જ એવી ફેરવાઈ જાય, ને સંસાર ને એનાં કર્મ પરત્વેની સંપૂર્ણ ઠરેલી સમાધાન વૃત્તિ જ નહિ, પરંતુ તેમાં તેમાં તેવું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનભાન તે તે વેળા હૃદયમાં મૂર્તિમંતપણે તરવર્યા કરે, આવું થવાવાને કાજે સતત મનન ચિંતવન, નિદિધ્યાસન ને તેવી ભાવનાનું પરિશીલન અને અનુશીલન અત્યંત જરૂરનું છે, અને તે પણ પળેપળ જાગૃતિપૂર્વકનું. તે વિના તેમ થવું શક્ય નથી. ભલે જગત હસે ને અવમાનવા હોય તો ભલે અવમાને, પણ આપણે તો એ વહાલાની ભાવનાને સર્વમાં પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરી કરીને જ જીવવાનું રાખવાનું છે.

લૂલો હું પાંગળો તારા વિના પણ એક પણ, કેશવ !

શકું રહી એકલો ના, છું ખરે નામર્દ શો કેશવ !

બધા તો મર્દ બનવાની વાતો કરે છે, ને અહીં તો નામર્દ બનવાની વાતો છે ભલા ! પણ એ નામર્દનો પ્રકાર જરા જુદો છે.

(ગઝલ)

સ્વજનનો પ્રેમ હૈયાને રહે હૈયા વિશે ન્યારો,
સ્વજન તે ખોળિયું ના છે, પરંતુ પ્રેમમૂર્તિ શું !

સ્વજનને દિલ મળવામાં શરીર તો સ્થૂળરૂપે છે,
પરંતુ તાર હૈયાના મિલવવા ભાવરૂપે તે.

સ્વજનનો દિલનો ભાવ બઢવવા ને દઢવવાને,
જીવનમાંના જીવન કાજે પ્રસાદીરૂપ મળિયું છે.

સ્વજનના ભાવને હૈયું ભર્યા ભાવે સદા ઝંખે,
સ્વજનને એ રીતે હૈયે પરોવાયેલ તે રાખે.

સ્વજનનું ખોળિયું દૂર હૃદયની ભાવનાએ જે,
જરાયે તે નથી દૂર હૃદયમાં શું વસેલું છે !

ભલે ભાગે, ભલે ભાગે, સ્વજન છો પાસ ના રૂહેતું,
અમારા દિલના ભાવે સ્વજન પ્રગટાવતા રહેશું.

સ્વજન તે ના સ્વજન અમને પરંતુ ભાવ પ્રત્યક્ષ,
સચેતન રાખવા કાજે મળ્યું જે ચાહવા કાજ.

સ્વજનના દિલની સાથે મહોબત ઓર આનંદ,
કરતાં, શું જીવન જન્મે ! રસીલાં જાણતાં કોક.

તમારામાં અમારે તો જીવનના ભાવથી નાહવા.
મળેલો પ્રેમસથવારો, જીવનના એ ખરા લહાવા.

સ્વજનને દિલની ઊંડી અમારી આરજૂઓ કે,
અમોને ઝંખતાં રૂહેજો પૂરાં ચેતાવવા હૃદયે.

અમદાવાદ,

હરિ:ૐ

દા, ૪-૭-૧૯૪૫

(શિખરિણી)

*ભલે છોને માડી ! જમીન પર તારા પગ રહ્યા,
છતાંયે આકાશે સતત કરજે ઊર્ધ્વ જ ઊડ્યાં,
મહત્વાકાંક્ષી રૈ' નિજ જીવનવાડી ખીલવીને,
સુવાસેથી એની મઘમઘ થઈ મત્ત બનજે.

સદા વ્હાલી માડી ! સુખદુઃખથી તું તો પર હજો !
તને હંમેશાંયે નિજ જીવનઆનંદ મળજો !

ઉપા જેવી તારા જીવનની કળા ખૂબ ખીલજો !
અને ચંદા-છાયા મુજ શીતળ સૌને નીવડજો !

મળે જે જે તેને જીવનપથમાં પ્રેમરસથી,
નવાજીને સૌનાં મનહૃદયમાં પ્રેમ ભરજે,
બધાંનાથીયે તું પર રહી, વળી ભેગી ભળીને
જુદી માડી ! તારી જરૂર જગમાં ભાત વણજે.

અમારાં હૈયાંની અમ જીવનની જ્યોત બનીને-
અમારું કેં માડી ! ડગમગ થતાં પ્રાણ પૂરજે,
પડાતાં ભૂલું ને જીવન ખચકાતાં અધવચે,
દીવાદાંડી માડી ! અમ બની, સમુદ્રો તરવજે.

તમારી શ્રદ્ધાથી મનહૃદય શ્રદ્ધાન્વિત થશે,
તમારા તેજેથી અમ જીવન શાં ઉજ્જવળ થશે !

તમારો તો પ્રેમ પ્રણય જગવે મત્ત હૃદયે,
તને કોટિ વારે મનહૃદયથી સૌ નમન છે.

કૃપાથી શી તારી પતિત જન કેં પાવન થયા !
કૃપાથી તારી શું નવજીવન તે પામી શક્યા !

કૃપાથી તારી કો મનુષ્ય, જીવથી શિવ બનિયા,
કૃપા હું વાંછું તે અવર બસ છે આશ કંઈ ના !

હજી રોમે રોમે અમલ પ્રગટે ના મનહૃદે,
નથી તેમાં રૂહેતું સ્થિર મનડું તેથી જ કરીને,
છતાં એને તારે પદ કરવું છે મુગ્ધ, બળ દે,
થયું હુંથી હોતે હત બનવ્યું કે વેળ થકીયે.

હું તો જ્યાં જોઉં ત્યાં મનમહી બધે બંધન દીસે,
 અને સંજોગોથી મન હું જકડાયેલ જીવને,
 ‘પડેલો છું ફાંસે’ જહીંથી સમજ્યો તે હું મનમાં,
 હદે તે વેળાથી બહુ મથી રહ્યો હું નીકળવા.

સાયલા,

હરિ:ૐ

તા. ૧૫-૯-૧૯૪૫

હું તો એક જ વાત જાણું છું-પ્રેમ

દિલનો સદ્ભાવ જ્યાં ઠરે છે ત્યાં ઠરી (જામી) જ જાય છે, એ બીજું કશું જોતો નથી, એવો એનો સહજ સ્વભાવ છે. ત્યાં તમે આમ થઈ જાઓ કે ગમે તે થઈ જાઓ તોપણ તે તો તે જ રૂપે વહેવાનો. ‘બીજું’ કોણ કેવું છે તે જોવાની એને પરવા નથી હોતી. એવી લક્ષવૃત્તિ જ એમાં નથી હોતી એટલે તે ઉદ્ભવતું જ નથી. તમે જે હો તે ભલે હો, અમારે મન તો હૃદયનાં ને જીવનનાં માસીબા જ છો. જીવનમાં એક એવી માસીબાને પામીને ધન્ય કૃતકૃત્ય બન્યો છું. આજે જે કંઈ છું તે તે એવાં સ્વજનોના હૃદયના ભાવે ચરણકમળ-રજધૂલિપ્રસાદે છું. એ માસીબાનાં સંતાન એને એ રૂપ લેખી શક્તાં ન હતાં, તેમનાં બીજાં સગાં પણ એમને એ રીતે પિછાની શક્તાં ન હતાં. પણ મને જે રીતે એમણે હૃદયમાં સદ્ભાવ પ્રેર્યો તે તો કદી ભૂંસ્યો ભૂંસાય તેમ નથી. તેવી રીતે ભગવાને તમને મેળવ્યાં. કશું મેળવવા, પામવા કે પમાડવાનું તો જાણ્યું નથી, માત્ર એક હૃદયથી વારી જવાનું એ વહાલો કરાવે છે તેટલું જ જાણ્યું છે. તે રીતે સર્વ સંબંધમાં એ વર્તાવે છે, એવી હૃદયનિષ્ઠા જામેલી છે. અને તે ફાયરપ્રૂફ હવે થઈ છે. એ જ એની જીવતી પ્રત્યક્ષ કૃપા છે, કારણ કે મળેલાં

વહાલાંઓએ પણ આ જીવની કસોટી કરવામાં બાકી રાખી નથી, તાવણી પણ કરાવી છે અને ગોદા પણ માર્યા છે, પરંતુ તેમ છતાં તેમનામાં વહાલાએ એકમાત્ર પ્રેમભાવ જ રહેવા દીધો છે, ને ઊલટું વધારે એવું ગમન કરાવ્યું છે, એ તો એની ખૂબી છે.

જ્યાં ત્યાંથી પ્રેમાનંદ મેળવો

માનવીજીવનની ધન્યતાની પ્રસાદી જ્યાં ત્યાં અનુભવવામાં જે રસ છે, જે લહેજત છે, જે મીઠાશ છે, તે પણ શ્રીભગવાનનું એક અદ્ભુત પાસું છે. જગતમાં કલહ, ક્લેશ, સંતાપ, કડવાશ ને અનેક પ્રકારની દુર્વૃત્તિ વગેરે ભલે હો, પરંતુ તે તો ભગવાનના આ પ્રેમભાવને માત્ર ઉઠાવ આપવાને એક background એટલે કે પીઠભૂમિ તરીકે છે. ચિત્ર એના સુંદર background વિના શોભી પણ શકતું નથી ને એનો ઉઠાવ યોગ્ય રીતે થઈ શકતો નથી, એવી રીતે એની પણ અનિવાર્યતા છે. એવા પ્રસંગોમાં જ જીવનનું સાચું હીર, આનંદ, સદ્ભાવ વગેરે કેટલાં જીવતાં બન્યાં છે, તે પારખવાનું પ્રત્યક્ષ માપ શ્રીભગવાને કૃપા કરીને દીધું એ શું ઓછું છે ? શ્રીભગવાન અનેક રીતે આપણને જીવતા કરાવવા, નવી નવી પ્રેરણા પાવા, અનેક પ્રસંગો યોજયા કરે છે. આશાનિરાશા એ તો માત્ર પ્રભુભાવની અતુલ અને અપાર સમુદ્ર પરની લહરીઓ છે. સમુદ્રની ગંભીરતા કે મહત્તા તેથી તૂટતી નથી. એ તો અબાધ રહે છે. એટલે જીવનમાં જ્યાં આનંદ લૂંટવાનો હોય, ત્યાં જ પ્રભુજીવન છે ને પ્રભુ છે એવો જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકનો અભ્યાસ કેળવવાનું

શ્રીગુરુમહારાજે કૃપા કરીને બતાવેલું. એટલે જીવનમાં એ જ દઢાવવાનું ને અનુભવવાનું ને તે ભાવે પરિશીલન કર્યા કરવાનું એકમાત્ર વ્રત એણે રખાવ્યું તો રહ્યું. બાકી, પામર માનવીનું શું ગજું ?

દ્વિતિ,

હરિઃૐ

તા. ૮-૧૧-૧૯૪૫

ભગવાનને કોણ પામી શકે

કંઈ પણ લખાણ વગરનો આવો તમારો પત્ર ખૂબ વહાલો લાગ્યો. વહાલા જનોનું કોઈ પણ નિમિત્તે સ્મરણ થવું એ મનને ગમે. જેનામાં પ્રેમભાવ હોય, તેનામાં મનને ખૂંપી જવાનું જરૂર ગમે છે. ને મનનું એવું લક્ષણ પણ હોય છે, અને તે રીતે તમે તો વળી શ્રીભગવાનનું ત્રણ વાર સ્મરણ કરાવ્યું. બીજું બધું લખવા કરતાં શ્રીભગવાનનું નામસ્મરણ એ સર્વ પ્રકારે શ્રેષ્ઠ છે. બીજા બધા પ્રકારની વૃત્તિ કરતાં શ્રીભગવાનના ભાવની જ વૃત્તિ ઊઠ્યા કરે તે જ જીવનનું સાચું કલ્યાણ છે. એવી વાત જીવસ્વભાવને ગળે ઊતરતાં ને તેવી નિષ્ઠા જામી જતાં પહેલાં તો અનેક અગ્નિપરીક્ષામાં જીવને પસાર થવું પડે છે. તેવા પ્રસંગોમાં જીવને મુકાવી મુકાવીને તેના જીવન વિશેના ભાવની કસોટી થઈ રહેલી હોય છે. જીવને તવાવી તવાવીને શુદ્ધ કંચન સ્વરૂપે શ્રીભગવાન બનાવી રહેલો છે, એવું તે તે પળે પ્રેમભક્તિભર્યું જ્ઞાન જીવને રહેવું એ વળી કોઈ ઓર સદ્ભાગ્યની વાત છે... માસીબારૂપે ભલે સંબોધન કરું, પરંતુ કોણ હશો ને કોણ નહિ તે તો એકલો હું જ જાણું અને કહું પણ કેવી રીતે ? હૃદયના પ્રેમનો ભાવ કોઈ

ન્યારો અને અનોખો હોવા છતાં તે એક છે, બીજો નથી. જગતમાં કોઈનું આપેલું કે લીધેલું લાંબું ટકતું નથી, પરંતુ એ કર્મદ્વારા હૃદયમાં જે પ્રેમ પ્રકટે છે, તે તો સદાય જીવે છે. એવા પ્રેમભાવને જ્ઞાનયુક્તભાવે અનુભવવાનું માનવી જીવન વિના બીજી કોઈ યોનિમાં શક્ય નથી. એટલે જ માનવીનો દેહ શ્રેષ્ઠ ગણાયેલો છે ને તેમાં મુક્તિ છે એમ અનુભવીઓએ ગાયું છે. એવા માનવી જીવોમાં જીવને શ્રીભગવાન પરત્વેની વૃત્તિ થવી તે તો વળી એક ઉત્તમ વાત છે. જીવનની આકરી કસોટીની પળોએ જે ભગવાનને યાદ કરે છે, ભગવાનની ભક્તિ કરે છે, ને એવી આકરી કસોટીના પ્રસંગોમાં પોતાના જીવનના ઘડતરનો જ્ઞાનપૂર્વકનો શ્રીભગવાનનો હેતુ છે એવું જે જીવને જ્ઞાનભાન થાય છે, તેવો જીવ જ શ્રીભગવાનને પામી શકવાનો છે. જીવનમાં એકધારા સરળતાના પ્રસંગો જ મળ્યા કરે, એવું કદી બનવાનું નથી. એટલે જે જીવને મળતા પ્રસંગોમાં ભગવાનના જ્ઞાનભક્તિયુક્ત તાદૃશ્યભાવનો અનુભવ ન થાય, તોપણ તે તે વેળાએ તેવા જીવે અંતરની ભાવનાને દઢાવી દઢાવીને તેવી બૌદ્ધિક સમજણથી ઉત્તેજિત કરાવીને મનને તે રીતે વાળ્યા કરવાનો જીવતોજાગતો અભ્યાસ પાડ્યા કરવો ઘટે, ને તેમ કરે તો તેવો જીવ જરૂર ભક્તિશાળી થવાનો છે. જીવનનું ઘડતર દુઃખરૂપી હથોડાથી જેટલું થાય છે તેટલું બીજા કશાથી થતું નથી, એવો આ જીવનો તો જીવનનો અનુભવ છે.

પહેલાં તો લખી લઉં કે વહાલાં સ્વજનોની મીઠી મીઠી યાદમાં હૃદયની સહાનુભૂતિપૂર્વકનો તાદાત્મ્યભાવ અનુભવવો એ એક અનિર્વચનીય લહાવો છે. એવા નિમિત્તે પાંચ દિવસના ઉપવાસ રાખ્યા છે.

...આપણે તો સર્વ કંઈક કર્યા કરવામાં નિશ્ચિંતતા, નિરાંત ને સંપૂર્ણ શાંતિ મનની જળવાઈ રહે, તેવી જ રીતે કર્મ કરવાનું છે. કર્મના પરિણામની ચિંતા કે તે વિશેની કશી સગડગ આપણને તો ન ઉદ્ભવવી ઘટે.

વ્રતો કેમ કરવાં

શ્રીભગવાનનું નામ બને તેટલું વધારે ખૂબ આનંદથી લેતા રહેજો એવી મારી તમને પ્રાર્થના છે. જેથી, શરીરની ચેતનતા વધે ને શરીર પણ હળવું હળવું લાગે. એવી સ્થિતિમાં બને તેટલાં ભજનો ગાવાં, પ્રાર્થના કરવી કે નામસ્મરણ કર્યા કરવાનું રાખશો તો જરૂર લાભ થવાનો છે. ભાવનાને ચેતનાવંતી બનાવવાને જ્ઞાનપૂર્વકની તપશ્ચર્યા અને જીવનનાં વ્રતોનું સ્થાન આપણી સંસ્કૃતિમાં છે. વ્રતો જીવનમાં સંયમની ભાવના પ્રગટાવવા કાજે છે. આજે વ્રતોની ભાવના ભૂંસાઈ ગયેલી છે અને જીવનમાં નરી સ્વચ્છંદતા પ્રકટેલી છે. તેવા કાળમાં જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક શરીરને કસવાને કાજે નહિ, પરંતુ ભાવનાના ઉદ્દીપન કાજે વ્રતોના જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકના પાલનની જરૂર છે.

શરીરને સાધનાનું અંગ કરો

શરીરના સ્થૂળને મહત્ત્વ આપવાનું નથી, પરંતુ શરીર

વડે કરીને જે ઉત્તમ પ્રકારની ભાવના કેળવી શકાય એવું છે અને તે સાધન તરીકે છે, એવું જ્ઞાનભાન રાખી રાખીને શ્રીભગવાનની ભાવનાને સંસારવહેવારના સકળ કર્મમાં આપણે ઉતારવાની છે. જીવનમાં પ્રસંગ મળવાનું કારણ અને તેનો હેતુ કોઈ જુદા પ્રકારનાં છે, એ જો મનથી સાચી રીતે સમજી શકાય, તો જ તેનો લાભ તે રીતે લેવાય. શરીરને કાજે જે તે આ બધું નથી. તેવું અનુભવવાનું જો જ્ઞાનથી બને, તો શરીરનું યોગ્યપણું તેમાંથી ઘટી જતું નથી હોતું, પરંતુ શરીરનો યોગ્ય ઉપયોગ થવાનું તેમાંથી જ્ઞાન પ્રકટે છે. ગુણનો આધાર મનની કઈ ભૂમિકા પર તે રહ્યો હોય છે તેના પર છે. જીવનમાં તમને આવી તપશ્ચર્યા કરવાનો મોકો સાંપડ્યો તે પણ જીવનનું એક સદ્ભાગ્ય છે.

સ્ત્રીશરીરથી સાધનામાં લાભ

આપણો સ્ત્રીનો અવતાર જીવાત્માને સાચી શરણાગતિ કેળવવા માટે મળેલી ભગવાનની અમૂલ્ય તક છે. જાણેઅજાણે સ્ત્રીને એ સ્થિતિમાં રહેવું જ પડે છે, પરંતુ આપણે તો અજાણે તેવું રહેવું નથી. આપણા જીવનના વિકાસ અર્થે જ્ઞાનભક્તિભાવે જીવનની આ સ્થિતિ આપણે સ્વીકારી છે. આ જમાનામાં સૌ કોઈને હક્કનો દાવો કરતાં સાંભળીએ છીએ, પરંતુ આજકાલ કોઈ પણ જીવ ધર્મપાલનનો દાવો કરતો હોય કે ધરાવતો હોય એવું જાણ્યું નથી. જીવનના ધર્મના પાલનમાં આપોઆપ હક્ક સમાઈ જાય છે.

કેટલીક ઘટના એવી બને છે કે જે બુદ્ધિમાં ઊતરી નથી શકતી, કારણ કે તે ભાવને યોગ્ય બુદ્ધિનું વાસ્તવિકપણું પ્રગટેલું હોતું નથી.

મળેલું શરીર પણ યજ્ઞરૂપ જ છે. આ યુગમાં શરીરને જ વધારે મહત્ત્વ અપાયા કરેલું છે. એના પરથી જીવાત્માનાં સમૂળગાં દષ્ટિ, વૃત્તિ ને વલણ તે પ્રકારનાં હઠ્યા વિના જીવની મુક્તિ થવી કઠી સંભવિત નથી. તેવું વલણ પ્રભુકૃપાથી હૃદયમાં વસેલું, તેથી સાધનાકાળમાં પણ તેનો એ રીતે-ભાવે-ઉપયોગ ણે કરાવ્યો તેમ કર્યો છે. અત્યારની વાત તો પ્રભુ જાણે કે સ્વજનોને જણાય તો જાણે. બાકી, કોઈ વાતે શરીરમાં દુઃખ હોવા છતાં દુઃખ નથી. પ્રભુ કેવી કેવી સરળતા સગવડ આપ્યા કરે છે એ જ આ જીવને તો એની મોટામાં મોટી સાબિતી છે. તમે પણ એ રીતે કેળવવાનું રાખો તેવી પ્રાર્થના છે. જીવતોજાગતો શ્રદ્ધાવિશ્વાસભાવ કોઈક જ વિરલ વીર જીવાત્મામાં પ્રગટતો હોય છે. બાકીનામાં તો એ ધીરે ધીરે અનેક અથડામણો, મથામણો અને અનેક આઘાત-પ્રત્યાઘાતોથી જન્મતો હોય છે. એવા સહજ ભાવે વળગી રહેવાનું તો કોઈ પરમ સદ્ભાગી વિરલા જીવાત્માનું કામ છે, પરંતુ જે કોઈ, કોઈ ને કોઈ રૂપે શ્રીભગવાનની ભાવનાનું પરિશીલન ને અનુશીલન રાખ્યા કરે છે, તે જ જીવતું રહી શકે છે. બાકીનાં તો મૂઆં જ પડેલાં સમજવાં. સાચી વાત છે કે એને નામે રોયા કરવાનું જે રાખે છે ને પહેલાં પહેલાં તો તે નામનું નામનું બન્યા કરે પણ તેમાંથીય કામનું તે થઈ શકે છે.

તેથી તો શ્રીભગવાનની ભાવનાને જે સર્વ કર્મમાં જાગૃતિપૂર્વક વણી લેવાનો સહજમેળે અભ્યાસ કેળવતો રહે છે, એનું જ નામ સાચી સાધના છે. જેનું જીવન આદ્યુંપાતળું પણ એના ભાવથી ભીંજાયેલું રહ્યા કરે છે, તેને જીવનના સર્વ ભંગાણમાં ને રંગાણમાં એનો હાથ અનુભવાયા વિના રહી શકવાનો નથી, ને તેથી જ જીવતો રહી શકવાનો છે, તે પણ નક્કી છે.

ત્રિચિ,

હરિઃૐ

તા. ૧૦-૨-૧૯૪૬

મનને મથાવીને અભ્યાસ કરો

માનવીનું મન, અથવા કહોને મનનો સહજ સ્વભાવ તો સંકલ્પવિકલ્પનો છે. એ તો એનું સહજ લક્ષણ છે. એને તપથી સ્થિર કરવાનું છે. એ એની મેળે કોઈ ચમત્કારથી સ્થિર થઈ જશે એમ માનવું એ તો એક અજ્ઞાનયુક્ત ભ્રમણા છે. એને કાજે કોઈ ને કોઈ રીતે પ્રયત્ન કરવો જ પડશે. મનને ગમે છે તે વિષયમાં તે સ્થિર રસ ધરાવતું બની શકે છે, તે તો નિત્યનો અનુભવ છે. તેથી તો યમુનાની ગતિ ઊલટી કરાવવાની છે એમ કહેલું છે. કશું કંઈ ન થઈ શકતું હોય તેથી તે નહિ જ થઈ શકે એવી ધારણા કદી સેવવી નહિ કે તેવી મડાગાંઠ વાળી ન દેવી.

નામસ્મરણ સતત ચાલુ રાખો

જપ એટલે ચેતનભાવનું સાતત્ય અખંડ રહે તે જપ. મનને ચેતન પરત્વેના સદ્ભાવથી જે રીતે પ્રેરાયેલું રાખી શકાય તે જપયજ્ઞ. બાળકને મા પ્રત્યે જેવું સાહજિક વલણ હોય છે, તેવું જો માનવીના મનનું વલણ ચેતન પરત્વેનું થઈ

જાય તો એને વધારે કદી ટકોરવું ન પડે ને એનું રચનાત્મક દિશાનું વહેણ પછી તો વધ્યા જ કરે. મનનો સ્વભાવ જ્યાં લગી ચેતન પરત્વેની રસાર્દ્રતા ને આર્તતાવાળી ભૂમિકાયુક્ત ન બની જાય, ત્યાં લગી તે યદ્વાતદ્વા જ રહ્યા કરવાનું. એટલે હૃદયથી એવા સદ્ભાવમાં રહ્યા કરવાનો જેટલો જ્ઞાનયુક્ત અભ્યાસ વધે તેટલું ઉત્તમ છે. એમ કરતાં કરતાં મનજીભાઈ કેળવાયા જશે. તા. ૧૨-૨-૧૯૪૬ સુધી તમે પ્રયત્નમાં રહેવાના છો તે ભલે હો, કિંતુ સદ્ભાવનાનું સેવન કોઈ ને કોઈ રીતે જીવતુંજાગતું રહ્યા કરે, એ જ આપણો તો ખોરાક હોવો જોઈએ. એનું આલંબન સતત રહ્યા કરે, એવું જીવે કરવું જ પડશે. એના વિના જીવનો ઉદ્ધાર કદી થવાનો નથી.

જીવનસંગ્રામ કેમ જિતાય

જીવન સતત એક પ્રકારનું યુદ્ધ જ છે. માનવી જીવ ઈચ્છે કે ન ઈચ્છે તોપણ તે યુદ્ધની ભૂમિકામાં જ રહ્યા કરેલો છે. એને મરજી હોય કે ન હોય છતાં અનેક પ્રકારનાં ઘર્ષણ થયાં જ કરવાનાં. માનવીનું જીવન દ્વંદ્વની રચનાથી થયેલું છે. એટલે માનવી જીવનની એ હકીકત છે, પરંતુ એ યુદ્ધ જીવસ્વભાવનું છે, એટલે કે પ્રકૃતિની ભૂમિકા પરનું છે. તેવો જીવ અથડાતાં કુટાતાં પ્રકૃતિમાં પ્રકૃતિનો વિકાસ સાધે છે ખરો, પરંતુ એ વિકાસ અજ્ઞાનમૂલક રહે છે. પ્રત્યેક જીવને જુદા જુદા પ્રકારની અથડામણો તો આવે છે-યુદ્ધો આવે છે-કિંતુ એવા યુદ્ધમાં માનવીનું મન જીવસ્વભાવની દ્વંદ્વાત્મક ભૂમિકામાં જ રહ્યા કરે છે. એમાં એનો વિકાસ પણ એ જ

ભૂમિકામાં થયે જાય છે. એટલે જીવનમાં મળતા કે થતા રહેતા પ્રત્યેક યુદ્ધ પ્રસંગમાં-અથડામણમાં-મનના સ્વભાવ પ્રમાણે ન વર્તતાં બને તેટલું તટસ્થ રહીને, એને સમતા કેળવવાનો પ્રસંગ ગણીએ, -એવો મળેલો પ્રસંગ મનને કેળવવાનો અમૂલ્ય અવસર ગણીએ-તો જ જીવનો ઊંચી ભૂમિકામાં વિકાસ થયા કરે. બાકી તો જીવ તે જીવ જ રહેવાનો. ભલેને કોટિ જુગ વીતી જાય એનો વિકાસ પ્રકૃતિમાં પ્રકૃતિનો થયા કરે, તે વળી પાછો ચડે ને પડે. એવી ચઢઊતરની રમત રમાયા જવાની.

પ્રેમભાવથી મનને ટેવ પાડો

પરંતુ કોઈ કહેશે કે એવી જ્ઞાનયુક્ત પ્રયત્નની ભાવના રહે જ નહિ કે થાય નહિ એનું કેમ ? સંસારની ભૂમિકામાં પણ એવું ઘણુંય હોય છે કે જેમાંથી મન કશાક કાર્ય માટે ઊઠતું હોતું નથી અને તેમ છતાં પ્રવૃત્ત થવાનું બને છે, કારણ કે ત્યાં તેમ ક્યાં વિના ચાલતું નથી. તેવી રીતે આમાં પણ, આપણે મનને સતત ટકોર્યા વિના આરો આવવાનો નથી. બાળક તોફાની હોય છે, અવળચંડું હોય છે અથવા તો અભ્યાસ કરતું હોતું નથી, તો માબાપનો ધર્મ છે કે એને તે હૃદયના પ્રેમભાવે ટકોર્યા કરે, પરંતુ તે ખરેખરા હૃદયના પ્રેમભાવે, નહિ કે બીજા ભાવથી.

કર્મ સાધનામાં નડતાં નથી

જીવનમાં પણ આપણે એવી રીતે કરવું પડશે. મનની ભૂમિકા પ્રભુની ભાવનામાં રહીને કર્મમાં પ્રવેશતાં કશો વાંધો કશામાં આવવાનો નથી. કર્મના પડનારા સંસ્કારનો બધો

આધાર મન કેવી કેવી ભૂમિકા પર રહીને તે કર્મ કરી રહેલું છે એના પર છે. કર્મ પોતે સારું કે નરતું છે એના પર ઝાઝો આધાર નથી, પણ મન પોતે કેવી ભૂમિકા પર રહીને તેમાં પ્રવેશી રહેલું છે એના પર જ બધો આધાર છે. માટે, શ્રીભગવાનમાં જ કોઈ ને કોઈ રીતે મનને પરોવી રાખવાની કળા જીવે શીખવાની છે. જેમનું મન ભાવનાપ્રધાન છે એને કાજે તે સહેલું છે. માટે, તમારા આ ભાણિયા પર એટલી કૃપા કરજો.

ત્રિચિ,

હરિઃૐ

તા. ૨૦-૨-૧૯૪૬

જપની મર્યાદા

જપનો હેતુ શ્રીભગવાનની ભાવનાનું સાતત્ય જીવતું એકધારું રહ્યા કરે તે કાજેનો છે. જપ એ સાધન માત્ર છે. સાધન એ તો ધ્યેયનો મેળાપ કરાવનાર હોવાથી તે દૃષ્ટિએ સાધનની તેટલી મહત્તા છે. માત્ર સાધનને જ ખાલી ખાલી પકડી રાખનાર કદી ધ્યેય પામી શકતો નથી. કિંતુ ધ્યેયને જ ખ્યાલમાં રાખી રાખીને જે પોતાનું સાધન જાળવ્યા કરે છે, તે જ ધ્યેયને પામી શકવાનો છે, પણ જે જીવ કોઈ પણ પ્રકારનું સાધન જ લેવાનું કરતો નથી અથવા જે જીવને સાધનાની ભાવનાની ધારણા કોઈ ને કોઈ પ્રકારે જીવતી રહી શકતી નથી, એ જીવને ધ્યેયને પામવાની અવધિ લાગશે નહિ. એકધારી દૃષ્ટિ, વૃત્તિ ને વલણથી જપ ભલે ન થઈ શકે, પણ જે કારણ હેતુથી તે લેવાતો હોય, તે કારણનો હેતુ દિવસના સળંગવહેવારમાં એટલે કે તેના અંતરગતપણામાં જળવાઈ

રહે, તો એનું નામ જપ જ છે. જપ તો સ્થૂળ છે, પરંતુ એનાથી ઉત્પન્ન થતી ભાવના જ મહત્વની છે.

અધ્યાત્મશાસ્ત્રમાં વૈજ્ઞાનિક ચોકસાઈ છે

ભગવાનને પંથે પળનાર જે જીવ હોય છે, તેનાં પણ લક્ષણ ને માપ હોય છે. એમાં કશું ક્યાંય યદ્વાતદ્વાપણું નથી, કે નથી કશા આંધળિયાવેડા. લોક તો કહે છે કે આ તો વૈજ્ઞાનિક યુગ છે. તો આ અધ્યાત્મશાસ્ત્રની સ્પષ્ટતા, નક્કરતા, એનાં હદ બેહદનાં લક્ષણ આ યુગનાં વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર કરતાંય ચઢી જાય એવાં છે. પ્રત્યેક સ્થિતિ કે દશાને એનાં એનાં લક્ષણો ને માપ છે.

અનુભવો કેમ પ્રેરણા ન આપે

જીવનના જાતજાતના અનુભવોમાં અણિશુદ્ધ પ્રભુએ તમને રખાવ્યાં, તે બુદ્ધિથી બરાબર સમજાય છે. વળી, ગમે તેવા હોવા છતાં પ્રભુની ભાવનાનો સદ્ભાવ જાણેઅજાણે રહે છે, તો પછી એવા થયેલા અનુભવો જીવતી પ્રેરણા કેમ આપી શકતા નથી ? અથવા એ અમૂલ્ય અનુભવો તો જીવનની મૂડી થઈ જવા ઘટે. એવી મૂડી ખરી ભીડને અવસરે જ્ઞાનભક્તિભાવે કામમાં લાગવી જોઈએ ને એની ખબર પણ પડવી જોઈએ, તો તેવું બધું કેમ નથી થતું ? એનું જીવતું મંથન, ચિંતન જીવથી કેમ નથી થઈ શકતું ? જેમ વૈજ્ઞાનિકશાસ્ત્રમાં પ્રયોગ કરનાર જીવ એની પાછળ મંડ્યો જ રહે છે ને જો કંઈ ધ્યેયની નજીક લઈ જનારું જડ્યું, તો એમાંથી ધ્યેયને કેમ સવેળા ફલિત કરી શકાય, એનું સતત ચિંતન તે કર્યા જ કરવાનો ને એમાં જ તે રત રહેવાનો, એ

જ એનું જીવન બની જાય છે, તેવી રીતે પ્રભુકૃપાથી જે અનુભવો સાંપડી શક્યા, તે તો એક અદ્ભુત વસ્તુ છે, ને તે આપણને સતત પ્રેરવા શક્તિમાન હોવા ઘટે. પથ્થરમાં, પર્વતમાં કે ભીંતમાં ઊગેલી વનસ્પતિ એ પથ્થરની કઠણાશ કરતાંય કેટલાય ગણી કુમળાશવાળી હોવા છતાં પેલી વનસ્પતિની જીવનશક્તિની પ્રાણશક્તિ એટલી તો વેગયુક્ત, શક્તિશાળી ને પ્રબળ હોય છે કે તે પથ્થરોનું ભારે દબાણ હોવા છતાં એમાંથી પણ માર્ગ કાઢીને બહાર નીકળી જાય છે. જ્ઞાનભક્તિયુક્ત થયેલા અનુભવો પણ જીવનમાં એવી રીતે પોતાનો માર્ગ કાઢી લેતા હોય છે. અનુભવોનું એવું લક્ષણ ને માપ છે. એવા થયેલા અનુભવો જીવનની સર્વ ઘટનાના સ્થૂળપણામાંથી આપણને સૂક્ષ્મપણામાં પ્રેરવાને શક્તિમાન જો ન થઈ શકે, તો કાં તો તે અનુભવોનું લૂલાપણું કે કાં તો આપણું લૂલાપણું. જો અનુભવોનું લૂલાપણું ન હોય, તો તે આપણું સમજવું. આપણું હોય તો એને તાબે થવાનો ઈનકાર કર્યે જ છૂટકો. જીવનની આંતરિક ચેતનાશક્તિને માર્ગ દેવા જીવનમાં સર્વ સંજોગો મળે છે. એ સંજોગો ભલે કર્મના નિમિત્તે હોય, પણ એનો આંતરિક હેતુ તો જીવનને ફળદાયી બનાવવાનો હોય છે. છોકરાં, પતિ, સંસારવહેવાર ને સકળ વિશ્વ એ પ્રભુની ચેતનાશક્તિનો જ વિસ્તાર છે ને એમનામાં એ અનુભવે જ જીવવાનું ને રહેવાનું છે. એટલે થયેલા અનુભવો જો આપણને તદ્દન સાચા લાગ્યા હોય, તો જીવના સ્વભાવમાં એવું કશુંક રહેલું છે કે તે કૂદવાનું કરી શકતો નથી. એવું કશુંક તે શું ? એને માયા કહો, દ્વંદ્વ કહો, ગમે

તે નામ આપો. આવરણ કહો કે પ્રકૃતિનો સ્વભાવ કહો પણ કશુંક છે તો ખરું જ. એટલે જીવનમાં જે દંદ રહેલાં છે, તે દંદના પ્રસંગોમાં આપણી સ્થિતિ કેવી જીવતીજાગતી રહેવી ઘટે તેનો વિચાર કરવાનો રહ્યો. તે તે વેળા જ્ઞાનભક્તિયુક્ત સમતા આદિ ગુણોવાળું આપણું વલણ રહ્યા કરે, તે કાજેનું જીવતુંજાગતું આંતરિક બળ આપણે મેળવી લેવાનું રહે છે, ને તે તો સાધનાથી જ બની શકે.

ઉદ્ધારનો ઉપાય

એ રીતે જીવનનું ધ્યેય જો ભગવાનને પામવાનું જ હોય તો એટલાથી જ ને એટલામાં જ પરોવાયેલા હોવા છતાં ને તેમાં કેંદ્રિત રહેવાયા છતાં તે સાથે સાથે એમાંથીય ફૂટીને વિસ્તાર થયા કરવાનું છે. જગતવહેવારમાં પણ માનવી જીવ ‘એક’ હોય છે, ને એનો તે ‘અનેક’ થાય છે. સહુ કંઈ લો ને જુઓ, તે તે બધું એકનું અનેક થવાનું છે ને તેમ થયા કરે છે. પ્રકૃતિનો તે સ્વભાવ છે ને લક્ષણ છે. તેથી, એમ થાય છે એમ નથી. પણ એનામાં વસી રહેલું જે ચેતન છે એનું જ એકથી અનંત થવાનું લક્ષણ છે, તેથી તે તેમ થાય છે. પણ માનવી જીવ એકથી અનેક થાય છે, તેમાં તે પ્રભુને માનવાનું મૂકીને પોતાને માનતો રહે છે. તેથી, જીવપણામાં ભરાઈ રહે છે. એટલે સર્વથી સહેલી કૂચી એવું જીવનું અહમ્પણું સતત છોડતાં રહેવું ને તે પણ જ્ઞાનભક્તિભાવે. તો જ જીવનો ઉદ્ધાર છે.

મૌન અનુષ્ઠાનથી શું થાય છે

સ્વતંત્રપણે ને હકીકતની યોગ્ય રજૂઆતની દૃષ્ટિથી *‘સત્સંગના સ્પર્શ’ના કાગળમાં હકીકત લખી હતી કે ‘આવા મૌનએકાંતના અનુષ્ઠાનથી જીવ એકદમ કંઈ શિવ થઈ શકતો નથી, પણ એમાંથી શિવ થવાની શક્યતા તો સાંપડે છે’ ને તે હકીકત મારા અંગત મિત્રો જાણે છે. અનુષ્ઠાન એ મારે મન એક પ્રકારની તપશ્ચર્યા છે. સતત નામસ્મરણ અથવા તો કોઈ ને કોઈ રીતે પ્રભુભાવનાને સતત એકધારી જ્ઞાનભક્તિ-યોગભાવે રાખી શકાવાના પ્રયત્નમાંથી પ્રભુકૃપાથી જીવને ‘લાગી’ જવાનું છે. એકવાર જો જેને લાગ્યું તેને જ લાગે છે. તેથી, પ્રભુકૃપાથી જે સ્વજનો આ હેતુ કાજે મળ્યાં છે, તેમને એક પછી એક એવા પ્રત્યેક અનુષ્ઠાનમાં આકરી રીતે તે કર્યા કરવાનું હોય છે, ને સમય પણ લંબાવાતો હોય છે. આવાં અનુષ્ઠાનોથી જીવ કદી શિવ એકદમ થઈ શકતો નથી, એ તો હકીકતની વાત છે.

આધ્યાત્મિક જીવનમાં વિનોદનું સ્થાન

તમે વ્યંગ કે વિનોદ કર્યો છે એવો ખ્યાલ તો ઊપજ્યો નથી. તમે ગમે તેમ કરો, કહો કે વર્તો તોપણ તમારા પરત્વેનો આ જીવનો આદરભાવ ઘટવાનો નથી. તે એવો ભાવ છે તેથી તો તમને પ્રભુકૃપાએ પ્રેમભક્તિભાવે ટોકવામાં ક્યાંય સંકોચ રહ્યા કર્યો નથી. આ જીવને કદી સંપૂર્ણ માનેલો નથી, ને મિત્રોને તેવું મનાવા દીધેલું નથી. શ્રીભગવાનના

ભાવને સમગ્રપણે, સર્વ ભાવે પામવો, અનુભવવો ને એના સર્વ પાસાંનો ઉકેલ અનુભવથી થઈ જતાં થઈ જતાં એની સંપૂર્ણતાને કેટલું પામી શકાતું હશે, તે તો એક પ્રભુ જાણે. આધ્યાત્મિક જીવનમાંનાં કેટલાંક લક્ષણોમાં સૂક્ષ્મ સાત્ત્વિક વિનોદ જે આપણા લોકોમાં નજીવો છે, તે પણ એક લક્ષણ ગણાવું જોઈએ એમ મને તો ઘણા વખતથી લાગેલું છે.

ભક્ત ભગવાનનું જોડું

‘ભક્ત ને ભગવાન’ એવી ભાવના એ માત્ર કલ્પના નથી. મારે મન તો તે હકીકતની વાત છે. એમાં જે રસાસ્વાદ છે, ને મીઠી મીઠી મધુરી લહેજત છે, તે કોઈ ઓર છે. સંસારમાંના કોઈ પણ બે ઉત્કટમાં ઉત્કટ પ્રેમીજનોના જીવન કરતાંય એ ભૂખ, એ પ્યાસ, એ તડફડાટ, એ ફાટફાટ થતું હૃદય, એવા ઉરનું એ સર્વોત્કૃષ્ટ, સર્વોત્તમભાવે રહેંસાવું, એ સ્થિતિમાં વહાલાનું જરીક મિલન ને પછી અલોપ થવું ને તે પછીની ન વર્ણવી જાય એવી વિરહ વેદના, -એ બધું-સંસારની કોઈ ઘટનાથી સમજાવી કે સરખાવી શકાય એમ નથી. સામાન્ય માનવીને મન તો એવી વાતો તે ખાલી તરંગી કલ્પના જ લાગે એવું છે, કિંતુ તે તો સર્વોત્તમ કક્ષાના ભક્તની સાચી હકીકત છે.

... પ્રભુકૃપાથી જેને તેને કશું કહેવાનું કે લખવાનું થતાં લખાણમાં એવું તો કશુંક ખૂંપી જાય છે કે જોશ કે જુસ્સાના પ્રતિવલણના કારણે કેટલાકને ન સમજાય એવું બને છે કે ‘મોટાએ’ આવું કેમ આપણને લખ્યું હશે ?

સાચો 'સત્સંગ' કયો ?

હું તો હૃદયથી સત્સંગના મહિમાને ગાઉં છું, માનું છું. માનવી મન જ્યાં ન પહોંચી શકે એટલો ને એવો મારે મન તો તે હકીકતપણે છે, એકવાર કાં તો એવા સંતાત્માનો રાગ આપણા પર થયો કે આપણો રાગ એવા સંતાત્મા પર થયો, તો ગમે તેવી દશામાં પડ્યા કરવાનું બને, છતાંય ત્યાંથી ધક્કેલાઈને એ ઉચ્ચ જીવનમાં ભૂસકા માર્યા કરવાનું બન્યા કરવાનું છે. પછી ભલે નિમિત્ત કોઈ ને કોઈ બીજું કોઈ હોય, પણ એની પાછળનો ચેતનાશક્તિનો પ્રેરણાત્મક ભાવ તો એવાઓનો જ હોય છે. સત્સંગની ભાવના જેને લાગી એનામાં ક્રિયાત્મક શક્તિનો પ્રવાહ પ્રગટે એ એક અનુભવની હકીકત તેને મન બની જતી હોય છે. એટલા જ માટે તો તમને કહેવાનું છે કે તમારા જીવનના અંતરમાં એવા સત્સંગ પરત્વેનો સૂક્ષ્મ ઊંડો સુષુપ્ત અનુરાગ છે. ને એવા અનુરાગને બળે જ તમે તેમાં તણાયા કરેલા છો. તો તે સદ્વસ્તુ જ્ઞાનભક્તિયોગની ધારણાના ભાવથી થયા કરે તો એમાં ફરક પડવાનો ઘણો સંભવ રહે છે. સત્સંગની ભાવના જીવે કેવી અને કયા પ્રકારે સેવવી એના વિશેનું સત્સંગીઓનું પરંપરાનું ગતાનુગતિકનું જે વલણ છે, તે જીવનવિકાસમાં ઝાઝું કામમાં આવી શકતું નથી. તમારા બધાના આશીર્વાદિ ને પ્રભુકૃપાથી આ જીવે સત્સંગ કરેલો છે. એવા કોઈ આત્મા પાસે... ભાઈને ને ...ભાઈને લઈ જવાનું બનેલું. ને તેમના મુખે જ તેઓ આ જીવ વિશે બોલેલા, પરંતુ એ આત્માનું મૂલ્યાંકન કરવાની જ્ઞાનયુક્ત શક્તિ એઓમાંથી કોઈની તે કાળે જીવન પરત્વેના

જ્ઞાનભક્તિયોગભાવે પૂરી જાગેલી ન હતી. સત્સંગનું સેવન જીવનવિકાસની ધગધગતી ભૂખને લીધે જે થયા જાય ને એક અંતરના તેવા સુષુપ્ત રહેલા સંસ્કારના બળે થતું જાય એ બંનેના પ્રકારમાં ઘણો ફરક રહે છે. કર્મ કેવી ભૂમિકાથી કઈ ભૂમિકા પર થયા કરે છે, તે પ્રમાણે તે કર્મ, કર્મનાં પરિણામમાં આકાર લેતું બની શકતું હોય છે. સત્સંગની ભાવના સમાજમાં જે છે, તે એક પ્રકારની સારી વૃત્તિ છે. કિંતુ સત્સંગની ભાવનાને સેવતાં સેવતાં કરી જો જીવ સંસારની ઘટમાળને કે સંસારની ઘટનાઓમાં તે રીતે જ વિચાર્યા કરવાનું રાખ્યા કરે, તેવી પરિસ્થિતિઓમાં જીવનવિકાસનો મર્મ કે પ્રભુકૃપા કે પ્રભુનો ગૂઢ હાથ અનુભવવાનું-અરે, અનુભવવાનું તો છોડી દો-પણ એવી રીતે ભાવનાત્મકપણે બુદ્ધિથી વિચારવાનું પણ ન કરે, તો એવો કરેલો સત્સંગ અંતરમાં માત્ર તે પ્રકારના સંસ્કારરૂપે જ પડ્યો રહે છે. મારું તો કહેવું છે કે કરેલો સત્સંગ તો ક્રિયાત્મક શક્તિના પ્રવાહરૂપે બનવો ઘટે. એવું તો એવી તાલાવેલી જેને અંતરમાં લાગેલી છે, એનામાં જ બની શકે છે.

એવો 'સત્સંગ' કેમ મળે

એવી તાલાવેલી જગાડવામાં કેવી કેવી રીતે જીવને પ્રેરણાત્મકપણે મદદ મળી શકે, તે તે રીતોનું પૃથક્કરણ મેં તમને કાગળમાં લખેલું છે. પ્રત્યેક જીવનની ઘટનાને એના સ્થૂળપણાથી વિચારવાનું આપણે મૂકી દેવું પડશે, ને તેમ કરવા જતાં ભલે પછી આપણને બુદ્ધિપ્રધાન જીવો મશ્કરીમાં ઉરાડે કે એ તો માત્ર કલ્પના જ કહેવાય કે ખાલી તરંગ જ કહેવાય એમ કહે. એવી બુદ્ધિગમ્ય કલ્પનાના ભાવના-

પૂર્વકના સેવનથી પણ જીવન ભાવનાપ્રધાન બનતું જતું હોય છે. ગમે તે કારણે માત્ર પડી રહેવાનું ભલે બન્યું હોય પણ જ્યાં લગી બુદ્ધિ છે, ત્યાં લગી એનો જ્ઞાનભક્તિયોગભાવે એ માર્ગમાં એના જીવતા ઉપયોગનો ખ્યાલ ઉપજાવી ઉપજાવી કર્યા કરવાનું જ આપણે રાખવું પડશે. એવું પડી રહેવું જીવને ભલે ગમે, પણ સદ્વસ્તુ પરત્વેના સદ્ભાવના વિચારની ગોદાટી કરી કરીને, એને (એને એટલે કે જીવને) તેની તેવી તેવી દશામાં પણ ક્યાંય ચેન પામવા ન દેવું જોઈએ. વિચાર પણ એક મોટું સાધન છે.

મળેલા સત્સંગનો લાભ ઉઠાવો

તમારામાં ભાવના છે. વિચાર એ બુદ્ધિગમ્ય ને ભક્તિ એ ભાવનાગમ્ય છે. તમારામાં બુદ્ધિનું જોશ પણ છે ને ભાવના પણ છે. માત્ર મારી ફરિયાદ ને દુઃખ પણ એ છે કે તમે તમારી જાતને પૂરેપૂરી રીતે ગોદાટતા નથી. પ્રભુકૃપાએ સંગ મેળવી આપ્યો છે. આ જીવ કંઈ કોઈને ગોતવા નીકળ્યો ન હતો. એટલે સ્વજનો તો પ્રેમપ્રસાદીરૂપે મળેલાં છે. એટલે તેમના પરત્વેનો આ જીવનો સદ્ભાવ કેમ સખણો રહી શકે? ને ભાણાભાઈ ઠર્યા, એટલે તમારી પાસે તમારાં ચરણકમળમાં સર્વ અધિકાર હોય, જોકે એટલું લેવા દેવાની મર્યાદા હજી સુધી જ્ઞાનયુક્તભાવે કેળવાયેલી નથી, પણ એ તો પ્રભુના હાથની વાત છે.

સંત-લેખકની દોરવણીની રીત

તમે જરૂર ખુલ્લા દિલે જ રહેજો. સરળ ખુલ્લું હૃદય એ તો સાધના કાજે એક ઉત્તમ લક્ષણરૂપે છે. મનમાં જે ઊગે તે

કહેવાનો તમારો તે અધિકાર સર્વ રીતે ને સર્વ ભાવે આ જીવ પર છે. આ જીવથી ભૂલ થતાં કે કરાતાં તમને કાનપટ્ટી પકડાવાનો પણ અધિકાર છે. ભૂલ કબૂલ કરવા જેટલાં સાહસ ને હિંમત પ્રભુએ આપેલાં છે, એટલું તો આ દિલમાં લાગ્યા કરેલું છે. જેને જે ભાવે માન્યાં છે, તે ભાવે જ એનામાં જીવવું એવી ગુરુકૃપાયુક્ત સમજ એણે ઉગાડી છે, એનાથી બીજી રીતે વર્તી જ ન શકાય એવું જીવનવલણ કૃપાએ કરીને એણે પ્રવર્તાવેલું છે. તેથી કરીને મળેલાં સ્વજનોને ન કલ્પી શકાય એટલી હદે તેમને લાગતી રીતે કડવા થવાનું પ્રભુએ કરાવેલું છે. કોઈનેય અમથું અમથું રાજી રાખવાનું આ જીવથી બન્યું નથી. તેમ છતાં વડીલો પ્રત્યેનો સદ્ભાવ આ જીવથી કદી મુકાયો પણ નથી, એવી નક્કર હકીકત આ જીવના પરિચયમાં આવેલાંને ખબર છે. એવાં વડીલોને પણ તેવો પ્રસંગ ને સમય આવતાં સંભળાવી દેવાનું પ્રભુકૃપાથી આ જીવ ચૂક્યો પણ નથી.

સંત સ્વજનોને ઘસડી પણ જાય

પૂજ્ય...ને ત્યાં તમારી સાથેના પ્રથમ મેળાપે પૂજ્ય...નો હૃદયથી આભાર તમને મેળવી આપવા કાજે માન્યો હતો, તે હજી આ જીવ ભૂલ્યો નથી. ભલે તમે પડી રહો કે ગમે તે હો, તેની સાથે મારે નિસ્ખત નથી, પણ તમને સંકોરવાનું ને ટકોરવાનું એ વહાલો જ્યારે મારા જેવાને નિમિત્ત બનાવીને (એની જ કૃપાથી) કર્યા કરશે ત્યારે (તમારામાંનું) એ બિચારું તો સાવ લાચાર ને નિરુપાય ત્યાં

બને છે. હું તો સાવ પામર છું ને બધી જ મહત્તા તો એ વહાલાની કૃપાની છે. એ કૃપાની ઝંખના-ભક્તિ દિન-પ્રતિદિન આપણા જીવનમાં લીલાંકુરની પેઠે ફૂટી નીકળતી બની શકે, તેવું અનુભવવાનું સદ્ભાગ્ય એ વહાલો બધા મળેલા જીવોના સમાગમમાં સંપડાવે એ જ એને પ્રાર્થના છે.

સ્વજનોના ઉદ્ધાર માટે તલસાટ

સ્વજનને મેળવીને જો સુખ-અંતરસુખ-ન પામ્યા તો સ્વજન શા ખપનાં ? જીવનને ચેન, આરામ, નિરાંત કેમ રહી શકે ? એને (જીવને) તો એ ઈચ્છે તોય પડી ન રહેવા દેવું એ આપણો ધર્મ છે. ગમે તે કારણ હોય, એને તો ઉથલાવ્યાં જ કરવું ઘટે. સલામત સ્થિતિમાં પડ્યા રહેવું એ જીવ કાજે સલામત નથી. તમને લખવામાં ક્યાંય અવિનય, અવિવેક લાગે તો જરૂર લખજો, પણ તમને લખવામાં એક-માત્ર ભાવના એ જ રહ્યા કરે છે કે પ્રભુકૃપાથી મળેલું માનવી જીવન દોહ્યલું છે, એનું રહસ્ય, મહત્ત્વ સામાન્ય માનવી સમજતો નથી હોતો, પણ જેઓનો પ્રભુકૃપાથી સમાગમ મળેલો છે. તેવાં પણ તેનો મર્મ ન સમજતાં પડ્યાં રહે છે, ત્યારે એ જેટલું સાલતું હોય છે, એ તો એવું જે ભોગવતું કે અનુભવતું હોય તે જ જાણે. તેથી સર્વ કોઈને કોઈ ને કોઈ રીતે ઊંચાંનીચાં કરવા આ જીવ એની કૃપાથી કંઈ ને કંઈ એવું કર્યા જ કરતો હોય છે. તેમાં જો ક્યાંક અજુગતું બની જતું લાગે, તો ભાણજો છું એમ જાણી હૃદયની ઉદારતાથી તે ક્ષમ્ય ગણવાની પ્રાર્થના છે, ને એ પાછળ માત્ર આ જીવનો બીજા જીવ પરત્વેનો ઉગ્ર તલસાટ ઊકળ્યા કરે છે, એટલું

જોવાનું વિચારવાનું જો બની શકે, તોય આ જીવનું તે સદ્ભાગ્ય માનીશ. બાકી, જે જે પરિસ્થિતિ જે જે જીવથી મળે કે ઊભી થાય, એનો તે તે ભાવે ઉપયોગ કર્યા કરવાનું જ બને છે, એ વિના બીજો કશો હેતુ નથી, એની સાબિતી તો કઈ રીતે આપી શકાય ? એ તો પ્રત્યેકને એવો એવો અનુભવ થાય ત્યારે જ ખરું. ત્યાં લગી ગેરસમજૂત થવાની શક્યતા હોવા છતાં એને ઘોળી પી જઈને એના જીવનના વહેણમાં રહેવાનું જ આ જીવથી સમજાયું છે. બાકી તો આનંદ છે, વહાલુડાં માસીબા ! એકમાત્ર પ્રાર્થના તમારા પ્રેમભાવની જ છે.

સાયલા,

હરિ:ૐ

તા. ૨૬-૪-૧૯૪૬

જાગૃતિ પર સાધનાનો આધાર

‘વૃત્તિને વાળીને અંતર્મુખ કરવી તે કંઈ સહેલું નથી,’ એમ તમે લખો છો. હું કહું છું કે તે સહેલું નથી એમ નથી, સહેલું છે એટલું જ નહિ પણ સહજ છે. માત્ર જરૂર છે અંતરની સતત એકધારી જાગૃતિની. તમને એક દાખલો લખું. એક વેપારી છે. એને ત્યાં એક ઘરાક આવ્યો છે. ઘરાક ત્રીસ હજાર કે એથીય વધારેનો સોદો કરવાનો છે એમ નક્કી પેલા વેપારીને લાગે છે, કિંતુ ઘરાક તો છેક નપાવટ ને બિલકુલ રીતભાત ન મળે એવો જણાય છે. બોલેબોલે ક્રોધ ચઢે એવું એનું વચન, વર્તન ને રંગઢંગ એવા છે કે જાણે ગુસ્સો ન ચઢતો હોય તોય સહજમેળે ચઢી જાય. વેપારીના મનમાં રમી રહેલી છે માત્ર એક વાત : વેપારના મોટા સોદાની. જો

વેપારી ગુસ્સે થઈને કંઈક બોલી બેસે તો સોદો અટકી પડે એવો ભય રહ્યા કરે છે. બાકી, ગુસ્સે થઈ જવાનાં એટલાં તો કારણો છે કે ન પૂછો વાત ! પણ વેપાર બગડી જશે એટલો ચેતનાપૂર્વક જાગૃતિનો રણકાર વેપારીના મનમાં ઊભો થઈ ગયેલો છે. એના મનની એવી જાગૃતિને લીધે ક્રોધ થવાના પ્રસંગો છે છતાં તેમ તે થવા દેતો નથી. ને આમ ક્રોધને વિના પરિશ્રમે તે અટકાવી શકે છે, કારણ કે એનામાં સોદો બગડી જશે એવી ભીતિને કારણે જાગૃતિ રહ્યા કરેલી છે. આમ, જે પ્રકારની જાગૃતિ હોય તે પ્રકારનો જીવતો સંયમ રહી શકે છે, તે સોએ સો ટકા અનુભવની હકીકત છે. એટલે આપણામાં પણ તે સહેલું ને સહજ છે. માત્ર એવી living consciousness-જીવતીજાગતી ચેતનાપૂર્વકની જાગૃતિ-નથી રહેતી એટલો જ મોટો વાંધો છે.

જાગૃતિ ઉપજાવવાની રીત

તો હવે પ્રશ્ન એ થાય કે એવી ચેતનાપૂર્વકની જાગૃતિ રહે કેમ ? માત્ર ખાલી વિચારણાથી તેવું થવું શક્ય નથી. સૌથી પ્રથમ તો માનવીજીવનની મહત્તા ને એનું રહસ્ય ને જીવનનો હેતુ-એ બધાં વિશે દૃઢ, નિશ્ચયાત્મક વલાણ આપણામાં ઊગી જવાં ઘટે. અંતરમાં એ પરત્વેના સુષુપ્ત સંસ્કાર જે પડેલા છે, તે કારણને લઈને, તે પરત્વેનો અનુરાગ અવારનવાર તે પરત્વે જીવને તાણી જાય છે તે વાત જુદી છે, પણ માનવીજીવનનું ધ્યેય પરત્વેનું નિશ્ચયાત્મક વલાણ-ગતિરૂપે-મનમાં આતુરતા ને તાલાવેલીરૂપે પૂરેપૂરું જાગેલું નથી, ત્યાં સુધી તેવી જાગૃતિ રહેવી પણ મુશ્કેલ છે. ખાલી કોરી કોરી

બુદ્ધિથી, ‘માનવીજીવનનો હેતુ ને ધ્યેય એ બધું આપણે સમજીએ છીએ’ એવું બોલીએ છીએ ખરાં, પણ હજી તો પૂરેપૂરું ગળે હૃદયમાં તે ઊતરેલું નથી એટલે તે ધ્યેય ગમે એ એક વાત છે, ને તેમાં પગરણ દઢાત્મકપણે મંડાયા કરવાનું થયા જાય તે વાત જુદી છે. એ ધ્યેય, જે બુદ્ધિથી યોગ્ય લાગ્યા કરે છે, એને નિશ્ચયાત્મક વલણમાં વાળવા માનવી જીવે વળીવળીને સતત એકધારો ભાવનાપૂર્વક, મનનચિંતનાત્મક હૃદયપૂર્વકનો પ્રયાસ કરવો જ પડશે. તે વિના બુદ્ધિથી સમજાયેલું ધ્યેય વર્તનાત્મક સ્વરૂપ પકડી શકવાનું નથી, ને જ્યારે ધ્યેય નિશ્ચયાત્મકપણે, ક્રિયાત્મકપણે, શક્તિના પ્રવાહરૂપે, જીવનનાં સર્વ વર્તન, વહેવાર, વિચાર, વૃત્તિમાં ને સર્વ કંઈના આકલનમાં એકમાત્ર ધ્યેયની જ ભાવના, દૃષ્ટિ, વૃત્તિ ને વલણનો જીવતો ભાવ જ્યાં ધરાવવાનું કર્યા કરે છે, તે વેળાએ તેના ધ્યેયની ગતિ વધ્યા કરે છે. સામાન્ય વહેવારી, સંસારી જીવ કરતાંય-બીજા અનેક પ્રકારના સાત્ત્વિક જીવ કરતાંય-જીવન પરત્વેનાં દૃષ્ટિ, વૃત્તિ ને વલણ સતત ધ્યેયનાં ચિંતવન-અનુગામી એકધારાં સર્વ કંઈ જેમાં ને તેમાં રહ્યા કરે, એવો પ્રયાસ તેવા પ્રકારની એકાગ્ર ને કેંદ્રિત થયેલી બુદ્ધિના પ્રાબલ્યથી જ્યાં ત્યાં જીવે કર્યા જ કરવાનું રાખવું પડશે, ને એમ કરતાં કરતાં મનમાં ધ્યેય પરત્વેની જીવતી પરવા-ભૂખ-ગરજ-જાગે છે, ને તે જો જાગી તો ત્યાં ચેતનાપૂર્વકની જાગૃતિ રહેવા જ માંડે છે, જે કંઈ વૃત્તિ સામાન્યપણે ઊઠે છે, તો તે બંધિયાર બનીને પડી રહેતી નથી. એ તો ગતિ કરે છે જ. પણ ઊર્ધ્વગામી જીવનની

સદ્વૃત્તિમાં માનવી જીવે પ્રાણચેતના રેડ્યા વિના ગતિમાં તે આવી શકતી નથી. એ કાજે જ જ્ઞાનભક્તિભાવભર્યો પ્રભુકૃપાથી પ્રેરાઈને જીવે પુરુષાર્થ કરવાની ઘણી ઘણી જરૂર રહે છે. પડી રહ્યે કેમ ચાલે ? જીવને તો ગોદાટી ગોદાટીને જગાડતાં જ રહેવામાં સાર છે. એને તો પ્રકૃતિમાં રહેવાનો અનાદિનો અભ્યાસ છે. એટલે એને તો તે જ ગમે.

સ્વજનને આરજૂભરી પ્રાર્થના

વળી, ભગવાનની વાત તો સરળ ને સહજ છે. માયાની વાત અટપટી છે ને ન સમજાય એવી છે. એટલે કૃપા કરીને માસીબા ! પડ્યાં ન રહો, ગમે તે કરો. જોઈએ તો માથાં કૂટો, સ્થૂળપણે નહિ, પણ કશુંક ને કશુંક તે બાજુનું કરતાં જ રહો. મનની વૃત્તિઓની સાથે લડો, ઝઘડો, યુદ્ધ કર્યાં કરો. સંસાર, વહેવાર, વર્તન, સંબંધ આદિમાં જીવનના ધ્યેયના ચિંતનાત્મકભાવે જેમ તેમ કરીને પણ મનને પ્રેરાવવાનું કર્યાં કરો એટલી જ પ્રાર્થના છે. જે કરે છે એનાથી થઈ શકે છે. જે જાગવાનું ખરેખરું ઈચ્છે છે એનાથી જગાય છે. જે જવાનું કરે છે એનાથી જવાય છે. માટે, કૃપા કરો એટલી જ, વારંવાર લળી લળીને, પ્રાર્થના છે.

સાયલા,

હરિ:ૐ

તા. ૨૦-૮-૧૯૪૬

હૃદયની આરપાર સોંસરી નીકળી જતી નિખાલસતા હૃદયને મુગ્ધ કરી દીધા વિના રહી શકતી નથી. કશા કંઈની પણ જીવનમાં ધૂન પ્રકટે છે, એવા જીવનાં લક્ષણ નોખા તરી આવ્યા વિના રહી શકતાં નથી. ઘણા એવી અનેક પ્રકારની

ધૂનમાં આવરાયેલાને ‘ધૂની’ તરીકે જગત અવગણી કાઢે છે, પણ ધૂનમાં એક પ્રકારનું તન્મયતાભર્યું વાતાવરણ જામેલું રહ્યા કરે છે. ધૂન આપણામાં સાહસ, હિંમત, બળ, ઝુકાવવાને, ઝંપલાવવા માટે પ્રકટાવે છે. તેમ છતાં પ્રત્યેક ધૂનમાં માનવીની અહંતા સૂક્ષ્મપણે ભાગ ભજવ્યા જ કરતી હોય છે.

સાધનાને ચોક્કસ માપ લક્ષણથી માપો

એટલે ભગવાનના માર્ગમાં એકલી જ માત્ર ધૂન ચાલી શકતી નથી. ધૂનના ઓઠા પાછળ પ્રકૃતિનાં દર્શન કરવાની જેનામાં સૂઝ જાગેલી છે, એ તો સર્વ કંઈ વીણ્યા વિના રહી શકતો નથી. એને જેની જરૂરત લાગેલી છે, જેના પર મીટ માંડેલી છે, એને જ પ્રત્યક્ષ કરવામાં જેને પડેલી છે, એ તો નગદ રૂપિયાની જેમ જે તે મળ્યા કરતામાં ભગવાનના ભાવને જ જીવનના રચનાત્મક ભાવાત્મકપણામાં પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં જીવનને તે કેટલું ઉગાડી શકે છે, તે માપલક્ષણથી જ જે તે સ્વીકારી શકતો હોય છે. તેને સદા નિશ્ચિંતતા જ પ્રવર્તતી રહ્યા કરે છે.

એવાને પણ પ્રકૃતિ એના ધ્યેયના માર્ગમાં સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ રૂપમાં નવા નવા સ્વાંગ સજીને ભરમાવવાનું કર્યા કરતી જ હોય છે, ને જ્યાં લગી ભગવાનના ભાવની ખરી પરખ જાગી ન ગઈ હોય, ત્યાં લગી એને ભુલાવામાં નાખી દેવાને એવી પ્રકૃતિમાતા કદીક તો વિજય મેળવી જતી લાગે છે, પણ જે કોઈ સર્વ કંઈકમાં ભગવાનની જ લગનીને ભાવે હૃદયની એકમાત્ર તેવી તદાકારાત્મક ભાવના સાથે

જોડાયા કરે છે, ને જ્યાં ત્યાં ભગવાનને પ્રાર્થનાભાવે પોકારવાનું કર્યા કરે છે, એને પ્રભુ, કૃપા કરીને, એના હૃદયમાં તે તે વેળા એવી ચેતી જવાની સૂઝ પણ સાથે સાથે જગાડતો રહે છે. એટલે તો એવાને શ્રીભગવાનના હાજરાહજૂરપણાનો તાદૃશ્ય જીવનમાં ચિતાર-માત્ર ચિતાર જ નહિ પણ અનુભવ ટંકાર-જાગતો થઈ જતો હોવાથી તે પ્રકૃતિથી પણ જતાં જતાં તો સાવ નિર્ભય ને નિશ્ચિંત બનતો જતો હોય છે ને શ્રીભગવાન એકમાત્ર સર્વ સમર્થ છે ને પોતાની આગળપાછળ એનું બળ કામ કરી રહેલું છે, એવા અનુભવ જેને જાગતા થાય છે, એને સદાસર્વદા ભગવાનમાં જ મસ્તી રહે છે. એટલે જ આપણે તો મન છેતરે કે ન છેતરે છતાં સકળ કોઈ પરિસ્થિતિમાં એકમાત્ર ભગવાન પર જ આધાર રાખ્યા કરવાનો અભ્યાસ કેળવ્યા કરતાં રહીને ભગવાનને જ સર્વ પરિસ્થિતિમાં પ્રાર્થનાભાવે સાદ પાડ્યા કરવાનું રાખીશું તો પ્રકૃતિનો સ્વભાવ ઓગળતો જવાનો છે. એને યાદ કરતાં રહો, એનું ચિંતવન સતત એકધારું થયા કરે એમ એને હૃદયથી વળગ્યા કરો ને સંસાર પણ એનો જ છે, એ ભાવે એમાં રમો, તો આપણા મનના પાજીપણાનો વહેલો અંત આવી જવાનો છે, તે નક્કી જાણશોજી. પણ એકમાત્ર એટલી જ પ્રાર્થના છે કે કર્યા કરતાં જ રહો. કર્યા કરવામાંથી જ જે તે નીપજ્યા કરે છે.

સાયલા,

હરિ:ૐ

તા. ૨૫-૮-૧૯૪૬

સ્વજનની યાદ વખતે પણ પ્રભુને સંભારો

જીવનમાં એવી કટોકટીની અને ચિંતાની પળો જાગે,

ત્યારે જ શ્રીભગવાનને પ્રાર્થના કરવાની ઉત્તમમાં ઉત્તમ અને સુંદરમાં સુંદર તે તક છે, અને તે વખતે હૃદય જે રીતે વલોવાતું હોય અને માથે જે ચિંતા ઝઝૂમતી હોય, તે કારણે કરીને પ્રાર્થનામાં હૃદયનો ગદ્ગદ ભાવ પણ ઉમેરાતો જાય છે. સ્વજનના વિચાર ન આવે એવું કોઈને પણ નથી હોતું. જે ભગવાનનો ખરો ભક્ત હોય તે તેવી વેળા એવા વિચારને પણ શ્રીભગવાનની સાથે તાર સાંધવાને એક તક તરીકે સ્વીકારી લે છે. કશાને તે નકામું જવા દેતો નથી, એવી એની જીવનકળા હોય છે. પૂજ્ય કાકાને વિશે તમને ચિંતા થાય એ તદ્દન સ્વાભાવિક છે, પરંતુ એ ચિંતા જેટલા સમયના ગાળામાં રહ્યા કરે તેટલો બધો જ સમય શ્રીભગવાનને પ્રાર્થના કર્યા કરવામાં જ આપણે ગાળવો. શ્રીભગવાનની કૃપાએ મારા જીવનમાં તો અનેક પ્રસંગોએ મેં તો તેમ કરેલું છે. સ્વજનની યાદ થયા કરવામાં ને એની ચેતન રમતમાં આ જીવને જેટલી ગમ્મત પડે છે, એટલી ભાગ્યે જ કોઈને પડતી હશે. એટલે તમારી માનસિક દશાની હૃદયથી કદર કરી શકું છું.

સાયલા,

હરિ:ૐ

તા. ૨૬-૧૦-૧૯૪૬

મુરશિદ(ગુરુ)નો સ્વજન માટે પ્રયંડ પુરુષાર્થ

પૂજ્ય મોટી બાએ તમારું પ્રેમભર્યું સ્મરણ કરાવેલું અને આજે તમારો પત્ર મળ્યો. તમે આ જીવને આશીર્વાદ આપવાનું જણાવો છો કે જેથી શ્રીભગવાનની ભાવના એકધારી સતત રહ્યા કરે. તમારી એ સદ્ભાવના ને શુભેચ્છા આ જીવ પરત્વે છે, એ મારે મન એક મોટી જવાબદારી છે, જોકે એનો નથી

ભાર કે નથી ચિંતા, પરંતુ મારી પરમ લાચારીની વાત કોણ સમજી શકે ? કશી કોઈ પણ બાબતમાં પળનીય પળ ક્યાંય સ્વતંત્રતા નથી. એવો બધી બાબતમાં પૂરેપૂરો જકડાયેલો બિચારો શું કરી શકે ? હા, થઈ પણ શકે-જો શ્રીભગવાનનું જીવતું સ્મરણ કે એના ભાવનું સાતત્ય રોજિંદા કર્મવહેવારમાં કોઈ ને કોઈ રીતે એકધારું જળવાયા કરાતું હોય, તો કોઈ પણ સંત ચમત્કાર કે જાદુગીરીથી કોઈ પણ જીવમાં ભગવાનનો ભાવ એકદમ તત્ક્ષણ પ્રકટાવી શકવાનો નથી. જો કદાચ એવી વાતો સાંભળેલી હોય તો એવી કર્ણપરંપરા દ્વારા સાંભળેલી વાતોમાં પૂરેપૂરું સાચું તથ્ય પણ રહેલું નથી. શ્રીપ્રભુના એવા ભક્તો તો ગોદાટી ગોદાટીને મહેનત કરાવી કરાવીને જે તે જીવોને શ્રીભગવાનના ભાવમાં રહેવાને કાજે મથાવ્યા જ કરશે. એવી મથામણમાં શ્રીભગવાનની જ્ઞાનભક્તિયુક્ત ભાવનામાં જીવવાને જે કોઈ જીવ હૃદયથી પ્રયત્નવાન રહેશે, તેવા જીવને એની કરુણા, દયા, કૃપા-જે કહો તે-મળ્યા જ કરતી અનુભવાશે. મારી તો તમને હૃદયની પ્રાર્થના છે કે કોઈ ને કોઈ રીતે શ્રીભગવાનની ભાવના રોજિંદા કર્મવહેવારમાં જીવતીજાગતી રહ્યા કરે એટલું કરવાનું કર્યા કરો. બીજું બધું સૌ થઈ રહેશે. ‘જરા મોં હસતું રાખો તો બીજું બધું તો તારાપોરવાળા સંભાળી લેશે’ એ તો એવું એક વિનોદનું વાક્ય છે, પરંતુ તે તેટલું સાચું પણ છે. આપણે ભાગે આવેલું કર્મ અહંતા-મમતાથી દૂર રહીને શ્રીભગવાન પ્રીત્યર્થે કરતાં થઈ જઈએ ને પાછું એને જ ચરણકમળે સમર્પણ કર્યા કરવાનો જીવતોજાગતો અભ્યાસ કેળવીએ, તો જ શ્રીભગવાનની કૃપા

કે લીલા-એ બધું-હકીકત છે કે ગપ્પાં છે તે આપણને હૃદયમાં હૃદયથી જરૂર સમજાય. જો આશીર્વાદ આપવાની એવી સ્વતંત્ર શક્તિ હોત તો તો કંઈ કહેવાનું થોડું જ રહ્યું હોત ! જે કંઈ થાય છે તે એની કૃપાથી જ થાય છે, એટલે પછી કૃપા માગવાની ક્યાં રહી ? માટે, આપણે બધાંય જીવનની પ્રત્યેક પળ એના પર જ વારી જઈને જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક જીવીએ એટલું જ માગું છું. પ્રભુ તો સર્વનું કલ્યાણ કરનારો છે. આપણા પોતાના કલ્યાણમાં આપણે જ પોતે આડખીલીરૂપ છીએ તે નક્કી માનજો. એટલે બને કે ન બને તોય બેળેબેળે કરીને પણ એની ભાવના જળવાઈ રહે એટલું કૃપા કરીને કરો. અહીં તો અખંડ નામસ્મરણ ચાલે છે. જીવનો જીવરૂપી અધ્યાસ આવા અભ્યાસરૂપી યજ્ઞથી જ જવાનો હશે તો જશે. એમાંથી જ ચેતનાની ચિનગારી પ્રગટવાની હશે તો પ્રગટશે. એટલા માટે વૈરાગ્યની ભૂમિકા ઉપર અભ્યાસનો ચીલો પડ્યા કરે એવા પ્રયત્નમાં તમારા આશીર્વાદ આપજો. એ જ વિનંતી.

કરાંચી,

હરિ:ૐ

તા. ૨૯-૩-૧૯૪૭

સંતમાં ભાવના થઈ ત્યારથી કામ પાકવા માંડ્યું

એ તો લાગતાં લાગતાં જ લાગી જવાની છે. ક્યારે ને કેમ લાગશે તે તો કેમ કહી શકાય ? તમને જીવનમાં સંત જીવાત્માના જીવનનો સ્પર્શ છે, એમના પરત્વે તમારા સંસ્કારમાં અનુરાગ પડેલો અને રહેલો છે, તે મિથ્યા કેમ કરીને થઈ શકવાનો છે ? આપણે હંમેશાં પરિણામ આકાંક્ષી જીવો છીએ, કિંતુ સદ્વસ્તુની ભાવના એ પણ હકીકત છે. ને હૃદયની

ભાવના છે તો તે આકાર પણ લેશે. મારા ધારવામાં તો ભાવના જ્યારે જીવતી થાય ત્યારે જ તે આકાર લેવા માંડે છે. ને ભાવના ક્યારે જીવતી થાય એનો હિસાબ પણ હોય ને હિસાબ ન પણ હોય. શ્રીભગવાનની કૃપા યદૃચ્છા ખેલનારી છે એમ કેટલાક કહે છે. કોણ જાણે શુંય હશે ?

સાયલા,

હરિ:ૐ

તા. ૩૦-૪-૧૯૪૭

સાધના ઝડપથી કેમ વધતી નથી

લગાડ્યા વિના લાગવાનું નથી. ચેતાવ્યા વિના ચેતાવાનું નથી. મર્યા વિના મરાવાનું નથી. ખાધા વિના ખવાવાનું નથી. તેમ આમાં પણ છે. આપણે પોતે alert સચેત, સચિંત ને જાગ્રત થયા વિના છૂટકો નથી. મન કે સ્વભાવની ભ્રમણામાંથી કૃપા કરીને મુક્ત બની જાઓ. એના ભમાવ્યા ભમવામાં ક્યાંય આનંદ નથી. આ તો ભ્રમણામાં પડેલા છીએ. ભ્રમણામાં પડેલો જીવ જે રીતે માને, વર્તે ને બોલે એવું જીવનું બોલવું, ચાલવું ને વર્તવું જોઈને આનંદ તો કોને થાય ? કોઈ જાગતું ઊંઘતું હોય એને કોણ જગાડી શકે ? તેવી દશામાં જો જીવનું જ્ઞાનપૂર્વકનું જાગવાનું થતું હોય ને તેવી ભૂમિકામાં જો તે ઊંઘવાનું કરતો હોય તોય વાંધો નથી, પરંતુ એવા જીવની સ્થિતિનાં માપ ને લક્ષણો વળી કંઈ ઓર હોય છે. જીવમાં પડી રહેલો અનુરાગ ને સ્વભાવની તે પરત્વેની ઘેલછાને અંગે મંદતામાં ને મંદતામાં રહ્યા કરવાનું બન્યા કરે છે એવી મારી ફરિયાદ છે. સ્વજનોને સાફ સાફ કહેવામાં ધર્મ માન્યો છે. હજી સુધી પ્રભુએ કોઈને પૂરેપૂરું સાંભળનાર કરાવી દીધો

નથી. એનો અફસોસ કે દુઃખ પણ નથી, પરંતુ સાંભળવાનું તો દૂર રહ્યું કિંતુ સ્વજનને જ્યારે ટૂંટિયું વાળીને સોડ તાણીને ઊલટું વધારે ઘેનમાં પડતાં જોઉં છું, ત્યારે સ્વજનભક્તિ હૃદયમાં કોતરાઈ કોતરાઈ સ્વજનમાંના અંતર્યામીને પ્રાર્થનાભાવે સંભળાવ્યા વિના પણ રહી શકતી નથી. સ્વજનની પોતાના મળેલા ધર્મ પરત્વેની ભાવના બરાબર સમય વેળાએ ને તે જ પળે જો પૂરેપૂરી જીવતીજાગતી બનેલી નથી અનુભવાતી, તો ત્યાં હૃદય પોકાર પાડે છે, ને એવું બોલવાનું થતાં કોઈ આ જીવને અધીરિયો પણ ગણે છે. સર્વ પ્રવૃત્તિ માત્ર જ્યારે નિવૃત્તિના ગર્ભમાંથી ઊઠવાનું કરે છે, ત્યારે કંઈ કશા ઉપર ઉપરથી તો વિધિનિષેધ નથી હોતા, પરંતુ જો જ્ઞાનપૂર્વક એની પાછળનો હેતુ તપાસવા જઈએ તો એવાં બોલાયેલાં વચનોમાંથી જરૂર સાર જડે તો ખરો. તેથી તો તમારા હૃદયને આ જીવની નમ્રતા સાથે પ્રાર્થના છે કે મનને મથાવી મથાવીને એને શ્રીભગવાનનાં જ ચરણકમળમાં લગાડ્યા કરવાનું બસ કર્યા કરો. એના જ ભાવને અંતરમાં જગાડતો રાખી રાખીને સર્વ કંઈ પ્રવૃત્તિમાં પ્રવેશવાનું થયા કરે તો જ તે પ્રવૃત્તિ મુક્તિનું કે ભક્તિનું સાધન બની શકે. નહિતર તો જીવના જીવ જ છીએ.

સાયલા,

હરિ:ૐ

તા. ૧૬-૪-૧૯૪૭

જ્ઞાનીઅજ્ઞાનીમાં ફરક માત્ર ભૂમિકાનો

હૃદયથી ઊછળતો પ્રેમભાવ કોણ કેવું છે એનો વિચાર કંઈ થોડું જ કરતો હોય છે ! એટલે ધોળા પર કાળું ગમે તે

તમે ચીતરો તો ભલે, પણ તેથી એ તો જે હોય તે જ હોય. તેવી ઘટના ખરેખર દિલને હલમલાવી નાખે તેવી જ ગણાય. માના હૃદયને મા જ જાણી શકે. તમારી સાથે મારી પૂરેપૂરી હૃદયની હમદર્દી ને સહાનુભૂતિ છે. તમે તે કાળે શ્રીભગવાનને યાદ કરવાની દશામાં રહ્યા તે તો એક આનંદની હકીકત છે. માનું હૃદય એવા ટાણે કેવું દ્રવે તે સ્થૂળ રીતે મા ન હોવા છતાં પ્રત્યક્ષ પ્રભુકૃપાથી અનુભવી શકું છું. મારે તો શુષ્ક વેદાંતીની વાતો નથી જોઈતી. કોણ કહે છે કે જે કોઈ જ્ઞાની હોય એને લાગણી, ભાવના-એનો ઉદ્રેક નથી હોતો ? તો શું એ સૂકું લાકડાનું ઢૂંઢું છે ? અને હા, તેવી તેવી વેળા તે આપણી જેમ ગભરાય નહિ, પરંતુ નિશ્ચિંતતા ને નિરાંતના ભાવે જીવે અને રહે, ને એને પણ ઊર્મિ, હર્ષ, ઉન્માદ વગેરે લાગણી થતી હોય છે. માત્ર ત્યાં ભૂમિકાનો ફરક રહે છે. તેવો જ્ઞાની તેની પાછળના હેતુનો મર્મ સમજી જાય છે. આપણું તેવું બધું દંદની ભૂમિકા પર થતું હોય છે, ને પેલા જ્ઞાનીની ભૂમિકા કોઈ અનોખી હોય છે.

ખુદાની શુક્રિયા ગુજારો

મુંબઈ નગરીની પણ બલિહારી ન્યારી છેને ? શ્રીભગવાનને, માસીબા ! હૃદયથી વેગળા ન કરવા પ્રાર્થના છે. એને આર્દ્ર ને આર્ત ભાવે હૃદયથી સાદ પાડ્યા કરશો. આપણે એને ભૂલવા પ્રયત્ન કરીએ, જ્યારે તે તો આપણને અવનવી રીતે એને યાદ કે સાદ કરવાને નોતરતો હોય છે. જેમાં ને તેમાં ખુદાની શુક્રિયા આપણે બધાં ગુજારીએ.

પ્રભુનો વ્યક્તભાવ હોવાથી સંસાર સાધનાનું અંગ છે.

મારી તો તમને હૃદયની પ્રાર્થના છે કે તમારું પુણ્યસ્મરણ થતાં 'સત્સંગના સ્પર્શ'ના કાગળમાં 'જેને સદ્વસ્તુ પરત્વેની ભાવનાયુક્ત સમજણ છે, જેણે સંત જીવાત્માનો સત્સંગ સેવ્યો છે, તેવા જીવને પડી રહેલો જોતાં દિલમાં દુઃખની કંપારી વઢૂટે છે.' એવું જે લખેલું છે, તેવી મારી તે પળેની સ્થિતિ થતી હોય છે. એનો ઉપયોગ પણ તેવી વેળાએ શ્રીપ્રભુની પ્રાર્થનામાં કરતો હોઉં છું. કર્યા કરવામાં જ જેને આત્મપ્રસન્નતા ને આત્મસંતોષ છે, એવાને તે ક્યારે ફળશે, આજ કે કાલ એવા પ્રશ્ન ઊઠતા નથી, ને ધારો કે ઊઠતા હોય તો તે મૂંઝવતા તો નથી જ. મારી તો તમને પ્રાર્થના છે કે એ વહાલાને સકળ કંઈ કરતાં કરતાં કોઈ ને કોઈ રીતે સતત સંભાર્યા જ કરો. સંસારને શ્રીપ્રભુનો તો વ્યક્તભાવ ગણું છું. આપણો ઘરસંસાર, ઈયાંછોકરાં, - એ આપણું પોતાનું જ જેમ વ્યક્તત્વ છે, તેમ આ સકળ બ્રહ્માંડ એ વહાલા પ્રભુનું જ વ્યક્તત્વ છે. શરીર, સંસાર વગેરે બધું એને યોગ્ય રીતે સમજી શકવાના કારણ-સાધનરૂપે જ આપણને એની કૃપાથી મળેલું હોય છે.

મુક્તિ એટલે શું ?

તમે મોક્ષની બાબતમાં જે લખ્યું છે તે બાબતમાં મને જે સમજણ છે તે લખું છું. રાગાદિ દ્વંદ્વના પાશથી મુક્ત થવું તે એક પ્રકારનો મોક્ષ છે. વળી, જે ત્રણ ગુણ છે, તેના પાશમાંથી

મુક્તિ મેળવવી તે પણ મોક્ષ છે. વળી, તે દ્વંદ્વાતીત સ્થિતિ કે તે ગુણાતીત સ્થિતિ કેવી હોય, તે સંબંધી મારા જેવો ગમાર ને જેનામાં કોડીની અક્કલ નથી તે શું કહી શકે ? અને જ્યાં અનુભવનો વિસ્તાર પહોંચે છે તે અનુભવને તો કોણ જાણે ને કોણ સમજે ? અને તે કહેવા જતાં તે ગળે પણ કોને ઊતરે ? અને તે માને પણ કોણ ? છતાં જ્યારે પુછાવ્યું છે ત્યારે લખવાનું કરું છું. કંઈ કશું બતાવવા ગયેલો નથી. જેમ જેમ ઉકેલાતું ગયું તેમ તેમ પ્રભુકૃપાથી થયા કરેલું છે, પરંતુ એને તેના તે સાચા સ્વરૂપમાં કોણ લહી શકે ? તેવું જ આ દ્વંદ્વાતીત ને ગુણાતીતની બાબતમાં છે.

દ્વંદ્વાતીત ને ગુણાતીત

દ્વંદ્વાતીત એટલે દ્વંદ્વ જ જેનામાં નથી એવો અર્થ નથી. તેવી રીતે ગુણાતીત એટલે ગુણ જ જેનામાં નથી એવો તેનો અર્થ થતો નથી. જેમ આપોઆપ આંખ પલકારા મારે છે, જેમ સહજપણે પળેપળ શ્વાસોશ્વાસ લેવાયા જાય છે અને હૃદયમાં ને નાડીઓમાં લોહી વહ્યા કરે છે, હૃદય આપોઆપ ધબક્યા કરે છે, તેવી રીતે ગુણોનું આપોઆપ સહજપણે પ્રવર્તવાનું બન્યા કરે, એટલે કે તેનો સંચાલક (જીવદશામાં) અહમ્ હોય છે. તે અહમ્ ગુણાતીતની દશામાં સંપૂર્ણ લય પામી જાય છે. મતલબ કે ગુણના પ્રેરાવાપણામાં જીવદશાનો અહમ્ નથી હોતો, ને એવી સ્થિતિ હોય ત્યારે ગુણા ગુણેષુ વર્તન્તે એમ ગણી શકાય, પણ મારા તમારાથી ભૂલેચૂકે ઉપર પ્રમાણે ન કહેવાય કે બોલાય. વળી, ઈન્દ્રિય હોવા છતાં ઈન્દ્રિય પ્રકારનો વિકાર તેમાં નથી. બાકીનું બીજું કામ તે તે ઈન્દ્રિય કરે ખરી (કાગળ અધૂરો છે.)

તાટસ્થ અને કર્મ

ગૌડપાદની તે કારિકા માંડૂક્ય ઉપનિષદની કારિકા ૪૨ થી ૪૬ સુધીની છે. તેમાં 'લય'ની સ્થિતિમાં પણ તાટસ્થ જાળવવાનું સૂચવે છે, ને કર્મ જરૂરનાં છે એમ જણાવે છે. અહીં કર્મનો અર્થ માત્ર ક્રિયાકાંડ હશે કે બહોળા અર્થમાં તેની ખબર નથી. પ્રત્યેક કર્મ જો કંઈક ને કંઈક શીખવાના જાગૃત હેતુના જ્ઞાનથી થયા કરે, તો પછી કર્મ એ માનસિક ભૂમિકાને કેળવવાની એક પ્રયોગશાળા જ ગણાયને ? ત્યાં કર્મનું મહત્ત્વ નથી રહેતું, પરંતુ માનસિક તુલાને જ્ઞાનનો અનુભવ કેળવવા માટેનું કર્મ તો માત્ર સાધન છે. એટલે વધારે મહત્ત્વ ત્યાં માનસિક તુલાને કેળવવાને આપવાનું બન્યા કરતું હોવું જોઈએ.

જીવન્મુક્ત નિષ્ક્રિય છે ?

પ્રત્યેક પ્રસંગ, સંસારવહેવાર એ બધાં જ સાધનરૂપ છે. જેમ કર્મકાંડ એ બ્રહ્મનિષ્ઠ થવાવા માટેની શરૂઆતનાં સાધનરૂપ છે, તેમ ઉપરનાં બધાં પણ છે, એવી ધારણાથી - તે તે બધાંમાં જીવનવિકાસની જીવતીજાગતી ધારણાથી - તે પ્રવેશવાનું શ્રીપ્રભુકૃપાથી સૂઝેલું. તેથી સારું કે નરસું એવું જ્ઞાનભાન કર્મમાં રહેવાને બદલે એને રચનાત્મક વલાણમાં કેવી રીતે લઈ શકાય ને એવું એવું જે બધું મળ્યા કરે છે, તે મળવાનો શો હેતુ હોઈ શકે તેવા જ્ઞાનપૂર્વકના અભ્યાસની કેળવણીમાંથી સર્વ કંઈમાંનો અંતર્ગત હેતુ, જિજ્ઞાસા ઉત્કટતમ

દશામાં પ્રકટતાં, શરૂ શરૂમાં પણ પ્રકટતો હોય છે. તે આગળ જતાં ગૂઢ, અકળ ચેતનાશક્તિ આપણને પ્રેરાવનાર પ્રકટપણે રહેલી છે, એમ અનુભવમાં જ્ઞાનસ્વરૂપે પ્રકટે છે. જીવન્મુક્ત થતાં કર્મ નથી હોતાં એમ તો નથી લાગતું. જેમ બ્રહ્મ નિષ્ક્રિય હોવા છતાં પાછો ક્રિયામાણ પણ છે, તેમ જીવન્મુક્ત કર્મ કરતો હોવા છતાં તેનામાં નિષ્ક્રિયપણે રહી શકવા તે પ્રકારનાં શક્તિ, જ્ઞાન, ભાવવાળો તે પ્રકટેલો પણ હોય છે. એટલે એને કર્મ નથી એમ ભલે કહી શકાય.

તાટસ્થ્ય સર્વ સ્થિતિમાં

પરંતુ તે શ્લોકમાં યથા કામો તથા લયઃ । છે. એટલે જેમ ઈચ્છા(desires)ની વૃત્તિ સાથે સાધનાની સ્થિતિમાં સભાન ચેતનાયુક્ત તટસ્થતા કેળવ્યા કરવાની રહે છે, ને આગળ જતાં જેમ જેમ ઉચ્ચતર કક્ષાઓ પ્રકટે તેમાં તેમાં પણ તેનાથી ઉચ્ચતર કક્ષાની ચેતનાયુક્ત તટસ્થતા રાખવાની હોય છે. જોકે એવી ઉચ્ચતર તટસ્થતાના પ્રકાર ને માત્રા પણ તે તે કક્ષામાં જુદાં જુદાં થતાં જાય છે તે વળી જુદી હકીકત છે. એમ તો આત્માનું એક લક્ષણ સાક્ષીભાવ ક્યાં નથી ?

કર્મના હેતુનું મહત્ત્વ

પ્રત્યેક કર્મ આપણને એનામાં ગતિ કરાવવાને પ્રેરાવવાને એણે કૃપા કરીને આપેલી સુયોગ્ય તક છે. તેમ છતાં સાધકે તેમાં આંધળિયાં કરવાનાં નથી. એની વિવેકશક્તિ એટલી તો સતેજ ઘડાઈ ગયેલી હોવી જોઈશે, કે એ ક્ષીરનીરન્યાયે કર્મના અંતરનું સ્વરૂપદર્શન કરી લેશે. કશાયને તે નકારશે નહિ. પ્રત્યેકના અંતરમાં રહેલા પ્રેરણાત્મક ચેતનાસ્વરૂપના હેતુને

ધારણામાં રાખીને શ્રીપ્રભુપ્રીત્યર્થે કર્મમાં તે પ્રવેશશે, એટલે એને મન કર્મનું મહત્ત્વ નથી, પણ એના હેતુનું. એના આધારે એના વડે શ્રીપ્રભુની ધારણા જીવતી સતેજ રાખ્યા કરવાનું તે એક નિમિત્ત-સાધન બને છે, એવું એને દિલમાં ઊગતું હોય છે.

‘લય’ પણ છેલ્લી સ્થિતિ નથી

જીવન્મુક્તને માત્ર પ્રાકૃતિક કર્મ રહે છે, તે હકીકતે ભલે ખરું હોય છે, પણ તેવા જીવન્મુક્તના પણ જુદા જુદા પ્રકારો હોઈ શકે છે. એ શ્લોકોમાં કર્મ કેમ કરવાં એ તો ન જ હોય, પણ પ્રત્યેક પરિસ્થિતિમાં જ્ઞાનપૂર્વક સાક્ષીભાવ કેળવ્યા કરવાનો છે અથવા રાખ્યા કરવાનો છે એમ તો જણાવ્યું છે. પૂજ્ય શ્રી જુન્નરકર સાહેબ સાથે તે વાંચેલું. તમે તે બાબતમાં જે લખ્યું છે તે તો સમજણ પડી છે, પરંતુ શાસ્ત્રોમાંના અમુક પારિભાષિક શબ્દોના વપરાશની મને ખબર નથી. ‘લય’ એટલે મળ, વિક્ષેપ, આવરણ-ઉપાધિથી મન મુક્ત થતાં પ્રભુભાવથી મસ્ત થતાં એકાગ્ર, કેંદ્રિત ને સમગ્રપણે વર્ત્યા કરે, તેમ છતાં પાછી એવી સ્થિતિ તે પણ પૂરી આત્યંતિક દશા પ્રગટતાં પહેલાંનો એક અનુભવ છે. એમાં જીવનની સંપૂર્ણ કૃતકૃત્યતા નથી. હજી તો બાકીપણું છે.

આત્યંતિક દશાનો અનુભવ

આત્યંતિક અનુભવ ક્યાં છે એમ નિશ્ચયાત્મકપણે કહી શકાતું નથી. તે કારણથી પણ જ્ઞાનયુક્ત ચેતનાપ્રેરક તટસ્થતાની અત્યંત જરૂર ઊભી થાય છે. કશી કોઈ દશામાં ભરાઈ ન પડાય એને માટે એકમાત્ર સાધન જ્ઞાનચેતનપૂર્વકની તટસ્થતા છે એમ શ્રીપ્રભુકૃપાથી હૃદયમાં ઊગેલું છે. એવાંને લાગણી,

વૃત્તિ, વિચાર, ભાવના વગેરે નથી થતાં એમ તો નથી પણ એ એને આવવા દે છે. એ તો જેના નિમિત્ત સંપર્કથી તેવું તેવું ઉદ્ભવે છે ને એનો જ્ઞાનપૂર્વક ઉપયોગ કરવાની કળા એવાને સમજાતી હોય છે. ચેતનયુક્ત તટસ્થતા રહેવાની જીવનકળા પ્રાપ્ત થયા વિના એવું થવું શક્ય નથી. આત્માનો જે સગુણ ભાવ મનાયો છે, તેના પ્રત્યેક સ્વરૂપનું જ્ઞાનભાવે અનુભવાત્મક દશામાં અનુશીલન પરિશીલન સાધકે કરવાનું છે એમ પણ અનુભવાયું છે, પરંતુ ગમે તેમ શ્રીપ્રભુકૃપાથી આ સંસાર કે જગત મને તો મિથ્યા (illusory) લાગતાં નથી. એ બધું સહેતુકપણે વાસ્તવિક છે. જીવનમાં ચેતનના ભાવને પ્રકટાવવા ને તે કેળવવા ને જેમાં તેમાં પ્રત્યેકમાં તેનો ચેતનયુક્ત અનુભવ મેળવવાને માટે તે બધું મળેલું સાધનરૂપે છે.

સર્વત્ર પ્રભુદર્શનની દશા

મને સમજાવતાં કશું આવડતું નથી. ઘણીવાર ગૂંચવાડો ઊભો થાય એવું પણ બને છે. લખાણમાં આરપાર ઊતરી જાય ને એનો મર્મ સ્પષ્ટપણે કળી શકાય એવું વેધકપણું નથી. સર્વ પરિસ્થિતિમાં ચેતનાયુક્ત જ્ઞાનપૂર્વકની તટસ્થતા રાખ્યા કરવાની જે આવશ્યકતા છે, તે મારામાં વાસ્તવિકપણે હોય તો આનંદ જ છે. વળી, ચર્ચામાં કદી રસ મને પડ્યો નથી. ચાલતાં ચાલતાં પંથ કપાવાનો જ છે, અને ભૂલા પડાતાં કોક રસ્તો બતાવનાર મળવાનો જ છે, એવા એના સચરાચર સ્વરૂપના અનુભવો પણ એની કૃપાથી મળ્યા કરેલા છે. તેથી, એ કરુણાસાગર, કૃપાસિંધુ છે. દયાસાગર છે, પ્રેમનો અતૂટ ને અખૂટ ભંડાર છે, એ મારે મન માત્ર કલ્પના નથી, પણ

હકીકતપણે છે, પરંતુ તે સાથે સાથે તે જ એક તેનું આત્યંતિક લક્ષણ છે એમ પણ પાછું નથી. એના સગુણપણાનાં અનેક પાસાંમાંના એક પાસાનું તે લક્ષણ છે એટલું તો ખરું. એને અનુભવતાં સર્વમાં રસ પડે છે. એને કંઈ કશામાં રસ નથી હોતો એવું નથી હોતું. સર્વના જીવનમાં સહાનુભૂતિ, હમદર્દી, પ્રેમભાવના એને રહ્યા કરે છે. તેમ છતાં પાછું એમનામાં તે તે રીતે ભેળવાઈ કે ભેરવાઈ જવાનું નથી બનતું એ પણ પાછી પ્રત્યક્ષ હકીકત છે.

બનારસ,

હરિ:ૐ

તા. ૮-૩-૧૯૪૪

રસ રૂપ ભગવાન

તમારા હૃદયનો પ્રેમાળ કાગળ મળ્યો. કોઈના પણ હૃદયની કોમળ ભાવનાથી હૃદયમાં તેવી ભાવનાનો સંચાર ન થાય તો પછી એવી એવી કોરી કોરી ભગવાનની ભાવનામાં ક્યાંય મને તો રસ નથી. શ્રીભગવાનના સગુણ સ્વરૂપનું એક લક્ષણ ‘રસ’ પણ છે. રસો વૈ સઃ । જીવનમાં જો તેવો રસ ન ઉદ્ભવે તો ભગવાનનાં દર્શન તેવા માનવીને નથી થયાં એમ અલ્પમતિ હું તો માનું. આ જેવું લાગ્યું છે તેવું લખ્યું છે. મારું સમજવું સાચું જ છે એવો દાવો નથી. ભૂલ પણ કરતો હોઉં.

ગર્જતો વિશ્વાસ

પણ મને મારા પ્રભુમાં જીવતોજાગતો ગર્જતો વિશ્વાસ છે. એ મને કૃપા કરીને ક્યાંય ઊંધો નહિ જવા દે, કારણ કે સર્વ કર્મમાં એનો ભાવ રહ્યા કરે એવી કૃપા એ કરતો જ રહે

છે, એવી હૃદયસ્થ શ્રદ્ધા અનેક કપરામાં કપરા અનુભવોમાંથી આ જીવને પસાર કરાવીને એણે જીવતી કરાવી છે.

સંસારમાંના સગપણોમાંય મને તો રસ છે. હૃદયનો સાચો ભાઈ કે સ્વજન થઈ શકું તો ઘણો જ આનંદ થાય. સદ્ભાવી હૃદયના કલ્યાણાત્મક પ્રેરણાત્મક આશીર્વાદ શું નથી કરી શકતા ! એ કંઈ ખાલી કલ્પના નથી.

ઊર્ધ્વરેતસપણાની પ્રાર્થના

ભગવાનની કૃપાથી સાધનાનો ભાવ કેળવવાને કાજે જે જીવો મળેલા છે, તેમની થતી રહેતી સાધનાના ભાવમાંથી આપોઆપ જીવનના સદ્ગુણ પ્રકટે એ તેનું પ્રત્યક્ષ માપલક્ષણ છે, તેથી તેની જેવી જેવી સ્થિતિ હોય, તેમ છતાં તેમાં જીવનના ઊર્ધ્વરેતસપણાની તેમની જીવતીજાગતી દૃષ્ટિ ઉપયોગના પ્રમાણમાં શ્રીપ્રભુકૃપાથી જીવતી રહે, તે જ એકમાત્ર પ્રભુને પ્રાર્થના હૃદયમાં થયા કરે છે. તેથી કરીને આપણે તો જેમાં ને તેમાં એકમાત્ર શ્રીહરિને જ સમર્થ ગણવાનો છે.

બનારસ,

હરિ:ૐ

તા. ૩૦-૩-૧૯૪૪

પોતાના શરીર વિશે

શરીરની બાબતમાં તો હવે વધારે કશું કરવાનું રાખ્યું નથી. જ્યાં જવાનું બને છે, ત્યાં ત્યાં સ્વજનો, વડીલો, પ્રેમભાવે આપમેળે જે કહે તેની ના તો નથી પાડતો. તે કરું છું પણ ખરો. એવાં દુઃખ કહો કે રોગ કહો, એ પણ જીવનમાં હેતુરૂપ પ્રકટેલાં છે. એની દવા કે ઉપચાર ન જ કરવાં એમ માનતો તો નથી, પરંતુ જો મારી પોતાની ઉપર જ એ બધું

છોડી દેવાનું પ્રભુકૃપાથી બને, તો તે બાબતમાં તદ્દન તટસ્થ રહ્યા કરાય છે. આ જીવ શરીર પ્રત્યે બેપરવાપણું રાખ્યા કરે છે એમ પણ ઘણા માનતા હોય છે. તેમ માનવામાં એમનો કોઈ દોષ છે એમ કહેવાનું તાત્પર્ય નથી. ઊલટું ઘણી વાર તેમનું કથન સાચું હોય છે, ને તે કથન પાછળનો હેતુ તો નર્યા પ્રેમનો છે, પરંતુ શરીરની બાબતમાં કોઈને તેને (શરીરને) જે જે કંઈ થયા કરતું હોય, તે સ્પષ્ટ યોગ્ય રીતે સમજાવવાનું શક્ય નથી બનતું અને એ જ યોગ્ય છે. તેમ છતાં એની કૃપાથી શરીરથી કામ થયે જાય છે. શરીરની અવગણના પણ ન કરવી જોઈએ એમ તો અંતઃકરણથી માનું છું.

પદમાં શા માટે

જે કંઈ પદ લખાય છે એને કવિતા તો ગણતો નથી. માત્ર જોડકણાં ગણું છું. એમ લખવામાં તો મજા પડે છે. જે કહેવાનું હોય છે તે બધું ઠીક રીતે લખવામાં એમાં મહાવરો પડતો ગયો છે. જે કહેવાનું હોય છે તે પૂરું સ્પષ્ટતાથી લખવાનું તેમાં મુદ્દાસર બની શકે છે ને વ્યક્ત પણ સચોટપણે થતું હોય છે. ગદ્યમાં તેવું પૂરું નથી બનતું. ગદ્યમાં પણ તેવું તેવું વ્યક્ત થઈ શકે. અહીં તો શ્રીપ્રભુકૃપાથી જે જે કાળે જે જે સાધન મળે, તેમાં જ્ઞાનભાવે ઉપયોગની દૃષ્ટિ પ્રવર્તે એટલું જ આ જીવે તો જોવાનું રહે છે.

બનારસ,

હરિ:ૐ

તા. ૩૦-૩-૧૯૪૪

શ્રીશંકરાચાર્યનું અનુભવજ્ઞાન

જીવન્મુક્ત બાબતમાં તમે જે અભિપ્રાયો ટાંક્યા છે, તેમાં

શ્રીશંકરાચાર્ય તથા શ્રી ટિળક એ બંનેના મત જોતાં શ્રીશંકરાચાર્યના મતને વધુ પ્રમાણ આપી શકાય, કારણ કે તેઓ તો જીવનના જ્ઞાની અનુભવી આત્મા હતા. માત્ર ખાલી બુદ્ધિનું ઊંડું તત્ત્વજ્ઞાન ન હતું, પરંતુ અનુભવ પર રચાયેલું જ્ઞાન હતું, એટલે જો તે બેમાંથી કોઈના મતને પસંદગી આપવાનું આવે તો શ્રીશંકરાચાર્યના મતને પહેલી પસંદગી અપાય તો તે વધારે યોગ્ય ગણાય.

કાળાનુસાર ચેતનપુરુષની વ્યક્તતા

પરંતુ તે સાથે સાથે તે જ સંપૂર્ણ સત્ય છે, ને તેના વિનાનું બીજું કશું સત્ય નથી, એવી પણ મડાગાંઠ ન વાળી બેસાય એ આપણે જોવાનું રહે છે, કારણ કે જે કાળે સમાજને જેવી જેવી ને જેટલી જેટલી જરૂરિયાત પ્રકટે છે, તેવી તેવી રીતે તેવા તેવા મહાન આત્માઓ કાળપુરુષ તરીકે જ્ઞાનભાવે પ્રવર્તવાનું કર્યા કરતા હોય છે. એટલે તે કામ તે કાળ પૂરતું ને તે સમાજના પૂરતું તે પૂરું સત્ય હોય.

શાસ્ત્રાર્થ પણ ફરે

કાળે કાળે સત્યનું સ્વરૂપ પણ બદલાતું રહે છે. મહા-પુરુષનો શબ્દ, શાસ્ત્રનો શબ્દ અને અનુભવનો શબ્દ એની એવી એકવાક્યતા પ્રકટે એ તો અતિ ઉત્તમ છે. ચેતનમાં પ્રકટેલા આત્માનું કહેવું કથવું એ જ્ઞાનભાવે હોવા છતાં કાળે કાળે તેમાં પણ શ્રેયાર્થીને તે તે કાળની વિકાસની ભાવનામાં તે તે બધું તે તે રૂપે પ્રકટતું જણાતું હોય છે. એક કાળે જે અર્થ તેમાંથી પ્રકટતો હોય, તે બીજા કાળે તેમાંથી વધારે વિસ્તારવાળો અર્થ પણ પ્રકટી શકે છે.

અનુભવજ્ઞાનની શ્રેષ્ઠતા

તેથી કરીને શ્રીપ્રભુકૃપાથી કોઈના પર આધાર રાખ્યા વિના જીવનવિકાસના માર્ગે જેમ જેમ એની કૃપાથી લાગતું ગયું, તેમ તેમ શીખવાનું બનતું ગયેલું છે. તેથી, આ જીવના અનુભવમાં ને તેની સમજણમાં શાસ્ત્રનો કે ચેતેલા આત્માના કથનનો કોઈ સજીવ આધાર મળે છે, તો તે તો ઘણું ગમે છે.

પોતાના પૂર્વજીવનમાં ડોકિયું

નાનપણનું જીવન ગરીબાઈમાં ગાળેલું ને મજૂરીમાં દિવસો ગાળેલા. વયલો ગાળો જેમને જેમને ત્યાં રહેવાનું બન્યું, તેમની તેમની પ્રેમભાવે સેવા કરવામાં વ્યતીત થયો. એમ જુદે જુદે ઠેકાણે જુદા જુદા સ્વભાવવાળાં સ્વજનોમાં રહેવાનું બનતાં, સર્વની પ્રકૃતિ સમજવાની મળી. તેમનું તેમનું તેવું તેવું જાણવા છતાં ને જણાઈ જતાં છતાં આ જીવથી તો માત્ર તેમની પરત્વે સદ્ભાવપૂર્વકનો આદર કેળવવાના જીવનના હેતુમાં તેને ફળવવામાં, તે બધું મદદરૂપ બની શકતું, અને તેથી જ તેમ કર્યા કરવાનું શ્રીપ્રભુકૃપાથી બનતું. તેવો જ્ઞાનપૂર્વકનો પડેલો અભ્યાસ પછીથી આ જીવને ઘણો મદદરૂપ નીવડ્યો. સર્વ પરત્વે એવો મીઠો ભાવભર્યો આદરભાવ રાખ્યા કરવાથી તેમના તેમના હૃદયનો પ્રેમભાવ પણ મળ્યા કરતો. આ જીવ પરત્વે તેમની તેમની સહાનુભૂતિ પણ પ્રકટતી અને તેમની મીઠી અમી નજર આ જીવ ઉપર ઢળતી. તેમાંથી પ્રભુની કૃપાનો અનુભવ થતો ગયો. જોકે સર્વ કોઈનું કરી ચૂકવામાં ખંત, લક્ષ અને મહેનત તો પડે જ, પણ બદલામાં જે મળતું તે તો પાર વિનાની કિંમતનું હતું. એમ વચગાળાના જીવનમાં

પણ શાળા કે કોલેજના અભ્યાસ વિના બીજું કશું વંચાયેલું નહિ, ને પછીનો ગાળો તો દેશસેવાનો પ્રકટ્યો. તેમાં તો વખત જ ક્યાં હતો ?

પોતાના અનુભવને શાસ્ત્રનો ટેકો

સને ૧૯૩૯ પછી at random-ગમે તેમ-જે કશું મળતું તે ગાળામાં જે જે સમાધાનરૂપે અનુભવની ભૂમિકા પર જે જે દઢાઈ ગયેલું હતું અને તેને અનુરૂપ ક્યાંક ક્યાંક તેવું સાંભળવામાં, જોવામાં કે વાંચવામાં આવતાં ઊલટો સવિશેષ આનંદ પ્રકટતો. જેને શ્રીપ્રભુ પરત્વેની ભાવના જીવનમાં જાગેલી હોય છે, એવાને અથડાવાપણું રહેતું નથી, પરંતુ શ્રીપ્રભુ જ તેને દોરતો હોય છે.

ગરીબાઈની લક્ષ્મી

પ્રભુદત્ત કહો, કે કર્મપ્રારબ્ધ કહો જે ગરીબાઈ મળેલી, જ્યારથી તે જાણતો થયો ને જ્યારે તે કઠતી લાગેલી, ત્યારે વિચારમાં એમ આવેલું કે જે ગુણ કેળવવા કેટલાય લોકોને કેટલોય પુરુષાર્થ કરવો પડતો અને તેમાંથી તેના સાચા અર્થમાં તે (ગરીબાઈ) જ્ઞાનભાવે સાંપડતી, તો પ્રભુકૃપાથી જે સહજ મળી છે, એ તો જીવનની મોંઘી મૂડી કે લક્ષ્મી મળેલી છે. તો એ રીતે તો આ જીવ લક્ષ્મીવંતોમાં પણ વધારે લક્ષ્મીવંતો છે. જીવનના તે તે કાળનાં મૂલ્યાંકનોને તેવી રીતે ઉલટાવવામાં આવા પ્રકારની વિચારસરણી પણ આપોઆપ સૂઝ્યા કરેલી, તે પણ એની જ કૃપાનું પરિણામ છે. વળી, ગરીબ ને લાગવગ વિનાનો હોવા છતાં સદ્ભાવી સજ્જનો તરફથી અવારનવાર મદદ મળ્યા કરેલી, તેથી, તેમના પરત્વે હૃદયમાં

સદ્ભાવપૂર્વકની કદર-આભારની વૃત્તિ જ જાગ્યા કરેલી, એટલે તેવા વર્ગ પરત્વે અન્યથા ભાવના ઉદ્ભવી નથી.

પોતાની નમ્રતા ને શરણભાવ

ઘણા ગરીબોને, જે અન્યથાવૃત્તિ આજે જાગે છે તે જાગવાનું કારણ-બંનેની ભાવનાની સમજણમાં ને રહેણીકરણીમાં આસમાન જમીનનો ફરક પડી ગયેલો છે, તે છે. બીજા તરફની આપણાથી રખાતી કેળવાયેલી વૃત્તિ તે આખરે તો અંતરથી જીવતાં રખાતાં દષ્ટિવૃત્તિનાં પરિણામરૂપે હોય છે. તો તે જ સંભાળ્યા કાં ન કરવું એમ અનુભવે ધીમેધીમે એની પૂરી ચોટ બેસી ગયેલી. એટલે આ જીવમાં જેઓ નમ્રતાનું લક્ષણ જુએ છે, તે તેવી રીતે મળેલી છે, જોકે નર્યો જ નમ્ર છું એવું તો કશું નથી, બાકી તો શ્રીપ્રભુ રખાવે, તેમ જ રહેવાનું ધાર્યા કરેલું છે, અને તે જ અનંતાધાર પ્રમાણે તેમ તેમ બન્યા કરો એ જ એકમાત્ર પ્રાર્થના છે.

કરાંચી

હરિ:ૐ

તા. ૧૦-૩-૧૯૪૫

ઊર્મિનો ઉપભોગ ને ઉપયોગ

આપણે ભાગે આવેલું કર્મ પ્રભુપ્રીત્યર્થે હૃદયની ભાવના તેમાં પરોવીને જીવનવિકાસ અર્થે તે કર્યા કરવામાં જ આપણો ધર્મ રહેલો છે. કોઈને માટે પ્રેમ હોવાથી આપણને લાગે તે સ્વાભાવિક છે, પરંતુ એવું લાગવાથી કરી જે ઊર્મિ, લહરી, વૃત્તિ, ચિત્તમાં જાગે, એ તો એક પ્રકારની શક્તિ છે. એ શક્તિનો ઉપભોગ માત્ર સાંસારિક રીતે નકામી નકામી ચિંતા કરવામાં કરીશું તો તે શક્તિ વેડફાઈ જવાની છે. એના કરતાં

તો જે ઊર્મિ, લહરી કે વૃત્તિ તે જીવ પરત્વેના પ્રેમભાવ અંગે કરીને ઊઠે, તેનો ઉપયોગ હૃદયની ભાવનાને વધારે વેગ જન્માવવા, વધારે જાગૃતિ અને ચેતના-પ્રાણશક્તિ પ્રકટાવવા, શ્રીપ્રભુને પ્રાર્થના કરવામાં જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક તેનો તે રીતે ઉપયોગ થવાથી બંને પક્ષે લાભ છે, અને તેવું વર્તવાનું થતાં આપણું જીવન વધારે અંતર્મુખ થતું જવાનું છે.

પ્રભુની ગૂઢ કૃપાલીલા

વળી, આપણે માનતાં હોઈએ કે ધારતાં હોઈએ તે રીતે જ તેમ થાય તો જ એની કૃપા વરસે છે કે તો જ એ કૃપા કરે છે એમ પણ માનવાનું કશું કારણ નથી. પ્રભુકૃપાથી આ જીવ તો જે જે વહાલાં જનોનાં સ્મરણ હૃદયમાં જાગે છે તેમની તેમની યાદી શ્રીપ્રભુનાં ચરણકમળની ભાવના-સ્મરણમાં ભેળાવી દઉં છું. આ જીવના જીવનમાં એવા કેટલાક પ્રસંગો પણ બનેલા છે, જે સાંસારિક રીતે વિચારતાં આપણને ન ગમતા હોય, પણ જીવનવિકાસની દૃષ્ટિએ અને તે હેતુએ તે મને પ્રેરણાત્મક ને કલ્યાણકારી નીવડી શક્યા છે. બીજાને જે અઠીક લાગે તે કોણ જાણે આપણે માટે સારું ને યોગ્ય પણ હોવા સંભવ હોય !

કલ્પનાનું જીવંત બળ

કોઈ કહેશે કે એ તો માત્ર કલ્પના જ કહેવાયને ? તો બીજી રીતે ચિંતા કરવામાં પણ કલ્પના સિવાય બીજું શું છે ? વળી, વિચારીએ તો માનવીમાત્ર જ્યાં ત્યાં કલ્પનાથી જ જીવતો હોય છે. તો જે કલ્પના આપણા જીવનને ઊંચે આણે ને સામાને પણ જે કલ્પના પ્રાબલ્ય આપવાને, સાંત્વન પ્રેરાવવાને

અંતરથી પ્રેરણાત્મક બની શકે તેવી કલ્પના શા માટે ન રાખવી? વિચારનું બળ તો જબરજસ્ત છે. એકાગ્રપણે કેંદ્રિતપણે, એકાંગી ને સમગ્રપણે હૃદયમાં હૃદયની ભાવના દઢાવીને ગદ્ગદભાવે એની પ્રાર્થના કરવાનું બનતાં કંઈ નહિ તો આપણા જીવનને તો લાભ જ થવાનો છે. એટલે પ્રસંગે કરીને જે ઊર્મિ, લહરી, વૃત્તિ ઊઠ્યા કરે, ત્યારે એને ખાલી ખાલી નકામી વહેવા ન દેતાં, એનો પ્રયોગ પ્રાર્થનામાં કરવો એ જ એક યોગ્ય રચનાત્મક માર્ગ છે. ખાલી ખાલી વિચાર કર્યા કરવાથી કશું વળવાનું નથી, એ વાત સમજાય તેવી છે. આપણે બધાં હજી એવાં તો નથી થઈ ગયાં કે આપણને હજી વિચારો, વૃત્તિઓ ન પ્રગટે, તો પછી જે વિચાર, વૃત્તિ, ઊર્મિ, લાગણી, ભાવના વગેરે જે ઊઠે એ શક્તિનો ઉપયોગ યોગ્યપણે કરવાનું જ કૃપા કરીને રાખશો તેવી પ્રાર્થના છે.

પ્રભુની કરુણા કેમ નથી દેખાતી

શ્રીભગવાન ન્યાયી છે ખરો, પરંતુ એના ન્યાયીપણામાં નરી શુષ્કતા કે ઘાતકીપણું નથી. એના ન્યાયીપણામાં સંપૂર્ણ કરુણાદૃષ્ટિ જ વરસતી હોય છે. શ્રીભગવાનના કોઈ પણ ભાવમાં તેના સગુણપણાના સર્વભાવ સાથે સાથે જ ભળેલા હોય છે. એની કરુણાનો પ્રભાવ, પ્રતાપ ભલે આપણને ન જણાતો હોય, કારણ કે જીવનના પ્રસંગોનું જીવનવિકાસની દૃષ્ટિએ એવું પૃથક્કરણ કરવાનો સમતોલપણાથી, તટસ્થતાથી, વીતરાગ દૃષ્ટિથી જીવને અભ્યાસ પડેલો જ નથી. સંસારમાં વહાલાં સ્વજનો જે મળેલાં છે, તે તો એની કૃપાથી એક ભારે જીવનનો સુયોગ બનેલો છે. માનવીના દિલમાં ઊર્મિ, વૃત્તિને

એટલે કે પ્રેમભાવનાને સચેતન થવાવા એમના એમના અંગે કરીને અનેક પ્રસંગો મળ્યા કરે છે.

વ્યષ્ટિમાં સમષ્ટિ

એવા પ્રસંગોનો લાભ જીવનની ભાવના દઢાવવામાં સભાનપણે જ્ઞાનભાવપૂર્વક જે જીવ કર્યા કરે છે, તે સમષ્ટિને પણ તેટલા પ્રમાણમાં લાભકર્તા થઈ પડે છે, કારણ કે કર્મના પ્રતાપ, પ્રભાવ ને તેની અસર કંઈ માત્ર વ્યક્તિગત નથી હોતાં, સમષ્ટિગત પણ હોય છે. જગતમાં આપણે એકલા હોવા છતાં અનંત સાથે સંકળાયેલા જ છીએ. વિચાર વડે, વૃત્તિ વડે, ઊર્મિ-લહરી વડે, ભાવના વડે, ભાવ વડે બધાંય સાથે મળતાં કે ભળતાં હોઈએ છીએ ને એમ એકબીજાની અસરમાં જાણેઅજાણે આવ્યા જ કરતાં હોઈએ છીએ.

જાગૃતિથી હૃદયસંબંધ

તમને બધાંને કેવું કેવું થતું હશે તે હું પોતે સમજી શકું છું. તમારા એ વિચાર, લાગણી, ભાવનામાં ભાગ પણ લેતો હોઉં છું. આજે એક ભાઈ તેમનાં પત્ની અને પુત્રીથી જુદા પડી એક વર્ષ માટે જેલ જવાના હતા. તે વેળા એટલે કે છૂટા પડતી વેળા જે ગંભીર પ્રસંગ બન્યો તેથી કરી જે વાતાવરણ પ્રકટ્યું તેમાં આ જીવ પણ રોતો હતો, પરંતુ શ્રીપ્રભુકૃપાથી ને વડીલોના આશીર્વાદે તેવાં તેવાંની સાથે હૃદયની સહાનુભૂતિને અંગે જે તાદાત્મ્ય ભાવ પ્રકટે, તે ભાવનાને તે જીવાત્માને કાજે પ્રાર્થનાભાવમાં જ વાપર્યા કરવાનું શ્રીગુરુમહારાજે શીખવ્યું છે, એટલે તે રીતે જ એનો ઉપયોગ કરવાનું બને છે. આમ, જો તેવે વખતે આપણે એવી ભાવનાની

living consciousness-પ્રત્યક્ષ જીવતીજાગતી ચેતનયુક્ત જાગૃતિવાળા રહી શકીએ છીએ, તો આપોઆપ આપણને વૃત્તિ, સ્વભાવ, પ્રકૃતિ પર આપમેળેનો સહજ કાબૂ આવી જતો અનુભવી શકાય છે ને ચેતનની સાથેનો હૃદયનો સંબંધ હૃદયથી ગાઢ જીવતો થતો અનુભવીએ છીએ.

કરાંચી,

હરિ:ૐ

તા. ૪-૬-૧૯૪૦

જીવનમાં માનું સ્થાન અનોખું છે. માનો ભાવ, માનું વહાલ જીવનમાં પ્રેરણા, ઉત્સાહ, ચેતના રેડે છે. એના સમી ઢૂંફ જીવનમાં કોઈની નથી.

કરાંચી,

હરિ:ૐ

તા. ૭-૭-૧૯૪૦

પ્રેમભાવમાં સાચી મોજ

એકબીજા પરત્વેનો પ્રેમભાવ નૈસર્ગિક રીતે વિકાસ પામે એ જ યોગ્ય છે. એ ભાવની સ્વાભાવિક વિકાસ થવા માટેની ભૂમિકારૂપે જિજ્ઞાસાપૂર્વક ને તમન્નાથી આપણે માત્ર તૈયાર રહ્યા કરવાનું છે. એકબીજા પરત્વેના હૃદયના પ્રેમનું આકર્ષણ આપણામાં કોઈ ઓર જાતના ભાવની ચિનગારીઓ પ્રગટાવે છે ને જીવનમાં ઉન્માદપ્રેરક આહ્લાદ અર્પે છે. એ શક્તિનો જીવનકાર્યમાં આપણે ઉપયોગ પણ કરી શકીએ છીએ. જીવનની મોજ આપણે લોકો યોગ્ય રીતે (અહીં 'આપણે' એ સામાન્ય અર્થમાં વાપર્યો છે) માણી શકતા નથી. જીવનની મોજ એ ખાવાપીવામાં, સુંદર પોષાકમાં કે સિનેમા-નાટક જોવામાં કે એવા બીજા ઉપરચોટિયા બનાવો ને પ્રસંગોમાં લોકો ગણે છે ને માણે છે.

મનને કર્મમાં રોકો

સતત કર્મમાં પરોવાયેલા રહેવું અને મનને એવી રીતે રોકાયેલું રાખવું, એના જેવી જીવનની બીજી કોઈ ઉત્તમ કેળવણી નથી. મનની એ પ્રકારની કેળવણીમાંથી જે શક્તિ અને ભાવ જન્મે છે, તે બીજા કશામાંથી જાગતાં હોતાં નથી. આપણી ઘણી ટેવોમાં અને રહેણીકરણીમાં આળસ ઘર કરી બેઠેલી હોય છે ને એના અનેક સૂક્ષ્મ પ્રકારો હોય છે, એટલે જ સમજણપૂર્વક સતત કંઈ ને કંઈ કશામાં એકધારાં રોકાયેલાં રહીએ તો આપણને કેટકેટલો લાભ થાય ! મારા રોકાવાપણાનો મેં તો એ રીતે જ લાભ લીધો હતો. જીવનના પ્રત્યેક પ્રસંગને જ્ઞાનપૂર્વક જીવનમાં ઉપયોગ કરી લેવાની કળા આપણને જો હસ્તગત થઈ જાય તો કેવી લહેર પડે છે ? ખૂબ ખૂબ લહેરમાં હશો.

કરાંચી,

હરિ:ૐ

તા. ૭-૭-૧૯૪૦

સંબંધનો ઉપયોગ કેવો કરવો

વહાલાં સ્વજનો ને વડીલો તો પોતાનાં છોકરાંમાં થોડું હોવા છતાં ઘણું જુએ છે. આ જીવ પર તો ભગવાને ઘણો જ પ્રેમ ઢોળ્યા કર્યો છે. જીવનના પ્રત્યેક પ્રસંગોમાં એ વહાલાના પ્રેમભાવની ઝાંખી થયા જ કરી છે. પારકાંઓએ મને પોતાનો કરી સ્વીકાર્યો છે, એટલું જ નહિ પણ પોતાના ઘરના જેવો ને કુટુંબના જેવો જ ગણ્યો છે. જ્યાં જ્યાં પ્રેમરસભાવયુક્ત સંબંધ થયો છે, ત્યાં ત્યાં ભગવાને એવી રીતે જ પોતાનો ભાવ રેડ્યા કર્યો છે, એની જ કૃપાથી એ

પ્રેમરસભાવનો સદુપયોગ કરી લેવાની કળા પણ એણે જ શીખવી છે. જે જે મળ્યા કરે તેમનો તેમનો એવો પ્રેમભાવ મળ્યા કરવો ને તે સર્વ બાજુ તરફથી - એ શ્રીભગવાનના પ્રત્યક્ષ ભાવનો જ અનુભવ છેને ? એમ અનુભવતાં અનુભવતાં આપણી દૃષ્ટિમર્યાદા વિશાળ ને વિશાળ થતી જાય ને તેમ તેમ આપણી પ્રેમભાવનાનું સ્વરૂપ પણ સૂક્ષ્મ પ્રકારનું થતું જાય છે. એનું મૂલ્યાંકન પણ બદલાતું જાય છે ને રૂપાંતર પણ થતું જાય છે. જગતનો સંબંધ એટલે ભગવાનના એવા પ્રેમરસભાવનો જીવનમાં સતત અનુભવ કર્યા કરવો ને એમાં તરબોળ રહી મસ્તપણે મહાલ્યા કરવું ને જ્યાં ત્યાં પોતાના જ જીવનના હેતુનું તે તે વેળાએ જ્ઞાન પ્રકટાવવું એવી કળા ઉપજાવવાનું એક સાધન. એ રીતે પ્રભુકૃપાથી આ જીવે જગતના સંબંધનો ઉપયોગ કર્યો છે. શ્રીભગવાનના ભાવનું જીવનમાં અવતરણ થયા કરે, એ માટેની ભૂમિકા જીવનમાં રચાયા કરાય, એવું જીવતર આપણે બધાં જીવી શકીએ એમ છીએ. એવી જીવનમાં ઉત્કટ વૃત્તિ જાગ્રત થતાં આપણને એ બાજુએ ધકેલ્યા કરવા કરે છે. જીવનમાં એવી રીતે ઊર્ધ્વ માર્ગમાં ધકેલાયા કરવામાં સ્વજનો, વડીલોનો નિર્મળ પ્રેમભાવ ને આશીર્વાદ ઘણી ઘણી મદદ કરે છે.

કરાંચી,

હરિ:ૐ

તા. ૪-૮-૧૯૪૨

[લેખકને પુછાયેલા નીચેના ત્રણ મુદ્દાના જવાબમાં આ કાગળ લખાયેલો છે : સંપાદક]

(૧) જીવ અને આત્માનો સંબંધ.

(૨) જગતની રચનામાં ચેતનનું સંકળામણ.

(૩) જગત મિથ્યા છે કે કેમ.

લાભ કેમ મળે

હેમંતભાઈએ જે કંઈ લખ્યું કર્યું હોય એ પર મુદ્દલ આધાર રાખવાનો નથી. હું પણ માટીની રજકણોથી પૂરેપૂરો ભરેલો છું. આ જીવમાં એમણે જણાવેલું એવું કશું નથી. નમ્રતાથી કંઈ કહેતો નથી. શું છે તે તો કોણ જાણે ! માત્ર જો કંઈ હોય, ને એવું બધાંને જણાતું હોય ને લાગતું હોય, તો તે આપ જેવા બધાં વડીલો, સગાંસંબંધીઓ ને મિત્રોના પરનાં અત્યંત વહાલ, ને પવિત્ર નિર્મળ ભાવનાને અંગે કરીને જે તે બધું હોય, એટલે મારાથી 'લાભ' મેળવવાનું કે મળવાનું કૃપા કરીને મનમાં રાખવાનું નથી. આપણને લાભ આપણા પોતાથી જ મળે છે. બીજો કોઈ લાભ આપી શકનાર નથી. બધાંને લાભ આપવાવાળો એમ તો શ્રીભગવાન સચરાચરપણે બધે જ બિરાજેલ છે, પરંતુ જ્યાં સુધી એને સ્વીકારાત્મક, તથા ચેતનાની ભાવનાને હૃદયથી ઉમળકાભેર પ્રતિઉત્તર આપી શકે એવી, ભૂમિકાવાળાં આપણે જ્યાં સુધી ન બની શક્યાં હોઈએ, અને એને સાનુકૂળ આપણે મનહૃદયથી ન રહ્યા કરતા હોઈએ, ત્યાં સુધી એ ભગવાનનો ભાવ-આપણામાંનો કે બહારનો- આપણને સ્પર્શ કરી શકતો જ નથી. હેમંતભાઈએ જે કંઈ લખ્યું હશે, તે ભલે લખ્યું હોય. એના પરથી કશી મારી મહત્તા ગણવાની નથી. એમાં તો ઘણુંય ઢંગધડા વગરનુંય હોય.

સમજવું ને સમજાવવું

‘સમજવું’ એ જીવનના અનુભવમાંથી ઊગે છે, અને સમજાવવું એ તો એક જુદી જ કળા છે. મારામાં સમજાવવાની ઝીણવટવાળી ઊંડી સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ નથી, ને કેટલીક વખત તો મને સમજાયેલું પણ યોગ્ય રીતે રજૂઆત નહિ કરી શકતો હોઉં, એમ પણ બને છે. ગરીબાઈની કઠણાશમાં ઊછરેલો ને ગરીબની વચ્ચે જીવન વિતાવેલું એવાની સમજણ મેળવવાની રીત ‘માર બૂધું ને કર સીધું’ એવી હોય છે. એની કૃપાથી મને તો માત્ર એનું નામ જેવું તેવું લેતાં આવડી શક્યું છે. એ જ મારું તો મોટું સ્વાવલંબન છે. એના વિના ઝાઝી સમજ મને નથી. આપ જેવા વયોવૃદ્ધ, બહુશ્રુત, જ્ઞાનવૃદ્ધને લખવાનું આવતાં, પરમ દયાળુ-કૃપાળુ પ્રભુને પ્રાર્થના છે કે જો એવી સમજાવવાની શક્તિને યોગ્ય હોઉં તો તે આપે, નહિતર એની પણ મને કશી જરૂર જણાતી નથી. લાડુ ખાવામાં જેટલી મઝા છે, તેટલી એની રીત જાણવામાં નથી.

વળી, આ બાબતમાં મેં કશું એવું પૂરું વાંચેલું નથી. તેથી, કેટલીક વખત એને યોગ્ય પારિભાષિક શબ્દોનાં નામ બરાબર રીતે આપી શકતો નથી, એટલે પણ સામાના મનમાં ગૂંચવાડો પેદા થવા સંભવ રહે છે.

એકનાં જ બે સ્વરૂપ

આપણામાં જે કંઈ તત્ત્વો ને કરણો રહેલાં છે તે દરેકમાં ચેતનાની સર્જનાત્મક ને પ્રેરણાત્મક, ધકેલ્યા કરે એવી સહજ ગતિ-કળા રહેલી છે. એને લીધે જ બધાનું રૂપાંતર થાય છે. જ્યાં જોઈએ છીએ ત્યાં ફેરફારો થતા જ લાગે છે. કંઈ ને

કંઈ નવું થતું જાય છે. કંઈ ને કંઈ બદલાતું જાય છે. વસ્તુમાત્રની અંદર રહેલો એ પ્રેરણાત્મક ધક્કો માર્યા કરવાની ગતિ-કળા એને પોતપોતાના પ્રમાણે પ્રવૃત્તિમાં ધકેલ્યા જ કરે છે. જેને આપણે ‘પદાર્થ’ ‘જડ’ કહીએ છીએ એમાં પણ એવો સ્વભાવ સહજમેળે રહેલો છે. ભલેને આપણે આપણી નિત્ય-પ્રવૃત્તિ ઘટમાળની જેમ, ઘરેડની જેમ, કર્યા કરતાં હોઈએ, પણ એનું પ્રેરક તત્ત્વ તો તે જ છે. એના એ સ્વભાવને અંગે કરીને એ ઘટમાળની પ્રવૃત્તિમાં આપણે પરોવાઈએ છીએ. એ ન હોત તો ભૂખ પણ ન હોત, ઊંઘ પણ ન હોત, તથા બીજી પ્રવૃત્તિ પણ ન હોત. ગમે તેવાં નજીવાં કે ગમે તેવાં બીજાં કાર્યોમાં એ આપણને જાણેઅજાણે ધકેલ્યા જ કરતો રહે છે. આપણામાં પણ એક જ તત્ત્વના બે પ્રકારના સામસામા પ્રવાહો ચાલતા હોય છે. એ એક જ તત્ત્વનાં બે દર્શનાત્મક સ્વરૂપ હોય છે: બહાર-આગળ દેખાતો ઈચ્છા-વાસનાપૂર્ણ જીવ કે જે વસ્તુઓની માલિકી અને ઉપભોગના આનંદ માટે મથે છે, અને બીજો જે પાછળ છે અને ઘણે ભાગે અથવા પૂરેપૂરો પેલા વાસનામય જીવથી છુપાયેલો છે, એવો શુદ્ધ અંતર જીવાત્મા કે જે પરમ તત્ત્વ(પરમાત્મા)ના અનુભવોનો કેંદ્રિતપણે અંતરમાં અંતરનો સાચો સંગ્રાહક છે. એમ થતાં થતાં અંતે તો એ પરમતત્ત્વના અસલ સ્વરૂપે જ પ્રકાશી જતો બની જતો હોય છે. પછી તો જે તે બધું એ પોતે જ હોય છે ને એ પોતે જ બનતો હોય છે, ને થતો હોય છે, ને કરતો હોય છે. જે તે બધું થતું હોય છે, તે તે પોતે જ હોય છે.*

* ઉપનિષદમાં બે પક્ષીઓની વાત આવે છે, તેનું સ્થળકાળાનુસાર એક વ્યક્તવ છે.

સત્, ચિત્, આનંદ

આપણે ‘ખાવું, પીવું, ઊંઘવું’ એ સિવાયની પણ પ્રવૃત્તિમાં હોઈએ છીએ. આપણી પ્રવૃત્તિ જો એટલી જ હોય તો જીવનમાં આનંદ ક્યાંથી આવી શકે ? સત્, ચિત્ અને આનંદ એ ત્રણેનાં દર્શનાત્મક સ્વરૂપો આ પ્રમાણે જણાવી શકાય :-

સત્ પદાર્થ, ‘જડ’, સ્થૂળ

ચિત્ત પ્રાણ-ચેતના, સૂક્ષ્મ

આનંદ મન અને તેની પાછળ ‘હૃદયમ’

અહીં ‘મન’ એટલે એનું શુદ્ધ થયેલું રૂપ.

આપણને સત્ કાર્યો કરવાની ઈચ્છા રહ્યા કરે છે. કોઈના ભલામાં આપણને રસ રહે છે, કોઈને મદદકર્તા રહેવાયા કરાય તો સારું એમ થાય છે. તે બધી શુભ વાંછના ને શુભ કર્તવ્યો ને એની ભાવનાને જીવનમાં ઉતારનાર વ્યક્તિઓ તરફ સહાનુભૂતિ રહે છે. એ ઉપરાંત, માત્ર પાર્થિવ કે ભૌતિક પદાર્થો ને એનાથી મળતા આનંદ કરતાં એનાથી બીજા પ્રકારના આનંદમાં પણ કદી કદી આપણે પ્રવેશતા હોઈએ છીએ. એટલે દરેક તત્ત્વનો જુદો જુદો એવો સ્વભાવ રહેલો છે.

સત્ - સંગત

એ ચેતનાની પ્રેરણાત્મક ધકેલ્યા કરવાની ગતિ-કળાની ભાવનાનો સંપર્ક જેની સાથે રહ્યા કરે છે, એના સ્વરૂપનાં કર્મોમાં પરિણમતો એ આપણને લાગે છે, લાગ્યા કરે છે. એટલે આપણે તો એને એવા એવા સંપર્કમાં મૂકીએ, રાખ્યા કરીએ કે રાખ્યાં કરવો જોઈએ કે જેથી એમનું એમનું

સંપૂર્ણપણે દિવ્ય રૂપાંતર થયા કરે. એ પણ ભગવાનની જ એક સહજ-કળા છે. એ જાતની ચાલતી ક્રિયા વખતે પણ આપણે તટસ્થતા જાળવતાં તો રહેવાનું હોય છે, ને એને માટે જ સાધનાની જરૂરિયાત ઊભી રહે છે. લાગણી કે ભાવના કર્તવ્યમાં મુકાતાં એને અનુભવનું સ્વરૂપ મળે છે, પણ એ બધું તો સાધકને ભગવાનની કૃપાથી આપોઆપ એનામાં આવતું જતું હોય છે. જેમ જેમ સાધકના અંતરમાં એ બાબતનું વલણ, વૃત્તિ ને દષ્ટિ બદલાતાં જાય છે અથવા હૃદયમાં ઊંડાં ઊતરતાં જાય છે ને ભગવાનમાં કેંદ્રિત બનતાં જાય છે, એમ એમ શું શું કરવું એ પણ સમજાતું જ જાય છે, ને એમ એને જેમ સમજાતું જાય છે એના અનુભવ ઉપરથી તો એને એવા દિવ્ય પરમાત્મ તત્ત્વની સત્યતા વિશે પૂરી ખાતરી થતી જાય છે. ને એ અનુભવના જોરે-પ્રેરણાથી-એ આગળ ને આગળ એમાં ખૂંપતો જાય છે.

જેમ સૂઝે તેમ વર્તવા માંડો

મારી તો સૌ કોઈને વિનંતી છે કે જેમને જેમને એ વિષયમાં મનનું વલણ જાગ્યું હોય, એમણે એમણે એ બાબતમાં જે કંઈ યોગ્યપણે સૂઝ્યું હોય તે પ્રમાણે પ્રમાણિકપણે-ખરા ને પૂરા દિલથી-શ્રદ્ધા ને વિશ્વાસથી કરતાં થઈ જવાનું છે-સૂર્ય ઊગતાં બધું ધુમ્મસ વેરાઈ જાય છે તેમ. પણ એ સૂર્યને ઉગાડવાનું આપણા હાથમાં છે. એ સૂર્ય કેમ ઊગેલો દેખાયા કરે એ જ આપણાં મુખ્ય દષ્ટિ, મુખ્ય વૃત્તિ ને મુખ્ય વલણ જેમાં તેમાં રહેવાં ઘટે છે. એને જ મધ્યબિંદુમાં રાખીને આપણે જે તે વધું કર્યા કરવાનું છે, ને તે જે તે કર્યા કરવાનું પણ

એવી રીતે બન્યા કરવું જોઈએ કે જેથી આપણને તે આપણાં દષ્ટિ, વૃત્તિ ને વલણમાં પ્રેર્યા કરે ને એમને રચનાત્મક રીતે મદદકર્તા જ થઈ પડે.

તટસ્થતાનાં પરિણામ

ગયા કાગળમાં ‘વિચારમાં સાંકળ ન જોડવાની ક્રિયાથી તટસ્થતા આવે છે,’ એના વિશે કંઈક લખ્યું હતું. એવી તટસ્થતા આવતી જાય છે તેમ તેમ આપણાં કર્મબંધનો પણ ઘટતાં જ જવાનાં, ને તે ઘટતાં જાય તો આપણામાં અનાસક્તપણું જીવતું થાય ત્યારે આપણામાંનાં બધાં તત્ત્વોની પ્રેરણાત્મક ધક્કો માર્યા કરનારી ગતિ-કળા કહો કે સ્વભાવ કહો, એનાથી અલગ થવાપણું આપણને સાંપડી શકે-અથવા કહો કે ત્યારે જ સાંપડી શકે અને તે વેળાએ જ એની આપણને પૂરેપૂરી ગતાગમ, ખૂબી ને એની રમત સમજાય.

ઉપરનું પરિણામ લાવવા માટે એકલી વિચારની સાથે સાંકળ ન જોડવાની ક્રિયાથી પતતું નથી. બીજું પણ ઘણું કરવું ઘટે છે.

પકડોમાંથી છૂટો

આપણે અનેક પ્રકારની પકડમાં જકડાયેલા છીએ, જકડાયેલા રહીએ છીએ. વાતાવરણની પકડમાં તો આપણે છીએ જ. તેવી રીતે સમજણની પકડમાં પણ આપણે રહ્યા કરીએ છીએ. એ બધામાં પણ તટસ્થતાનું-એમનાથી નોખા થઈને રહેવાનું, જોવાનું અનુભવવાનું-વલણ આપણે ઉપજાવવાનું છે. તે બધું સાધનાની ઉત્કટપણાની વૃત્તિ જાગ્યા વિના આપણાથી બની શકતું નથી.

એકરત ને કેંદ્રિત થાવ

ભગવાનનો ભાવ આપણામાં રહેલાં જે જે તત્ત્વો છે, એમના એમના સ્વભાવરૂપે રહેલો છે, ને એમના એમના સ્વભાવ પ્રમાણે આપણે ધકેલાયા કરીએ છીએ. એટલે એનાથી નોખાપણે આપણે જુદું અનુભવી શકતા નથી. જેમ આપણે સુરત શહેરનું પૂરું વિહંગાવલોકન કરવું હોય, સમગ્ર દર્શન કરવું હોય તો આપણે સુરત શહેરની ઠીક ઠીક ઉપર જવું પડે છે, તેમ આપણે પણ અલગ થવાનું જાણવાનું છે, અનુભવવાનું છે. આપે આ બાબતમાં જાણેલું છે, માત્ર અનુભવવાનું છે. હવે એ અનુભવવામાં આપની જિજ્ઞાસા ખૂબ ખૂબ વધ્યા કરો એટલી નમ્ર પ્રાર્થના છે. એ હૃદયસ્થ જાગેલી તમન્ના ને જિજ્ઞાસા આપણને સર્વ કંઈ અનુભવાવશે જ, પણ એ પાછળ જવાનું આપણે રહે છે. સંતભક્તશિરોમણિ મીરાંબાઈએ એક ભજનમાં ગાયું છે કે ‘મેં તો લિયો હરિ મોલ.’ એ બધું આપણી પાસે કિંમત પહેલાં માગી લે છે. જેમણે જેમણે કંઈ શોધ્યું છે, તે બધાં જ ‘તે કંઈ’ માં એકરત ને કેંદ્રિત થયેલાં હતાં, ને એવું થવાવામાં જ પહેલાં તો મથ્યા કરતાં હતાં. એ જ એમનું જગત, એ જ એમનો વહેવાર, ને એ જ એમની પ્રવૃત્તિ રહ્યાં કરતી. એટલે આપણે પણ એવી રીતે એમાં એકરત ને કેંદ્રિત થયેલા રહ્યા કરીએ તો આપણા ત્રણે દેહ-સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ ને કારણ-એમનું સ્વરૂપ, એમનો સ્વભાવ ને એમની છાયા અથવા રમત અને એક રીતે એમનાં કર્તવ્ય, એટલું જ નહિ પણ એની પાછળનો ને અંતરમાં રમી રહેલો ભગવાનનો ભાવ-એ બધું પણ સમજાયા વિના રહી શકાવાનું નથી.

જગત મિથ્યા છે ?

સ્થૂળ આપણને જકડી રાખે છે, પણ એનામાં પણ પ્રેરણાત્મક આગળ લઈ જવાનો ધક્કો માર્યા કરતી સહજ ગતિ-કળા છે. તે એમાંની રહેલી ચેતનાને અંગે છે. ઉત્કાંતિની ભૂમિકા રચી શકીએ એટલા માટે જ આપણને આવી રચનાવાળો દેહ મળેલો છે. આપણે તરવાનું શીખવું હશે, તો પાણી સાથે સંપર્ક જરૂરનો છે, પણ પાણી જેમ પડેલું છે તેમ આપણે ત્યાં પડ્યા રહ્યા કરીએ તો તો ડૂબી જ જઈએ, પણ ત્યાં એના ઉપર રહ્યા કરવા માટે આપણે ભારે મથામણ કરવી પડે છે ને એ કળા હાથ કરી લેવી પડે છે, ને એમાં પારંગત થઈ જઈએ છીએ. ને એ પારંગતપણામાં જ્યારે સર્વ કુશળતા આવી જાય છે ત્યારે પાણી ઉપર એમ ને એમ પણ પડ્યા રહેવાનું બન્યા કરે છે. એમાં જ આપણી પારંગતતાની પૂરી કસોટી, ખૂબી ને કળા રહેલી છે. ત્યાં તરવાની ભૂમિકા રચાવાને માટે પાણીની જરૂરિયાત છે, તેમ આપણને આ સૌની છે. ને એ જ્ઞાન એમના એમના સંપર્કથી મેળવી શકાય એટલા પૂરતું જ એ બધું 'સત્ય' છે, ને પછી નથી - આપણા પૂરતું જ. પણ તે પછી પણ એનું અસ્તિત્વ નાશ પામતું નથી. એવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થતાં આપણામાંનાં તે તે તત્ત્વોનું પણ તેવું રૂપાંતર થતું જ રહે છે, ને એ ભાવને યોગ્ય તેઓ બને છે એમ મને તો લાગે છે. આ બધું કંઈ મને સમજાવતાં ફાવતું નથી - આ જ સાચું છે એવો દાવોય નથી, પણ જે કંઈ લાગે છે તે નમ્ર પણે જણાવ્યું છે. શાસ્ત્રની સમજ પ્રમાણે કેટલું ખરું છે તે જાણતો નથી. મેં તો જીવનમાં એની કૃપાથી અનુભવને જ

શાસ્ત્ર ગણ્યું છે. તેમ છતાં એ જ ખરું છે ને હવે એનાથી બીજું, એનાથી પરનું સત્ય નથી જ એવી સમજાણની પકડમાં પણ રહેતો નથી. ભગવાન બીજું સમજાવશે ને અનુભવાવશે તો તે પણ આપોઆપ લાગશે.

સાયલા,

હરિ:ૐ

તા. ૧૧-૪-૧૯૪૩

કર્મ કેવા ભાવે કરવાં

આ જીવનમાં જે જે મળેલાં છે, તે આપણાં પોતાનાં જ કર્મવલણને અંગે મળેલાં છે. તે તે જીવો સાથે આ જન્મે પણ તેવા તેવા સ્વભાવે જો વર્તવાનું બન્યું, તો તે તે બધું પાછું ઊભું જ રહેવાનું. એવી અનંતતાનો પાર કદી આવવાનો જ નથી. પરંતુ તે તે બધાં કર્મપ્રારબ્ધ પૂરું કરાવવા મળેલાં છે એમ સમજીને તેમની તેમની સાથે માત્ર જીવસ્વભાવે ન વર્તતાં શ્રીભગવાનધારણાએ તેમની તેમની સેવા એ શ્રીભગવાનની સેવાભક્તિ છે એવા પ્રકારની જ્ઞાનભક્તિયોગપૂર્વકની એકાગ્ર, કેંદ્રિત ધારણા જીવતી રાખીને, તે તે સંબંધીઓનું જે તે કંઈ થયા કરે, તો જ જીવનની ઊંચી ગતિ રહ્યા કરે. આપણને જેનું તેનું કરવું તો પડે છે, તેમાં કંઈ ચાલતું તો નથી, તો પછી તેવું તેવું કરવાનું આવે, તે તો કૃપા કરીને પ્રભુએ એની સેવા કરવા સંપડાવેલ તક છે ને અપરોક્ષપણે પ્રભુસેવાભક્તિનો એ પ્રસંગ જીવનને ઊંચે લાવવાને બક્ષેલો છે, એવી જ્ઞાનભક્તિયોગપૂર્વકની ભાવના જીવતી રાખવામાં મનહૃદયથી કરીને જાગૃતિ સેવાય, તો જ જીવની ગતિ ઊંચી થાય. સંસાર તપશ્ચર્યાની યોગ્ય ભૂમિકારૂપે આપણને મળેલો છે. એમાંથી

આપણા ભગવાનને આપણે જીવનમાં છતો કરવાનો રહે છે. એનાથી અતિરિક્તપણે ક્યાંય ભગવાન નથી. જો આ હકીકત મનહૃદયથી સ્વીકારી શકાય તો સંસાર, સાંસારિક રીતિએ ભોગવવાનો ન હોય, પરંતુ જીવનવિકાસની ભૂમિકારૂપે એનો જ્ઞાનભક્તિયોગપૂર્વક ઉપયોગ કર્યા કરવાનું જો જીવનું સદ્ભાગ્ય બને તો કલ્યાણ તો છે જ. કલ્યાણ ક્યાંય બહાર નથી, પરંતુ જીવને એવી જ્ઞાનભક્તિ-યોગપૂર્વકની યોગ્ય ધારણા મુજબની જાગૃતિ જીવતીજાગતી રહી શકતી નથી, એનું કારણ તો એ છે કે આપણે એવી કાળજી- સંભાળ પ્રત્યેક કર્મ કરતી સમયે રાખી શકતા નથી, કારણ કે આપણને એવી પૂરેપૂરી ઉત્કટ ગરજ લાગેલી નથી. એવી જાગૃતિ રહી શકે તો સર્વ કંઈ સરળ છે. માટે, જે તે કંઈ સંસારનાં કર્મ-કર્તવ્ય બજાવવાનાં આવે, તેમાં ઉપર મુજબનો જીવતો હેતુ આપણે તો દૃઢપણે ધારવાનો ને રાખવાનો છે. એવો ભાવનાપૂર્વકનો અભ્યાસ દૃઢ થતાં, એવું જીવતુંજાગતું ચિંતવન થયા કરતાં, જીવનું શિવપણું પ્રગટવાનું છે, બાકી તો આનંદ જ છે.

દ્વિચિ,

હરિ:ૐ

તા. ૪-૮-૧૯૪૪

બહેનોની હૃદયભક્તિથી કદર કરો

કોઈનાય પ્રેમભાવથી ભરેલા પુણ્યસ્મરણમાં આ જીવને તો પ્રભુકૃપાથી જીવનનું દર્શન થતું લાગે છે. આ જીવને મન તો એ ઘણું જ વહાલસોયું છે. માતાના હૃદયના પ્રેમભાવને એના સાચા અર્થમાં ને ભાવમાં પુરુષો ક્યારે સમજી શકશે ?

પુરુષ જીવ માતા કે બહેનોના હૃદયને કદી સ્પર્શી શકવાનો નથી. જો કોઈ સ્પર્શી શકે છે તો માત્ર તે અપવાદ તરીકે. પુરુષ જીવનામાં એવું ભાવભીનું હૈયું નથી હોતું. એનામાં કદર કરી શકે એવી બુદ્ધિ હોય છે, પણ બુદ્ધિ તો હંમેશાં કોરી ને વાંઝણી છે. માતાના દિલમાં તો ભાવનાનો વહેતો ઝરો હોય છે. માનવીનું જીવન ઘડાય, એના સંસ્કાર એનામાં ઊતરે તે માટે પ્રભુ કૃપા કરીને અમને માના ગર્ભમાં જિવાડે છે. એવું ન હોત તો પુરુષ જીવની રૂક્ષતાનો પાર ન હોત. બહેનો અને માતાઓના હૃદયની સાત્ત્વિક ભાવનાભરી કદરભક્તિ અમારામાં પ્રકટશે ત્યારે જ આ હતભાગી પ્રજાના ઉદયનો વારો આવવાનો છે.

શાર્દૂલવિકીડિત

‘આજે બૂહેન ! પવિત્ર ભાવ-મનથી આશિષ દે ભાઈને,
જેનું મૂલ્ય મપાય ના કંઈ વડે, ત્યાં ભાવ એવો વસે,
આશીર્વાદ મળ્યા કરો હૃદયના જેથી ટકું જીવને,
આજે ભક્તિ-પ્રણામ ભાવથી કરું, પ્રેમે તું સ્વીકારજે.’

પ્રેમરસ એટલે હરિરસ

બાકી, આ જીવને તો આવી આવી પવિત્ર પ્રેમભાવનાવાળું જીવન ઘણું જ ગમે છે. જ્યાં પ્રેમભાવ નથી એવા* ‘સંત-બંત મારે થવું નથી. મારે તો પ્રેમની નદીમાં બસ નાહ્યા જ કરવું છે. એવું નાહ્યા કરવામાં જે રસની રેલમછેલમ થાય છે, એની તોલે તો શું સરખાવી શકાય ! એટલે આ જીવને તો પ્રભુકૃપાથી જ્યાં ત્યાં એવો નીતરતો પ્રેમભાવ એકબીજામાં-

* લેખકને ‘સંત’ની ઉપાધિ ઘણાંઓએ આપી છે, તે ઉપરથી લખ્યું છે.

પરસ્પર હૈયામાં પ્રવર્ત્યા કરે એવું જ અનુભવવાનું દિલ રહ્યા કરે છે. સંસારમાં જન્મીને આપણને જે જે પોતાનાં મળ્યાં છે. તેમને તેમને માટે હૃદયના ઉમળકાથી સર્વસ્વ કરી શકીશું તો જ આપણે પ્રભુ માટે કરી શકવાના છીએ. એટલે સંસારમાંનાં આપણાં પોતાનાં જે મળેલાં છે તેમને માટે જે કરીએ તે શ્રીપ્રભુ માટે જ કરીએ છીએ, એવી હૃદયની જીવતી ધારણા ને પ્રેમભાવ તેના લક્ષ્યાર્થમાં જ જીવતો પ્રકટાવ્યા કરવાનો જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકનો અભ્યાસ કેળવ્યા કરીએ, તો સંસાર ને પ્રભુભક્તિ-એ બંને કામ સાથે સાથે થઈ શકે, એવો આ જીવનો તો અનુભવપૂર્વકનો વિશ્વાસ છે. જે માનવી પોતાનાંને માટે સર્વ કંઈ કરી શકવાની થનગનાટ કરતી પ્રેમભાવના ધરાવી શકતો નથી, તે, -પ્રભુ જે અવ્યક્ત છે, ન કળી શકાય એવો છે, એને માટે-શું કરી શકવાનો હતો ? એટલે પંચગિની માત્ર સેવાર્થે જવાનું તમે નક્કી કર્યું છે, તે આ જીવને ઘણું જ ગમ્યું છે. મારા તે આનંદને બીજી કઈ રીતે વ્યક્ત કરી શકું ? તમે જે છોકરાં પરત્વે આટલો બધો પ્રેમભાવ રાખો છો, એનો બદલો-એનું ઋણ-અમારા જીવનમાં સદ્ભાવના પ્રગટાવવામાં ઊગી નીકળો, એવી શ્રીપ્રભુને પ્રાર્થના છે. તમારા બંનેને માટે એમના દિલમાં કેટકેટલો સદ્ભાવ ભર્યો છે, તે એમણે મને હમણાંના લખેલા કાગળમાં વ્યક્ત કર્યો છે. આવો પ્રેમભાવ મેળવવો એ પણ જીવનનો એક અમૂલ્ય લહાવો છે.

પ્રભુપ્રેમ કેમ ઊપજે

‘પ્રભુ કઈ કઈ રીતે કૃપા કરે છે કે કરશે તે તો આપણે જાણતા નથી, પણ એ જે કંઈ કરે છે તે કૃપા જ છે, એટલું જાણતાં આવડે, એટલી શ્રદ્ધા દઢ થાય તો મનની શાંતિ ને આનંદ સ્થિર થાય.’ અને એ માટે પ્રભુ પર અમર્યાદપણાના ભાવવાળો હૃદયનો પ્રેમ થયો હોય, તો તેવું માનવીનું મન, જીવનમાં સાંપડતા સર્વ પ્રસંગોમાં અને બનાવોમાં તેવું તેવું ને તેવી રીતનું જોવાની, સમજવાની ને અનુભવવાની કળાવાળું બને જ. તો હવે એવો પ્રેમભાવ કઈ રીતે ઉદ્ભવી શકે તે એક પ્રશ્ન બુદ્ધિમાં ઊઠે છે. એને માટે એક તો સર્વ પ્રસંગમાં-જીવનને ઉચ્ચતર ભૂમિકા પર લઈ જવાવાને માટે જ-કૃપા કરીને કોઈ ને કોઈ પ્રભુનો ગૂઢ હેતુ જ હોય છે, એમ બુદ્ધિથી દઢાવતા રહેવાનો જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકનો અભ્યાસ કેળવવાનો જીવતો પ્રયાસ કર્યા કરવો, ને બીજું, એનું મનન, ચિંતન ને નિદિધ્યાસન સકળ કર્મ કરતાં કરતાં કર્યા કરતા રહેવાની દિલમાં ઝંખના પ્રકટાવ્યા કરવી. ત્રીજું, એવા જ્ઞાનભક્તિ-પૂર્વકના અભ્યાસ ને અધ્યાસ* ભગવાનની ભાવના તદ્દન Abstract હોવાથી, અવ્યક્તપણે હોવાથી, તેની તરફની આપણી નજર મનહૃદય સાથે રહી શકતી નથી, એને પકડવાને માટે મનને આધારભૂમિકા પણ જોઈએ છે, એટલે મનને, જેઓ મળેલા છે તેમના પ્રત્યેક કર્મમાં, પ્રભુભાવનાથી જ્ઞાનપૂર્વક તેવા અભ્યાસ ને અધ્યાસ કેળવ્યા કરવા. તેમ

* નિરંતર રહેતું લક્ષ કે ઊંડું ચિંતન.

બનવાથી આપણાં અહમ્-મમતા તથા રાગાદિ દ્વંદ્વાદિ વૃત્તિનાં જોશ ને વેગ તેવાં તેવાં કર્મમાં ઘટતાં જાય છે. તેવાં તેવાં મળતાં જતાં કર્મમાં મુખ્યત્વે કરીને પ્રભુના ભાવનો જ દૃઢ આધાર રાખ્યા કરવાનું જે માનવી મનહૃદયથી સતત એકધારું ચિંતવ્યા કરે છે, તેને મનચિત્ત-હૃદયમાં શ્રીભગવાનની ભાવના સાકાર બનતી જાય છે. એમ કરતાં કરતાં મનની ભૂમિકા વિસ્તાર પામતી જાય છે. માનવીનામાં અનેક આશાઈચ્છાઓ, જ્યાં સુધી ચિત્તમાં સંસ્કાર રહ્યા કરેલા છે ત્યાં સુધી, તો ઊઠવાની જ. એવું એવું થતી વેળાએ તે તે આશા, ઈચ્છાઓ, કામનાઓ શ્રીપ્રભુને જ જણાવ્યા કરવી ને તે પણ પ્રાર્થનાભાવે. એક બે વાર નહિ, પરંતુ જ્યારે જ્યારે તેવી તેવી આશા, ઈચ્છા, કામના આદિ પ્રકટે, ત્યારે ત્યારે શ્રીપ્રભુને પ્રાર્થનાભાવે તે નિવેદન કર્યા જ કરવી. એમ ખરેખર રીતે કરવાથી શુષ્ક નથી બની જવાતું. માત્ર તેવી તેવી ઈચ્છા, આશા કે કામના માનવી વ્યક્ત કરે, તેવી જ રીતે તે ફળવી જોઈએ એવી જાતનો માનસિક અંતરનો આગ્રહ પોતે શ્રીભગવાન પરત્વે કરેલા આત્મનિવેદનમાં જરા પણ ન હોવો ઘટે. ને એવી જ્ઞાનપૂર્વકની ભાવના દૃઢાવાતાં સર્વ પ્રસંગ પરત્વે એવો જીવ નિરાસક્ત ને નિરાગ્રહી પણ બનતો જાય છે.

પોતાનો સચરાચરતાનો અનુભવ

સર્વ કોઈ પરિસ્થિતિમાં જ્ઞાનપૂર્વકની ચેતનાયુક્ત તટસ્થતા રાખ્યા કરવાની આવશ્યકતા છે, એટલું જો વાસ્તવિકપણે સાચું હોય તો આનંદ છે. વળી, મને ચર્યામાં કદી રસ પડ્યો નથી.

ચાલતાં ચાલતાં પંથ કપાવાનો જ છે, અને જ્યાં જવાની તલપ થઈ છે, તો ભૂલા પડાતાં કોઈ રસ્તો બતાવનાર મળવાનો જ છે, એવા એના સચરાચર સ્વરૂપના અનુભવો પણ એની કૃપાથી મળ્યા કરેલા છે. તેથી એ કરુણાળુ, કૃપાળુ છે એ મારે મન માત્ર કલ્પના નથી પણ હકીકતપણે છે, પણ પાછું એ જ એકમાત્ર એનું આત્યંતિક લક્ષણ છે એમ પણ નથી, એનાં અનેક સગુણપણાનાં અનેક વિધવિધ પાસાંમાંનું તે એક પાસું છે એટલું તો ખરું. એને અનુભવતાં સર્વમાં રસ પડે છે, કારણ કે સર્વમાં તે રહેલો છે. સર્વના જીવનમાં સહાનુભૂતિ, હમદર્દી, પ્રેમભાવના રહ્યા કરે છે તેમ છતાં પાછું એમનામાં ભેરવાઈ કે ભળાઈ જવાતું નથી.

હરિજન આશ્રમ, સાબરમતી, હરિ:ૐ તા. ૨૨-૨-૧૯૩૭

પત્રલેખન કેમ ને ક્યારે ?

તમે ત્યાંના સમાચાર અવારનવાર લખતા રહેશો તો જ મારાથી કંઈ ને કંઈ લખી શકાશે. બાકી, એક તો કામમાં જ સતત અમે રહ્યા કરીએ અને બીજું માનસિક રીતે ઝાઝી બીજી બાબતો વિશે બહુ જ બેપરવાપણું, તેથી સ્વતંત્રપણે લખવાનું સૂઝે નહિ. કંઈ પ્રયોજન કે જરૂરિયાત ઊભી થાય તો તો લખાય. એટલે તમે અમારા લોકની દયા ખાધા વિના જરૂર લખ્યા કરશો તો મને તમારાં બધાંની સાથે એટલો સમય ગાળવાનો મળશે, ને એ નિમિત્તે એટલો આનંદ લૂંટી લેવાશે. આ માત્ર કાવ્ય કે કલ્પના નથી પણ સ્વજનો કે સંબંધીઓને પત્ર લખતી વખતે કે તેમનો પત્ર વાંચતી વખતે

આપણે એટલું હૃદયનું સાંનિધ્ય ને સંપર્કનો અનુભવ જો એકબીજા ન અનુભવીએ તો આપણા હૃદયના પ્રેમમાં કંઈ ઊણપ છે એમ એનો અર્થ નીકળે.

પોતાનું મૌન

તમે મને જ્યારે શાંત બેસી રહેતો જોતાં ત્યારે ત્યારે ઘણી વખત પૂછ્યા કરતાં કે ‘તમે શું વિચાર કર્યા કરો છો ? કેમ શાંત છો ? શા વિચારમાં પડી ગયા છો ?’ ત્યારે તમને બધાંને કંઈ પણ કહેતો ન હતો, પરંતુ તે તે વેળા મૌનની સ્થિતિમાં રહેવાવાનું બન્યા કરતું. કંઈ વિચાર પણ કરતો ન હતો કે ન તો કોઈ વિષયના ચિંતવનમાં રહેતો. મૌનની ખૂબી જો હું તમને બધાંને સમજાવી શકું તો તમે જરૂર તેમ કરતા થઈ જાઓ.

એકાંતિક જીવનમાં મૌનને પ્રધાન સ્થાન છે. તેમાંય સમગ્ર આધારને પ્રભુને સમર્પણ કરવાની ભાવનાને ઉદ્દીપ્ત કરવાને માટે તો મૌનની ખાસ ને ઘણી જ જરૂર છે.

મૌનની શક્તિ

એકલરામને અસહાય દશામાંથી પ્રત્યક્ષ સહાય મળી શકે એમાં સાથ આપનાર એક મૌન છે. મૌન એ તો આપણો જીવતોજાગતો મિત્ર છે. એમાંથી જે શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે એ શક્તિની બરાબર કોઈ શક્તિની તુલના થઈ શકે એમ નથી. પ્રત્યેક જીવને અસહાયતાનો અનુભવ તો થાય છે, પણ તે ટાળવાને કોઈ મથતું નથી. મૌનના જ્ઞાનપૂર્વકના અભ્યાસથી ને તેના અનુશીલન પરિશીલનથી જીવનમાં તેજસ્વિતા પ્રકટે છે, જીવન વધારે વિશાળ, શાંત અને સમભાવી બને છે.

હેતુપૂર્વક ને ભાવનાથી પાળેલા મૌનમાં એવી ગૂઢ શક્તિ છે. તેના અભ્યાસથી જીવનમાં સર્વાંગી શુચિતાનો સંચાર થવા માંડે છે. જ્ઞાનીનું જ્ઞાન, ભક્તની ભક્તિ, યોગીનું ધ્યાન મૌનમાંથી જન્મે છે. પરમ તત્ત્વની ઝાંખી કરવામાં જે તત્ત્વ અનિવાર્ય છે, તે છે મૌન.

ઈંદ્રિયાદિનું મૌન

પરંતુ મૌન એટલે માત્ર વાચાનું નહિ, એ તો એનો સ્થૂળ પાસાંનો અર્થ. સાચું મૌન તો પાંચેય ઈંદ્રિયોનું હોવું જોઈએ. બધી ઈંદ્રિયોને પોતપોતાના વિષયમાં રસ લેતી રોકી શકાય ત્યારે જ સાચું મૌન થયું ગણાય, અથવા બીજી રીતે કહીએ તો ઈંદ્રિયોનું પોતપોતાના વહેવારમાંથી ઉપરામ પામવું. ઉપરામ એટલે રસેન્દ્રિયનું મૌન. ન બોલવું તે વાણીનું મૌન, ને અંતરના ધ્યાનમાં ચક્ષુ, કર્ણ, ત્વચા આદિને બધાંને સમેટી લેવાં તે પણ મૌન. અનેકની વચ્ચે રહ્યા કરવાનું બનતું હોવા છતાં એકમાં જ લીન રહેવાયા કરાય, તે પણ મૌન. સ્થૂળ દેહે ગમે તે સ્થિતિમાં રહીને સૂક્ષ્મ રીતે નિરંતર એકમાં જ, એકના જ ધ્યાનમાં રહેવાયા કરાય ત્યારે બધી ઈંદ્રિયોના એકસામટા, એકાગ્ર ને કેંદ્રિત બળથી જીવનમાં અપાર શક્તિ એકઠી થાય છે. એવી દશા પ્રકટતાં સારાય જીવનની દૃષ્ટિમાં ને સૃષ્ટિમાં પલટો થાય છે. સમગ્ર જીવનમાં મૌનથી નવચેતનતા પ્રગટીને નમ્રતા, શાંતિ, ગાંભીર્ય, ધીરજ આદિ ગુણોનું પ્રકટવું સહજ બની જાય છે, મન વિશાળ ને ઉદાત્ત બને છે, ચક્ષુ પ્રેમમય બને છે, બુદ્ધિમાં સાત્ત્વિક વિવેકધર્મ જાગ્રત થાય છે, ઈંદ્રિયોના પોતપોતાના પ્રાકૃતિક ધર્મ આપમેળે ત્યજાતા જતા અનુભવાય છે.

મૌન એટલે શાંતિનો સમુદ્ર

મૌનના ગર્ભમાં અપાર શક્તિ ભરેલી છે. મહાસાગરની સપાટી ઉપર ભારે તોફાન છતાં અંતરના ઊંડાણમાં પરમ ગહનતા ને શાંતિ પ્રવર્તી રહેલી હોય છે, તેમ મૌનના જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકના સેવનથી હૃદયમાં ભારે મંથન તો થાય છે, પરંતુ પાછું અંતરના ઊંડાણમાં પારાવાર શાંતિ ને સમતા સમાયેલી ને સ્થપાયેલી અનુભવાય છે. મૌનથી જીવનની સૂક્ષ્મ પ્રવૃત્તિઓમાં પણ શાંતિ છવાય છે, મૌનના સેવનથી માનવી પ્રશાંતમૂર્તિ બને છે.

મૌનનાં સુફળ

મૌનના સતત અનુશીલન પરિશીલનથી હૃદયમાં પરમ શુચિતાનો સંચાર થાય છે, બુદ્ધિમાં યોગ્ય વિવેકધર્મ પ્રકટે છે, એ શુચિતા ને વિવેકના સંયોગથી શ્રદ્ધા અને તપશ્ચર્યાની જવલંત ભાવના પ્રગટે છે. તપ અને શ્રદ્ધાના જ્ઞાનપૂર્વકના મિલનથી જીવનમાં અખંડિત એવી સમર્પણની શક્તિ જન્મે છે. પ્રતિક્ષણ જે પોતાની જીવનશક્તિને પરમ કલ્યાણની દૃષ્ટિએ સમર્પે છે, તેના સર્વ સમર્પણની શક્તિનું મૂળ તો મૌન છે. જીવનની સર્વ કોઈ પરિસ્થિતિમાં યથાયોગ્ય વર્તન રાખીને મૌન સેવ્યાથી પરમ શાંતિ ને ધૈર્ય કેળવાય છે અને જે ઈષ્ટ હોય તેની પ્રાપ્તિ થાય છે.

લખતે લખતે ક્યાંનો ક્યાંય તણાઈ ગયો ! મારા લખવામાં ભૂલ હોય (શબ્દ કે જોડણીની નહિ, પણ ભાવનાની) તો જરૂર લખશો.

સત્સંગ જ શ્રેષ્ઠ જ્ઞાનસાધન

તમે પત્રમાં લખ્યું છે કે આપણા સહવાસમાંથી જેટલું જાણવાનું ન મળ્યું તેટલું વધારે પત્રમાંથી મળ્યું, પણ મારે મન એ compliment (અભિનંદન) નથી. જાણવાનું જેટલું સહવાસથી મળે છે, તેટલું કશાથી નથી મળતું. સહવાસમાંથી ન મળે તો આપણે સહવાસ યોગ્ય રીતે નથી કર્યો એમ જ ફલિત થાય.

આધ્યાત્મિક વિષયમાં જ એકાગ્રતા

પૂજ્ય બાપુએ એક વખત મને કહેલું કે મારે પત્ર દ્વારા માનવસમાજનો વિકાસ ને તેમાં અસ્પૃશ્યતાની વૃત્તિ કેવી રીતે ઘૂસી તે વિશે લખવું. ધારું ને થોડીક મહેનત કરું તો જરૂર તેવા પત્રો તો લખી શકાય, ને તેમને કદાચ ગમે પણ ખરા, પણ એ બધી મહેનત ને માથાકૂટમાં પડવાનું આવે તેથી ને વળી વધારામાં, મને હાલમાં તેવા વિષયોમાં રસ રહ્યો ન હોવાથી અને તેવી બાબતમાં મહેનત કરું તોપણ સંકલ્પ કે વિચાર તે બાબતમાં ન ઊઠે એવી દશા હોવાથી મેં તે બાબતમાં લખવાનું બંધ રાખ્યું છે, પરંતુ આપણે જો પત્રવહેવાર ચાલુ રાખીશું તો તે દ્વારા તમને ને મને, આપણને બંનેને તેમાંથી કંઈક મળે ને શીખીએ એવો પત્રવહેવાર ચાલુ રાખીશું. મારા જીવનના અનુભવમાંથી તારવીને તથા જે જીવનધ્યેય નક્કી કર્યું છે, તે તરફ જવાની ભાવના-ધારણાથી તે તરફનો પ્રભુકૃપાથી બન્યા કરતો પુરુષાર્થ અને તે પરત્વેની સતત જલતી રહેતી જિજ્ઞાસા અને ધગશ-એ બધાં તરફ

દષ્ટિ રાખીને જે તે કંઈ લખું છું. એટલે એવાં લખાણમાં એક જ બાજુની દષ્ટિએ લખાયેલું હોવાથી શક્યતા રહે છે. એટલે તમે ભલે વિચારો, પણ તેની બીજી બાજુ પણ હોઈ શકે છે એમ પણ વિચારશો.

મારા વિચારોમાં ભૂલ હોય તો તે મને લખશો તો આનંદ થશે. મેં જે વિચારસરણી(જીવનદષ્ટિ) પસંદ કરેલી છે, તે થતા રહેતા અનુભવમાંથી પ્રકટેલી છે. તેની સામી બાજુનો પ્રત્યક્ષ તેવો અનુભવ થયા વિના ઝટપટ મારી વિચારસરણી બદલતો હોતો નથી, એટલું તમારી જાણ ખાતર.

હાલમાં મૌનની ખાસ જરૂર

હાલના બહુ ચોપડીઓના કાળમાં બીજા બધા વિષયોની જેમ જ્ઞાનમાં પણ ઉપરચોટિયાપણું ને અછકલાપણું પ્રકટ્યું છે. સાચું જ્ઞાન થોડું હોય, પરંતુ વાતોના ગપાટાથી વધારે બતાવવાનું લોક કરતા હોય છે, તેવા કાળમાં તમે સમજી શકશો કે મૌન એ માત્ર ‘ન બોલ્યામાં નવ ગુણ’ એટલું જ નહિ, પરંતુ આપણા વિચાર, ભાવના ને આંતરમંથનને વેગ અને આકાર આપવામાં કેટલું પ્રખર અને બળવાન સાધન છે, એ તો અનુભવ કરીએ ત્યારે જ ખબર પડે. મૌન ત્યારે જ શોભે કે જ્યારે આપણે જ્ઞાનપૂર્વકના ચેતનાત્મક સંયમને જાણીએ. મૌનના યોગ્ય પ્રકારના અનુશીલન પરિશીલનની સાથે સાથે જ જીવતો સંયમ આપોઆપ આપણામાં પ્રગટે છે, ને તેની સાથોસાથ આપોઆપ વહેવાર કુશળતા ને ડહાપણ પણ આવે છે. મૌનના જ્ઞાન-ભક્તિપૂર્વકના સેવનથી સહજ સંયમ પ્રકટીને તેના આંતરિક રહસ્ય ને ખૂબીનાં આપણને દર્શન થાય છે.

સંયમની અયોગ્ય સૂગ

કોણ જાણે કેમ અત્યારની કેળવણીએ કે પછી આપણાં માબાપોએ સંયમ પરત્વે આપણામાં સૂગ ઉત્પન્ન કરી દીધી છે. સંયમનું નામ સાંભળતાં જ કોઈ જુદા જ પ્રકારની લાગણી આપણે અનુભવીએ છીએ. જે ભાવના તરફ જીવનનો સ્વાભાવિક ઝોક હોવો જોઈતો હતો તેનાથી અત્યારે પરિણામ તો ઊંધું છે, પણ તમને સંયમ વિશે લખીને ભડકાવવા નથી. મારે મન ને સમજણમાં સંયમનો અર્થ જુદા પ્રકારનો છે. તમને ગમશે કે નહિ ગમે તે જાણતો નથી, પરંતુ તમને એની સમજણ કંઈક પ્રકટે એમ ઈચ્છું છું. તમને આ વિશે લખું છું, કારણ કે તમારામાં કંઈક નવું જાણવા પ્રત્યે ઉત્સુકતા છે ને તેવી જિજ્ઞાસા પણ છે.

સંયમનું કવચ

આપણું શરીર જેમ ચામડીથી બરાબર બંધ રહે છે ને અંદરના જીવનદાયી પદાર્થો ટકી રહીને વધે છે તેમ ખીલતા જતા આંતરિક જીવનની આસપાસ જ્ઞાનાત્મક સંયમનું કવચ અનિવાર્ય છે. આંતરિકપણે ઈંદ્રિયોથી સેવાયેલા સંયમની ભાવનાથી રક્ષાયેલો આપણો આત્મા જીવનનો તે વેળા સાચો મિત્ર બને છે. સંયમ વગરનો જીવ સંસારનાં અનેક આવરણોથી ઢંકાઈને અંધકારમય બને છે. એટલે જેમ શરીર ઉપર ચામડી છે તેમ જે જીવ પોતાના ઉપર સંયમનું કવચ ધારણ કરે છે તેનું તેજોબળ વધે છે ને જીવન સર્વાંગ સુંદર બને છે.

સંયમની સીમા

સંયમને જીવનમાં આત્મરક્ષક તરીકે સ્વીકાર્યા છતાં તેનો

અતિરેક પાછો ન થઈ જાય તે પણ સાથે સાથે આપણે જોવાનું છે. સંયમધર્મની અવગણના એ તો આત્મઘાતક છે, તેમ તેનો અતિરેક પણ જીવનવિઘાતક નીવડે છે. સાદા અર્થમાં સંયમ એટલે જીવનમાં આચરાઈ રહેલા ભાવોની સીમા અથવા તો સમભાવની સીમા. સમભાવની સીમા એટલા માટે કે સર્વ જીવોને પોતાની જાત પ્રત્યે સમભાવભર્યું વર્તન રાખનારને હંમેશાં એવી સીમાની જરૂર રહે છે, જ્યાંથી એ બહાર જઈને સમભાવી નહિ બની શકે. આ સમભાવની સીમા સાધુપુરુષને જ માત્ર નહિ પણ પ્રત્યેકને તેના જીવનવિકાસમાં અનિવાર્ય છે.

સંયમ એટલે શું ?

સંયમ એટલે પોતાના જીવનનું સંપૂર્ણપણે રક્ષણ કરવા યોજાયેલી આચારની દીવાલ. સંયમમાં પોતાની પ્રત્યે કઠોરમાં કઠોર થવાનું હોય છે, કેમ કે તે વિના રક્ષણ કરવાનો બીજો કોઈ માર્ગ નથી, પરંતુ તે સાથે સાથે એવા સંયમની દીવાલ કોઈ પણ ભૂતમાત્ર પરત્વે તિરસ્કાર કે અવગણના કરનારી નહિ હોય. જે સંયમી જીવન જગતને કઠોર કરી મૂકે છે તે યથાર્થ નથી. સાચો સંયમ અંતરમાં જ સમાઈને રહે છે. તે સાથે સાથે અંતરમાં રહીને અંતરમાંથી બળ પ્રકટાવીને જીવનના પ્રત્યેક આચારવિચારની તે ચોકી પણ કરે છે.

સાચો સંયમ છૂપો જ હોય

જીવનને સુરક્ષિત રાખીને પ્રાપ્ત થયેલી આત્મશક્તિને વિકસાવીને માનવજીવનની અંતિમ અભિલાષા પામવાની જેને તાલાવેલી જાગી છે તેને માટે સંયમનું ક્વચિત્ અત્યંત આવશ્યક છે. એ પોતાના પરત્વે કેટલીય વાર કૂર થશે, સંસારની અનેક

પ્રકારની વિષમય અસરમાંથી જીવનને ઉગારી લેવાને માટે કઠોરમાં કઠોર આચાર અનુસરશે. આ પ્રમાણે જે સાચી પ્રમાણિકતાથી ને નેક દાનતથી જે વર્તનાર છે, તેવાના જીવનના બાહ્યાચારમાં એના અંતરના સંયમની છાપ સરખી પણ તે નહિ પડવા દે. પાસેની વ્યક્તિનેય પોતાના આંતરિક સંયમનો ધ્વનિ નહિ સાંભળવા દે એવો એ સાચો સંયમી છે. જે સંયમને વારંવાર વ્યક્ત થવાપણું હોય છે, તે સંયમ જ નથી. સંયમી જીવન આપમેળે જ પોતાનું જીવન અને શક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે એવી એ મૌનશક્તિ છે.

સંયમનું કાર્ય

સંયમનું પ્રધાન કાર્ય જીવનનું બધી પ્રવૃત્તિમાં સમતોલન પ્રકટાવવાનું ને લાવવાનું પણ છે. સર્વ ઈંદ્રિયોને એવી રીતે કેળવવામાં આવે કે બધે તે યોગ્ય રીતે વર્તે. આવી કેળવણી સંયમમાંથી જ મળે છે. જીવનવિકાસની દૃષ્ટિએ અને પ્રકારે જે અનિષ્ટ (એટલે કે નુકસાનકારક) વસ્તુ હોય તે ઈંદ્રિયોને ગમતી હોય છે, ને તેના તરફ આપણને જાણેઅજાણે તે આકર્ષે છે. તેમાંથી ઈંદ્રિયોનો રસ સદ્ભાવના ને સદ્વસ્તુ પરત્વે વાળી લેવાનું કોમળ તેમ જ કઠણ કામ સંયમના વિવેકધર્મનું છે. ‘કોમળ’ એટલા માટે કે જીવન એ એટલું તો સુકોમળ ને મુલાયમ છે કે તે કોઈ પણ પ્રકારનો બળાત્કાર નહિ સહી શકે. એને બેળે બેળે વાળવા જતાં ઘણી વખત તે બટકી જાય છે ને આખી જીવનશક્તિ વેડફાઈને એળે જાય છે. જીવનમાં સંયમની ભાવના કેળવવાને માટે આ હકીકત ખાસ લક્ષમાં રાખવા જેવી છે કે તેના આચારમાં લેશ પણ વિવેકશૂન્ય ન

થઈ જવાય તે તપાસતાં રહેવું. યોગ્ય પ્રકારની જ્ઞાનપૂર્વકની સંયમની કેળવણીમાંથી જીવન પરત્વે સદ્ભાવના પ્રકટયા કરે ને એવો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થતો રહે, તથા ઉત્તમ પરત્વેનાં રસ અને કળા જન્મતાં અનુભવાય તો જ જાણવું કે તે સંયમની ભાવના યથાર્થપણે ફળતી લાગે છે.

લાગણીનો સંયમ

જીવનમાં સતત વિવેકશક્તિ જાગ્રત રહે, એ માટે લાગણીઓના સંયમની ઘણી ઘણી આવશ્યકતા છે. લાગણીઓને યથેચ્છપણે વ્યક્ત થવા દેવાથી તેની શક્તિ ક્ષીણ થાય છે. ને જીવનવિકાસના ક્રમમાં તે નિરર્થક થઈ પડે છે. ઘણી વાર અસંયમી લાગણીઓ જીવનને કથળાવી મૂકે છે. તેવું જીવવું અકારું થઈ પડે છે. કેટલીક વખત તેથી ઊલટું લાગણીઓનો ઊભરો - આનંદમાં વ્યક્ત થતી હોય ત્યારે-એટલો બધો હોય છે કે બસ, એમાં તણાયા કરાય છે, પરંતુ એ જ સાધ્ય નથી, એનું જ્ઞાનભાન વિવેકશક્તિની જાગૃતિ વિના થતું નથી. લાગણીઓને સંયમમાં રાખીને તેને યોગ્ય રીતે બળવાન કરવાથી જ જીવનને તે ઉપકારક નીવડે છે. લાગણીઓને કેળવતાં પૂર્વે તેને યોગ્ય કાર્યમાં જ પ્રવૃત્ત થવાનો અભ્યાસ પાડવો પડે છે. જીવનની કોઈ પણ શક્તિને સીમાબદ્ધ કર્યા સિવાય તો, તેને અમુક વિશેષ વસ્તુનો અભ્યાસ કરાવી ન જ શકાય. એટલે લાગણીને પણ યોગ્ય અભ્યાસ કરાવતાં પહેલાં સીમાબદ્ધ કરવી અનિવાર્ય છે. આ સીમાબંધન તે જ સંયમ.

લાગણીમાંથી ભાવના

લાગણી એટલે જીવનના બધા પ્રસંગોમાંથી જીવનનું બળ

પ્રગટાવનાર, ચેતાવનાર, ને વધારનાર ચેતનાશક્તિ. લાગણીના ક્ષણિક પ્રવાહમાંથી ધીમે ધીમે ભાવનાનું બળ એકત્રિત થઈને વધે છે. આમ, ભાવનાના મૂળમાં લાગણી રહેલી છે. વિશુદ્ધ પરિસ્થિતિમાંથી જાગ્રત થઈને પ્રેરાયેલી લાગણીનો પ્રવાહ કેળવાયેલો હોય છે, ને તેમાંથી જ સાચું ભાવનાનું બળ પ્રગટે છે.

લાગણી દ્વારા પોતાની સમાધિ

અસંયમી લાગણીના અતિરેકથી ભાવનાઓ અશુદ્ધ બને છે. ને એમ જીવન ભાવનામય હોવા છતાં તે લૂલું બને છે, કારણ કે અશુદ્ધ વૃત્તિ વારંવાર પ્રગટ થવાથી તે પ્રકારની ભાવનાની મૂળ શક્તિ ક્ષીણ બનેલી હોય છે ને તેની શક્તિ ને તેજસ્વિતાને પણ તે નબળી પાડે છે. અસંયમી લાગણી ને વૃત્તિના પ્રાગટ્યમાં નિર્બળતા જ પોષાય છે. દુઃખના પ્રસંગમાં પણ લાગણીની કસોટી થાય છે. સુખના પ્રસંગોમાં લાગણીમાં અતિરેક થાય છે. લાગણી એટલું કોમળ તત્ત્વ છે કે એના ક્ષણિક સ્પર્શથી તે જાગ્રત થઈ જાય એવી હોય છે. બધાંમાં આવું ન પણ હોય. તેમ છતાં લાગણીને જાગ્રત કરે એવા પ્રસંગો સાંભળીને, જોઈને કે અનુભવતાં તે વેળાએ જે લાગણી પ્રગટે એમાં જો આપણે સતત એકધારી જ્ઞાનપૂર્વકની જાગૃતિ રાખી શકીએ, તો તેમ કરવાથી અનાયાસે જ આપણે શક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ. પગમાં ઝણઝણાટીની લાગણી તમે અનુભવી છે ત્યારે ચલાય પણ નહિ. પછી પગ પછાડીએ કે તેને ટાઢા પાણીમાં મૂકીએ ત્યારે તે મટે છે. તેવી ઝણઝણાટીની લાગણીમાં જ્યારે તીવ્રતા પ્રગટે છે ત્યારે એકાગ્ર બળ જન્મે

છે. તેમાં તે કાળની જન્મેલી લાગણીના તે એકાગ્ર બળનો જીવનના સાધના માર્ગમાં જ્ઞાનપૂર્વક ઉપયોગ થવા દઈએ તો તેમાંથી નવું બળ મળે છે. તમે મને કોઈક વાર આવી રીતે સ્તબ્ધ થતો જોયો છે. એ રીતની લાગણીને પૂજ્ય બાપુ યોગ્ય નથી ગણતા, પરંતુ આજે જ્યારે એવી ભાવનાનું પૃથક્કરણ કરવા બેઠો છું ત્યારે લખું છું કે લાગણીના પ્રવાહને રોકી, તેમાંથી જાગેલી શક્તિનો ઉપયોગ ચિત્ત એકાગ્ર કરવામાં ને મન, પ્રાણ આદિ કરણોમાં ચેતનાશક્તિને જાગ્રત કરીને તે બધાંના બળથી હૃદયની પ્રાર્થનામાં બળ જમાવવામાં અને તે રીતે તે ગૂઢ શક્તિને નોતરવા અને બળ મેળવવાની તૈયારીમાં તે તે વેળાએ એની કૃપાથી પડેલો હોઉં છું. એવી રીતે પ્રકટેલી લાગણીની સ્થિતિ થતાં એને પ્રભુકૃપાથી સાધન તરીકે વાપરી લઉં છું. આ તો આવી લાગણીની સ્થિતિ વધારે વાર ટકાવીને એમાંથી મળતા બળનો ઉપયોગ સતત કેમ કરીને કરી શકું, એવી પરિસ્થિતિ મેળવવામાં હાલમાં તો હું પડ્યો છું.

લાગણીમાંથી સંયમ

આ તો વિષયાંતર થયું, માફ કરશો. લાગણીની ખીલવણીથી સાત્ત્વિક હૃદયમાં વારંવાર બનતા પ્રસંગોમાંથી જે પ્રત્યાઘાત ઊઠે છે તેથી આપણી શક્તિનું માપ આપણને જન્મે છે. લાગણીઓની કેળવણી આ રીતે અત્યંત જરૂરની અને અનિવાર્ય છે. અનેક પ્રસંગોના સંપર્કથી, જ્ઞાનપૂર્વક ને જીવનવિકાસના હેતુને અર્થે જાગ્રત થયેલી લાગણી પાસે અનાયાસે જ એવું માપ આવી જાય છે કે પોતાને અમુક પ્રસંગમાં થયેલો અનુભવ અન્યને પણ એ રીતે થવાનો.

લાગણીની જ્ઞાનપૂર્વકની કેળવણીમાંથી જીવનમાં સમતા પ્રકટ્યા કરે છે. આમ, તમે જોશો કે સંયમ એ તો સાધુપુરુષનો, સજ્જનનો શણગાર છે, ને સંસારીનો જો કહીએ તો તારણહાર છે.

જીવનની આ બાજુ પણ જુઓ

મને, ઉપર બધું લખ્યું છે તે લખવું ગમતું નથી, પણ ત્યારે લખવું પણ શું? પત્ર લખવા બેસતી વખતે જેવું લખાશે તેવું હું તો લખ્યા કરીશ. મારે તો માત્ર તમને એટલું કહેવાની કે લખવાની ઈચ્છા છે કે જીવનનાં ઘણાં ઘણાં પાસાં હોય છે, તેમાંની આ બાજુ પણ જાણવા જેવી ને અનુભવ કરવા જેવી હોય છે, એટલું જો તમારું લક્ષ આકર્ષી શકાય તો આનંદ. તમે પણ મને કંઈક જાણવા ને શીખવા જેવું જરૂર લખશો, કારણ કે હું તો ઘણી વાતે ‘બાઘો’ છું. માટે, કેમ લખાય એમ મનમાં ન આણી શકવા વિનંતી છે.

હરિજન આશ્રમ, સાબરમતી, હરિ:ૐ

તા. ૨૨-૬-૧૯૩૭

‘મનને’ એ કંઈ કવિતા કે કાવ્ય નથી. માત્ર ઊંડું નિરીક્ષણ છે.

મનને મઠારો

... ...જો કોઈ વસ્તુ કે કામ બાબતનો ઉત્સાહ કે મહેનત કરવાની વૃત્તિ શિથિલ એકવાર થઈ પડી તો તેમાં મંદતા આવવાની. તે જ્યાં આવી કે આપણું મન, તે તે બાજુ વધારે અરુચિ ધરાવતું બનવાનું, ને પાછું તે જ મન, મનથી જાણે આપણે જે કરવાનું છે તે જ કરી રહ્યા છીએ એમ મનાવવાનો

પ્રયત્ન કરવાનું. આવું બનવાનો પૂરો સંભવ રહે છે. કોઈ પણ વિષયમાં આપણે પાવરધા થવું હોય તો મનને સતત તે બાજુના અભ્યાસમાં આપણે કેળવતાં થવું પડશે.

“ઘઘ્ઘા કંઈ જન સમજે એમ

‘સત્તા, કીર્તિ’ જીવન-નેમ.

ધનથી ને ઘરેણાંથી સૌ

‘શોભે’ એવાની વળી નેમ.

પણ એ શબ શણગાર્યા જેમ

ઘઘ્ઘા કંઈ જન સમજે એમ.”

એક ગામડિયા કવિની કવિતા ઉપર પ્રમાણેની સાંભળી છે. છે સાદી, પણ તેમાં કેટલું તથ્ય છે તે સહેજે સમજાય છે. એટલે જીવનની શોભા જેમાં છે તે આપણે પ્રયત્નપૂર્વક પ્રગટાવવા ઉમંગી ને શ્રદ્ધાવંત બનવું જોઈશે.

હરિજન આશ્રમ, સાબરમતી, હરિ:ૐ

તા. ૩-૩-૧૯૩૮

પ્રાર્થના

આપણા મનને સ્વચ્છ, શુદ્ધ રાખવા માટે પ્રાર્થના, એ એક ઉત્તમ સાધન છે. જેમ પાણીમાં કપડાં ને શરીર ધોવાથી તેનો તેનો મેલ જતો રહે છે, તેમ ઈશ્વરને અંતઃકરણમાંથી પ્રાર્થના કરવાથી મનનો મેલ સાફ થાય છે, બુદ્ધિ ને પ્રાણ નિર્મળ બને છે. જેનાં બુદ્ધિ, મન અને પ્રાણ સ્વચ્છ અને શુદ્ધ રહે છે તે હંમેશાં સારાં કામ કરે છે. તેથી, પ્રાર્થના કરવાની ટેવ એ સૌથી સારી અને જરૂરી ટેવ છે. જેમ શરીરને સાફ રાખવા સારુ નિયમિત નાહવું જોઈએ, તેમ મનને સ્વચ્છ ને શુદ્ધ રાખવા માટે હંમેશાં પ્રાર્થના કરવી જોઈએ, પરંતુ તે સ્વયં ઊર્મિથી ને અંતઃકરણની ભાવનાથી થવી જોઈએ. કરવી

પડે છે એવું જરા પણ ન લાગવું જોઈએ. ઘણા ઘણા ભાવથી તે થવી ઘટે. નમ્રતાથી, પ્રેમથી, ભાવથી, શ્રદ્ધાથી આવી પ્રાર્થના જે કરે છે તેનું જીવન તેજસ્વી બને છે. પ્રાર્થના એ કંઈ લૂલી લૂલી લાગણીની વ્યક્તતા નથી, ઊલટું લાગણીને યોગ્ય પ્રકારનો આકાર આપવાનું પ્રાર્થના એ તો ઉત્તમ સાધન છે. પ્રાર્થનાના એકધારા અભ્યાસથી બધાં કામોમાં ઓછામાં ઓછા દોષ થાય છે, કારણ કે પ્રાર્થનાના સતત એકધારા અભ્યાસથી જીવનમાં સારા વિચાર કરવાની પ્રેરણા મળે છે.

પ્રાર્થનાના પ્રકાર

કોઈની સેવા કરવી, સારા વિચારો પ્રમાણેનો વર્તવ કરવો, બીજાં સારાં કામો કરવાં, સદાચારી ને પરોપકારી રહેવું ને થવું, સર્વની સાથે સુમેળ ને પ્રેમથી રહેવું-એ બધી પ્રાર્થનાની જ એક પ્રકારની રીત છે, પરંતુ આપણા જીવનમાં સૌથી વધારે ઊંડી અસર કરે એવી પ્રાર્થના તે ઈશ્વરનું ધ્યાન છે. જે નિયમિત રીતે ને નિયમિત સ્થળે પ્રાર્થના કરવાની ટેવ પાડે છે તે હંમેશાં સારાં કામ કરવાની શક્તિ મેળવે છે. પ્રાર્થનાના અભ્યાસથી મનાદિકરણોમાં શુદ્ધિ પ્રકટે છે. પ્રાર્થનામાંથી પ્રકટતું બળ કંઈ કશાની તોલે આવી શકે તેવું નથી. પ્રાર્થનાથી મહાન કર્મો થયેલાં કે બનતાં અનુભવેલાં છે. જીવનવિકાસમાં પ્રાર્થનાનું મહત્ત્વ ઘણું ઘણું છે.

કુંભકોશમ્,

હરિ:ૐ

તા. ૧-૧-૧૯૪૭

આંતરવિકાસ ને જ્ઞાન શી રીતે પ્રકટે ?

આધ્યાત્મિક જીવનની possibilities(શક્યતાઓ) ને

એની realities (વાસ્તવિકતા) એ કેવળ બુદ્ધિની સાઠમારીથી સમજી શકાય તેમ નથી. કદાચ કોઈ એમાં ખૂંપેલો માનવી બુદ્ધિની મદદ વડે એનું વર્ણન કરી શકે ખરો, કિંતુ આંતર-વિકાસ ને સૂક્ષ્મ ભૂમિકાઓનું તલસ્પર્શી ભાનવાળું જ્ઞાન જ્યાં સુધી અંતરમાં અંતરથી થતું નથી ત્યાં સુધી માનવીજીવ અટવાયા જ કરવાનો, જુદા જુદા પ્રકારની સૂક્ષ્મ ભૂમિકાઓ છે જ, એવું તો આજે હવે વૈજ્ઞાનિક શાસ્ત્રોના ને બીજા અનેક જાણીતા મોટા મોટા પંડિતો પણ કબૂલ કરે છે. એમાંના થોડાકનાં નામો :-

સર ઓલીવર લોજ, ડૉ. જીલે, ડૉ. રાશે, સર વિલિયમ કુક્સ, સર આર્થર કોનન્ડોઈલ, ઝૂલે, રોમાની વગેરે.

પરાધીનતા ને વિચારશક્તિનું દેવાળું

એ લોકો સ્થૂળ ભૂમિકાથી ઈતર કોઈ ઓર પ્રકારની સૂક્ષ્મ ભૂમિકાના અસ્તિત્વને કબૂલતા થયા છે. એવી સૂક્ષ્મ ભૂમિકાના અસ્તિત્વની શંકા લાવવાનો ને એને ધતિંગ ગણ્યા કરવાનો વાયરો પણ પશ્ચિમમાંથી જ આવ્યો હતો. ને એણે આપણા મન પર અસર કરેલી. એ રીતે જે તે માપવાનું ને વિચારવાનું આપણે કરેલું છે. હવે એના પરથી પણ પડદો હઠતો જાય છે. કોઈકની આંખથી જોવું, એ જરૂર પરાધીનતાની જ નિશાની છે. આપણને હજી આવા પ્રકારની યોગ્ય સમજણની પ્રતિષ્ઠા કાજે પણ પશ્ચિમના વિજ્ઞાનશાસ્ત્રોના પંડિતોના પ્રમાણની જરૂર રહે છે. તે વિના આપણને આપણી ground convincing (સમજણની) ભૂમિકા નક્કર પાયાની, ખાતરીલાયક લાગતી નથી એ મારે મન તો આપણી વિચાર શક્તિનું દેવાળું કાઢ્યા બરાબર છે.

તમન્નાની જરૂર

આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રમાં પણ સાચી રીતની શોધખોળની પૂરેપૂરી આવશ્યકતા છે. એની પાછળ સર્વ રીતે ને સર્વ ભાવે સમર્પણ થવાની, જ્ઞાનભક્તિભાવે હૃદયપૂર્વકની તાલાવેલીભરી તમન્ના જ્યાં સુધી જીવને જાગી નથી ત્યાં સુધી કશું એમાંનું નીપજી શકતું નથી. એવી તાલાવેલી પ્રકટાવવા કાજે પણ શ્રીભગવાનના નામનું પ્રેમભક્તિપૂર્વકનું નામસ્મરણ જરૂરનું છે.

ત્યાગ તો બધા જ કરે છે.

જીવને જેમાં જેમાં ગમતું હોય છે, રુચતું હોય છે, તે જ બાજુ તે જાણેઅજાણે હોમાતો જતો હોય છે, પરંતુ એનું એને જ્ઞાનભાન રહેતું નથી, એટલું જ. દા.ત. કોઈ એક ભાઈને વેપારની ધૂન (પૈસા કમાવાની ધૂન) લાગે છે ત્યારે એ બૈરાંછોકરાંને પણ ભૂલે છે. જીવનની જે જે બાજુ જોવાની, સંભાળ રાખવાની જરૂર હોય છે તે તે બધાંને તે નકારતો હોય છે, એટલે કે તે તરફ તે નજર ફેરવવાનું પણ કરતો નથી, વેપારમાં જ મચ્યો-રચ્યોપચ્યો રહે છે, એની ખાતર જેવો એકતાન, એકરસ રહ્યા કરે છે. તેવું થવા કાજે એને કંઈ કશાથી અળગા થવું જ પડે છે, હોમાવું જ પડે છે, અંપલાવવું જ પડે છે. તે વિના તે પોતાનું ધ્યેય પાર પાડી શકતો નથી. તેવું જ આમાં છે.

લગનીવાળો તો મંડ્યો જ રહે

પરંતુ આમાં whole heartedly (સંપૂર્ણ હૃદયથી) એકદમ જીવ પડી શકતો નથી. એ જ એની મોટામાં મોટી ખાટલે ખોડ છે. જેને ઉપર જણાવી છે એવી તમન્ના જાગી

હશે તે તો કોઈને પૂછવા બેસવાનીય રાહ જોઈ શકતો નથી, એ તો ઝંપલાવે છે જ. જેને ઈચ્છા નથી હોતી ને પૂરી જાગી નથી ને કરવું નથી એને જ નખરાં હોય છે, પરંતુ જેને જીવનનું ધ્યેય શ્રીભગવાનના ભાવ પ્રત્યે વહેવાનું મનથી, પ્રાણથી, બુદ્ધિથી, ચિત્તથી ને અહમ્મથી પૂરેપૂરું ઠસ્યું છે એવો જીવ તો કદી ટૂંટિયું વાળીને બેસી રહેવાનો નથી. જે ઠસેલું છે ને જે કરવા તરફ દિલ છે, તે તરફ તે પ્રયત્નવાન થવાનો જ.

નિર્ધારની જ જરૂર

એટલે પહેલાં તો માનવીજીવનના ધ્યેય વિશે નિશ્ચિંત અને નિશ્ચિંત થઈ જવું ઘટે. જે બાબતમાં દૃઢ નિર્ધારથી અમુક કરવાનું મન જાગે છે, તે તરફ ગતિ થવાની જ છે, તે નક્કી જાણવું. જીવનના ધ્યેય પરત્વેની હૃદયની સાચી ઉત્કટમાં ઉત્કટ ભાવના પ્રગટ્યા વિના એ દિશામાં ખરેખરાં મર્દાનગીભર્યા પગલાં માંડી શકાતાં જ નથી, તે નિશ્ચે કરીને જાણશોજી. જીવનમાં જે ખરું કરવાનું છે, તેના તરફ આપણું દિલ પ્રેરાયેલું જ નથી, જે ખરું કરવાનું છે, તેના વિશે દિલ જાગેલું પણ નથી તો પછી તે પરત્વેની પ્રવૃત્તિ કેમ કરીને થાય ? માટે, કૃપા કરીને જાગવામાં ડહાપણ ને વિવેક છે.

કુંભકોણમ્,

હરિઃૐ

તા. ૧૮-૧-૧૯૪૭

તમારો પોસ્ટકાર્ડ મળ્યો હતો. કૃપા કરી આ જીવ સાથેના વર્તાવમાં આભાર માનવાનું રાખશો જ નહિ. આ જીવને તો દિલમાં ઊગે તે કરવાનું પ્રભુકૃપાનિમિત્તભાવે બન્યા કરે છે.

કોઈ ગૂઢ હેતુના સંબંધે પરમ કૃપાળુ પ્રભુએ આપણો મેળાપ કરાવ્યો છે.

યુવાનોનાં વિકૃત માનસ

તમે કેટલાય જુવાન વિદ્યાર્થીઓના સંપર્કમાં છો. જુવાન વિદ્યાર્થીઓનાં માનસ આપણા સાહિત્યની નવલકથાઓના વાંચનથી કેવાં perverted (વિકૃત) બની જતાં હોય છે, એનો તમને કદાચ આબેહૂબ, પૂરેપૂરો ચિતાર નહિ હોય. પ્રભુકૃપાથી આ જીવને છે. હાલનું પ્રગટ થતું જતું સાહિત્ય એ વૃત્તિને ઉશ્કેરનારું છે. વળી, કુમળી વયના છોકરાઓ નવલકથાઓ-વાર્તાઓ વાંચી વાંચીને વહેલાં sex-minded થઈ જાય છે, એવો આ જીવનો તેવા તેવા છોકરાઓના અંગત અનુભવ ઉપરથી મત થતો જાય છે.

પશ્ચિમની પ્રસાદી

આવી જાતનું પ્રલોભક સાહિત્ય એ આપણને પશ્ચિમના સુધારાની મળેલી ભેટ છે. પશ્ચિમના લોકને મનને તંગ બનાવે એવું કશુંક ને કશુંક sensational (ઉત્તેજક) જોઈએ જ. એમનાં છાપાં જુઓ, એમનાં સિનેમા જુઓ, એમનાં જીવનના ભીતરમાં પણ એવી sensational life ભરી પડેલી હોય છે. એમનું સાહિત્ય તો વાંચ્યું નથી, પરંતુ એટલું જાણ્યું છે કે જે લખાણમાં મનની વૃત્તિને ઉશ્કેરાટ કરીને દિલને હલમલાવે એવું હોય તે લખાણ ઘણું જ ખપી જાય છે.

પશ્ચિમની તટસ્થ દૃષ્ટિ

અલબત્ત, તે સાથે સાથે સ્વતંત્ર વિચારકો ને સ્વતંત્ર રીતે એક જ વસ્તુને અનેક અપેક્ષાએ જોવાને ટેવાયેલા તે લોક

જેવા છે, તેવા આપણે નહિ હોઈએ તે વાત વળી નોખી છે.

ઉત્તેજક સાહિત્ય સામે પોકાર

પરંતુ હાલમાં ઊપજતા આપણા સાહિત્યથી કુમળી વયના છોકરાઓનાં મનને કેવાં કેવાં વલણ મળે છે, તે તો તેઓની સાથે જેઓ અંતરથી હળતાંમળતાં હોય તે સમજી શકે તેમ છે. આવા સાહિત્ય સામે બળવો પોકારવાનો હવે સમય જાગેલો છે.

આજનું નિષ્પ્રાણ ને અનર્થકારી સાહિત્ય

આપણા સાહિત્યમાં સદ્ગત શ્રી ‘કાંત’ની ‘વસંત વિજય’ જેવી કવિતા ઉત્તમ પ્રથમ પંક્તિની ગણાય છે, ‘કવિતા’ તરીકે તે જરૂર આનંદ ઉપજાવે તેવી હોય, પરંતુ માનવીને વસંત પાસે હાર ખવરાવી છે. એવા દાખલા માનવી પાસે મૂકવાથી એના દિલનું ઉડ્ડયન ઊંચું થઈ શકતું નથી. સાહિત્યની વ્યાખ્યા તો અનેક છે, દા.ત. હૃદયમાંથી આવેગપૂર્વક સહજમેળે જે ઊર્મિ નીકળે ને વ્યક્ત થાય તે અથવા જેનાથી ભાવનાપૂર્વકના વર્તનમાં જીવનની ઊર્ધ્વકાંતિ થવાનું બને તે. હાલના સાહિત્યમાં એવા પ્રાણ નથી. જેના વડે કરીને જીવનનું ચરિતાર્થ થવું શક્ય બને, જેમાંથી મહાન પુરુષાર્થ અને ઉચ્ચ અભિલાષા સેવવાની મહત્વાકાંક્ષાની પ્રેરણા પામી શકાય, જેના વડે કરીને જીવનનું સાચું મૂલ્યાંકન આંકવાનાં દષ્ટિ, વૃત્તિ ને વલણ પેદા થાય, જેના વડે કરીને જીવનની સાચી સમજણ પેદા થાય એવું સાહિત્ય આપણી ભાષામાં કેટલું છે ? - ને એવું સાહિત્ય કોણ સર્જે છે ? સાહિત્યની ભાવના જો જીવનના ઉચ્ચ આશયને ગતિમાન કરવા શક્તિમાન ન થાય, જનતાને પોતાની

જીવનનિષ્ઠામાં દૃઢ ન કરાવી શકતી હોય, તો એને ઊંચું સાહિત્ય કેમ કરી કહી શકાય ?

સાહિત્યકારો પણ નમાલા

તેમાંય હાલમાં જે વૃત્તિને ઉશ્કેરાટ કરાવે તેવી નવલકથાઓ ને વાર્તાઓ સર્જાયા જાય છે, તે સામે કોઈ સાહિત્યકાર બુલંદ અવાજે પડકાર પણ દેતો નથી એ આપણા સાહિત્યકારોની જીવન પરત્વેની નિષ્પ્રાણતા સૂચવે છે તથા જીવન પરત્વેની સાચી દૃષ્ટિ તેમનામાં ઊગેલી હોય એમ લાગતું નથી. તમે એવા સાહિત્ય સામે બળવો પોકારો એવું દિલમાં ઘણું થઈ આવે છે. જે સાહિત્ય એવા નવલકથાકારો ને એવા પ્રકારના સાક્ષરોને પ્રથમ સ્થાન ને મહત્વ આપે છે, જે સાક્ષરો એવાને નવાજે છે, તેમની સાહિત્યની ભાવના ને સાહિત્યનું મૂલ્યાંકન ને એમની જીવન પરત્વેની સમજ કેવી ગણાય તેનું સમજુએ મૂલ્યાંકન કરી લેવું. હાલના પ્રગટતા સાહિત્યથી જુવાન છોકરાઓ ઉપર સાત્ત્વિક અસર તો કશી જ નીપજતી નથી.

કેવા સાહિત્યની જરૂર છે.

સમાજમાં નવા પ્રાણ પ્રગટે, નવી ભાવના પ્રગટે, નવું ચેતન પ્રગટે, નવી સમજણ પ્રગટે અને જીવનને એક એકથી ઉચ્ચ પ્રકારની ભાવનાના પ્રદેશ પર લઈ જવાને ફના થવાનું બળ પ્રકટે એવા સાહિત્યનો આજે આપણા સમાજને ખપ છે. કોઈ સાક્ષરની કિંમત ઘટાડી દેવાનો મારો હેતુ નથી, પરંતુ સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં લોકોત્તરપણે જીવનના હેતુના લક્ષણે કંઈ સાહિત્યનું સર્જન થાય તો ઉત્તમ.

પુસ્તકો તો મહાક્રાંતિ કરી શકે

કેટલાય દેશોમાં સાહિત્યે તો ભારે પરિવર્તન ઉપજાવ્યાં છે, આખું સમાજનું માનસ પલટાવી નાખીને ઊંચે આણ્યું છે. ‘અંકલ ટોમ્સ કેબિન’ (‘ગુલામગીરીનો ગજબ’ નામે ગુજરાતીમાં ભાષાંતર થયું છે)ની એક ચોપડીએ અમેરિકામાં ભારે ખળભળાટ મચાવ્યો અને આંતરિક વિગ્રહ પણ થયો, પણ ગુલામગીરી તો નાબૂદ થઈ જ, અને પરિણામે ત્યાં જ નહિ પણ આખી દુનિયામાંથી એ પ્રકારની ગુલામગીરી તો ગઈ જ. ફ્રાંસના સુપ્રસિદ્ધ લેખકો વોલ્ટેર, રૂસો આદિનાં લખાણોથી મહાક્રાંતિ થઈ અને માનવસમાજને Liberty, Equality, Fraternity (મુક્તિ, સામ્યતા, બંધુત્વ)નું મહામૂલું સૂત્ર જગતને મળ્યું. કાર્લમાર્ક્સના એક જ પુસ્તક Das Kapitalથી જગત હજી પણ ધ્રૂજી ઊઠે છે, અને રશિયા અને ચીન જેવા દેશો એની મૂળ પ્રેરણાથી રંગાયા છે એ પણ જાણીતી હકીકત છે. નીતૂંશેએ જર્મનીનું માનસ એવું પલટાવ્યું કે તે સંગઠિત બનીને જગતને પડકાર કરી શક્યું. આ કાળમાં મહાત્મા ગાંધીજીએ સમાજના જીવનની પુનર્રચના કરવાને જે ધોધમાર સાહિત્યધારા વહાવી અને તેનાથી કરીને સમાજજીવનમાં આમૂલાત્ર પરિવર્તનનાં દૃષ્ટિ, વૃત્તિ ને વલણ સાંપડ્યાં તે પણ અનુભવની હકીકત છે. આપણા સમાજને આજે એવા સાહિત્યની અરે ! એવા સાહિત્ય કરતાંય એવું સાહિત્ય નિપજાવનાર નરપુરુષોની જરૂર છે. પ્રભુ આપણા સાહિત્યકારોને સાચી દૃષ્ટિ ને સમજણ પ્રગટાવે એવી પ્રાર્થના છે.

તમન્નાની પારાશીશી

તમારો તા. ૩૧-૧-૧૯૪૭ નો કાગળ મળ્યો છે. તમારી સદ્ગુરુની ભાવના વિશેની સમજણ તો સૌ કોઈને ગમે. કિંતુ માનવું એક વાત છે ને જીવનની આંટીઘૂંટીમાં અથવા વિષમ સંજોગોમાં દિલની તેવી ભાવના જીવતી રહેવી ને વર્તનમાં ઊતરવી તે વળી જુદી હકીકત છે. માનવીની વાતમાં કંઈ માલ નથી. જીવનની સાચી તમન્ના, જીવનનું મહત્ત્વ ને જીવનનું રહસ્ય જો હૃદયથી સમજાઈ ગયું હોય તો તેવો જીવ ત્યારે જીવનના આદર્શના ક્ષેત્ર વિના અન્ય ક્યાંય પણ દૃષ્ટિ, વૃત્તિ ને વલણ રાખી જ ન શકે. એમ થતું અનુભવાય તો જ સમજવું ને જાણવું કે જીવનનું ધ્યેય હૃદયમાં વસ્યું છે.

તમન્નાનું બીજું માપ

જ્યાં સુધી હૃદયમાં ભાવના જાગી નથી, ને જો જાગી છે તો કર્મમાં ઊતરીને તે આકાર લઈ શકી નથી ત્યાં સુધી તે તો બધું આકાશના કુસુમ જેવું છે, એનાથી ભરમાવાનું કદી ન રાખવું. જે સાધન લીધું હોય એમાં જ મન, વચન ને કર્મથી રહેવાયા જવાય ને વિક્ષેપ આવતાં તેમાંથી (ધ્યેયના ભાવનાપૂર્વકના મનન, ચિંતવન ને નિદિધ્યાસનના વર્તનમાંથી) મનનું હઠવાનું થતાં દિલમાં હજારો વીંછીના ડંખની જેમ તે દશા જ્યારે સાલતી લાગે ત્યારે સાધન કરવાની વૃત્તિ ઊગી છે એમ સમજવું ને જાણવું.

સદ્ગુરુનું શરણું મન, ચિત્ત, પ્રાણ, બુદ્ધિ, અહમ્ ને વધારેમાં તો હૃદયથી સર્વ ભાવે ને સર્વ રીતે સ્વીકારાઈ જવું

એ તો યમુનાની ગતિ ઊલટી થવા જેવું છે. ગંગાનો પ્રવાહ જ્યાં સુધી ઊલટો રહેવાનો શરૂ નથી થયો ત્યાં સુધી તેમ થવું કદી શક્ય નથી તે કૃપા કરી જાણશોજી.

ભાવના સાચી ક્યારે

પ્રત્યેક ઊગતી ભાવના કે વૃત્તિ સાચી છે અથવા તો ‘ફૂટે એ તો ફટકડાં કહેવાય’ એના જેવી છે. એવું જીવનને જાણવા, અનુભવવા ને માણવા ઈચ્છનારે, એનું સાચું માપ કાઢતાં શીખવું જ જોઈશે. ઊગેલી ભાવના, વૃત્તિ તેના ક્ષેત્રના કર્મમાં ઊતરતાં સાંગોપાંગ કેટલી ટકે છે ને જીવતી રહે છે તે પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરીને લક્ષમાં લઈ આપણે તે પ્રમાણે સમજવાનું છે. માથે ઘણનો માર પડે એટલે કે ગમે તેવી વિકટ કે પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિમાં મુકાઈ જઈએ તોપણ જે ભાવના ઊગેલી હોય તે તેના યથાર્થતાપણામાં ઊલટી વધારે સતેજ અને શક્તિવંતી બને ને એવું પ્રત્યક્ષ અનુભવાય તો જ તે ભાવના ખરેખર તેની યથાર્થતામાં પ્રકટેલી છે એમ પ્રમાણવું. તવાયા વિનાની કે તાવ્યા વિનાની, અગ્નિપરીક્ષામાંથી કે કસોટીમાંથી તેના યોગ્યપણામાં પાર ઊતર્યા વિનાની કોઈ પણ સદ્ભાવના તેના યોગ્ય મૂલ્યાંકનમાં સાચી ઠરી શકતી નથી, તે જાણશોજી. જાગેલી ભાવના, ઘણના માર પડે એટલે કે ગમે તેવી આકરી કસોટીમાંથી એને પસાર થવાનું આવતાં, ગમે તેવા વિષમ ને આડાઅવળા પ્રસંગોમાં એને ઊતરવાનું આવતાં, જાગેલી ભાવનાથી બીજા અન્ય ક્ષેત્રમાં પૂરજોશથી વહેવાનું બનતાં - જો ઊગેલી ભાવના આપણને ચેતવવાનું ન કરી શકતી હોય, આપણને થંભાવી ન શકતી હોય, આપણને ખબરદાર કરી ચમકાવવા પોકાર ન પાડતી હોય તો જેને જાગેલી ભાવના

માનતા હોઈએ તે મિથ્યા છે એમ સમજવું, જાણવું ને માનવું. જાગેલી કે ઊગતી ભાવના એ તો નગદ નાણું છે. એના જેવી રોકડી કે નગદ શક્તિ બીજી કોઈ નથી. સાધકે ક્યાંય-કશે ભુલાવામાં કે ભ્રમણામાં પડી જવાની જરૂર નથી. શાહમૂગની પેઠે રેતીમાં માત્ર માથું ઘાલી રાખ્યે આપણે ઊગરી શકવાના નથી.

આ માર્ગમાં સર્વથી પ્રથમ મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ, અહંકાર ને હૃદય આદિથી સદ્ગુરુના શરણનો સ્વીકાર થવો અત્યંત જરૂરનો છે.

જૂની વૃત્તિઓ છોડવી પડશે

મારે કાજે જીવસ્વભાવનું વહાલ(કોઈ પણ જીવનું) એ મારે મન તો અર્થ વિનાનું છે. જે જે વૃત્તિનો ઉદ્ભવ દ્વંદ્વાદિ વિષયમાંથી જન્મ્યો છે, તે તે જીવને પણ કેમ કરી ઊંચે લઈ જઈ શકવાનો છે, અથવા મને શું મદદ કે પ્રાણ પ્રેરી શકનારો છે? તમે અત્યાર સુધી જે મળે તેને સાધન તરીકે જ વાપરવાને ટેવાયેલા છો. જેનાથી મહત્તા વધે, પ્રતિષ્ઠા જામે અથવા કંઈક કશામાં ખપમાં આવે તે રીતે તેનો ઉપયોગ કરવાની સમજમાં છો. એવી વૃત્તિ મૂળગી જ ત્યજવી પડશે, એ તો માયાવી જાળ છે.

ચેતવણી

જો તમે મને સાચે જ ગુરુ તરીકે સ્વીકારતા હો તો તેને પચાવવો અઘરો પડશે, તે મારે પહેલેથી જણાવી દેવું પડશે, મારે તો જીવનવિકાસને કાજે જ જેની તેની સાથે સંબંધ છે. તે વિના કશો ક્યાંય સંબંધ નથી, તે જાણશોજી.

સંતનો ને આપણો પ્રેમ

આપણે બધાં તો આપણા સંસારને, આપણાં માન, મોભો, મરતબો, ધનાદિ વૈભવને, સુખસગવડોને જેટલું ચાહતા હોઈએ છીએ તેટલું આપણે જેમને ‘સંતલોક’ માનતા હોઈએ છીએ તેને તેટલું ચાહતા હોતા નથી, જ્યારે તેવા સંતાત્મા તો પોતાના જિગરથી આપણને ચાહતા હોય છે, આપણે જ તેમની આગળ ખુલ્લા હોતા નથી. આપણને તેઓ વળગેલા રહેતા હોય છે, પરંતુ આપણે તેમને વળગેલા રહી શકતા નથી. એવી આપણી ખૂબી છે.

આપણાં મોહરાગ ને ફનાગીરી

આપણને આપણી સ્ત્રી, છોકરાં ને આપણાં મનને બહેલાવી શકે તેવા અન્ય વિષયો જેટલા આપણને મુગ્ધ કરી શકે છે, તેટલા મુગ્ધ સંતલોકથી આપણે થઈ શકતા નથી. આપણને આપણામાં ને આપણું જે જે માનેલું છે તેમાં જેટલો મોહરાગ છે, તેટલો ને તેવો મોહરાગ પેલા સંતલોકમાં આપણને હોતો નથી. આપણે લોક જેને ઘણું વહાલું વહાલું ગણતા હોઈશું તેને કાજે બધું કરવા ઉમળકાથી તૈયાર થઈશું ને રહીશું.

સદ્ગુરુ માટે ફના થાઓ

પરંતુ પેલા સંત માટે જે તે બધું હૃદયથી કરી શકવા આપણે તૈયાર હોઈ કે થઈ શકતા નથી. જ્યાં સુધી સર્વ રીતે ને સર્વ ભાવે, સમર્પણભાવે, ફનાગીરી હોવાની કે થવાની હૃદયની પ્રેમભક્તિજ્ઞાનપૂર્વકની જાગ્રત ઉત્કટ તૈયારી આપણી

થઈ શક્તી નથી ત્યાં સુધી તે ફનાગીરીના વિષયમાં આપણે કદી તલ્લીન થઈ શકતા નથી, તે જાણશોજી.

ખુલ્લા થઈએ તો સંતને ઓળખીએ

સર્વ પ્રકારના ખુલ્લાપણામાં આપણું સર્વ રીતે પ્રગટવું અને એ સ્થિતિમાં રહેવું ને જીવવું એ ન સહેવાય એવું હોય છે. તેથી, સંતલોકને સહેવાઈ શકાતા હોતા નથી. આપણે જેઓ હજી બધી રીતે ખુલ્લા ને સરળ થયેલા નથી તેવા આપણે તેમને તેમને તેમની કક્ષામાં શી રીતે ઓળખી શકીએ ?

માત્ર બુદ્ધિની ચળ

આ કાગળ અધૂરો હતો, તે આજે પાછું સ્મરણ થવાથી લખું છું. અગ્નિનું સર્વ પ્રકારનું, વાયુનું, જળનું, તેમ જ પૃથ્વીનું ને આકાશનું પણ સર્વ પ્રકારનું બધું પૂરેપૂરું વ્યક્ત થવાપણું બને તો તે સહી શકાય તેવું હોતું નથી. તેવા કોઈ એક તત્ત્વના તેના ખુલ્લાપણાને સહન થવાપણું કોઈથી બની શકતું નથી, તો એનો હૃદયના ઉમળકાથી સ્વીકાર થવાની વાત તો ક્યાં રહી ! સ્વીકાર પણ માગી લે છે તેવા પ્રકારની ભૂમિકા. આપણે કશું કંઈ કર્યા વિના, જરાતરા પણ શ્રમ ઉઠાવ્યા વિના માત્ર ખાલી ખાલી આસમાનની વાતો કરવી છે ! આપણા ભણેલા ને સુધરેલા કહેવાતા ને ગણાતા ભદ્રલોકને માત્ર ખાલી બુદ્ધિની ચળ (ખંજવાળ) જરાતરા હોય છે, એનાથી ઊંડું ઊતરવાની એમને પડી પણ નથી હોતી. જ્યાં સુધી માનવીને કંઈ પણ કશાની ખરેખરી ગરજ કે ધગધગતી ભૂખ પ્રગટતી નથી ત્યાં સુધી તે તે વિષયના

ભીતરમાં(હાઈમાં) આપણું મન કદી પ્રવેશી શકતું નથી. તમારી બાબતમાં મને એટલી હકીકત એ ગમે છે કે સદ્ભાવનાયુક્ત જીવાત્માનો સંપર્ક તમને ગમે છે ખરો, પણ તેમાં હજી તમે પ્રેમભક્તિપૂર્વક બુદ્ધિને ઠેકાણે પાડી શક્યા નથી. બુદ્ધિ જેમ મદદકર્તા છે, તેમ તે નુકસાનકર્તા પણ છે, તે જાણશોજી.

મદ્રાસ,

હરિઃઐ

તા. ૨૧-૪-૧૯૪૯

એકમાં જ ભક્તિ રાખો

પરમ પૂજ્ય બાપુમાં હૃદયનો ભાવ એકાંગી, એકાગ્ર ને કેંદ્રિત કરવાને તમને કહ્યાનું યાદ પણ છે. હૃદયથી જે એકને વળગીને એકને પામે છે, તે અનંતને પણ પામી શકે છે. તમને તેમને જ વળગી રહેવાનું, રોજ તેમને ત્યાં જવાનું આદિ પણ તમને કહ્યાનું યાદ આવે છે. તેમનામાં તમારા હૃદયનો પ્રેમભાવ જીવતો બને તે કાજે તમારા રોજિંદા વહેવારમાં પણ તેમની ચેતનાશક્તિની ભાવનાને ધારણ કરવાનો કે ભક્તિથી ચિંતવન કરવાનો જીવતો અભ્યાસ કેળવવાનું કરો તો ઉત્તમ.

પ્રેમભર્યું ગુરુસ્મરણ રાખો

‘ચેતનાશક્તિની ભાવનાને કેમ ધારણ કરવી ?’ એવો પ્રશ્ન તમે પૂછો તે પહેલાં તેનો પણ ઉલ્લેખ કરી દઉં. એવી ભાવના તો સૂક્ષ્મ હોય તેટલે અંશે તે નિરાકાર પણ ગણાય. તો પછી તેને ધારણ પણ કેમ થઈ શકે ? એટલે પહેલાં તો પ્રત્યેક જે તે કંઈ કરીએ તેની શરૂઆતમાં, મધ્યમાં ને અંતમાં ને કર્મની સળંગતામાં ને કર્મની સમગ્રતામાં એની સતત જીવંત પ્રેમભક્તિયુક્ત સ્મરણધારા હૃદયથી હૃદયમાં રહ્યા કરે ને એવી

રીતે જ જે તે પ્રવૃત્તિ થયા કરે ને એવી યાદમાં જ્યારે પ્રેમભાવની ઉત્કટતાનો રસરંગ જામતાં - એવી ભૂમિકા થતાં - એવા મનની ભૂમિકા પર જે જે પ્રવૃત્તિ થયા કરે તેમાં પ્રવૃત્તિના ગુણદોષ મનને સ્પર્શ કરી શકવાના નથી.

પહેલાં તો રાગ માટે મંડો

આવું તો જ બની શકે કે જ્યારે જીવનો રાગ (પહેલાં તો રાગ જ) તેમનામાં મનહૃદયથી સાચેસાચ પૂરેપૂરો પ્રગટી ગયેલો હોય. એવો રાગ સંપૂર્ણ થતાં થતાં આગળ જતાં તેમાં અંતરનો અંતરથી પ્રેમભાવ પણ પ્રગટવા માંડે છે. ને એમ પ્રકટતાં પ્રકટતાં તો એના વિના આપણને જાણે એન જ ન પડે એવું દિલને થયા કરે. બસ જો તમારે તેમનામાં જ એક થવું હોય તો તેમનામાં મનહૃદયનો પૂરેપૂરો એવો સાચો રાગ પ્રકટાવવાને પ્રેમભક્તિજ્ઞાનપૂર્વક સળંગ એકધારું સતત મંડ્યા કરો એ જ તમને વિનંતી છે.

મદ્રાસ,

હરિ:ૐ

તા. ૨૦-૪-૧૯૪૯

દાનમાંનો ભાવ

આપણા જેવા કાજે તો દાનમાં ભાવ પ્રાયશ્ચિત્તનો જ મુખ્યત્વે કરીને હોય. પ્રાયશ્ચિત્તનો એટલા માટે કે આપણે જે દાન કરીએ તેમાં આપણું જીવપણું હોવાનું ને હોવાનું જ. દાન કરવામાં પ્રાયશ્ચિત્તનો ભાવ જીવતો તે તે કર્મે રહી શકે તો જ દાનનો અર્થ છે. દાન કરતી વેળા જેને દાન કરતા હોઈએ તેના પરત્વે હૃદયની ભક્તિ પ્રગટે અને આપણાં મન,

બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ, અહંકાર આદિ કરણો ઉદારતા, વિશાળતા વગેરે ભાવો જ્ઞાનપૂર્વક અનુભવે અને આપણી સંકુચિતતાની વાડો તૂટે તો તેવું કરેલું દાન જીવનવિકાસને ફળાવે ખરું. દાનમાં કશી ગણતરી ન હોવી ઘટે. દાનમાં આશાબદલાની કશી અપેક્ષા ન હોય.

સદ્ગુણ માટે પણ મોહ ન હોય

મને પરમાર્થનો મોહ નથી. અમારે લીધે કશું સારું થઈ શકશે એવી કલ્પના કે સમજણ પણ નથી. જીવ કક્ષાની દૃષ્ટિરીતિએ તો તેનાથી થતાં સકળ કર્મમાં દોષ રહેલો છે. ‘પરમાર્થમાં’ એટલે કે ઉત્તમ પ્રકારના સાત્ત્વિક ગણાતા કર્મમાં આસક્તિ, મોહ કે રાગ આપણાં ન હોવાં ઘટે એમ ગીતામાતા પોકારી પોકારીને કહે છે. દાન કરવાનું છે તે કોઈ બીજાને માટે નથી. એમાં કલ્યાણ થવાની ભાવના રહે તે પણ ખોટું છે. દાન કરવાનો તો આપણો ધર્મ છે. જગતમાં આપણે એકબીજા પાસેથી લેતાદેતા હોઈએ છીએ જ. જેમ લેવાનો ધર્મ છે, તેનાથી વધારે આપવાનો આપણો ધર્મ છે.

કૃપા ક્યારે

જે મન હિંમત હારતું નથી, ને પડે છે તેવી વેળાએ શ્રીભગવાનને જે આર્ત ને આર્દ્ર નાદથી હૃદયમાં હૃદયથી સાચેસાચ પોકાર પાડે છે ને જે ફરી ફરી શ્રીભગવાન પર ભરોસો રાખીને ઊભું થવાને ખરેખર મથે છે એને જ ભગવાન કૃપા કરે છે, માટે, હિંમત રાખીને આપણે તો એક એક ડગલું ભર્યા કરવામાં સાર છે. નિરાશા શેને કાજે હોય ?

દોષની કબૂલત

દોષ કબૂલવો એ તો એક મહા પરાક્રમનું કામ છે. તેનામાં નાનમ ન હોય. અનેક જીવની માત્ર શબ્દથી માફી માગી છે તેમ નથી, પણ તે માફી માગવાની સાથે સાથે સાચેસાચ માફી માગી છે તેની ખાતરી પેલા સામા જીવને થાય એવું પણ પ્રભુકૃપાથી કરતો હોઈ છે.

કોઈને પણ જાણેઅજાણે અન્યાય થયો હોય અને તે હૃદયથી સમજાય તો પગે પડતાં આ જીવને સંકોચ થતો નથી.

કોઈની સાથે વધારે નજીકનો સંબંધ થાય કે હોય તેને વધારે સાંભળવું પડે છે, એ તો જેને જેને અનુભવ આ જીવનો થયો હોય તે જ સમજે ને જાણે.

કુંભકોશમ્,

હરિઃઐ

તા. ૨૮-૧૨-૧૯૪૬

ત્યાં આનંદ આશ્રમમાં મારું નામ દીધા વિના, ક્યાં રહે છે, શું કરે છે, તે બધું જણાવ્યા વિના માતાજી, પપ્પાજીને જે કહેવું હોય તે કહી શકો છો.

ગુરુમંત્ર પણ ક્યારે ફળે

ખાલી ગુરુમંત્ર લીધા કરવાથી કશું વળી શકતું હોતું નથી. જેને લેવો હોય તે ભલે લીધા કરે. એ પણ એક પ્રકારની ખાલી અજ્ઞાનપૂર્વક ભ્રમણા છે. જગત તો ગાડરિયા પ્રવાહની જેમ વહેતું હોય છે. તેમ છતાં તમારે ગુરુમંત્ર લેવો હોય તો તેમાં ના ન હોય. જ્યાં સુધી જીવનનું મૂળ વહેણ બદલાઈ ન જાય ત્યાં સુધી હજારો લીધેલા મંત્ર નકામા છે. આશા, તૃષ્ણા, મોહ, લોભ, ક્રોધ, કામ, મદ, અહંકાર, કામના, વાસના, રાગદ્વેષ

વગેરે બધાંને કાઢવાનું કે મોળાં કરવાનું જ્યાં સુધી ઝંખનાપૂર્વકનું ઊગી શકતું નથી, એવી તૈયારી જે જીવથી ચાહીને થઈ શકતી નથી, એવા જીવને સાક્ષાત્ ભગવાન પણ ઊંચે ચઢાવી શકવા સમર્થ નથી.

પોતાને વળગનાર ફાવશે જ

છતાં આ જીવને કંઈ કશા વિશે નિરાશા છે જ નહિ. મારે કોની સાથે ને કોની સામે નિરાશા હોય ? જ્યાં તમે પોતે જ મારા છો, મારા અંશરૂપે જ છો. મારું ચેતનાસ્વરૂપ છો, એટલે કોઈ કાળે કોઈના વિશે નિરાશા થવાની નથી. એટલું યાદ રાખજો કે અથડાતાં કુટાતાં, સમજીને કે બેળેબેળે, જે જે જીવ આ જીવને જાણેઅજાણે વળગેલો છે, કે હજી પણ વળગશે તેમની તેમની ગમે તેવી વૃત્તિ પ્રભુકૃપાથી આ જીવની સાથે હશે છતાં પણ તે તે જીવને શ્રીભગવાનને પંથે આવ્યા વિના રહી શકાવાનું જ નથી, તે નક્કી જાણશોજી.

જીવતો આશ્રમ

વળી, મારે આશ્રમ કેવો ? તમે બધાં જ ધારો તો જીવતો આશ્રમ થઈ શકો. જે કોઈ જીવ હૃદયમાંનું હૃદયથી બની જાય, તો શા કાજે કોને વળગેલું છે, તેનું તેને સાચું જ્ઞાન પ્રકટે અને તે પોતાની માનસિક ભૂમિકા જરૂર ઊંચે લાવી શકે. જો તે સાચેસાચું આકાશભૂમિકાનું બની જાય તો તેની દ્વારા પ્રકાશ ફેલાવવાનું પ્રભુનિર્મિત કાર્ય કેટકેટલું થઈ શકે ! કેટકેટલું થવાની શક્યતાઓ પડેલી છે ને ભરેલી છે ! શ્રીપ્રભુકૃપાથી જે સ્વજન એવી ભૂમિકાવાળાં બને છે, તે જ મારે મન તો સાચો આશ્રમ છે.

ઉત્તમ આશ્રમ ક્યો

સૌ કોઈની પાસે એવી શક્તિ છે. તેથી, પોતાની પાસે જે કોઈ આવે કરે, જેનો સંબંધ થાય એમને એમને ઊંચી સમજણમાં લાવવાનું નમ્રતા ધારણ કરી કરીને કરે, એમને ધર્મભાવનામાં રસ લેવાનું ને સંસારી રાગદ્વેષ ને અદેખાઈના ઝઘડા ટાળવાનું સમજાવવાનું કર્યા કરે, શ્રીભગવાનના નામસ્મરણથી એની ભક્તિમાં મન પરોવ્યા કરવાનું કરે, જે જે કંઈ થયા કરે તે એ વહાલાને કાજે જ, ને એને જ જે જે કંઈ થતું હોય તે તે પ્રેમભક્તિજ્ઞાનભાવે સર્મપણ થયા કરે, તો એના જેવો બીજો કોઈ ઉત્તમ આશ્રમ ન હોઈ શકે.

પોતે ક્યારે શોભે

મારે આશ્રમ કાઢવો હોય તો કશી વાર નથી. હવે મને શ્રીપ્રભુકૃપાથી પૈસાની તો ચિંતા જ નથી. પૈસા તો જરૂર પડતાં એ વહાલો આપ્યા જ કરે છે, એ તો નિત્યનો અનુભવ છે, કિંતુ મારે ઘરેડ પ્રમાણેનો આશ્રમ જોઈતો નથી. જ્યાંથી ભગવાનની ચેતનાશક્તિ, ભાવના જેમ વીજળીના મૂળ કારખાનામાંથી જ્યાં ત્યાં બધે વીજળી પ્રસરતી હોય છે, તેમ તેનું આપોઆપ પ્રસરવાનું બને ને એવું પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં આવ્યા કરે એવી અંતરમાં સહજ ભાવના પ્રકટે ત્યારે તેમ કરવું યોગ્ય છે. એની પ્રેરણા હજી તેવી મળી શકી નથી. જેટલાં પ્રભુપ્રસાદીરૂપે મળેલાં છે, એવાંનું જીવન ભગવદીય થતું અનુભવી શકાય, ત્યારે જ તો એની કૃપાથી શોભે.

પોતાની ભૂખ

આ જીવને ખાલી ખાલી પૂજાવું નથી, તેમાં તો જીવનનું

મૃત્યુ છે. મારે તો તમારાં બધાંમાંનું સર્વ કંઈ ખાવું છે. શ્રીપ્રભુકૃપાથી આ જીવનો વૈશ્વાનર જે તે પચાવવાને તત્પર છે, પણ તે માને કોણ ને સમજે કોણ !

ખાલી થાવ તો ભગવાન સંભાળે જ

દિલનું દિલમાં ભરી રાખીને અથવા તો માથા પર ભારનો ભાર લાદીને કોઈ પર્વતની ટોચ પર ચઢી શક્યું જાણ્યું નથી. આપણે તો જે તે કંઈ શ્રીબાંકેબિહારીલાલનાં ચરણકમળમાં સર્વસ્વ પ્રેમભક્તિભાવે ધર્યા કરી કરીને સમૂળગું ખાલી થયા કરવાનું છે, સર્વભાવે પ્રેમભક્તિથી યાહોમ કરીને ઝંપલાવવાનું છે. જો એવું ખરેખરું થાય તો જ વહાલો આપણું બધું સંભાળતો બની જાય. આ તો મારે મન જીવતી હકીકતની વાત છે.

સંતને કોણ પારખે ?

મારે મન કોઈ પણ સંત કે ઉચ્ચાત્માનો આશ્રમ આ જીવથી જુદો નથી. બધે બધું જ એકરૂપે જ છે. કોણ કોણને જુદું પાડી શકે એમ છે ? બધે જે તે સ્થળે મારો વહાલો ગર્જે છે, હસે છે, રમે છે, નાચે છે, કૂદે છે અને લીલા કર્યા કરતો હોય છે. એના પ્રેમના ભાવને લોક ફંદ માને છે, પણ પોતે જ જ્યાં ફંદમાં પડેલા હોય છે, એ તો કોઈ જોઈ શકતું નથી, ત્યાં એવા પ્રકારના લોક પ્રભુના દિવ્ય, ભવ્ય ને રમ્ય પ્રેમને કેમ કરીને ઓળખી-પ્રીછી શકે ?

અભેદભાવનો અનુભવ પણ કેવી રીતે ?

પોતાની અપેક્ષાએ જે ઠીક નથી લાગતું કે નથી સમજાતું તે અન્યની અપેક્ષાએ કદાચ સમજાઈ જવા પૂરતો સંભવ રહે છે. બધે જ જ્યાં ત્યાં એ વહાલાની પ્રેરણાની આશ પ્રવર્તે છે. તમારાં બધાંમાં મારો જીવ કેમ ન હોય ? પરંતુ તમે કે કોઈ

જીવનવિકાસ પરત્વેનું મારું કહ્યું હજી યોગ્ય ભાવમાં ને યોગ્ય રીતમાં કરી શકતા નથી, તેવું દિલ પણ ઊગતું નથી ને આ જીવને યોગ્ય રીતે સમજી પણ શકતા નથી, ને ઉપરથી મનમાં કેટકેટલું વિચારીને ગોદા મારો છો, તે તો એક તમે જાણો કે એક મારા પ્રભુ જાણે. તે તે તમારું તેવું તેવું બધું અમારે સહન કરીને, ભોગવીને જ્યાં ત્યાં અભેદ ભાવ જ છે એવા અનુભવમાં શ્રીપ્રભુકૃપાથી અમારે તો જીવવાનું બન્યા કરે છે.

સંતની પકડમાં એટલે વાઘના મોંમાં

જ્યાં સુધી જીવદશામાં છીએ, ત્યાં સુધી પ્રત્યેક જે તે કંઈ આપણાથી બને છે, પાંચ કર્મેન્દ્રિયો, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો, મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ ને અહંકાર-તે બધાંથી જે જે કંઈ થાય છે કે ઉદ્ભવે છે તે તે બધું જ ચિત્તમાં સંસ્કારરૂપે પૂરેપૂરું જડાઈ જતું હોય છે. તે તે બધું પાછું એના યોગ્ય કાળે ઉદય પણ પામ્યા વિના રહી શકતું નથી એવો એનો અટલ કાયદો છે. કશા કંઈના ઓઠા નીચે ત્યાં છુપાઈ જઈને છટકી શકાય તેવું નથી. ભૂત વળગે તે તો કોઈ કાઢી શકે, પરંતુ તમારે ગળે અથવા તો જે કોઈ એવા ચેતનમાં પ્રકટેલા છે એવા આત્માઓ કોઈને ગળે વળગેલા છે, તે તો છૂટી શકે તેવું નથી. ગમે તેમ કરીને પાછા વળાવવા કોઈ મથશે, તો તેના તેવા પ્રયત્ન પણ મિથ્યા થવાના છે.

કોણ ઊગરશે ?

તેથી, મારી તો જે તે બધાંને હવે વિનંતી છે કે જે જે સ્વજન આ અર્થે મળેલાં છે તેમણે તેમણે સંસારલોલુપતા શ્રીભગવાનનાં ચરણકમળે પ્રેમભક્તિભાવે સમર્પણ કર્યા કરવી. સંસાર પણ એ જ શ્રીનટવર બાંકેબિહારીલાલની જ

લીલા છે. તેમાં એની પ્રેમભક્તિના સ્વરૂપમાં જીવીને જે જીવ તે રીતે જીવન ગાળવાનું કરશે તે ઊગરી જવાનો છે, તે નિશ્ચે જાણશોજી.

ગુરુમંત્ર કોને કામનો

બાકી તો બળાપો, ફ્લેશ, સંતાપ, ગૂંચ, મુશ્કેલીઓ, ઉપાધિ, કઢાપો, અજંપો તો આ સંસારમાં ને એના વહેવારમાં રહેલાં જ છે. એનાથી અળગા થવાની શક્તિ કોઈ જીવમાં નથી. એ તો ભોગવ્યે જ છૂટકો થશે. જે કોઈ જીવ બેળેબેળે, ત્રાસથી, કંટાળાથી, એવું સંસારનું ભોગવશે તેને તેને તે તે બધું અનેકગણા જોરથી ગળે વળગવાનું છે, તે નિશ્ચે કરીને જાણશોજી. જે જે જીવ તે તે વેળાએ પ્રભુનું ભજન કરી કરી, એને પ્રેમભક્તિજ્ઞાનભાવે પ્રાર્થના કરી કરી, એ બધો દેખીતો થતો ત્રાસ પણ કશાક કોઈ બીજાથી નથી પણ આપણા પોતાનાથી જ તે જન્મેલો છે, એ માનીને એનાં મૂળ જે જીવ પોતાનામાં જ અનુભવીને તે તે પ્રકારના રાગદ્વેષના મૂળને સંપૂર્ણપણે બાળી નાખીને, એ વૃત્તિનું વલણ એકમાત્ર શ્રીભગવાનમાં જ વાળવાને મનાદિકરણથી ઉદ્યત રહ્યા કરશે, તેવા જ જીવને ગુરુમંત્ર લીધો ઉપયોગનો છે.

ગુરુમંત્ર કોને નકામો

ગુરુમંત્ર લીધેલા અનેક જીવો જોયા છે. એમનાં કર્મવહેવાર, સંસાર વગેરે બધું જેમનું તેમ અનુભવમાં આવે છે, તેવો લીધેલો ગુરુમંત્ર તદ્દન નકામો છે. એ બધું ખાલી આળપંપાળ છે. જે જીવને પોતાના જીવનને ધરમૂળથી બદલવાની તાલાવેલી હૃદયથી જાગેલી નથી એવા જીવને ગુરુમંત્ર બિચારો શું કરી શકવાનો છે ?

બે જુદી જ વૃત્તિઓ

વૃત્તિ એ તો શક્તિનું સ્વરૂપ છે. સંસારી જીવની વૃત્તિનું મૂળ તો અજ્ઞાનમાં છે, જ્યારે કોઈ રમ્ય, ભવ્ય, દિવ્ય, ઉચ્ચ આત્માની વૃત્તિનું મૂળ તો જ્ઞાનમાં રહેલું છે. તેથી, બંનેની વૃત્તિના મૂળમાં-ભૂમિકામાં-ફરક હોવાથી, બંનેને એક રીતે જોવાની, માપવાની, અનુભવવાની મનીષા રખે આપણે રાખીએ ! અજ્ઞાની, સંસારી જીવની વૃત્તિ વધારે બંધનકર્તા ને રાગદ્વેષને વધારનારી છે, જ્યારે જ્ઞાની જીવાત્માની ભાવના મુક્તિના પ્રદેશમાં ખેંચનારી હોય છે. વધારે તો શું લખીએ ?

સદ્ગુરુની પ્રાર્થના

મનને ક્યાંય કશાથી અટવાવા દેશો નહિ. મનની શાંતિ, સમતા, તટસ્થતા આદિ સાત્ત્વિક ભાવો ટક્યા કરે એવું જીવનમાં સમજણથી આપણે વર્તન કરવું. મસ્તપણે રહેશો. બંને એક જ જીવ હો તેમ ભાવનાથી જીવતા થજો, એ જ એક તમને બંનેને પ્રાર્થના છે. તમારામાં પૂરું ભળવું તો છે, પણ તમારી વચ્ચે સ્થૂળપણે આવીને રહીને નહિ, પરંતુ હૃદયમાં હૃદયથી સાચું જીવન પ્રકટાવીને અને તે રીતે જીવીને તેવી સરળ ભક્તિભાવવાળી ભૂમિકાનું વાતાવરણ ને એવી સરળતા આ જીવને તમારાં બધાંમાં પ્રવેશ આપવાને કાજે એવા પ્રકારની ભૂમિકા પ્રકટાવવાનું કામ તે તે બધાંનું છે. પ્રભુ આપણને બધાંને તેવી જ્ઞાનપૂર્વકની સદ્ભાવના જીવનમાં તે પ્રમાણે વર્તાવવાને પ્રેરે, એ જ તેને પ્રાર્થના છે.

॥ હરિ:ૐ ॥

॥ हरिःॐ ॥

विशेषनाम सूचि

कार्लमाक्स-२४८	महात्मा गांधीजी-३७, २४८
काणिकामाता-२८	मीराबाई-२२०
केशव (पूज्य श्रीमोटाना गुरु महाराज)-१५८	मोटा-१७७
कौरवो-८८, ८८	मोतीबाई-७
कृष्ण-८७	यमुना-१६८, २५१
गंगाभैया-१४८, २५१	राधा-८२
जशोदामाता-२४, २५	राम-७४, ८१, १०४
जूले-२४३	रूसो-२४८
डो. जूले-२४३	रोमा-२४३
डो. राशे-२४३	लता-७
द्रौपदी-८८, ८८	वोल्टेर-२४८
नीतूशे-२४८	शिव-१३८, १६१, १७६
पार्वती-१३८	श्रीअरविंद-१३, ५८, ७७, ७८
पांडवो-८८, ८८	श्री 'कांत'-२४७
पूज्य काका-१३८, १३८, १८८	श्रीकृष्ण-२४, २५
पूज्य बा-४८	श्री जुन्नरकर साहेब-१८८
पूज्य बापु-२३२, २५५	श्री टिणक-२०४
पूज्य मोटी बा-७, ८, ४०, १०३, १८८	श्रीनटवर बांडेबिहारीलाल-२६२
पूज्य श्रीनानयंद्रजी महाराज- ४८, १२२	श्रीभगवान ईशु-१३४
पूज्य समरथबा-१०	श्रीशंकराचार्य-२०३, २०४
प्रतापबाई-८	सखिदानंद-१३६
बाई आदि-५३	सर आर्थर कोनन्डोईल-२४३
भशिबाई-८	सर ओलीवर लोज-२४३
	सर विलियम कुक्स-२४३
	डेमंतबाई-२१४

॥ हरिःॐ ॥
स्थाननाम सूचि

अमदावाह-१६०	मुंबई-८, १२१, १८४
आनंद आश्रम-२५८	रशिया-२४८
करांची-१३७, १४०, १४८, १५१, १८१, २०७, २११	व्यास-८ साबरमती आश्रम-३३, १३५, २२८, २३२, २४०, २४१
यीन-२४८	सायला-१५३, १५५, १५८, १६२, १७६, १८३, १८६, १८८, १८९, १९२, १९३, १९५, २२२
जर्मनी-२४८	सुरत-२२०
ट्रिचि(त्रिचि)-१६४, १६८, १६९, १७२, २२३	हरद्वार-२०
पोंडिचेरी-८०	छिमालय-१३७
पंयगिनी-२२५	
झांस-२४८	
बनारस-१८७, २०१ थी २०३	
मद्रास-२५५, २५६	

સાધનામર્મ

૧. મુખથી કે મનમાં જાગૃતપણે જપ, સાથે સાથે હૃદયપ્રદેશે ધ્યાન તથા ચેતનના ચિંતન સહ ભાવાત્મક ભાવનું રટણ.
૨. પ્રત્યેક પળે સતત સમર્પણ, સારું તેમ જ નરસું-બંનેનું.
૩. સાક્ષીભાવ, જાગૃતિ, વિચારોની સાંકળ ન જોડો.
૪. બને તેટલું વધુ વાચિક અને માનસિક મૌન રાખો, કેળવો અને ખૂબખૂબ શરણભાવ જીવનમાં ચેતનાપૂર્વકની જાગૃતિથી કેળવ્યા કરો.
૫. આગ્રહો—પ્રભુચિંતન સિવાયના સર્વ આગ્રહો છોડો, નમ્રતા કેળવો, શૂન્ય થવાનું ધ્યેય રાખો.
૬. ખૂબ ભાવપૂર્વક હૃદયસ્થ રહીને આર્દ્ર અને આર્તભાવથી પ્રાર્થના કરો, ભગવાનને સર્વ સુખદુઃખ જણાવતા રહો, તેની સાથે આત્મનિવેદન દ્વારા અંગત ખૂબ ગાઢો સંબંધ બાંધો, મનમાં કશુંયે ઘોળાવા ન દો. ખાલી રહો.
૭. આવી પડતાં કામો પ્રભુનાં સમજો, જરાયે કચવાટ વિના ખૂબ પ્રેમપૂર્વક તે કરો. પ્રત્યેક પ્રસંગ-બનાવ આપણા કલ્યાણ અર્થે જ છે અને પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ આપણા પોતાના જ વિકાસાર્થે થવી ઘટે. પ્રત્યેક પ્રસંગ પાછળ પ્રભુનો ગૂઢ, શુભ સંકેત રહેલો છે.
૮. આત્મલક્ષી-અંતર્મુખી થાઓ, માત્ર પોતાની દુનિયામાં વસો. જાણી-જોઈને જાતને સંડોવવા દો નહિ.
૯. પર (પારકાંની) સેવા પ્રભુની સેવા સમજો, સેવા લેનાર, સેવા દેનાર ઉપર, સેવા કરવાની તક આપીને ઉપકાર કરે છે. રામે આપ્યું છે અને રામને દઈએ છીએ, ત્યાં 'મારું મારું' ક્યાં રહ્યું? તારું આ જગતમાં છે શું ?
૧૦. પ્રત્યેક કાર્ય, પ્રત્યેક વાતચીત, વ્યવહાર આપણા ધ્યેયને વેગ આપે એવા ખાસ હેતુસર, હેતુનું લક્ષ જીવતું રાખીને કરવાં. વાંચતી-લખતી વખતે અને પ્રત્યેક કર્મ કરતી પળે ભાવની સ્મરણ ધારણાનો અભ્યાસ કેળવ્યા કરો.
૧૧. વૃત્તિનું મૂળ શોધો, તેનું પૃથક્કરણ કરો. તેમાં ભેળવાયા વિના તેને તટસ્થતાપૂર્વક અને સ્વસ્થતાપૂર્વક નિહાળો.
૧૨. પ્રભુની પ્રત્યેક કળા, સૌંદર્ય, રમ્યતા, વિશુદ્ધતા આદિ પ્રસાદીઓમાં

રહેલા ભાવનું, તેને તેને અનુરૂપ ભાવનું, આપણામાં ત્યારે અવતરણ થવા પ્રાર્થના કરવી.

૧૩. ઊર્મિ, આવેશ અને લાગણીને એમ ને એમ વહી જવા ન દો, તેમ જ તેમાં ભેળવાઈ પણ ન જાઓ. તેનો સાધનામાં ઉપયોગ કરો, તાટસ્થ્ય કેળવો.
૧૪. જમતી વખતે અને પાણી પીતી વખતે જીવનમાં ચેતનશક્તિના અવતરણ-ભાવની પ્રાર્થના કરવી, શૌચ, પેશાબ આદિ ક્રિયાઓ સમયે વિકારો, નબળાઈઓ ઈત્યાદિના વિસર્જનભાવની પ્રાર્થના કરવી.
૧૫. સ્થૂળનો ખ્યાલ ત્યજીને સૂક્ષ્મતત્ત્વને નજર સામે રાખો. વૃત્તિની શુદ્ધિ કરો, ભાવની વૃદ્ધિ કરો.
૧૬. પ્રભુ સચરાચર છે. આત્મવત્ સર્વભૂતેષુની ભાવના કેળવો.
૧૭. પ્રત્યેક વ્યક્તિ અને વસ્તુની ઊજળી બાજુ જુઓ. કોઈનાય કાજી ન થાઓ, કશાય ઉપર ઝટ અભિપ્રાય ન આપો, વાદવિવાદ ના કરો, પોતાનો આગ્રહ ન રાખો, બીજાઓમાં શુભ હેતુઓનું આરોપણ કરો, માનસિક અને સાર્વત્રિક ઉદારતા જીવનમાં પ્રગટાવો, ખૂબ પ્રેમભાવ કેળવો, પ્રકૃતિનું રૂપાંતર કરવાનું છે, તે લક્ષમાં રાખીને પ્રકૃતિવશ ન થતાં કર્મોની ઉપરવટ વર્તો. ફળની આસક્તિ છોડો. પોતાને થતા અન્યાયો-આવી પડતાં દુઃખો-આદિનું મૂળ પોતામાં જ છે એમ દેઢાવો, ગુરુમાં પ્રેમભક્તિભાવ દેઢતર કર્યા કરો. અભીપ્સા, ઈન્કાર અને સમર્પણનો ત્રિવેણીસંગમ ઉદ્ભવાવો, સદાય પ્રસન્નતા પ્રવર્તાવો, કૃપા અને પુરુષાર્થના યુગલને જીવનમાં ઉતારો, પ્રત્યેક કર્મના આદિ, મધ્ય અને અંતમાં પ્રભુની સ્મૃતિ પ્રગટાવો, મન નિઃસ્પંદ કરો, રાગદ્વેષ નિર્મૂળ કરવાની જાગૃતિ રાખો, થયેલા આધ્યાત્મિક અનુભવો પ્રત્યક્ષ રોજિંદા વહેવારમાં જીવતા કરો, ક્યાંયે કશામાંથી ભાગવાનું ના હોય, યદચ્છા જે આવી મળે તે પ્રભુપ્રસાદી ગણીને તેને વધાવી લો. ક્યાંય કોઈની સરખામણી ના કરો, અનુકૂળ પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિ એ મનની ભ્રમણા છે, જીવનસાધના સારુ સર્વ કંઈ સાનુકૂળ જ હોય છે, પ્રભુમય-તેના મૂક યંત્ર-થવાની જ બસ એક ઉત્તેજના હવે જીવનમાં રાખો.
૧૮. કર્મમાં, કર્મનું મહત્ત્વ નથી, પરંતુ જીવનના ભાવનું સતત એકધારું, જીવતું ચિંતન રહ્યા કરે એ સવિશેષપણે મહત્ત્વનું છે. તેવો જીવતો અભ્યાસ કર્મ કરતી પળે કેળવવો.

- શ્રીમોટા

॥ हरिःॐ ॥

पूज्य श्रीमोटाना ज़ुवननी महत्पनी तवारीष

जन्म : ता. ४-८-१८८८, भादरवा वद योथ, संवत १८५४

स्थण : सावली, जि. वडोदरा, नाम : यूनिलाल,

माता : सूरजबा, पिता: आशाराम, अटक : भावसार.

१८१६ : पितानुं अवसान.

१८०५ थी १८१८ : तूटक अभ्यास-साथे आकरी मजूरी.

१८१८ : मेट्रिक पास.

१८१८-२०: वडोदरा कोलेजमां.

ता. ६-४-१८२१: कोलेज त्याग.

१८२१ : गूजरात विद्यापीठ.

१८२१ : विद्यापीठनो त्याग. हरिजन सेवानो आरंभ.

१८२२ : ईङ्गुंनारोगथी कंटाणीने गरुडेश्वरनी लेभउ उपरथी आत्महत्यानो प्रयास, दैवी बयाव, 'हरिःॐ' जपथी रोग मटाडवानो सङ्ग प्रयोग.

१८२३ : 'तुज यरशे' तथा 'मनने'नी रचना.

१८२३ : वसंतपंचमीअे पू. श्रीबाणयोगीञ्ज द्वारा दीक्षा. श्रीकेशवानंद धूषीवाणा दादानां दर्शने - सांईभेडा गया. रात्रे स्मशानमां साधना अने दिवसभर प्रभुप्रीत्यर्थे हरिजन सेवा.

१८२६ : लग्न-हस्तभेणाप वपते समाधिनो अनुभव.

१८२७ : हरिजन आश्रम, बोदालमां सर्पदंश-परिणामे 'हरिःॐ' जप अभंड थयो.

१८२८ : 'तुज यरशे' नी प्रथम आवृत्तिनुं प्रकाशन.

१८२८ : पहेली हिमालय यात्रा.

१८२८ : साकोरीना पू. श्रीउपासनी बाभानुं नडियादमां आगमन, अेमना आदेश मुजब साकोरी जवुं-त्यां मणभूत्रनी पथारीमां सात दिवस.

१८३० : मननी नीरवतानो साक्षात्कार.

१८३० थी 'उर दरमियान साबरमती, वीसापुर, नासिक अने यरवडा जेलमां. हेतु-देशसेवानो नहि, साधनानो. सभत परिश्रम अने लाठीमार दरमियान प्रभुस्मरण-भौन. विद्यार्थीओने समजववा वीसापुर जेलमां सरण भाषामां श्रीमद् भगवद्गीतानुं विवरण लभ्युं-'जुवनगीता'

१८३४ : सगुण ब्रह्मनो साक्षात्कार.

- ૧૯૩૪થી ૧૯૩૯ દરમિયાન હિમાલયમાં અઘોરી બાવા પાસે જવાનું બન્યું, ધુંવાધારના ધોધની પાછળની ગુફામાં સાધના. ચૈત્ર માસમાં ૨૧ છાણાંની ૨૧ ધૂણી ધખાવી નર્મદાકિનારે ખુલ્લામાં શિલા ઉપર નગ્ન બેસીને સાધના, શીરડીના સાંઈબાબાનું પ્રત્યક્ષ દર્શન-આદેશ-સાધનાના અંતિમ તબક્કાનું માર્ગદર્શન.
- ૧૯૩૯ : તા. ૨૯-૩-૧૯૩૯ : રામનવમી, સંવત : ૧૯૯૫ કાશીમાં નિર્ગુણ બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર. હરિજન સેવક સંઘમાંથી રાજનામું. 'મનને'ની પ્રથમ આવૃત્તિનું પ્રકાશન.
- ૧૯૪૦ : (તા. ૯-૯-૧૯૪૦) વિમાનમાર્ગે અમદાવાદથી કરાંચી જવાનો ગૂઢ હુકમ.
- ૧૯૪૧ : માતાનું અવસાન.
- ૧૯૪૨ : હરિજન સેવક સંઘમાંથી છૂટા થયેલા, છતાં હરિજન કન્યાછાત્રાલય માટે મુંબઈમાં ફાળો ઉઘરાવ્યો. બે વખત સખત પોલીસમાર-દેહાતીત અવસ્થાના પુરાવા.
- ૧૯૪૩ : ૨૪, ફેબ્રુઆરીમાં ગાંધીજીના પેશાબના ઝેરી જંતુઓનું પોતાના પેશાબમાં દર્શન. નૈમિત્તિક તાદાત્મ્યનો અનુભવ.
- ૧૯૪૫ : હિમાલયની યાત્રા-અદ્ભુત અનુભવો.
- ૧૯૪૬ : હરિજન આશ્રમ, અમદાવાદ મીરાંકુટિરમાં મૌનએકાંતનો આરંભ.
- ૧૯૫૦ : દક્ષિણ ભારતના કુંભકોણમ્માં કાવેરી નદીને કિનારે હરિ:ૐ આશ્રમની સ્થાપના.
- ૧૯૫૪ થી સુરતના કુરુક્ષેત્રમાં એક ઓરડીમાં મૌનએકાંતનો આરંભ.
- ૧૯૫૫ : (તા. ૨૮-૫-૧૯૫૫) નડિયાદ, શેઠી નદીને કિનારે હરિ:ૐ આશ્રમની સ્થાપના.
- ૧૯૫૬ : (તા. ૨૩-૪-૧૯૫૬) સુરત, કુરુક્ષેત્રમાં હરિ:ૐ આશ્રમની સ્થાપના.
- ૧૯૬૨થી ૧૯૭૫ : શરીરના અનેક રોગો-સતત પ્રવાસ સાથે ૩૬ અધ્યાત્મ-અનુભવ ગ્રંથોનું લેખન-પ્રકાશન.
- ૧૯૭૬ : ફાજલપુર-મહીનદીના કિનારે શ્રી રમણભાઈ અમીનના ફાર્મ હાઉસમાં તા. ૨૩-૭-૧૯૭૬ના રોજ માત્ર છ જણની હાજરીમાં આનંદપૂર્વક દેહત્યાગ. પોતાનું 'ઈંટ-ચૂનાનું સ્મારક ન કરવાનો આદેશ' અને આ નિમિત્તે મળેલી રકમનો ઉપયોગ દૂર ગુજરાતનાં પછાત ગામોમાં પ્રાથમિક શાળાના ઓરડાઓ બંધાવવાના લોકફાળામાં કરવાની સૂચના.

॥ હરિ:ૐ ॥

॥ હરિ:ૐ ॥

આરતી

ૐ શરણચરણ લેજો, પ્રભુ શરણચરણ લેજો,
પતિત ઉગારી લેજો (૨) કર ગ્રહી ઉર લેજો. ...ૐ શરણ.

મનવાણીના ભાવો, કર્મ વિષે ઊતરો, પ્રભુ (૨)
મન, વાણી ને દિલને (૨) કૃપાથી એક કરો. ...ૐ શરણ.

સર્વ મળેલાં સાથે, દિલ સદ્ભાવ ઊગો, પ્રભુ (૨)
છો અપમાન થયાં હો (૨) ત્યાંયે ભાવ બઢો. ...ૐ શરણ.

નિમ્ન પ્રકારની વૃત્તિ, ઊર્ધ્વગમન કરવા, પ્રભુ (૨)
પ્રભુકૃપાથી મથાજો (૨) ચરણશરણ ગ્રહવા. ...ૐ શરણ.

મનના સકળ વિચારો, પ્રાણતણી વૃત્તિ, પ્રભુ (૨)
બુદ્ધિતણી સૌ શંકા (૨) ચરણકમળ ગળજો. ...ૐ શરણ.

જેવા દિલ હોઈએ પ્રભુ, તેવા દેખાવા, પ્રભુ (૨)
મતિ મુજ ખુલ્લી રે'જો (૨) સ્પષ્ટ જ પરખાવા. ...ૐ શરણ.

દિલમાં કંઈક ભર્યું હો, તે થકી બીજું ઊલટું, પ્રભુ (૨)
કદી પણ મુજથી ન બનજો (૨) એવી મતિ દેજો. ...ૐ શરણ.

જ્યાં જ્યાં ગુણ ને ભાવ, દિલ ત્યાં મુજ ઠરજો, પ્રભુ (૨)
ગુણ ને ભાવની ભક્તિ (૨) દિલ મુજ સંચરજો. ...ૐ શરણ.

મન, મતિ, પ્રાણ પ્રભુ ! તુજ ભાવ થકી ગળજો, પ્રભુ (૨)
દિલમાં તુજ ભક્તિની (૨) છોળો ઊછળજો. ...ૐ શરણ.

-શ્રીમોટા

पूज्य श्रीमोटानां पुस्तका

१. मनने (पद्य)
 २. तुळ यरझे (पद्य)
 ३. हृदयपोकार (पद्य)
 ४. जवनपगळे (पद्य)
 ५. श्रीगंगारझे (पद्य)
 ६. केशवयरझकमणे (पद्य)
 ७. कर्मगाथा (पद्य)
 ८. प्रज्ञामप्रलाप (पद्य)
 ९. पुनित प्रेमगाथा (पद्य)
 १०. जवनसंग्राम (पत्रो)
 ११. जवनसंदेश (पत्रो)
 १२. जवनपाथेय (पत्रो)
 १३. AT THY LOTUS FEET
 ('तुळ यरझे'नो अनुवाद)
 १४. जवनप्रेरणा (पत्रो)
 १५. TO THE MIND
 ('मनने'नो अनुवाद)
 १६. जवनपगरश (पत्रो)
 १७. जवनपगथी (पत्रो)
 १८. जवनमंडाण (पत्रो)
 १९. जवनसोपान (पत्रो)
 २०. जवनप्रवेश (पत्रो)
 २१. जवनगीता (गद्य-पद्य)
२२. जवनपोकार (पत्रो)
 २३. आर्तपोकार (प्रार्थना)
 २४. छरिजन संतो (गद्य-पद्य)
 २५. Life's Struggle
 ('जवनसंग्राम'नो अनुवाद)
 २६. जवनमंथन (पत्रो)
 २७. जवनसंशोधन (पत्रो)
 २८. नर्मदापदे (पद्य)
 २९. जवनदर्शन (पत्रो)
 ३०. जवनपराग (सारसंयथ)
 ३१. अल्पासीने (पद्य)
 ३२. जिज्ञासा (पद्य)
 ३३. जवन अनुभव गीत (पद्य)
 ३४. जवनलवक (पद्य)
 ३५. जवनलहरि (पद्य)
 ३६. जवनस्मरण (पद्य)
 ३७. श्रद्धा (पद्य)
 ३८. भाव (पद्य)
 ३९. जवनरसायण (पद्य)
 ४०. निमित्त (पद्य)
 ४१. रागद्वेष (पद्य)
 ४२. जवनआड्लाड (पद्य)
 ४३. जवनतप (पद्य)
४४. जवनसौरभ (पद्य)
 ४५. जवनस्मरण साधना (पद्य)
 ४६. जवनरंगत (पद्य)
 ४७. जवनमथामण (पद्य)
 ४८. कृपा (पद्य)
 ४९. स्वार्थ (पद्य)
 ५०. श्रीसद्गुरु (पद्य)
 ५१. जवनकथनी (पद्य)
 ५२. प्रेम (पद्य)
 ५३. जवनस्पंदन (पद्य)
 ५४. मोड (पद्य)
 ५५. गुणविमर्श (पद्य)
 ५६. जवनपगाईती (पद्य)
 ५७. जवनकडी (पद्य)
 ५८. जवनयज्ञतर (पद्य)
 ५९. जवनघउतर (पद्य)
 ६०. भावकझिका (पद्य)
 ६१. भावरेणु (पद्य)
 ६२. भावज्योति (पद्य)
 ६३. भावपुष्प (पद्य)
 ६४. भावलर्था (पद्य)
 ६५. जवनप्रवाल (पद्य)
 ६६. जवनप्रल्हात (पद्य)
६७. कर्मउपासना (पद्य)
 ६८. मोनअंकातनी डीअे (प्रवचन)
 ६९. मोनमंदिरेनुं छरिदार (प्रवचन)
 ७०. मोनमंदिरेनो मर्म (प्रवचन)
 ७१. मोनमंदिरेआं प्रभु (प्रवचन)
 ७२. मोनमंदिरेआं प्राणप्रतिष्ठा (प्रवचन)
 ७३. शेष-विशेष (सत्संग)
 ७४. जन्म-पुनर्जन्म (सत्संग)
 ७५. तद्रूप-सर्वरूप (सत्संग)
 ७६. अज्ञता-अेकाज्ञता (सत्संग)
 ७७. जेअजोड (सत्संग)
 ७८. अन्वय-समन्वय (सत्संग)
 ७९. अज्ञान-अज्ञान (सत्संग)
 ८०. अेकीकरण-समीकरण (सत्संग)
 ८१. पगळे पगळे प्रकाश (पत्रो)
 ८२. केन्सरेनी सामे (पत्रो)
 ८३. धननो योग
 ८४. मुक्तात्मानो प्रेमस्पर्श (पत्रो)
 ८५. संतहृदय (पत्रो)
 ८६. समय साथे समाधान (पत्रो)
 आ उपरांत उपरनां पुस्तकीमांथी
 थयेदां १५ संकलनी.